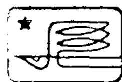
LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS

Konstantinas Jablonskis

Lietuvių kultūra ir jos veikėjai

Leidykla „Mintis"
Vilnius, 1973

9(T-L)1
Ja-18

Sudarė VYTAUTAS MERKYS
Redagavo JUOZAS JURGINIS

J $\frac{0641-222}{M851(10)-73}$ 9-72

© „MINTIS", 1973

PRATARMĖ

Šiuo Lietuvos TSR Mokslų akademijos akademiko Konstantino Jablonskio (1892—1960) darbų iš Lietuvos kultūros istorijos rinkiniu norima pagerbti jo aštuoniasdešimties metų gimimo sukaktį ir pateikti nemažą pluoštą medžiagos, labai reikalingos istorikams ir filologams. Čia dedamų dalykų išliekamąją mokslinę vertę sudaro tas, kad bet kuris originalus teiginys paremiamas archyviniais šaltiniais, jų ištraukomis, kurios drauge su interpretacija sudaro svarbią šaltinių mokslo dalį.

K. Jablonskio mokslinis palikimas didelis. Jį sudaro straipsniai, paskaitų studentams tekstai, keli stambūs istorijos šaltinių rinkiniai ir gausybė palaidų archyvinių dokumentų nuorašų, išrašų. Šiam leidiniui surinkti straipsniai bei akademiko spaudai paruošti šaltiniai vienu klausimu — apie feodalinio laikotarpio Lietuvos kultūrą bei jos veikėjus. Dėl didelės apimties į rinkinį nepateko tik tokie spausdinti darbai, kaip „Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje" bei vėliau padaryti gausūs šio veikalo papildymai (medžiaga II jo tomui), taip pat smulkūs atitinkami straipsniai, rašyti įvairioms enciklopedijoms.

Kai kurių anksčiau skelbtų dalykų yra išlikę rankraščiai. Knygos gale įdėtuose paaiškinimuose trumpai aptariama, kur šie rankraščiai saugomi ir kuo spausdintas tekstas skiriasi nuo rankraščio. Keletas K. Jablonskio darbų čia skelbiama pirmą kartą.

Redaguojant knygą, stengtasi, kad autoriaus tekstas išliktų kuo autentiškesnis. Nekeisti charakteringi K. Jablonskiui ilgoki sakiniai, daiktavardinis nusakymo būdas.

Netaisytos kai kurios dabar rečiau bevartojamos sintaksinės konstrukcijos (pvz., veiksnio reiškimas vardininku su bendratimi), palikta dviskaita.

Tikrinių vardų rašyba vienodinama pagal dabar nusistovėjusias normas tiktai tada, kai K. Jablonskio tekstuose ji įvairuoja. Dėl to čia netaisytos tokios pavardės, kaip M. K. Sarbievskis, K. Chadkevičius, vietovardžiai Maišiogala, Petrikavas ir pan. Abromas Kulvietis, Kastantinas Sirvydas irgi rašomi taip, kaip juos rašė K. Jablonskis. Pasitaikančios tekstuose originalios pavardžių formos keičiamos pagal dabar priimtą fonetinę rašybą (F. Stafilas).

Archyvinių dokumentų publikavimo principai yra nusakyti paties autoriaus (žr. p. 164). Stengtasi, kad dokumentai būtų identiški publikacijoms, iš kurių jie perspausdinami. Kadangi spaustuvė neturi senesniojo rusų alfabeto raidės fita, ji pakeista raide ф.

Knyga bus naudinga ne tik tiems, kurie domisi kultūros istorija, bet ir tiems, kuriems rūpi arčiau susipažinti su šaltinių panaudojimo metodika.

KONSTANTINO JABLONSKIO PALIKIMAS

Mokslinis K. Jablonskio (1892—1960) palikimas iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti ne toks jau didelis. Veikalų, kuriuos galima pavadinti stambiomis monografijomis, jis neparašė ir nesiruošė rašyti. Tiesioginį indėlį į istorijos mokslą sudaro jo straipsniai socialinių santykių ir kultūros klausimais, daugiausia iš XVI amžiaus. Nuo kitų istorikų ir filologų rašinių tie straipsniai skyrėsi šaltinių priedais, paremiančiais bet kurį svarbesnį jo teiginį. Tokius priedus arba, tikriau pasakius, faktinę archyvuose surastą medžiagą jis parūpindavo ir kitiems autoriams ir todėl daugelio knygų pratarmėse susilaukdavo padėkos.

Labiausiai K. Jablonskis pasitarnavo istorijos mokslui šaltinių skelbimu ir rūpinimusi archyvais, kurie po pirmojo pasaulinio karo buvo benamių padėtyje. Lietuvos teritoriją ir gyventojus liečiantieji šaltiniai buvo išsklaidyti net trijose valstybėse: Lietuvoje, Lenkijoje ir Tarybų Rusijoje. Vilnius, kuriame daugiausia buvo archyvinės ir rankraštinės medžiagos, atsidūrė Lenkijos valdžioje. Su Lenkija Lietuva neturėjo ne tik diplomatinių, bet ir kitokių santykių, todėl Lietuvos istorikams Vilniaus archyvai pasidarė neprieinami. Nors Vilnius vėl buvo universitetinis miestas ir jame veikė humanitarinės krypties lenkų bei lietuvių mokslo draugijos, archeografija, kaip istorijos mokslo šaka, atsidūrė apverktinoje padėtyje. Archyvas ne tik kad neskelbė dokumentų, bet ir neparuošė spausdintų fondų aprašų. Publikacijų darbas, kurį prieš karą dirbo J. Kračkovskis, J. Spruogis ir kiti Vilniaus archeografinės komisijos nariai, buvo nutrauktas.

Per 20 Lenkijos valdymo metų Vilniuje buvo paruošti ir atiduoti spaudai tik du rinkiniai. Janas Fijalekas ir Vladislovas Semkovičius parengė Vilniaus vyskupystės 1387—1468 metų dokumentų rinkinį ir 1938 m. išspausdino Varšuvoje. Antrąją šio rinkinio dalį (1468—1507 m.) bespausdinant, prasidėjo Vokietijos antpuolis. Okupacijos metais mokslo įstaigoms pasisekė ją išsaugot, ir 1948 m. Krokuvoje pasirodė abi dalys vienoje knygoje „Kodeks dyplomatyczny katedry i dieciezji Wileńskiej".

Antrasis rinkinys — tai Henriko Lovmianskio parengti Vilniaus amatininkų cechų aktai („Akty cechów wileńskich"). Jo yra išlikę ne daugiau kaip 20 egzempliorių. Kada 1939 m. rugsėjo 1 d. Vokietija užpuolė Lenkiją, šis rinkinys buvo bebaigiamas spausdinti vienoj Vilniaus spaustuvėj. Dėl karo spausdinimas buvo nutrauktas, o išspausdinti lankai suversti į krūvą. Antrajam pasauliniam karui pasibaigus, Lietuvos TSR Mokslų akademijos bibliotekoje iš šios krūvos sujauktų lankų buvo sudaryta ir įrišta pora dešimčių egzempliorių, iš kurių vienas buvo pasiųstas į Lenkiją autoriui, o kiti išdalyti mokslinėms bibliotekoms. Rinkinys neturi titulinio lapo, įvadinės dalies ir pabaigos. Paskutinis dokumentas, pažymėtas Nr. 831, yra iš 1759 metų. Šio rinkinio rankraštis neišliko, ir todėl pakartotinai rinkinį skelbti galima tik iš išlikusių lankų.

1915 m. per karą sudegė Šiaulių ekonomijos archyvas, kurio tik maža dalimi buvo pasinaudojęs A. Janulaitis. Kiti archyvai liko be priežiūros. 1918 m. vokiečių okupacinės valdžios pareigūnai Kauno krautuvininkams pardavė archyvines bylas kaip vyniojamąjį popierių. K. Jablonskis vienas iš pirmųjų 1919 m. kreipėsi į buržuazinę Lietuvos vyriausybę, kad ji susirūpintų dokumentais, priklausančiais būsimam archyvui. Karinis Kauno komendantas sutiko įsakyti krautuvininkams grąžinti iš vokiečių pirktą makulatūrą ir pažadėjo pakeisti ją kitokiu, tinkamesniu popieriumi pagal svorį. Šitaip pasisekė išgelbėti dalį archyvinės medžiagos.

Mokslo ir kultūros darbuotojų rūpesčiu iš po karo likusių be šeimininkų dvarų buvo surinkti ir atgabenti į Kauną įvairūs reikalų raštai. 1921 m. Tarybų Rusija perdavė Lietuvai kai kurias Lietuvos teritoriją ar jos gyventojus liečiančias archyvines bylas. Tuomet prie Švietimo ministerijos buvo sudarytas Centrinis valstybinis archyvas. Į jį pateko Kauno gubernatoriaus, gubernijos valdybos ir kitų buvusių valstybinių įstaigų fondai.

Minėtasis archyvas, neturėdamas tinkamų patalpų ir patyrusių darbuotojų, nepasidarė nei istoriniu, nei centriniu, nors taip ir buvo pavadintas. Nemaža bylų buvo išdalyta ministerijoms ir įstaigoms pagal žinybinę paskirtį. Istorinis archyvas ėmė klostytis universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje. Jo pagrindas buvo XVI—XVIII a. bylos, grąžintos iš Tarybų Rusijos. Biblioteka ėmė kaupti archyvinę ir rankraštinę medžiagą ir ją skelbti. Čia daug padirbėjo bibliotekos direktorius Vaclovas Biržiška (1884—1956) ir Konstantinas Jablonskis, abu teisininkai.

Lietuvos tarybinė vyriausybė 1919 m. pradžioje K. Jablonskį buvo paskyrusi steigiamo Vilniaus valstybinio archyvo direktoriaus pavaduotoju. Lenkijos kariuomenei okupavus Vilnių, 1919 m. balandžio mėn. K. Jablonskis persikėlė į Kauną ir pradėjo tarnauti teismuose, laisvalaikį skirdamas pamėgtam archeografijos darbui ir glaudžiai bendradarbiaudamas su universiteto bibliotekos rankraščių skyriumi. Daugelis istorikų ar filologų tyrinėtojų pasinaudojo jo paslaugomis. Jis gerai žinojo ne tik istorinio archyvo fondus, bet ir reikšmingesnes bylas.

Rašydamas straipsnius apie Lietuvos feodalinio laikotarpio kultūros veikėjus, K. Jablonskis rinko archyve duomenis jų biografijoms ir pirmą kartą taip išsamiai jas nušvietė. Jo straipsnių apie Mažvydą, Kulvietį, Daukšą, Jaugelį-Telegą priedai buvo pirmosios archyvinės medžiagos publikacijos buržuazinėje Lietuvos valstybėje. Tie personalijų priedai, nors ir labai vertingi, vis dėlto tiek

laiko, tiek turinio aspektais buvo labai nevienodi ir, galima sakyti, atsitiktiniai.

Panašiai vertintinos ir kitos jo publikacijos, susijusios su politine ir socialine Lietuvos istorija: „XVI amžiaus belaisviai kaimynai Lietuvoje“[1], „Nauji Vytauto laikotarpio aktai“[2] ir „Archyvinės smulkmenos“[3] (kai kurios iš jų čia publikuojamos).

Kiekviename straipsnyje K. Jablonskis, ką nors teigdamas arba neigdamas, kalbėjo archyvinių aktų kalba. Tie aktai buvo rūpestingai parinkti, archeografiškai apdoroti, kritiškai įvertinti, pateikti originalo kalba ir, kiek tai buvo įmanoma, net originalo rašyba. Straipsnių priedais K. Jablonskis atgaivino Lietuvoje archeografiją, be kurios negalėjo ir negali išsiversti istorijos mokslas.

1934 m. universiteto biblioteka išleido K. Jablonskio paruoštą pirmąjį „Istorijos archyvo“ tomą, į kurį buvo sudėti XVI a. dvarų inventoriai. Kaip pats knygos pavadinimas rodo, parengėjas nesiruošė apsiriboti vienu tomu ir ketino leisti publikacijų seriją. Paaiškinime, atstojusiame pratarmę, rašoma: „Sistemingo Lietuvos istorijai pažinti šaltinių leidimo reikalas visų dirbančių istorijos srityje aiškiai yra jaučiamas ir pribrendęs, ir tam leidimui pradžią duoda Vytauto Didžiojo Universiteto Biblioteka šiuo pirmuoju Istorijos Archyvo tomu. Tą leidinį Biblioteka leidžia ne dėl Bibliotekos vadovybės nuomonės, kad toks leidinys yra Bibliotekos reikalas, bet tik turėdama progos pradėti reikalingą darbą ir tikėdamasi, kad padarius pradžią, tam tikra istorinės medžiagos leidimo įstaiga jau lengviau galės toliau tą darbą dirbti“.

Deja, dvarų inventoriai buvo pirmasis ir paskutinysis sumanyto „Istorijos archyvo“ tomas. Nors jo pasirodymą sveikino periodinė spauda ir mokslo įstaigos, vis dėlto bur-

---

[1] „Praeitis“, I, Kaunas, 1930, p. 166—213 (priedai 201—213).

[2] „Praeitis“, II, Kaunas, 1933, p. 375—411.

[3] Ten pat, p. 412—436.

žuazinėje Lietuvos valstybėje neatsirado istorinės medžiagos leidimo įstaigos. Buvo padaryta tik gera pradžia privačia vieno mokslininko iniciatyva.

K. Jablonskio „XVI amžiaus Lietuvos inventoriai“ apėmė tikruosius inventorius, kurie pačiuose aktuose vadinami inventoriais arba rejestrais, ir visokius kitokius aktus, kurių svarbiausiąją dalį sudarė turto, žmonių ir pareigų surašymai. Leidiniui panaudoti ne tik universiteto bibliotekos rankraščiai, kurie sudarė jo pagrindą, bet ir įvairių kitų Kauno archyvų rankraščiai. Visi jie buvo skelbiami pirmą kartą. Knygos pradžioje įdėtas kitur skelbtų inventorių sąrašas.

„Istorijos archyve“ K. Jablonskis paskelbė maždaug trečdalį savo turėtos rankraštinės šios rūšies istorinės medžiagos, darydamas tikslingą atranką. Jis įdėjo į rinkinį du gana didelius valstiečių surašymus prieš valakų reformą ir seniausius valakų reformos inventorius. K. Jablonskis sąmoningai paskelbė tos pačios vietos įvairių laikų inventorius, kad jie duotų tyrinėtojui aiškesnį pasikeitimų vaizdą.

Į rinkinį jis dėjo visų pirma tuos inventorius, kuriuose buvo daugiau žinių apie valstiečių bei smulkių bajorėlių turtą, šeimos sudėtį, gyvenamuosius namus ir ūkinius pastatus, laikydamasis ir geografinio principo. Rinkiny, kiek tai buvo įmanoma, atstovaujama visoms Lietuvos dalims. Rinkinio sudarytojui labiausiai rūpėjo materialinė-kultūrinė tautos gyvenimo pusė. Tai liudija dalykinė rodyklė ir jos sudarymo principai. Inventoriai surašyti rusų ir lenkų kalbomis, rodyklėje kiekvienam sunkiau suprantamam žodžiui duodamas lietuviškas ekvivalentas. Šitaip sudaryta dalykinė rodyklė virto filologams ir etnografams reikalingu žodžių ir sąvokų žodynu su labai kvalifikuota atskirų žodžių interpretacija.

Rodyklė suskirstyta į šiuos skyrius: arklių plaukas, audiniai, avalynė, baldai, bažnytiniai daiktai ir apdarai, daržovės, drabužiai, jų dalys, patalynė, siuviniai; puoš-

menos ir t. t., galvijų plaukas, ginklai, šarvai, medžioklės daiktai, gyvuliai, atskiros žemdirbių grupės, indai, krepšiai, saikai, virtuvės ir namų apyvokos daiktai, kailiai ir odos, knygos, padargai, pakinktai, balnai, vežimai, rinkliavos, mokesčiai ir baudžiavinės valstiečių prievolės, statyba, trobesiai ir jų dalys, užkuriai ir žentai. Šią rodyklę galima pavadinti XVI amžiaus Lietuvos gyventojų buities ir kultūros enciklopedija. Tik žmogus, panašią rodyklę daręs, gali įsivaizduoti, kiek į ją reikėjo įdėti darbo. Ji ligi šiol dar labai mažai išnaudota, tebelaukia tyrinėtojų.

Kiek anksčiau, o ypač sudarydamas dalykinę rodyklę, K. Jablonskis pastebėjo, kad inventoriuose, surašytuose rusiškai arba lenkiškai, yra nemaža lietuviškų daiktų ar reiškinių pavadinimų. Tai sužadino mintį išrinkti juos. Prasidėjo daugiau kaip 10 metų trukęs lietuviškų žodžių rankiojimas iš spausdintų ir nespausdintų šaltinių. Knyga išėjo panaši į aiškinamąjį žodyną[4]. 1935 m. ji buvo atiduota spausdinti, baigta — 1941 m. (pasirašyta spaudai kovo 22 d.). Leido ją Lietuvos istorijos draugija, spausdino „Varpo" spaustuvė.

Knygos prakalboje pabrėžta, kad nelietuviškai parašytuose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštuose esančių lietuviškų žodžių ištyrimas turi didelės reikšmės ne tik kalbos mokslui, bet ir visuomenės bei kultūros istorijai. Tie žodžiai sudaro labai svarbų nedaug tenaudotą istorijos šaltinį. Jau 1899 m. E. Volteris atkreipė į juos dėmesį atskiru straipsniu ir suminėjo jų apie 20. Vėliau kiek daugiau iš raštų ir šnekamosios baltarusių kalbos surinko A. Karskis. Juos minėjo ir kiti kalbininkai bei istorikai. „Bet kadangi tie žodžiai tebuvo žinomi iš spausdintų istorijos šaltinių, o tų šaltinių labai maža tėra paskelbta, be to, beveik visuose leidiniuose jie nėra išryškinti, susisteminti, leidiniai dažniausiai neturi gerų rodyklių, todėl net

---

[4] K. Jablonskis, Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, Kaunas, 1941.

tų žodžių sąrašas mokslininkų apyvartoje buvo labai nepilnas, ir retas kuris, kalbėdamas apie kurio žodžio reikšmę, turėjo galvoje visus net paskelbtus tekstus su kalbamojo žodžio paminėjimais". Daug žodžių, kurių kiekvienas yra pavartotas gal ne viename šimte dokumentų, nė karto nepateko į spausdintus tekstus ir todėl mokslininkams buvo nežinomi, nors raštuose ir nėra reti. K. Jablonskis surinko tuos žodžius ne tik iš spausdintų, bet ir iš nespausdintų dokumentų, su platesnėmis tekstų, kuriuose žodžiai pavartoti, ištraukomis. Iš daugelio tekstų jis atrinko tuos, iš kurių susidarytų aiškesnis ir pilnesnis žodžio vartojimo ir pačios sąvokos vaizdas. Kreipė taip pat dėmesį į chronologines ir teritorines žodžio vartojimo ribas.

Žodžiai knygoje duoti su ta teksto dalimi, kuri juos paaiškina, ar bent su ta, kuri sudaro žodžio aplinką. Prie kai kurių žodžių duoti ir bibliografiniai nurodymai. Žodžių tekstai sudėti žodyno tvarka. Kadangi žodžiai išrinkti daugiausia iš XVI—XVIII a. dokumentų, jie sudaro ypač vertingą to laikotarpio šaltinį lietuvių kalbos ir socialinių santykių istorijai. Tokių žodžių, kaip *bėralas, dėkla, mezliava, kaimynas, banda, bandininkas, apidėmė* ar *veldamas,* išaiškinimas ryškiai nušviečia žmonių gamybinius ir kitokius bendravimo santykius. Tarp pateiktų žodžių daug tokių, kurie dabartinėje lietuvių kalboje jau nebevartojami arba vartojami nebe ta prasme. Sakysim, *kaimynas* šiuo metu reiškia žmogų, gyvenantį arba dirbantį greta, o XVI a. juo buvo vadinamas nelaisvas, dvaro žemėje gyvenantis žemdirbys baudžiauninkas, savo teisine padėtim aiškiai skyręsis nuo valstiečių, valsčiaus žmonių. Remdamasis surinktais tekstais, apie kaimynus K. Jablonskis parašė straipsnį „XVI amžiaus belaisviai kaimynai Lietuvoje". Iš K. Jablonskio paskelbtų tekstų paaiškėjo, kad *veldamais* buvo vadinami valstiečiai, kuriuos didysis kunigaikštis atiduodavo už karinę tarnybą bajorams. Į mokslinę apyvartą įėjo *pasėdžiai,* kaip duoklių rinkimo metas, atvykus į kaimą kunigaikščiui arba jam atstovaujančiam

asmeniui. Paaiškėjo, kokias pareigas dvare ėjo *rikūnė,* kuo užsiėmė *raitininkai,* kas buvo *viršininkas* arba *antrininkas.* K. Jablonskio „Lietuviški žodžiai“ socialinių santykių ir kultūros istorikui pasidarė enciklopedinio pobūdžio parankine knyga.

Ši knyga ir inventorių rinkinys buvo vienintelės archyvinės medžiagos publikacijos per visą lietuviškosios buržuazijos valdymo laikotarpį. Jas K. Jablonskis parengė laisvalaikiu, nedirbdamas mokslo įstaigoje. Tik paskutiniaisiais buržuazijos valdymo metais jis buvo pakviestas į Kauno universitetą dėstyti pagalbinių istorijos mokslų.

Atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, K. Jablonskis pakviečiamas nuolatiniam darbui į Vilniaus universitetą ir į 1941 m. sausio mėn. įsteigtą Lietuvos TSR Mokslų akademiją. Vaisingą jo darbą nutraukė karas ir vokiečių okupacija. Po karo jam buvo suteiktas profesoriaus vardas, o 1956 m. jis išrinktas Akademijos tikruoju nariu. Universiteto Istorijos-filologijos ir Teisės fakultetuose jis skaitė teisės istorijos ir šaltinių mokslo paskaitas, Akademijos Istorijos institutui rašė straipsnius[5]. Be to, parašė „Lietuvos TSR istorijos“ I tomo (1957) dalį, parūpino dalį medžiagos „Lietuvos TSR istorijos šaltinių“ I tomui (1955) ir tą tomą redagavo.

Nors ir kaip buvo užverstas dėstytojo ir tiriamuoju darbu, visą laisvalaikį K. Jablonskis praleisdavo archyve, rinkdamas, šifruodamas ir kopijuodamas tekstus. Jis rankiojo medžiagą antrajam „Lietuviškų žodžių“ tomui ir ruošė naujas publikacijas. Dirbdamas Istorijos institute, jis

---

[5] K. Jablonskis, Mažvydo gyvenimas ir aplinka.— Senoji lietuviška knyga, Kaunas, 1947, p. 89—108; K. Jablonskis, Lietuvos valstiečių kova prieš feodalų priespaudą iki valakų reformos.— Lietuvos istorijos instituto darbai, t. I, Kaunas, 1951, p. 44—86; K. Jablonskis, Valstiečių judėjimas Lietuvoje XIX a. pirmojoje pusėje ir valstiečių siekimų reiškėjas Jonas Goštautas.— Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje, Vilnius, 1957, p. 48—69.

subūrė keletą jaunų bendradarbių, kurie nejučiomis pasidarė jo pagalbininkais ir mokiniais.

Pradėtas darbas buvo tęsiamas ir plečiamas: 1962 m. iš spaudos išėjo XVII a. inventorių tomas[6]. Šis darbas labai reikšmingas, nes XVII a. šaltiniai dar nebuvo skelbti ir, apskritai, šis amžius buvo mažiau tyrinėtas. K. Jablonskiui vadovaujant ir pačiam renkant dokumentus, pasirodė du valstiečių ir miestelėnų ginčų su dvarų valdytojais tomai[7]. Trečiąjį tomą (1968) parengė K. Jablonskio mokiniai M. Jučas ir R. Jasas. Trys „Ginčų" tomai duoda tyrinėtojams labai gausią medžiagą klasiniams santykiams ir feodalinei santvarkai, ypač jos teisiniams aspektams, pažinti. Chronologiškai jie apima laikotarpį nuo XVI a. iki 1844 metų.

Tarp K. Jablonskio publikacijų ypatingą vietą užima Prūsijos valdžios įsakymų lietuviams valstiečiams rinkinys[8]. Visiems gerai buvo žinoma, kad iki II pasaulinio karo Karaliaučiaus archyve buvo daug Lietuvos istorijos medžiagos. Karui pasibaigus ir paaiškėjus, kad nuo karo veiksmų Karaliaučius labai nukentėjo, Lietuvos TSR Mokslų akademijos bibliotekai buvo pavesta patikrinti Karaliaučiaus archyvo likimą ir pasistengti išsaugoti nuo sunykimo ten buvusią lituanistinę medžiagą. Šiam darbui vadovavo Povilas Pakarklis (1902—1955). Ekspedicija dirbo daugiau kaip mėnesį ir surinko nemaža labai vertingos medžiagos, kuriai grėsė žuvimas. Joje buvo daugiau kaip šimtas XVI—XVIII a. ediktų lietuvių kalba. Ligi tol

---

[6] Lietuvos inventoriai, XVII a. Dokumentų rinkinys, sudarė K. Jablonskis ir M. Jučas, Vilnius, 1962.

[7] Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais, d. 1, XVI—XVII a., sudarė K. Jablonskis, Vilnius, 1959; d. 2, XVIII a., surinko R. Jasas ir J. Orda, spaudai parengė R. Jasas, redagavo K. Jablonskis, Vilnius, 1961.

[8] Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams, sudarė P. Pakarklis, red. K. Jablonskis, Vilnius, 1960.

panašių ediktų buvo žinoma ir literatūroje paminėta vos keliolika.

Karalių ediktai lietuvių kalba buvo nemažas atradimas istorikams, etnografams ir kalbininkams. Ligi tol žinomi XVI—XVIII a. tekstai lietuvių kalba buvo daugiausia religinio turinio. Juose stigo socialinių-ekonominių, teisinių, administracinių terminų ir kai kurių anų laikų buitinių dalykų pavadinimų. Lietuvos didieji kunigaikščiai į valstiečius nesikreipė ir jiems įsakymų nedavinėjo, todėl valstybinio pobūdžio aktai lietuvių kalba, ta kalba, kuria kalbėjo valstiečiai, nebuvo rašomi. Kitaip reikalai susiklostė Prūsijoje, įsigalint absoliutinei monarcho valdžiai ir stiprėjant biurokratiniam valstybės aparatui. Ten karalius raštu skelbė ne tik baudžiauninkų prievoles, bet ir nurodymus, kaip rengtis, kaip įrengti namuose krosnis, naikinti kenksmingus paukščius, prižiūrėti gyvulius, gaudyti elgetas ir valkatas. Tuose raštuose net sakoma, kaip bausti valstietį, atėjusį į Karaliaučių su vyžomis arba pasidariusį sau kokį nors daiktą iš ąžuolo.

Deja, P. Pakarkliui nepavyko minėtų ediktų rinkinio paskelbti. Jam mirus, šio darbo ėmėsi K. Jablonskis, padedamas instituto darbuotojos P. Žostautaitės. Ediktų tekstai buvo paskelbti ofsetiniu būdu ant gero popieriaus ir todėl lengvai įskaitomi. Knygos gale yra žodynėlis, į kurį sudėti tik retesni, neaiškūs, neįprastos darybos ir reikšmės žodžiai, taip pat archaizmai, naujadarai, skoliniai ir vertiniai.

Prūsijos valdžios įsakai ir skelbimai lietė visas viešojo gyvenimo sritis. Dėl prekybos reguliavimo ir monopolių rinkinyje paskelbta 17 ediktų, dėl dezertyrų amnestavimo, gaudymo ir represavimo — 12, dėl draudimo elgetauti ir elgetyno — 8, dėl pabėgusių baudžiauninkų ir kolonistų gaudymo — 3, dėl kovos su žmonių ir gyvulių epidemijomis bei kitomis ligomis — 13. Kai kurie įsakai turi platesnę reikšmę, aiškina esminius valstiečių žemės naudojimo klausimus, nustato šeimynos samdymo sąlygas. Per di-

džiulį biurokratinį aparatą Prūsijos karaliaus valdžia iš viršaus smulkmeniškai reguliavo savo valdinių, daugiausia valstiečių, ne tik feodalines prievoles, bet ir patį gyvenimo būdą, naikindama senuosius vietinių gyventojų papročius. Didelė šios publikacijos mokslinė vertė pripažinta Tarybų Sąjungoje ir užsienyje.

Žymi K. Jablonskio archeografinių darbų dalis liko nepaskelbta ir dabar saugoma Mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyriuje. Tai dviejų tomų feodalinių-baudžiavinių aktų rinkinys, „Lietuviškų žodžių" rinkinys antrajam tomui, „Žemaitijos valstiečių surašymas 1527—1528 metais" ir didelis pluoštas dokumentų nuorašų. Reikia tikėtis, kad ir šie darbai netolimoje ateityje bus paskelbti, nes jie reikalingi istorijos mokslui taip, kaip filologijai reikalingi kalbos paminklai.

Stambiausi darbai, priskirtini kultūros istorijai, yra straipsniai apie Martyną Mažvydą, Joną Goštautą ir Vilniaus universitetą. Jie nevienodi savo pobūdžiu. Straipsnis apie M. Mažvydą yra mokslo tiriamasis darbas, o apie universitetą — daugiau mokslo populiarinimo, nes nevienodais tikslais tie straipsniai buvo rašomi. Mokslo tiriamieji K. Jablonskio straipsniai pasižymi ne tik naujų faktų ar naujos interpretacijos pateikimu, bet ir naujų, spręstinų klausimų iškėlimu, nes istorijos, kaip ir kiekvienas kitas, mokslas, remdamasis tuo, kas jau išaiškinta ir žinoma, ieško arba siūlo ieškoti atsakymo į tai, kas dar tebėra mįslė ar paslaptis.

Straipsnyje apie M. Mažvydą tokių spręstinų klausimų iškelta net keletas. Vienas iš jų — tai lenkų kalbos plitimas Lietuvoje ir katalikų bažnyčios vaidmuo šiame plitime. Autorius, aiškindamas bendrinės, arba rašomosios, lietuvių kalbos atsiradimą, remiasi ūkiniais ir politiniais pasikeitimais Lietuvos visuomenėje XVI amžiuje. Valstybės gyvenime vis labiau ėmė reikštis bajorai, jie dalijosi valdžia su didikais. Verždamiesi į viešumą, Lietuvos bajorai kėlė ir savo kalbą ta forma, kuria ji buvo vartojama,

būtent šnekamosios kalbos forma. Nėra pagrindo prieštarauti autoriui, kad, lyginant su ankstyvesniais amžiais, lietuvių kalbos vartojimas bažnyčiose ne siaurėjo, o platėjo, tačiau iš to dar neišplaukia išvada, kad lenkų kalba tuo metu, aplamai paėmus, Lietuvoje nebūtų plitusi.

Sprendžiant šį klausimą, nereikia išleisti iš akių valstybinių institucijų reikšmės. Bajorai, veršdamiesi prie valdžios, nepadarė lietuvių kalbos ne tik bendrųjų seimų, bet ir pavietų seimelių kalba. Tai rodo ir Mikalojaus Daukšos „Postilės" prakalba į malonųjį skaitytoją, kurioje kaip tik daugiausia priekaištaujama savo amžininkams dėl lietuvių kalbos apleidimo valstybės institucijose. Tos kalbos vartojimą bažnyčiose Daukša laikė antraeiliu dalyku. XVI a., renesanso ir humanizmo epochoje, atsirado lietuvių kalba postilės ir kitokia bažnytinė literatūra, tačiau įstatymai, poleminė literatūra ir mokslo veikalai ta kalba nebuvo leidžiami. Todėl, sprendžiant lenkų kalbos plitimo klausimą, reikia paraleliai sekti bažnytinių ir valstybinių institucijų vaidmenį. K. Jablonskis tik atkreipė į tai dėmesį, bet nesiėmė to visumoje spręsti, nes tai jau būtų atskira ir daug platesnė tema.

Antras straipsnyje apie Mažvydą iškeltas klausimas — tai Lietuvoje pasireiškusių reformacijos krypčių santykis. Pirmieji reformacijos skleidėjai Lietuvoje buvo liuteronai. Ir reikia pridurti — lietuviškiausi. Jie, daugiausia XVI amžiuje, parūpino ir išspausdino knygų lietuvių kalba. Šios krypties reformacijos veikėjai Abraomas Kulvietis, Stanislovas Rapolionis, Jonas Bretkūnas buvo mokyčiausi vyrai, ir vis dėlto liuteronizmas Lietuvoje nepaplito. Jo neparėmė Lietuvos didikai. Mikalojus Radvila Juodasis prisidėjo prie radikalesnės reformacijos krypties — kalvinizmo. Kyla klausimas, kodėl. K. Jablonskis iškėlė tokią mintį: liuteronizmas reiškė valdovų, kunigaikščių valdžios stiprėjimą, monarchijos iškilimą, be to, su liuteronizmu turėjo didėti ir vokiečių įtaka. Dėl to nei Lietuvos didikams, nei bajorams, siekusiems bajoriškos respublikos.

liuteronizmas nebuvo priimtinas. Priežasčių, jo manymu, reikia ieškoti ne tikybinės, bet politinės ideologijos srityje.

Ši mintis pasakyta staipsnyje tarp kitko, tik atkreipiant dėmesį į reikalą ieškoti atsakymo politinės istorijos srity. Jo teiginys apie liuteronizmo nesėkmę — tai tik hipotezė. Liuteronizmas stiprino kunigaikščių pozicijas, silpnindamas popiežiaus ir imperatoriaus valdžią. Vargu, ar Radvilų nebūtų viliojęs atsipalaidavimas nuo popiežiaus ir Lenkijos karaliaus. Greičiausiai kirtosi politiniai Mikalojaus Radvilos Juodojo ir Prūsijos hercogo Albrechto interesai. Hercogas turėjo teisinį įpėdinystės pagrindą pretenduoti į Lietuvos valdovus. Lietuvių kalba paremtas liuteronizmas galėjo jungti Prūsijos lietuvius su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lietuviais ir sudaryti jo siekimams pakankamai tvirtą atramą. Politiniai Albrechto siekimai Lietuvoje nėra kaip reikiant išaiškinti, tačiau labai galimas daiktas, kad mintis sujungti lietuvius vienoje valstybėje ir juos valdyti jam nebuvo svetima. Bet tai galėjo reikšti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės suskaldymą. Radvila ir kiti Lietuvos didikai, būdami unijos su Lenkija priešininkai, negalėjo pritarti ir toms politinėms tendencijoms, kurios buvo brandinamos Karaliaučiuje.

Mikalojus Radvila Juodasis, paremdamas kalvinus, lietuvių kalbos nelaikė priemone reformacijai skleisti. Užuot sekęs Albrechto pavyzdžiu, jis susirūpino naujos religijos skleidimu tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų, nebekalbėjusių lietuviškai ir sudariusių valstybės gyventojų, ypač valdančios klasės, daugumą. Merkelio Petkevičiaus katekizmas, išleistas 1598 metais, buvo pirmoji kalvinų knyga, skirta lietuviams. Ją nuo Mažvydo katekizmo pasirodymo skyrė net 50 metų tarpas. Be to, M. Petkevičiaus katekizme greta lietuviško buvo ir lenkiškas tekstas.

Įvairių reformacijos krypčių poveikis lietuvių kultūrai tebelaukia tyrinėtojų. K. Jablonskio iškelta hipotezė rodo, kad atsakymo reikia ieškoti religinių kovų užkulisiuose.

Straipsnis, skirtas Jonui Goštautui, kaip pati jo antraštė rodo, susideda iš dviejų dalių: iš valstiečių judėjimo bei bajorų pažiūrų evoliucijos apžvalgos ir J. Goštauto beletristine forma parašytos knygelės nagrinėjimo idėjiniu požiūriu. Valstiečiai kovojo prieš baudžiavą, o liberalinė bajorijos dalis ją kritikavo, siekdama suteikti valstiečiams asmens laisvę ir įstatymų apsaugą, išpopuliarinti valstiečių pilietinių teisių idėją dvarininkų tarpe. Bet tai, žinoma, nieko bendra neturėjo su valstiečių ideologija ir psichologija. Baudžiavos panaikinimo suvedimas į asmens laisvės suteikimą taip, kaip tada jis buvo išspręstas Užnemunėje, Lietuvos valstiečiams jau nebebuvo aktualus. Jie siekė ne tik formalios asmens laisvės, bet visiško ekonominio ir administracinio išsivadavimo iš dvarininkų.

J. Goštauto knygelėje pateikiami valstiečių samprotavimai, kaip dvarininkais nusikratyti, atmetamos senos gaivališkos kovos priemonės: nužudymai, padegimai, iškeliamas valstiečių vieningumo reikalingumas. Valstiečių psichologijai pailiustruoti J. Goštautas panaudoja liaudies dainuškas.

Šis K. Jablonskio straipsnis yra tarsi įvadas į plačią ir dar iki šiol neliestą socialinės psichologijos ir valstiečių ideologijos temą.

Knygos „Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje“ pratarmėje K. Jablonskis rašė: „Tyrinėjimas klausimų, kuriuos iškelia duotieji tekstai, sudarys antrąją šio leidinio dalį. Trumpą kai kurių pastebėjimų santrauką esu išdėstęs pranešime Pirmajai Baltijos istorikų konferencijai“ (Rygoje 1937 m.). Antroji, tyrinėjimams skirta, dalis liko neparašyta, o minėtas pranešimas čia pirmą kartą skelbiamas lietuvių kalba. Jame yra teiginių, ypač vertingų metodiniu požiūriu.

Nagrinėdamas lietuviškus trobesių ir jų dalių pavadinimus, K. Jablonskis daro hipotezę, kad senasis lietuvių gyvenamasis namas, žemaičių vadintas numu, evoliucio-

nuodamas nevirto XIX ir XX a. pradžios gyvenamąja troba, o ilgainiui pasidarė tvartu. Trobą su gryčia ir seklyčia lietuviai perėmė iš kaimyninių slavų tautų, pastogėlę (seni) pakeisdami priemene. Kiek ši hipotezė tikra, sunku pasakyti. Tačiau visai priimtinas tyrinėjimo metodas, įspėjantis etnografus ir kitus kultūros istorikus nepasikliauti retrospekcijomis ir į žodžių prasmės evoliuciją arba žodžių išnykimą žiūrėti kaip į vertingą istorijos šaltinį.

Ir kitas to paties pranešimo teiginys skirtas tyrinėjimų metodikai. Jis liečia krieną — jaunikio pamokėjimą jaunosios tėvams. Įsigalint baudžiavai, krieną ėmė gauti nebe tėvai, bet ponas to veldamo, kurio duktė išteka. Seniausias K. Jablonskio aptiktas dokumentas apie krieną iš 1553 m., o vėliausias — iš 1711 m. Kriena, kaip vestuvinis valstiečio mokestis feodalui, nyko, ir jau XVII a. antrojoje pusėje jis keletą kartų tepaminėtas. Tai buvo lyg seno papročio prisiminimas. Norint susekti šio papročio išnykimą, K. Jablonskis siūlo nesitenkinti data to dokumento, kuriame krienos terminas minimas, o ją tipologiškai nustatyti, nes terminas kaip anachronizmas gali patekti į daug vėlesnio laikotarpio aktus. Reiškinio evoliucijai susekti jis duoda valstiečių pareigos šerti dvaro jaučius pavyzdį. 1555 ir 1619 m. dokumentuose kalbama apie jaučių šėrimą, o 1557 m. apie mokėjimą šėrybų pinigus. Daroma išvada, kad nuo XVI a. vidurio vietoj šėrimo imama reikalauti mokėti dvarui šėrybų pinigus.

Daugiausia dokumentų ištraukų pateikta prie Mikalojaus Daukšos biografijos. Dalis dokumentų liečia tą laikotarpį, kada M. Daukšos jau nebebuvo gyvųjų tarpe. Gali atrodyti, kam toji gausybė ištraukų reikalinga. Iš to gausumo aiškėja K. Jablonskio geografinis žinių rinkimo metodas. Jam ne tiek rūpėjo išaiškinti, ką ir kur M. Daukša, jo tėvai ar giminės valdė ir su kuo bylinėjosi, bet kur apie jį galėtų būti vienokių ar kitokių žinių. Beieškodamas M. Daukšos pėdsakų, Jablonskis aptiko Kėdainių burmistrą Steponą Jaugelį, pramintą Telega. Apie juos skelbia-

muose dokumentuose gausu žinių, labai reikalingų istorinei geografijai.

Atkreiptinas dėmesys į kai kuriuos K. Jablonskio vartotus, dabar nebevartojamus žodžius ir sąvokas. Į akis krinta baltarusių vadinimas gudais, o Baltarusijos — Gudija. Kad lietuviai savo artimiausius kaimynus yra vadinę gudais, neabejotina, o kad šis žodis negatyvaus atspalvio nėra turėjęs, rodo išlikę vietovardžiai ir pavardės. Yra Gudagojus, Gudų giria, daug Gudų, Gudaičių, Gudelių, Gudelionių ar Gudavičių pavardžių. 1940—1941 m. Tarybų valdžia, kalbininkų paveikta, buvo pradėjusi Gudijos vardą vartoti, tačiau jis neprigijo ir dabar visuotinai priimtas Baltarusijos vardas.

K. Jablonskis rašė *posėdis*, nes rusų ar lenkų kalba rašytuose aktuose buvo rašoma *posed* arba *posiad*. Aiškinant šio žodžio kilmę, buvo nustatyta, kad jis padarytas iš *pasėdėti — paviešėti*, todėl rašytina ne *posėdis*, o *pasėdis*. Tačiau pataisyti to, kas jau buvo atspausdinta, autorius nebegalėjo. O kitiems taisyti nėra reikalo, nes žodžiai ir sąvokos taip pat turi savo istoriją. Šiuo metu istorikų darbuose minėtoji valstiečių prievolė vadinama pasėdžiu.

K. Jablonskio mokslinis palikimas skirtinas į dvi dalis: į jo tiriamojo pobūdžio straipsnius ir į archyvinės medžiagos publikacijas. Tas abi dalis riša faktų išaiškinimo aistra, o be autentiškų faktų istorija būtų kuo tik norit: publicistika ir beletristika, tik ne istorija.

J. Jurginis

SANTRUMPOS

AVK — Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов.
JLŽ — K. J a b l o n s k i s, Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, d. 1 (tekstai), Kaunas, 1941.
KUB — Kauno (vėliau Vytauto Didžiojo) universiteto biblioteka.
MAB — Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinė biblioteka.
PIE — S. P a w l i k, Polskie instruktarze ekonomiczne, t. I, Kraków, 1915; t. II, 1929.
SA — Senųjų aktų fondas.
UkP — Ukmergės pilies teismo aktų knyga.
UkŽ — Ukmergės žemės teismo aktų knyga.
UpŽ — Upytės žemės teismo aktų knyga.
CVIA — Lietuvos TSR Centrinis valstybinis istorijos archyvas.
V. D. Universitetas — Vytauto Didžiojo universitetas (Kaune).
ŽA — Žemaičių žemės teismo aktų knyga (serija A).
ŽB — Žemaičių žemės teismo aktų knyga (serija B).
ŽP — Žemaičių pilies teismo aktų knyga.

1. MARTYNAS MAŽVYDAS

MAŽVYDO GYVENIMAS IR APLINKA

I

1547 m. Karaliaučiuje buvo išspausdinta pirmoji žinoma lietuviška knyga, trumpas katekizmas su elementorium ir giesmėmis, pavadintas „Catechismusa prasty szadei, Makslas skaitima raschta yr giesmes“. Kas buvo tų knygelių sudarytojas, kas yra jas „suguldęs“, jose nepažymėta. Seniausią žinią apie jų sudarytoją turime Baltramiejaus Vilento išleistose 1579 m. Karaliaučiuje knygelėse „Evangelias bei Epistolas“. Jų lotyniškai parašytoje prakalboje B. Vilentas sako[1], kad jo pusbrolis (frater patruelis) Martynas Mažvydas, Ragainės bažnyčios kunigas, pirmas ėmęs rašyti lietuviškai ir išleidęs katekizmo pagrindus su kai kuriomis šventomis giesmėmis. Ten kalbama, aišku, apie tas išleistas 1547 m. knygeles. Kadangi Mažvydas buvo sudarytojas pirmosios spausdintos lietuviškos knygos, be to, jis buvo išvertęs ir sudaręs vėliau dar kelias lietuviškas knygas, kurių kai kuriose nurodytas ir jo vardas, suprantama, kad lietuvių literatūros pradžiai pažinti ir jo biografija yra svarbi.

Jo biografijai šaltinių yra labai nedaug. Visų pirma, tos knygelės, kurias jis yra išleidęs ar paruošęs spaudai. Atrodo, kad jų galėjo būti daugiau, ir ne visos yra išli-

[1] Bartholomäus Willent's litauische Uebersetzung des Lutherschen Enchiridions und der Episteln und Evangelien... Mit einer Einleitung herausgegeben von Fritz Bechtel, Göttingen, 1822, p. 42.

kusios ar bent žinomos. Toliau jo laiškai Prūsų kunigaikščiui Albrechtui, jų buvo žinoma 12, bet paskelbta jų tėra vienas visas ir antrojo dalis, o kitų kai kurių tėra paskelbtos ištraukos. Be to, dar Mažvydo laiškas 1548 m. Karaliaučiaus universiteto rektoriui, kurio tepaskelbtas parašas. Tie laiškai dabar yra neprieinami, ir iš viso nežinia, ar tebėra išlikę ir kur jie yra [1]. Yra dar pora kunigaikščio Albrechto laiškų Mažvydui ir dėl jo — jų tekstai ir pora žinučių apie Mažvydą paskelbti kituose dokumentuose. Tokiu būdu prieinami šaltiniai Mažvydo biografijai šiuo metu tėra tai, kas jo arba apie jį yra spausdinta.

1525 m. paskutinis Kryžiuočių Ordino magistras Albrechtas Brandenburgiškis pasiskelbė Prūsų kunigaikščiu ir įvedė Prūsuose liuterišką protestantizmą. Protestantizmo idėjos turėjo pritarėjų ir kai kurių katalikiškosios Lietuvos inteligentų, bajorų ir miestiečių tarpe. Tikybinės pasaulėžiūros bendrumas ar bent artumas buvo pagrindas kunigaikščiui Albrechtui suartėti su kai kuriais Lietuvos bajorijos atstovais ir kėlė jam vilčių panaudoti reformaciją ir savo politinei įtakai plėsti Lietuvoje. 1544 m. jis įsteigė Karaliaučiuje universitetą ir apie tai pasirūpino pagarsinti ir Lietuvoje, kad Lietuvos jaunuoliai vyktų studijuoti į Karaliaučių.

Atvykęs 1546 m. pavasarį įvairiais politiniais reikalais į Vilnių, Prūsų kunigaikštis Albrechtas kreipėsi tenai į sūnų savo seno pažįstamo, Beržėnų ir Didžiųjų Dirvėnų valsčių tijūno, t. y. didžiojo kunigaikščio vietininko, Jono Biliūno (Bilevič)[2], kuris prieš porą metų, mirus jo

---

[2] Lotyniškuose, rusiškuose ir lenkiškuose raštuose jis vadinamas Bilevič, Bielevič. Jo giminė XVI a. buvo žymi Žemaitijoje, jo tėvai ir dėdės atvyko į Žemaičius iš Vilniaus krašto nuo Maišiogalos pačioje XVI a. pradžioje ir čia įsikūrė. Pagrindinis jų turtas Žemaičiuose buvo Biliūnų dvaras apie 18 km nuo Raseinių, dokumentuose vadinamas Bileviči. Dvaro pavadinimas Biliūnai, aukštaitiška galūne, rodo, kad jie lietuviškai vadinosi Biliūnais.— Istorijos archyvas, I, 1934, Nr. 42, 116.

pusbroliui Jurgiui Biliūnui, buvo buvęs kartu su Jonu Kmita viso Žemaičių krašto valdytoju, su kuriuo kunigaikštis jau buvo susirašinėjęs, rūpindamasis savo globojamu dr. Abromu Kulviečiu. Kreipėsi jis į Jono Biliūno sūnų arba, tikriau, per sūnų, kurį buvo sutikęs Vilniuje, į tėvą, matyti, todėl, kad žinojo Joną Biliūną pritariant protestantizmui, ir dėl to, kad jis, kaip vyriausias Žemaičių tijūnų tarpe, geriausiai pažino Žemaičių žemės santykius ir žmones. Jis kreipėsi į Joną Biliūną, kad kaip galima greičiau atsiųstų jam kelis mokytus ir gerai mokančius lietuvių kalbą vyrus, kurie galėtų būti kunigais Prūsų žemėje, žinoma, evangelikų kunigais. Įduotame Jono Biliūno sūnui laiške, rašytame Vilniuje 1546 m. gegužės 8 d., jis prašė Joną Biliūną, kad padėtų žiniomis ir patarimais savo sūnui nurodyti tinkamus tam asmenis[3]. Atrodo, kad žmonių, galėjusių tuoj būti evangelikų kunigais, Jonas Biliūnas nenusiuntė tada į Prūsus, bent tuo metu joks atvykęs iš Didžiosios Lietuvos asmuo nebuvo paskirtas Prūsuose kunigu, bet greičiausiai nurodė kelis asmenis, kurie, pagilinę savo mokslą kunigaikščio Albrechto įsteigtame Karaliaučiaus universitete, paskiau galėtų būti evangelikų kunigais Prūsuose. Tame universitete tuo metu jau mokėsi Augustinas Jomantas, vėliau kunigavęs Prūsuose, Kraupiškyje ir, Mažvydui mirus 1563 m., Ragainėje. Jau tų pat metų birželio 8 d. kunigaikštis Albrechtas kreipėsi laišku į Martyną Mažvydą, vadindamas jį išmokslintu (eruditus), kad kuo greičiausiai atvyktų į Karaliaučių ir kreiptųsi į kunigaikščio fiziką, medicinos daktarą Joną Bretšneiderį, kuris jam pranešiąs kunigaikščio vardu tai, kas rūpi ir kunigaikščiui, ir pačiam Mažvydui[4]. Laiške nesakomas Mažvydo iššaukimo reikalas, atrodo, bijota, kad

---

[3] T. Wotschke, Abraham Culvensis. Urkunden zur Reformationsgeschichte Lithauens. — „Altpreussische Monatsschrift", 1905, XLII, sąs. 3 ir 4, p. 153—252, Nr. XXV, p. 193.

[4] T. Wotschke, p. 193—194, Nr. XXVI ir Mažvydas, Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metų, Kaunas, 1922, p. IX.

laiškas nepatektų tam, kam jis nebuvo skirtas, ir nepakenktų reikalui. Tas iššaukimo tikslas paaiškėja iš Mažvydo laiško, rašyto kunigaikščiui 1561 m. liepos 21 d., kai Mažvydas jau seniai buvo Ragainės klebonu, kuriame jis sako: „mane maloniai kvietei iš Lietuvos į šį kraštą evangelijos tikėjimo skelbti ir mokyti“[5], kitaip sakant, būti tenai kunigu. Iššaukimo reikalas buvo tas pats, kurį kunigaikštis buvo nurodęs savo laiške Jonui Biliūnui. Matyti, kunigaikščiui kreipusis, Jonas Biliūnas nurodė jam vieną iš tinkamų kandidatų — Mažvydą,— ir tada kunigaikštis jį iššaukė. Mažvydas tuoj atvyko į Karaliaučių ir įstojo į universitetą, kur jį randame įsirašiusį Universiteto matrikuloje 1546—1547 m. semestrui, prasidėjusiam 1546 m. rugpiūčio 1 d.[6]

Kad į Karaliaučių Mažvydas atvyko iš Didžiosios Lietuvos, matyti ir iš jo tėvo vardo Vaitkus, Vaitiekus. Jo išleistoje 1549 m. knygelėje „Giesme S. Ambraszeyaus“ jis save vadina M. Mossuidas Waitkunas[7], t. y. Vaitkaus sūnus. Vaitkus, arba Vaitiekus, yra paimta iš lenkų kalbos Alberto vardo lytis. Jei Mažvydo tėvas būtų kilęs iš Prūsų Lietuvos, jis būtų vadinamas Albertu, nes Prūsų Lietuvoje lietuviškieji krikščioniškieji vardai buvo sudaromi pagal vokiečių vardus — visokia bažnytinė įtaka ten buvo vokiečių, o Didžiojoje Lietuvoje bažnytinė įtaka buvo lenkų, taigi Vaitkaus vardas čia tegalėjo atsirasti. Mažvydas, atvykęs į Karaliaučių, tuoj buvo priimtas į universitetą, taigi jis jau gerai mokėjo lotynų kalbą, kitaip tuo metu priimtas nebūtų buvęs. Jo gimtoji kalba, kaip jis ne kartą pasisako, yra lietuvių. Bet tuo metu išmokti lietuviui lotynų kalbos

---

[5] K. Forstreuter, Die Herkunft preussisch-litauischer Reformatoren.— Zeitschrift für Slavische Philologie, 1930, VII, sąs. 1—2, p. 130.

[6] Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. I. Die Immatrikulationen von 1544—1656, Herausgegeben von Georg Erler, Leipzig, 1910, p. 6.

[7] Mažvydas, p. 80.

be kurios kitos gyvosios kalbos nebuvo galima, reikėjo Lietuvoje naudotis ar lenkų, ar vokiečių kalba. 1549 m. laiške Prūsų kunigaikščiui (visi Mažvydo laiškai yra rašyti lotyniškai) jis rašo, kad nė kiek nemokąs vokiškai[8]. Lenkų kalbą jis mokėjo, nes vertė įdėtus į savo pirmąją knygelę tekstus ar iš lotynų, ar iš lenkų kalbos. Taigi ir lotynų kalbos jis yra išmokęs ne Prūsuose, bet Didžiojoje Lietuvoje, kartu pramokdamas ir lenkiškai. Iš to viso matyti, kad Mažvydas yra kilęs iš Didžiosios Lietuvos ir iš čia nuvyko į Karaliaučių. Jokių tiesioginių žinių apie jį ligi to laiko, kai jis atsidūrė Karaliaučiuje, nėra[9].

Mažvydas įstojo į Karaliaučiaus universitetą 1546 m. rudenį ir baigė jį jau 1548 m. balandžio 5 d. bakalauro laipsniu[10]. Tuo tarpu jo pusbrolis B. Vilentas, įstojęs į tą patį semestrą, tiesa, kiek vėliau, tur būt, iškviestas paties Mažvydo ar Mažvydo nurodytas, studijavo universitete ligi 1550 m. Iš to reikia manyti, kad, stodamas į universitetą, Mažvydas ne tik lotynų kalbą mokėjo, bet ir šiaip buvo išmokslintas, nes per trumpą pusantrų metų laiką įsigijo bakalauro mokslo laipsnį ir Karaliaučiaus universitete tik pasitobulino. Be to, kaip sakyta, ir Prūsų kunigaikštis, kviesdamas jį, savo laiške yra pavadinęs mokytu. Matyti, Jonas Biliūnas jį rekomendavo kunigaikščiui mokytu žmogum. Jis buvo neturtingas, imatrikuliacijos mokesčio universitete temokėjo 1 grašį, pačią mažiausią sumą, kuri tik buvo imama imatrikuliuojant, tuo tarpu kai imatrikuliuotas

---

[8] Senieji lietuvių skaitymai, d. 1, Kaunas, 1927, p. 2.

[9] Vilniaus liuteronų bažnyčios istorijoje: A. F. A., Kościoł augsburski w Wilnie, Wilno, 1855, p. 10 ir 43 minimas Jurgis Martynas Moscovidius, kuriam Stanislovas Goštautas norėjęs padėti įsteigti 1539 m. reformatų mokyklą Vilniuje ir kuris sakęs tais metais Vilniuje liuteroniškus pamokslus. Kadangi nepavyko susekti, ar autorius tas žinias paėmė iš kurio senesnio šaltinio, ar jos tėra jo laisvos kūrybos padaras, tuos paminėjimus palieku nuošaliai, tepažymėdamas būsimiems biografams.

[10] P. Tschackert, Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preussen, Leipzig, 1890, III, p. 185.

kartu su juo kitas lietuvis *Georgius Zablocius* (Jurgis Užubališkis) įmokėjo 10 gr., o B. Vilentas, atvykęs vėliau, 5 grašius[11]. Universitete jis mokėsi ir gyveno Karaliaučiuje Prūsų kunigaikščio lėšomis, būdamas jo stipendininku.

Nors ir neturtingas, Mažvydas buvo laikomas Karaliaučiuje rimtu, patikimu žmogumi net pinigų reikaluose: kai buvęs, matyti, Karaliaučiuje ukmergiškis jaunikaitis Valentinas Buivydas prasiskolino tenai, Mažvydas už jį laidavo, ir Buivydas nekliudomas, neatsilyginęs skolos, galėjo grįžti į tėviškę. Bet, grįžęs namo, jis nepasirūpino laiku atsilyginti, ir todėl, Mažvydo prašomas, Prūsų kunigaikštis kreipėsi laišku, rašytu 1548 m. spalio mėn. 21 d., į Ukmergės ir Anykščių vietininką Albertą (Vaitiekų) Kmitą Kuncevičių, kad priverstų Buivydo tėvus atsiteisti[12]. Tame laiške kunigaikštis vadina Mažvydą Martinus Albertides Mossuidus, t. y. Martynu Albertoniu Mažvydu, menų bakalauru — matyti, tuo metu jis dar nebuvo paskirtas kunigu. Tas Valentinas Buivydas, už kurį Mažvydas buvo laidavęs, tur būt, yra tas neturtėlis lietuvis Valentinas Ukmergiškis (Valentinus Vilcomyrius)[13], kurs buvo įmatrikuliuotas Karaliaučiaus universitete 1547 m. rudenį ir visai atleistas nuo mokesčio dėl neturto.

Būdamas universitete, Mažvydas ne tik studijavo, bet ir paruošė ir išleido pirmąją lietuvišką knygelę — minėtąjį Katekizmą. Lotynišką prakalbą tam katekizmui parašė teologijos profesorius Fr. Stafilas[14], vokietis iš Osnabriuko, gyvenęs pirmiau Kaune pas savo pusbrolį ir ten pramokęs lietuviškai, po to studijavęs Krokuvoje, kur pramokęs lenkiškai[15]. Ta prakalba skiriama Lietuvos kunigams. Toliau, tur būt, Mažvydo surašyta lietuviškai ei-

---

[11] G. Erler, p. 6.

[12] T. Wotschke, p. 196—197, Nr. XXXII.

[13] G. Erler, p. 7.

[14] Chr. S. Stang, Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas, Oslo, 1929, p. 17.

[15] P. Tschackert, I, p. 294.

liuotoji prakalba, skiriama lietuvininkams ir žemaičiams, ne tiek kunigams, kiek viešpačiams (valdytojams, dvarininkams). Jo surašytos ir eilutės „Skaititaiap“ (p. 39). Visa kita knygelėje yra versta daugiausia iš lenkų kalbos, iš dalies iš lotynų kalbos, tur būt, Mažvydo. Tik kelios giesmės yra ne jo verstos. Viena, p. 54—59, versta iš vokiečių kalbos Jurgio Zablockio, kuris kartu su Mažvydu buvo įsirašęs universitete, nors šioje knygelėje nepažymėta, kad tai ne Mažvydo darbas. Abejojimų taip pat yra dėl trijų paskutinių giesmių — p. 72—79, ar jų vertėjas yra Mažvydas[16]. Kaip Chr. Stango yra išaiškinta[17], versta yra ne iš vieno šaltinio, bet iš kelių knygų. Pagrindą sudarė Sekluciano 1545 m. trumpas lenkiškas katekizmas ir išleistas 1547 m. birželio mėn. jo didesnis katekizmas — iš to paimta daugumas giesmių, bet kai kas perdirbta pagal Maleckio Sekluciano mažojo katekizmo kritiką ir paties Maleckio išleistą 1546 m. lenkišką katekizmą. Be to, kai kurios dalys paimtos iš lotyniškų J. Vilicho ir Sauromano katekizmų. Parenkant ir derinant, kas verstina ir kaip tekstas taisytinas, Mažvydui, tur būt, daug padėjo jo profesorius Stafilas. Sudarymas tokio rinktinio katekizmo, išrenkant iš įvairių katekizmų visa, kas atrodė tinkamiausia, ištaisant kritikos nurodytas juose klaidas, kad ir padedant profesoriui, turėjo, žinoma, sudaryti daug vargo Mažvydui. Be to, rašybos ir bendrinės kalbos klausimai nemaža turėjo kvaršinti Mažvydui galvą. Jei visa tai jis sugebėjo padaryti per trumpą laiką, reikia manyti, kad jau prieš tai Mažvydas yra nemaža skaitęs tikybinių raštų ir lietuvių kalba naudojęsis ne tik pasikalbėjimams, bet ir raštui, versdamas ir surašydamas evangelijų ištraukas, pamokslus, giesmes ir t. t. Atrodo, kad pamaldose jam ypač rūpėjo bažnytinės giesmės, kad jau pirmiau jis yra buvęs bažnyčioje kantorium, bažnytinių bernelių chorve-

---

[16] Chr. Stang, p. 39—42, 46—47.
[17] Ten pat, p. 39—47.

džiu. Prie vienos giesmės, įdėtos katekizme, jis nepasitenkino nurodęs gaidą, kaip buvo lenkiškame Sekluciano tekste, bet berneliams (žekeliams), kurie tą giesmę giedos, pats surašė, kad lengviau būtų, gaidą, kaip pats sako, „del zekieliu patc nota netigieiau pagulditi"[18]. Dėl giedojimo pamėgimo jis, tur būt, jau pirmojoje trumpo Katekizmo knygelėje įdėjo palyginti daug giesmių ir vėliau daugiausia giesmių leidimu rūpinosi.

Baigęs 1548 m. balandžio 5 d. universitetą, Mažvydas ne iš karto buvo paskirtas kunigu. Dar spalio 21 d. Prūsų kunigaikštis jį vadina, kaip sakyta, tik menų bakalauru. Jis prašėsi kunigaikščio paskiriamas lietuvių kunigu Labguvoje arba Ragainėje[19]. Kaip buvo su klausimu dėl kunigavimo Labguvoje, iš turimų žinių nematyti. Tur būt, Mažvydas negalėjo būti paskirtas kunigu į Labguvą todėl, kad ten buvo nemaža vokiečių, jiems pamokslai reikėjo sakyti vokiškai, o Mažvydas tuo metu vokiečių kalbos nemokėjo. Matyti, būta kai kurių keblumų ir su jo paskyrimu Ragainėje. 1546 m. Ragainės klebonas vokietis A. Lauteršternas jau buvo miręs ir nuo to laiko Ragainėje nebuvo klebono. Lauteršterno buvo likusi našlė su vaikais, vaikai mokėjo lietuviškai[20]. Apskrities viršininkui Perbantui ir parapijai rūpėjo, kad greičiau būtų paskirtas klebonas, bet kartu rūpėjo ir kaip nors aprūpinti buvusio klebono našlė su vaikais. Parapijai dažnai tebūdavo priimtinas toks kandidatas į kunigus, kuris vesdavo buvusio kunigo našlę ar dukterį[21] ir tuo būdu išspręsdavo buvusio kunigo šeimos

---

18 Mažvydas, p. 68; Chr. Stang, p. 38.

19 Johann Bertoleit, dr. phil., Die Reformation unter den preussischen Litauern, Erster Teil.— Jahrbuch der Synodalkommision und des Vereins für ostpreussische Kirchengeschichte, Königsberg i. Pr., 1932, p. 31.

20 J. Bertoleit, p. 31.

21 Viktor Falkenhahn, Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke und seine Helfer. Beiträge zur Kutlur- und Kirchengeschichte Altpreussens, 1941, p. 461.

aprūpinimo klausimą. Atrodo, kad našlė ir pora vaikų netrukus mirė, liko našlaičiai, vyriausiąją Lauteršterno dukterį Benigną Mažvydas vedė ir ėmė kunigauti Ragainėje[22]. Šiuo metu besiruošdamas būti Ragainės klebonu, jis paruošė ir išleido nedidelę giesmių knygelę „Giesme S. Ambraszeyaus“ Ragainės bažnyčios naudai. Prieš tekstą įdėtas Mažvydo pasveikinimas Ragainės apskrities viršininkui Perbantui, parašytas lietuviškai ir pažymėtas kovo 3 d. data, kuriuo tą knygelę skiria Perbanto vardui ir „wietoye welikas pauta dowanoyu“. Knygelė buvo išspausdinta balandžio 20 d., prieš pat Velykas. Tur būt, bent iš dalies Perbanto rūpesčiu kovo 18 d. Mažvydas buvo paskirtas Ragainės klebonu ir pasiliko juo ligi mirties. 1554 m. jis buvo pakeltas Ragainės apskrities archidiakonu.

Ragainėje Mažvydas atsidūrė lietuviškai kalbančių žmonių aplinkumoje — jo parapijiečiai valstiečiai buvo lietuviai, ir tik retas jų mokėjo kiek vokiškai. Jo žmona su savo jaunesniaisiais broliais ir seserimis, matyti, dar vaikais, kad ir vokiečių kilimo, kalbėjo lietuviškai. Apskrities viršininkas ir negausingi kiti tarnautojai vokiečiai taip pat turėjo mokėti lietuviškai. Pagrindinis jo darbas Ragainėje buvo tas, dėl kurio jis buvo kunigaikščio parsikviestas iš Didžiosios Lietuvos,— „evangelijos tikėjimo skelbti ir mokyti“.

Kokie buvo krikščionybės dalykai Ragainės parapijos valstiečių ir kaip Mažvydas rūpinosi jų tikybiniais reikalais, sužinome iš jo pranešimo Prūsų kunigaikščiui, rašyto apie 1550 m. ir to pranešimo žinių papildymo kitame laiške[23]; Mažvydo pasakojimą papildo gretimųjų Tilžės ir Kaukėnų parapijų klebono pranešimas 1549 m. apie savo parapijas[24] — padėtis jose buvo tokia pat, kaip Ragainėje.

---

[22] J. Bertoleit, p. 35.

[23] Nauji XVI amžiaus dokumentai apie reformaciją Prūsų Lietuvoje.—„Tauta ir žodis“, 1926, IV, p. 426—432.

[24] V. Falkenhahn, p. 414—417.

Iš jų matyti, kad lietuviai valstiečiai tiek vargo ir gaišties turėjo su baudžiavos ir savo ūkio darbais, kad neturėjo nei laiko, nei noro lankyti bažnyčios ir rūpintis dar tikybos reikalais. Retas jų buvo bent kartą savo gyvenime priėmęs sakramentą, labai retas kuris jų mokėjo krikščionybės pagrindus arba maldas arba bent žinojo ką apie tai. Į kunigą jie kreipdavosi tik dėl krikštijimo ar jungtuvių: matyti, valstiečių tarpe jau buvo įprasta šitais dalykais atlikti bažnytinės apeigos, be to, ir valdžia iš jų to būtinai reikalavo. Bet kadangi Mažvydas, būdamas uolus kunigas, reikalavo iš krikšto tėvų ir jaunųjų pagrindinių katekizmo žinių mokėjimo, o jie dažniausiai nemokėdavo, tai jie kreipdavosi šiais reikalais ar į gretimuosius Didžiosios Lietuvos katalikiškus kunigus, kurie šiuo atžvilgiu mažiau reikalavo, ar į bent kiek išmanančius įprastines krikščioniškas apeigas žmones, kurie ir patys be kunigo mokėjo tai padaryti. Mažvydas piktinosi ir savo parapijiečių nemokėjimu, ir jų nesirūpinimu tikybos dalykais. Jis piktinosi ir tais, kurie, nebūdami kunigais, atlikdavo kunigų daromas apeigas. Piktinosi tuo, kad jo parapijiečiai, turį būti evangelikais, kreipėsi į katalikų kunigus, ir ypač tuo, kad jie lankydavo atlaidus gretimose Didžiosios Lietuvos katalikų parapijose, kuriuos lankyti žmonės, matyti, iš seno buvo įpratę.

Mažvydui, turinčiam savo parapijoje reikalų beveik vien su baudžiauninkais, negalėjo nekilti mintis, kad svarbiausia jų tamsumo ir nerangumo tikybos reikaluose priežastis buvo baudžiava, jos sukeltas skurdas. Ar jis kuriuo nors būdu bandė reaguoti į baudžiavos priespaudą, kaip žiūrėjo į socialinius santykius, to mes nežinome. Negalime sakyti, kad jis tų santykių nenormalumo nematė, bet kadangi vienintelis mūsų žinių šaltinis apie jo pažiūras ir veiklą yra jo laiškai Prūsų kunigaikščiui, kuriuose jo asmeninių nusistatymų ir pažiūrų išdėstymo negalėjo būti, dėl jo nusistatymo baudžiavos atžvilgiu nieko tikra pasakyti negalime.

Greičiausiai jis rūpinosi tik savo darbu — krikščioniškos kultūros skleidimu. Reikalavo, kad mokytųs katekizmo, maldų, reikalavo, kad lankytų bažnyčią, kreipėsi į kunigaikštį, kad įsakytų žmonėms tai daryti, pats, matyti, mokė katekizmo ir galų gale, matydamas, kad tai jam nevyksta taip, kaip jis norėjo ir laikė reikalinga, krimtosi pats, buvo nepatenkintas savo parapijiečiais, o parapijiečiai vengė jo dėl per didelių jiems reikalavimų.

Prie bažnyčios buvo mokykla ir mokytojas, kuris mokė parapijiečių vaikus rašto ir katekizmo pagrindų. Mažvydas rūpinosi, kad mokykloje mokslas tiems, kurių tėvai įstengia vaikus leisti į mokyklą, būtų tinkamas. Todėl jis pasipriešino skyrimui mokytoju mažamokslio Zetės, kuris nemokėjo lotynų kalbos[25]. Ne tiek, matyti, jam rūpėjo tai, kad toks mokytojas negalės vaikų pramokyti lotynų kalbos, kiek tai, kad tuo metu išmokslintas žmogus negalėjo nemokėti lotynų kalbos. Taigi Zetė, jei lotyniškai nemokėjo, nebuvo pakankamai išmokslintas, buvo mažamokslis, todėl menkas tegalėjo būti mokytojas.

Mažvydo kaimynai Tilžės kunigai vokiečiai taip pat nekaip gyveno su juo. Jie skundė jį, kad jis esąs osiandristas, Osiandro pažiūrų šalininkas. Mažvydas, mokinys Stafilo, kuris nepritarė Osiandro teologinėms pažiūroms, iš viso nieku nepareiškęs domėjimosi teoriniais teologijos klausimais, mokėjo dėl to kaltinimo pasiteisinti.

Be kunigiško darbo Mažvydas dar turėjo papildomojo darbo pas Ragainės apskrities viršininką — jis versdavo jam atvykstančių ir pravažiuojančių Didžiosios Lietuvos žmonių dokumentus ir susirašinėjimą dėl jų. Už tą darbą gaudavo ir atskirą atlyginimą[26]. Didžiojoje Lietuvoje oficialūs raštai tuo metu buvo rašomi rusiškai ir lotyniškai, vienas antras raštas kartais buvo jau parašomas ir lenkiškai. Jeigu Mažvydas sugebėjo tuos raštus tvarkyti, ma-

---

[25] K. Forstreuter, p. 131; J. Bertoleit, p. 35.
[26] K. Forstreuter, p. 131; J. Bertoleit, p. 35 ir 40.

tyti, jis mokėjo ir rusiško rašto ir kalbos, be to, turėjo būti jau pramokęs ir vokiškai. Jo įpėdinis Ragainės klebonijoje Augustinas Jomantas, prašydamas ir jam paskirti papildomą atlyginimą už tokį darbą, nurodė mokąs lotynų, lenkų, rusų ir lietuvių kalbas — matyti, tų kalbų mokėjimo tam darbui reikėjo.

Savo išlaikymui Mažvydas gaudavo 70 markių algos metams, turėjo savo žinioje klebonijos ūkį, turėjo dar du sklypu Tilžėje Vokiečių gatvėje[27]. Matyti, ūkininkavimas jį vargino. Jis neturėjo įpratimo ir nesugebėjo ūkininkauti, todėl iš ūkio turėjo ne tiek pelno, kiek vargo. 1558 m. jis skundėsi laiške kunigaikščiui, kad iš savo 70 markių algos jis ne tik turįs apsirūpinti tuo, kas reikalinga jam pačiam ir padėčiai, bet, be to, dar turįs pirkti ratų, vežimų, kirvių, dalgių ir kitų ūkio padargų; vaikų jis neturįs, esąs ligotas, turtų susikrauti neketinąs, ir jam labiau rūpinčios studijos, kaip žemės ūkis, tai geriau, esą, būtų, kad tas ūkis visai būtų paimtas nuo jo galvos[28]. Gana keista po tokio Mažvydo pasisakymo, kad po poros metų jis paėmė naujai steigiamajame, ką tik išskirstytame sklypais Virbalyje, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, pilną miestelėno normą: sklypą namams Punios gatvėje ir klojimui, daržų net du sklypų ir ariamos žemės[29]. Sklypas namams ir daržai užrašyti 1561 m. inventoriuje jo vieno vardu, o klojimas ir ariamoji žemė užrašyta jam kartu su Tomu Gedkantu, Paširvinčio klebonu Prūsuose. T. Gedkanto tėvas prieš tai turėjo Varniuose sklypą su karčiama; vyskupas, Varnių šeimininkas, sužinojęs, kad jo sūnus yra evangelikų kunigu Prūsuose, ėmęs jį spausti. Todėl, matyti, Gedkantas parsikvietė savo tėvą arčiau prie savęs, užrašė sau ir savo tėvui sklypus steigiamame Virbalyje ir, tur

---

[27] J. Bertoleit, p. 35 ir V. Falkenhahn, p. 406.

[28] J. Bertoleit, p. 35.

[29] Istorijos Archyvas, t. I, XVI amžiaus Lietuvos inventoriai, Kaunas, 1934, sk. 538[25], 643[47], 648[26], 651[14].

būt, įkalbėjo ir savo vyresnįjį kolegą Mažvydą netolimame Virbalyje užsirašyti savo vardu sklypus. Kažin ar Mažvydas, kuriam vargą sudarė ir šeimininkavimas Ragainės klebonijos ūkyje, dar būtų užsikrovęs sau naują rūpestį dėl sklypų Virbalyje, už kuriuos reikėjo mokėti činšai ir duoklės. Greičiausiai jis ketino juose įkurdinti savo gimines, o gal savo žmonos paūgėjusius brolius ir seseris. Tai rodytų, kad jo tėvai, giminės buvo, kaip ir Gedkanto tėvai, miestelėnai.

Gedkantas savo laiškuose rašydavo, kad jo tėvai esą kilę iš bajorų ir kadaise turėję bajorišką ūkį. Apie daugumos kitų lietuvių inteligentų, nuvykusių į Prūsus, kurie buvo kilę iš bajorų, bajorišką kilimą yra ar šiokių, ar tokių žinių. Bet apie Mažvydo bajoriškumą nieko nežinoma. Jokių Mažvydų giminės bajorų Lietuvoje nebuvo. Tai, kad jo pusbrolis Baltramiejus Vilentas buvo bajoras, jeigu taip ir tikrai buvo, nerodo ir Mažvydo tėvus buvus bajorais, nes tuo metu Lietuvoje dar nebuvo susidariusio bajorų luomo, bajorai dar nebuvo atsiskyrę luomine privilegijų siena nuo kitų žmonių, dažnai vesdavo nebajores, ir bajoraitės dažnai ištekėdavo už nebajorų. Dėl to yra rimto pagrindo manyti, kad Mažvydas, neturėdamas ko girtis savo „kilimu“, jo ir negarsino, o būdamas miestelėnų kilimo ir norėdamas geriau aprūpinti savo tėvus ar brolius, ir paėmė žemes Virbalyje savo vardu, kad šie galėtų jose įsikurti. Kas pasidarė toliau, po 1561 m., su tais Mažvydo sklypais Virbalyje, nežinia.

Tos studijos, kurias Mažvydas laikė savo tikru darbu ir kurioms jis norėjo atsidėti, buvo ruošimas lietuvių kalba knygų, reikalingų Prūsų Lietuvos bažnyčioms, ir ypač ruošimas didelio giesmyno. 1559 m. buvo išleistos jo paruoštos „Forma Chrikstima“ ir, tur būt, „Paraphrasis Permanitina“, jo verstos, reikia spėti, iš 1558 m. išleistos agendos Prūsų žemei vokiško teksto. Nors pirmojoje tų knygelių vertėjas nenurodytas, bet pridėta prie jos giesmė, pakartota vėliau Mažvydo giesmyne, nenurodant, kad

ją kas kitas yra vertęs, taip pat kalbos panašumas rodo, kad tai yra Mažvydo vertimas[30]. Antroji knygelė, versta iš tos pat agendos, turėjo būti taip pat išleista tuo pačiu metu. Bet didžiausias Mažvydo darbas buvo didelis giesmynas su jo parašyta prakalba lietuviškų bažnyčių kunigams, išleistas jau jam mirus,— pirmoji dalis buvo išleista 1566 m., antroji — 1570 m. Antrosios dalies leidimu rūpinosi Baltramiejus Vilentas, kuriam už jo išleidimą buvo atlyginta iš Prūsų kunigaikščio iždo[31]. Tur būt, jis parūpino ir pirmosios dalies leidimą. Pirmojoje dalyje vertimai daugiausia paties Mažvydo daryti. Antrojoje dalyje, be Mažvydo, sutraukti ir Mažvydo mokslo bei kunigavimo draugų vertimai, bet kartu ir senesni, jau 1545 m. mirusių profesorių Stanislovo Rapolionio ir Abromo Kulviečio vertimai, pažymėti jų vardais, ir kai kurie, tur būt, be tokių pažymėjimų. Labai gali būti, kad tenai įdėta nemaža Kulviečio verstų psalmių, kaip mano Bertoleitis. Atrodo, kad Vilentas ne tik prižiūrėjo antrosios dalies spausdinimą, bet ir ją galutinai sutvarkė ir paruošė spaudai. Mažvydo vertimas yra, tur būt, ir įdėtas Vilento išleistame Enchiridione Trumpas Klausimas, tepažymėtas raidėmis M. M.[32]

Bekunigaudamas Ragainėje, Mažvydas mirė 1563 m. gegužės 21 d.[33]

Visi Ragainės klebonavimo laikų Mažvydo leidiniai ir literatūros darbai skiriasi nuo 1547 m. Katekizmo svarbiausia tuo, kad Katekizmas buvo visų pirma skiriamas Didžiajai Lietuvai, paruoštas žmogaus, atvykusio iš Didžiosios Lietuvos su visu įgytu ten patyrimu, o vėlesnieji Mažvydo raštai skiriami jau Prūsų Lietuvos lietuviškųjų parapijų kunigams ir iš dalies mokytojams.

Kokios gi buvo 1547 m. Katekizmo atsiradimo ir Mažvydo iškilimo į pirmosios spausdintos lietuviškosios kny-

---

[30] Mažvydas, p. XIX.
[31] Mažvydas, p. XXII.
[32] B. Willent, p. 36.
[33] J. Bertoleit, p. 35.

gos autorius priežastys? Žinoma, Mažvydas buvo parsikviestas į Karaliaučių Prūsų kunigaikščio Albrechto, jo lėšomis mokėsi universitete ir jo lėšomis išspausdino tą Katekizmą — atrodytų, lietuvių literatūros pradžiai pagrindus padėjo kunigaikštis Albrechtas. Bet jo įsakymu ir jo lėšomis buvo išleisti ir prūsiški katekizmai, vokiečių surašyti iš beraščių tulkų, vertėjų, žodžių. Jie buvo taisomi ir pertaisomi, bet juose nėra jokios bendrinės prūsų kalbos, tėra prūsų tarmės garsų užrašymas žmogaus, nemokėjusio užrašomos kalbos. Versti jie mažamokslio žmogaus iš nedaug ką jam suprantamo atitrauktinio vokiško teksto — prūsai tų katekizmų nesuprato, ir jie negalėjo sudaryti pradžios jokiai prūsų literatūrai. Prūsų kunigaikščio norai ir lėšos negalėjo nei sukurti literatūros, nei duoti jai pradžios.

Mažvydo Katekizmo atsiradimo priežastys yra dvi: lietuvių bendrinės kalbos susidarymas Didžiojoje Lietuvoje ir atsiradimas čionai inteligentijos, vartojusios tą kalbą raštui.

II

Lietuvos praeityje yra buvęs laikotarpis, kada lietuvių kalba buvo vartojama tiktai žemesniųjų gyventojų klodų— valstiečių, miestelėnų ir smulkiųjų bajorų, bet tai buvo daug vėliau, ne XVI a. pirmojoje pusėje, kada iškilo Mažvydas. Jo metu lietuvių kalba buvo dar plačiai vartojama visų lietuvių — ir didikų, ir eilinių bajorų, ir Vilniaus bei Kauno miestiečių. Kuri šnekamoji kalba buvo vartojama Lietuvoje namų aplinkumoje bei viešajame gyvenime Mažvydo laikais ir vėliau, apie tai tiesioginių dokumentų labai maža tėra. Ligi XVI a. vidurio Lenkijoje rašoma buvo lotyniškai, kalbama lenkiškai, Lietuvoje rašoma buvo rusiškai ir lotyniškai, bet ar kalbama taip pat rusiškai ir lotyniškai, to negalima sakyti. Prūsų Lietuvoje administracija ir teismai buvo vokiečių rankose, rašoma buvo ten vokiš-

kai ir lotyniškai, ir vokiečiams susikalbėti su nemokančiais vokiečių kalbos valstiečiais prie įstaigų buvo vertėjai tulkai, kurie už savo darbą gaudavo atlyginimą, taigi įstaigų šnekamoji kalba buvo vokiečių kalba. Lietuvoje žemių administracija ir teismai buvo iš pradžių didikų, vėliau bajorų rankose. Jie tvarkė ir teisė ir valstiečius, kurių daugumas, aišku, be gimtosios kalbos, kitos kalbos nemokėjo, įstaigose tegalėjo kalbėti lietuviškai. Jokiame to meto dokumente nėra nė mažiausio paminėjimo, kad prie kurio nors teismo, prie kurio nors srities valdytojo seniūno būtų buvęs ar nuolatinis vertėjas, ar laikinas kuriam reikalui,— jau tai verčia manyti, kad Lietuvos įstaigų šnekamoji kalba nebuvo kuri nelietuvių kalba. Žinoma, čia Lietuva tesuprantamas tas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kraštas, kur žmonių buvo kalbama lietuviškai — ne rusiški Kunigaikštystės kraštai, kur buvo šnekama baltarusiškai ir ukrainietiškai, ir ne Palenkė, kur kolonistai lenkai kalbėjo lenkiškai. Yra ir kai kurių tiesioginių žinių apie lietuvių kalbos vartojimą viešiesiems reikalams. 1492 m. Dancigo pasiuntiniai buvo atvykę į Vilnių tartis su Kazimieru, Lenkijos karalium ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, ir jo didikais. Savo pranešime apie derybas pasiuntiniai atpasakojo ne tik derybų turinį, bet pažymėjo ir kuriomis kalbomis jiems tekę tartis — jie sako daug taręsi ir lenkiškai, ir lietuviškai, ir rusiškai[34]. Tariamasi buvo su valdovais ir didikais, nes jie vieni tuo metu tetvarkė valstybės reikalus, bajorų ir kitų klodų žmonių balsai neturėjo jokios reikšmės, todėl su jais nebuvo ko tartis,— taigi lietuvių kalba Lietuvos didikų pačiame XV a. gale buvo vartojama ne tik namų reikalams, bet ir per viešuosius pasitarimus valstybės reikalais. Ne kuria kita kalba Lietuvos didikų turėjo būti sprendžiami valstybės reikalai ir savo tarpe Ponų taryboje.

---

[34] Daruff wart manchfaldig handelt gehat itzundt Polnisch, itzundt Lithows, itzundt Reuszch.— Hansisches Urkundenbuch, München u. Leipzig, 1916, XI, p. 364.

Vilniaus miestas buvo sostinė valstybės, kurios įvairiuose kraštuose buvo įvairiai kalbama, į jį turėjo susispiesti miesto gyventojai, pirkliai ir amatininkai iš įvairių valstybės kraštų: gyventojų sudėtis kalbų, tautybių ir tikybų atžvilgiu buvo labai mišri, bet nėra jokio rimto pagrindo manyti, kad vietinis lietuvių elementas tuo metu, XVI amžiuje, jau vartojo kitą kurią kalbą, ne lietuvių. 1552 m. Žygimantas Augustas patvirtino Vilniaus miesto savivaldybėms nutarimą dėl rinkliavų savivaldybei. Jame vienoje vietoje paminėta ir kalba, kuria turi būti skelbiamas „iššaukimas, arba aktavimas", būtent pasakyta: „tas iššaukimas, arba aktavimas, turi būti per lovininkus paskelbtas lenkiškai ir lietuviškai, ir rusiškai, kad visi, kurie klausė, suprastų"[35]. Skelbimai buvo daromi ne pašaliečiams, bet žmonėms, kurie buvo miesto savivaldybės žinioje, taigi Vilniaus miestiečiams. Daliai tų miestiečių reikėjo skelbti lietuviškai, kitaip jie nebūtų supratę skelbimo. Daugiau lenkų atsirado Vilniuje tik Žygimantui Augustui apsigyvenus čia su savo lenkų dvaru. XVI a. pradžioje žmonių, kalbančių lenkiškai, Vilniaus miestiečių tarpe buvo visai nedaug, ir miesto parapijos bažnyčioje, šv. Jono bažnyčioje, lenkiški pamokslai teatsirado, tur būt, tiktai XVI amžiuje. 1521 m. tarp Vilniaus šv. Jono bažnyčios klebono ir miesto savivaldybės kilo labai daug ginčų, daugiausia dėl išlaidų bažnyčiai išlaikyti ir dėl bažnyčios pajamų paskirstymo, ir tiems ginčams išspręsti šalys kreipėsi į tarpininkus. Tuo metu bažnyčioje pamokslai buvo sakomi lietuviškai ir lenkiškai. Tarpininkai nutarė, kad lietuvių pamokslininką turįs išlaikyti klebonas, o lenkų pamokslininką — miesto savivaldybė[36]. Kuo šalys rėmė savo reikalavimus, nežinia, savaime aišku tik, kad kiekviena jų norėjo išlaidas uždėti antrai šaliai. Autenti-

---

[35] P. Dubiński, Zbiór praw y przywilejów miastu stołecznemu W. X. L. Wilnowi nadanych, Wilno, 1788, p. 96.

[36] Ten pat, p. 43.

nio, dokumentu tiesiog paremto aiškinimo, kodėl tarpininkai taip paskirstė pamokslininkų išlaikymo išlaidas, nėra. Bet pagrindas tam nesunku suvokti. Bažnyčios ir klebonai buvo išlaikomi iš užrašytų bažnyčiai turtų ir nustatytų rinkliavų — dešimtinių ir kt., tas pat buvo, žinoma, ir su Vilniaus šv. Jono bažnyčia,— o už tai klebonas turėjo atlikti ar įprastines, ar nustatytas užrašomuose raštuose pareigas. Jei iš klebono buvo pareikalaujama kas nauja, tam buvo papildomai užrašoma lėšų. Šv. Jono bažnyčia buvo parapijos bažnyčia visam Vilniaus miestui, joje iš seno buvo sakomi pamokslai, ir klebonas iš seno turėjo būti aprūpintas lėšomis pamokslininkui išlaikyti, todėl dėl pamokslininko išlaikymo klebonas neturėjo ko prieštarauti. Jis ėmė prieštarauti tada, kai aplinkybės pasikeitė, kai miestiečių tarpe atsirado kiek daugiau lenkų ir kai tie miestiečiai ėmė reikalauti iš savo klebono, kad ir jiems būtų sakomas pamokslas. Matyti, klebonas, miestiečių reikalaujamas, aprūpino ir lenkus pamokslininku, bet paskiau, susikivirčijęs su miestu dėl pajamų ir išlaidų, nepamiršo pareikalauti iš miesto lėšų antrajam, lenkų, pamokslininkui išlaikyti, nes nors už užrašytus jam turtus ir pajamas jis ir turėjo išlaikyti pamokslininką, bet tik vieną, tą, kurį jis iš seno ir išlaikė, t. y. lietuvių pamokslininką, bet ne du. Tarpininkai, matyti, su klebono pasiaiškinimais sutiko. Iš to reikia manyti, kad iš seno Vilniaus miestiečiams parapijos bažnyčioje pamokslai tebuvo sakomi lietuviškai ir tik XVI a. pradžioje imta sakyti pamokslai ir lenkiškai. Tai turėjo įvykti prieš pat 1521 m., nes lenkiško pamokslininko išlaikymo klausimas dar nebuvo įsisenėjęs. Kun. J. Fijaleko kitokia išvada iš to nutarimo, kad tuo metu Vilniaus miestiečiai kalbėję jau lenkiškai ir lietuviški pamokslai jiems nerūpėję ir buvę sakomi ne jiems, atrodo, visai nepagrįsta[37].

---

[37] Jan Fijałek, Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języku ludu. — Polska i Litwa w dziejowym stosunku, Kraków, 1914, p. 315—317.

Kad pirmojoje XVI a. pusėje lietuvių kalba ir stambesniems Lietuvos bajorams buvo sava kalba, matyti iš dr. Abromo Kulviečio pavyzdžio. Kilęs iš vidutinių bajorų,— jo tėvai turėjo dvarelių Kulvoje, Kauno pav., Butkiškėje, Ariogalos v., ir Rytų Lietuvoje netoli Vilniaus,— pasiturįs, sušelpęs ne vieną lietuvį studentą Karaliaučiuje, labai išsilavinęs, teisės mokslų daktaras, mokėjęs ne vieną senąją ir gyvąją kalbą, pats profesoriavęs Karaliaučiuje, kur skaitė paskaitas lotyniškai, pirmas iš tų, kurių darbų liekanos yra išlikusios, nes buvo įdėtos Mažvydo giesmyne,— mirdamas 1545 m. Lietuvoje, prašė susirinkusių savo artimųjų, žinoma, bajorų, kad giedotų lietuviškai giesmes; lietuvių kalba buvo jo gimtoji, įprastinė kalba, nors rašyti jam buvo, tur būt, lengviau lotyniškai.

Šitos kelios žinutės, manyčiau, pakankamai rodo, kad pirmojoje XVI a. pusėje lietuvių kalba buvo plačiai vartojama Lietuvoje ne tik valstiečių ir miestelėnų, bet ir visų laipsnių bajorų ir miestiečių, neišskiriant Vilniaus miestiečių, ne tik namų, bet ir viešiesiems reikalams.

Tokio visuotinio lietuvių kalbos vartojimo visiškai neatitiko jos faktinoji padėtis bažnyčioje. Klebonai iš esmės tebuvo bažnytiniai dvarininkai, naudojęsi skirtais klebonui ir bažnyčiai turtais ir pajamomis — už tai jie turėjo ar patys, ar dažniausiai per savo tarnautojus, kamendorius ar vikarus, laikyti lotyniškai mišias ir atlikti reikalingiausias tikybines apeigas, taip pat dažniausiai ne lietuvių kalba. Klebonai dažniausiai buvo lenkai, nemokėję lietuvių kalbos ir nesirūpinę jos pramokti. Tose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės srityse, kur nebuvo kalbama lietuviškai, pvz., Palenkėje, katalikai buvo krikštijami lenkiškai, o lietuviškose srityse, kaip tai buvo nustatyta 1528 m. Vilniaus vyskupijos statutais, ne lietuviškai, bet lotyniškai, nes, kaip sakoma juose, „kunigas dažniausiai lietuvių kalbos nemoka“[38].

---

[38] J. Fijałek, p. 296.

XV a., kol Lietuvoje šeimininkavo ir balsą teturėjo negausingi didikai, kurių tikybinius reikalus tenkindavo vyskupai ir vienuolynai, turėję ir lietuviškai kalbančių pamokslininkų ir išpažinties klausytojų, pvz., Vilniaus pranciškonų vienuolyne 1501 m. buvo lietuvių pamokslininkas Vaitkus, 1522 m. ten buvo lietuvių išpažinties klausytojas Jonas iš Vilniaus ir kt., — tokia parapijų bažnyčių padėtis nekėlė prieštaravimų.

Nuo XVI a. pradžios, gamybai pakilus, Lietuvos viešajame gyvenime ėmė reikštis nemažų pakitėjimų. Bajorai, ekonomiškai sutvirtėję daugiausia dėl didžiojo kunigaikščio aprūpinimo jų žemėmis ir valstiečiais, kurie jiems dirbo ir duodavo duokles, ėmė nesitenkinti tuo, kad tik bent kiek dalyvavo viešųjų reikalų tvarkyme prie vietos didiko ar jo vietininko. Jie ėmė veržtis prie dalyvavimo valstybės valdyme, prie savo reikalų tvarkymo per teismus, kuriuose ligi tol šeimininkavo didikai. Bajorų gyvenimo lygis kilo, imta nebesitenkinti namų darbo drabužiais, namų darbo reikmenimis, imta vartoti pirktiniai, vietinių ir užsieninių amatininkų darbo, taip, kaip vartota ligi tol didikų. Kilo ir kultūriniai bajorų reikalai. Ideologinėje srityje nebesitenkinta pagonybės liekanomis ir mažamokslių kunigų ir jų tarnų šiaip ar taip skleidžiama visokia velniava ir vadinamąja mažąja krikščionių tikyba. Siekiama buvo krikščionybės mokslo ir iš viso mokslo, kurį turėjo, nekalbant apie mokytus kunigus, kultūringiausias klodas, didikai. Per krikščionybės mokslą buvo siekiama visokio mokslo, nes tuo metu visoks mokslas buvo surištas su tikyba, buvo remiamas tikybos šaltinių, tikybinių knygų autoritetu. Visokia politinė ir socialinė pasaulėžiūra tuo metu buvo kartu ir tikybinė, todėl tikybinės kultūros pakilimas tuo pat buvo ir visos intelektualinės kultūros pakilimas.

Miestai taip pat pagyvėjo, ėmė kilti. Kylant gamybai, krašte radosi daugiau prekių, ekonomiškai įsigalint platesniems feodalų klasės klodams, bajorams, augo miesto gami-

nių paklausa, ir vietinių miesto amatininkų pagamintų, ir įgabentų iš užsienių, todėl miestuose ėmė plėstis prekyba, išaugo ekonominis ir kultūrinis lygis, ėmė klestėti amatai, padidėjo amatininkų reikšmė miestuose, jie ėmė veržtis prie dalyvavimo miestų reikalų tvarkyme, prasidėjo kova tarp senųjų miestų reikalų tvarkytojų — pirklių, miesto diduomenės, ir kylančių amatininkų, miesto „visuomenės". Iš viso miestų gyvenimas pagyvėjo, miestiečių ekonominis ir kultūrinis gyvenimo lygis ėmė kilti.

Tuo būdu viešajame gyvenime vis labiau ėmė reikštis tų pačių klasių, kurios ligi tol šeimininkavo valstybėje, platesni klodai, ir galų gale antrojoje XVI a. pusėje valstybės šeimininkai pasidarė nebe didikai, bet plačioji bajorija. Tas pasikeitimas įvyko ne sutremiant didikus, bet tik atimant iš jų privileginę padėtį, pakeičiant jų reikšmę. Pirmiau didikai vieni buvo valstybės šeimininkai, vėliau jie tapo naujų šeimininkų, bajorų, vadais.

Verždamiesi į viešumą, Lietuvos bajorai kėlė viešumon ir savąją kalbą ta forma, kuria ji buvo vartojama, būtent šnekamosios kalbos forma. Kalbos klausimas kilo ten, kur be jos negalima buvo pasiekti to kultūros lygio, kuris atitiko bajorų sąmonę, visų pirma bažnyčioje. Ir didysis kunigaikštis, ir diduomenė nebegalėjo nekreipti dėmesio į bajorijos keliamus kultūrinius reikalavimus. Steigiant naujas bažnyčias ir geriau aprūpinant senąsias, iš klebonų buvo reikalaujama, kad jie laikytų mokančius lietuvių kalbą vikarus. Jau ir minėtieji 1528 metų Vilniaus vyskupijos statutai įsako Lietuvos miestų ir kaimų parapijų klebonams laikyti tokius vikarus, kurie mokėtų lietuvių kalbą[39]. Tuo reikalavimu pasinaudodavo ir patys klebonai, norėdami padidinti savo bažnyčių pajamas ir turtus. Pvz., kun. Adomas Jokūbavičius iš Kartos Gardino valsčiaus, didž. kunigaikščio sekretorius, Semeliškių klebonas, kuriam priklausė ir Žiežmarių bažnyčia, pastatyta ir didž. kunigaikš-

---

[39] J. Fijałek, p. 298.

čio aprūpinta prieš porą metų, kreipėsi 1511 m. į didįjį kunigaikštį, kad padidintų Žiežmarių bažnyčios aprūpinimą, nes iš esamojo negalįs išlaikyti Žiežmariuose kunigo, kuris mokėtų sakyti lietuviškai pamokslus. Didysis kunigaikštis dėl to kreipimosi padidino Žiežmarių bažnyčios aprūpinimą ir įsakė klebonui laikyti prie Žiežmarių bažnyčios kunigą, kuris mokėtų sakyti pamokslus lietuviškai[40]. Parapijų bažnyčios ėmė virsti tikybinės kultūros židiniais, ne vien bažnytinės bajorijos dvarais, kaip ligi tol, ir tos kultūros skleidėjais lietuvių kalba buvo jose ne klebonai, bet jų tarnai — vikarai, kamendoriai — kilę iš smulkiųjų bajorų ir miestiečių.

XV a. bene vienintelė mokykla Lietuvoje buvo mokykla prie katedros Vilniuje. 1528 m. Vilniaus vyskupijos statutai įsako Lietuvos klebonams turėti prie visų parapijų bažnyčių mokyklas, kuriose jaunuoliai būtų mokomi lietuvių ir lenkų kalbomis[41]. Mokytojai, ministrai ir bakalaurai, buvo iš tų pačių klodų, iš kurių buvo kilę ir kiti klebonų tarnai. Šitose mokyklose Lietuvos bajorai ir miestiečiai gaudavo pradedamąjį mokslą. Bet, kylant kultūrai, nesitenkinta mokslo pagrindais, siekta aukštesnio mokslo, jo ieškoti keliauta į užsienius: Krokuvą, Vokietiją, Italiją ir t. t. Ten mokslo ieškantieji jaunuoliai patekdavo ir į katalikiškus mokslo židinius, ir į protestantiškus, ne vienas įsigijo užsienių universitetuose mokslo laipsnių ir, grįžę namo, skleidė intelektualinę kultūrą. Gavęs Sijenos universiteto Italijoje daktaro laipsnį, Abromas Kulvietis įsteigė Vilniuje mokyklą, kurioje skleidė protestantizmo idėjas, kol 1542 m. Vilniaus vyskupo kunigaikščio Povilo Alšėniškio rūpesčiu mokykla buvo uždaryta ir pats Kulvietis turėjo išvažiuoti į Prūsus. Matyti, ir daugiau būta tokių protestantų, bandžiusių dėstyti parapijų mokyklose,

---

[40] J. Fijałek, p. 285 ir kitur.
[41] Ten pat, p. 297.

nes minėti Vilniaus vyskupijos statutai įspėja klebonus, kad neprileistų mokytojauti atvykusių iš Vokietijos[42].

Tokiu būdu matyti, kad lietuvių kalba pirmojoje XVI a. pusėje buvo vartojama ne tik namų reikalams, bet ir valdžios įstaigose, ir bažnyčiose, ir mokyklose.

Sričių tarmių negalėjo pakakti, didėjant valstybės centralizacijai, kylant ekonominiam ir kultūriniam viso krašto žmonių bendravimui. Jau XV a., be tarmių, turėjo būti bendrinė lietuvių kalba. Negalima įsivaizduoti, kad suvažiavę 1492 m. į Ponų tarybos pasitarimus, apie kuriuos buvo minėta, Lietuvos didikai būtų kalbėję kiekvienas savo tarme: Vilniaus vyskupas Vaitiekus Taboras Merkinės (Turgelio) tarme, Mikalojus Radvila Kėdainių tarme, Petras Mantigirdaitis Vijos tarme, Stanislovas Kęsgailaitis Kražių tarme ir t. t. Ponų tarybos suvažiavimai būdavo nuolat, jie buvo daromi paprastai sostinėje, Vilniuje. Čia didikams tekdavo ilgą laiką gyventi, ir čia daugumas jų turėjo savo rūmus; juos jungė centras, Vilnius, juos turėjo jungti ir Vilniaus kalba. Vilniaus tarmė jiems turėjo būti bendrinė kalba. Ta bendrinė kalba tebuvo šnekamoji kalba, be rašto. Ji nebuvo dar nusistovėjusi, kiekvienas kalbėdamas vartodavo ir savo tarmės ypatybių, bet vis dėlto ji buvo priemonė susikalbėti įvairių tarmių žmonėms, buvo jų bendra kalba. Kylant į viešąjį gyvenimą platesniems klodams, valstybei vis labiau centralizuojantis, bendrinė kalba turėjo plisti tarp didesnio žmonių skaičiaus, turėjo turtėti. Ji turėjo būti vartojama ne tik Vilniuje, bet ir kitur viešajame valstybės gyvenime tarp tų žmonių, kurie ėmė jame dalyvauti. Ta tarmė, kuri sudarė pagrindą bendrinei kalbai, nebuvo, žinoma, nustatyta, ja savaime virto centro tarmė. Vilnius buvo valstybės centras, bet feodalizmo laikais tokio centro reikšmė negalėjo būti perdaug didelė. Žemaičiuose administracinis centras buvo Kražiai, bažnytinis — Varniai, o ekonominio centro iš

---

[42] J. Fijałek, p. 299.

viso nebuvo, todėl Kražių ir Varnių tarmės turėjo bent kiek iškilti. Aukštaičiuose, be Vilniaus, svarbus ekonominis centras buvo Kaunas, jo tarmė turėjo jungti žmones, kurie turėjo Kaune nuolatinių reikalų. Kiek tos kitos, be Vilniaus, bendrinės kalbos užuomazgos buvo įsigalėjusios, sunku pasakyti, bet ir jos turėjo veikti naujai susidarančią bendrinės kalbos formą, bendrinę lietuvių rašto kalbą.

Raštas lietuvių kalba turėjo atsirasti XIV a. gale, priėmus krikščionybę, bet tų rašytų lietuviškų tekstų, vertimų, turėjo būti labai nedaug — patys reikalingiausieji tikybiniai tekstai. Chr. Stangas, tyrinėdamas 1547 m. Katekizmo kalbą, išskyrė kai kuriuos tekstus, iš kurių kalbos archaiškumo galima spręsti, kad jie sudaro palikimą tų XIV a. vertimų[43]. XV a. vargu ar buvo žymiai padidėję rašytų lietuviškų tekstų. Taip manyti duoda pagrindo palyginimas su išlikusiais lenkiškais tekstais; nors lenkai krikščionybę priėmė daug anksčiau, taigi ir raštas Lenkijoje turėjo atsirasti daug anksčiau, bet lenkiškų tekstų iš viduramžių laikų yra nepaprastai maža[44]. Bet XVI amžiuje jau turėjo būti kitaip. Vienuolynų lietuviški pamokslininkai, parapijų bažnyčių vikarai ir mokytojai, vartoję bažnyčioje ir mokykloje lietuvių kalbą, negalėjo kiekvieną kartą žodžiu versti į lietuvių kalbą tekstus, turėjo turėti ar pačių paruoštus, ar nusirašytus iš kitų reikalingiausius evangelijų tekstus, katekizmą, žymesnius pamokslus ir t. t. Ar tai buvo parašyta vietos tarme, ar bendrine kalba? Jeigu kilęs iš kurios parapijos vikaras buvo išėjęs mokyklą tik toje parapijoje ir paskiau, pasimokęs kiek pas vietinį kleboną, likęs parapijoje vikaru, tai, žinoma, lietuviškai jis būtų rašęs tarmiškai, bet iš viso jis būtų likęs maža-

---

[43] Chr. Stang, p. 176—179.

[44] Jan Łoś, Początki piśmiennictwa polskiego.— Przegląd zabytków językowych. Wydanie drugie poprawione, Lwów, 1922. Toje knygoje duota apžvalga visų žinomų lenkiškų tekstų ligi 1543 metų.

mokslis ir pats lietuviškai nieko nebūtų galėjęs parašyti ar išversti, nebent nurašyti. Bet mokslas tokiems žmonėms, kurie eidavo į kunigus ir į mokytojus, nesibaigdavo savos parapijos mokykloje. Jie turėdavo toliau mokytis kitur, pas kitus kunigus, kitose, centrų, mokyklose ir paskui patekdavo vikarais ar mokytojais ten, kur aplinkybės buvo tinkamesnės. Per visą tą mokymosi įvairiose vietose laiką jiems tekdavo klausyti ir gal rašyti ir lietuviškai, bet ne gimtąja tarme. Patekę į svetimą parapiją, jie negalėjo dėstyti savo tarme, turėjo dėstyti ta lietuvių kalba, kuria buvo klausę ir mokęsi dėstomąjį dalyką, t. y. vartojama mokykliniuose centruose kalba, ir, be to, taikytis prie vietos tarmės. Lietuviškus tekstus jie atsigabendavo iš tų centrų, kuriuose mokėsi, nusirašydavo juos, vieną antrą žodį ar posakį pakeisdavo, bet neversdavo jų iš naujo savo gimtąja tarme. Mokytojų ir kunigų pasiruošimo aplinkybės buvo tokios, kad raštai lietuvių kalba bažnyčios reikalams turėjo būti rašomi ne vietinėmis tarmėmis, bet viena ar keliomis bendrinės lietuvių kalbos lytimis. Bet kadangi lietuvių rašto kalba nebuvo pakankamai susinormalizavusi, raštų turėjo būti labai nedaug, tai kiekvieno rašytojo ar net nurašinėtojo tekstuose būdavo jo tarmės ypatybių.

Chr. Stangas, ištyręs 1547 m. Katekizmo kalbą, randa joje šiaurės vakarų žemaičių tarmės žymių[45], vadinamųjų dounininkų. Iš to krašto turėjęs būti kilęs Mažvydas, jeigu tai yra jo tarmės žymės, o ne kurio kito katekizmo bendradarbio ar koreguotojo. Mažvydo vardas Lietuvoje nebuvo plačiai vartojamas. Žinomuose to laiko dokumentuose tėra minimi trys žmonės, turėję tą vardą, visi Žemaičiuose: Didž. Dirvėnų valsčiaus Aukutėlis Mažvydaitis 1537 m., Pašiaušės dv. Kražių v. veldamas Mažvydas 1542 m. ir Tytuvėnų dv. Viduklės v. Minkus Mažvydaitis 1555 m.—

[45] Chr. Stang, p. 168—169; žr. taip pat žemėlapį, įdėtą Archivum philologicum, 1933, IV, po p. 32.

visi jie valstiečiai, laikyti kurį jų Martyno Mažvydo giminaičiu nėra pagrindo. Tos vietos, kuriose tie žmonės gyveno, yra kiek į rytus nuo Chr. Stango nurodytos tarmės. Bet tos atsitiktinai išlikusios žinios neturi reikšmės, tas vardas galėjo būti vartojamas ir rytų, ir vakarų Žemaičiuose. Bet Katekizmo kalboje ir vėlesniuose Mažvydo raštuose daugiau yra aukštaičių kalbos ypatybių. Chr. Stangas jas priskiria iš dalies Mažvydo motinos tarmės įtakai, jo motina galėjusi būti kilimo aukštaitė[46]. Ta nuomonė atrodo klaidinga. Jeigu Mažvydų šeima ir jis pats būtų gyvenę, ligi jam atvykstant į Karaliaučių, nelietuvių tarpe, tokios motinos ir tėvo tarimo ypatybės būtų galėję pasireikšti ir Martyno Mažvydo kalboje. Bet jis turėjo gyventi prieš tai tarp lietuvių, buvo išėjęs mokslus, tur būt, yra buvęs ilgesnį laiką kuriame mokslo centre Lietuvoje, ne tik Varniuose, kurie galėjo būti artimesni nuo jo gimtinės, bet ir Kaune, o greičiausiai ir Vilniuje, ir jo aukštaičių kalbos ypatybės paaiškinamos ta aukštaitiška bendrine lietuvių kalba, su kuria jis tenai apsiprato. Jis save vadina Martynas Vaitkūnas. Šiaurės vakarų žemaičių tarme jis taip negalėjo būti vadinamas, ten jis būtų vadinęsis Vaitkaičiu. Taigi, Mažvydas vadino save pagal tėvo vardą ne žemaitiškai, bet aukštaitiškai. Taip jis yra pasirašęs po to, matyti, kai buvo trumpam apsilankęs Ragainėje. Tenai toks vadinimas buvo įprastas. Tai matyti kad ir iš Mažvydo lotyniško laiško, kuriame jis mini vieną Vilkiškių valstietį ir vadina jį Butkūnų Jurgeliu (Jurgelis Butkhkunu)[47], taip, kaip vietos žmonių buvo sakoma. Bet sunku patikėti, kad po trumpo apsilankymo Ragainėje Mažvydas jau būtų pakeitęs savo įprastinį pavadinimą. Greičiausiai jis jau pirmiau taip save vadino, prisitaikydamas prie įprastinės centruose bendrinės kalbos. Ir ne tik savo pavadinimą jis bus paėmęs iš bendrinės kalbos, bet iš viso, jau atvykdamas į Prūsus, turėjo būti tą kalbą vartojęs, ir skaitęs ja, ir

---

[46] Chr. Stang, p. 175.
[47] Tauta ir žodis, IV, p. 431.

rašęs, kitaip jis nebūtų sugebėjęs per trumpą laiką paruošti lietuviškai, nenusistovėjusia rašto kalba Katekizmo. Tą Katekizmą, tur būt, redagavo ir koregavo ir kiti buvę tuo metu Karaliaučiuje atvykę iš Didžiosios Lietuvos studentai, bet ir jiems Katekizmas, tur būt, nebuvo pirmas jų išvystas lietuviškas raštas. Ir jie turėjo būti mokęsi Lietuvoje, Lietuvos centruose, turėjo būti ten susipažinę ir su vartojama tuose centruose kalba, ir su buvusiais tenai, kad ir negausingais, lietuviškais raštais.

Liuteriškas protestantizmas turėjo tuo metu Lietuvoje šiokių tokių simpatikų, bet, išskyrus A. Kulvietį, niekas Lietuvos didikų ir žymesniųjų bajorų nevirto protestantais. To priežasčių tenka ieškoti ne tikybinės, bet politinės ideologijos srityje. Liuteronizmas reiškė valdovų, kunigaikščių valdžios stiprėjimą, monarchijos iškilimą, be to, su liuteronizmu turėjo didėti ir vokiečių įtaka. Dėl to nei Lietuvos didikams, nei bajorams, siekusiems bajoriškos respublikos, liuteronizmas nebuvo priimtinas. Todėl, katalikų bažnytinei vyriausybei paspaudus, liuteronizmas Lietuvoje iš viešojo gyvenimo išnyko, jis įsigalėjo tik vokiečių miestiečių tarpe. Tie negausingi lietuviai jaunuoliai, kurie rengėsi būti kunigais ir mokytojais ir jais jau buvo, taip pat buvusieji vienuoliai, įtariami simpatizavimu reformacijai, gavo labiausiai nukentėti. Kad bažnytinė vyresnybė juos persekiojo, matyti ne tik iš jos elgesio su A. Kulviečiu, kuris, tiktai karalienės Bonos globojamas ir Prūsų kunigaikščio remiamas, galėjo kurį laiką būti Lietuvoje nesuimtas, bet tai galima spėti ir iš to, kad Mažvydas buvęs pramintas pirmuoju kankiniu — protomartyr, taip jis bent pasirašo viename 1548 m. laiške Karaliaučiaus universiteto rektoriui (Martinus Mossuid Protomartyr dictus)[48].

Inteligentams liuteronams išvykus į Prūsus, liuteronizmo įtaka Lietuvoje beveik išnyko. Vienas antras lietuvių

---

[48] J. Bertoleit, p. 25.

bajoras įsisteigė savo dvare liuteronų bažnyčią, vienas antras parsigabeno Karaliaučiuje leistų lietuviškų knygų. Antai, surašant 1580 metais Kolainiuose Patumšų v. bajoro Petro Adomaičio (Adomavičiaus) palikimą, yra sužymėtos dvi jo turėtos knygos: lenkiškoji biblija ir žemaitiškas spausdintas katekizmas[49],— čia kalbama, tur būt, apie 1547 m. Katekizmą. Matyti, to Katekizmo kiek egzempliorių pateko ir Didžiojon Lietuvon.

DUOMENYS M. MAŽVYDO BIOGRAFIJAI

Ką Martynas Mažvydas yra veikęs ir kur yra buvęs, prieš nuvykdamas į Karaliaučių,— apie tai kai kurių žinių turime kad ir ne iš dokumentų, bet vis dėlto iš senesnės literatūros. Būtent, XVIII amžiaus autorius Ch. Fryzė (Christian Gottlieb von Friese) yra parašęs platoką liuteriškos reformacijos Lenkijoje ir Lietuvoje istoriją[1], panaudodamas tam darbui nemaža dokumentų ir kai kuriuos retus senus, XVI amžiaus, spaudinius, kurie šiuo metu mums yra sunkiai prieinami. Ch. Fryzės veikale rašoma:

„Evangelikų mokymas Lietuvoje bus pradėjęs plisti jau 1525 m., minėtais metais vienas pranciškonų vienuolis, labai išsimokslinęs, viešai skelbė Liuterio mokymą.

Apie 1535 metus jis jau paplito visoje Lietuvoje, ir nėra abejonės, kad daugelį į jį patraukė kaimyninės Prūsijos, Kuršo ir Livonijos gyventojai. Tai ypač išryškėja iš dekreto, kurį karalius Žygimantas I 1535 m. liepos 17 d. išleido Vilniuje ir paskelbė visoje Lietuvoje. Be to, 1539 m. Vilniuje buvo įsteigta bažnyčia ir mokykla.

Žinomiausi mokytojai joje buvo *Georgius* [Zablocius], *Martinus Moscuvidius, Stanislaus Rapagelanus,* pirma

---

[49] Библия пол'ская, катехиз'ъ по жомоитъску друкований.

[1] Ch. G. von Friese, Beyträge zu der Reformationsgeschichte in Polen und Litthauen besonders, Zweyten Theils erster Band, Breslau, bey Wilhelm Gottlieb Korn. 1786, 8+465 p.

buvęs pranciškonų vienuolis; nusimetęs vienuolio sutaną, jis nuvyko į Vitenbergą ir ilgą laiką išbuvo pas d[aktarą] Liuterį, kuris jį pakėlė teologijos daktaru. Kadangi, paskelbus ediktą, evangelikai Lietuvoje buvo labai persekiojami, jis nuvyko į Karaliaučių, kur gavo vietą partikuliare, o kai 1544 m. ten pat buvo įsteigtas universitetas, jis tapo pirmuoju jo profesoriumi ir 1546 m. gegužės 13 d. mirė, sulaukęs 60 metų amžiaus.

Iš laiško, kurį tas *Rapagelanus* 1543 m. parašė Lenkijos karaliui, matyti, kad buvo ir daugiau mokytų lietuvių, kurie dėl persekiojimo išvyko iš tėvynės.

Toks buvo *Abraham Culva,* kuris studijavo pirma Krokuvoje, paskui Liuvene, Brabante, kur jis susipažino su garsiuoju Erazmu. Iš čia jis nuvyko į Vitenbergą, studijavo pas Melanchtoną, vėliau Sijenoje, Italijoje, tapo abiejų teisių daktaru ir 1538 m. sugrįžo į Lietuvą. 1539 m. jis įsteigė įžymią kolegiją Vilniuje, kur sutraukė daugelį kitų lenkų ir lietuvių, kurie anksčiau, jo vadovaujami, studijavo Vitenberge, ir tokiu būdu ten susibūrė apie šešiasdešimt jaunuolių, bet vėliau jis dėl persekiojimų išvyko į Karaliaučių ir tapo tenykštės akademijos profesoriumi“[2].

---

[2] In Litthauen soll die evangelische Lehre auch schon 1525 ihren Anfang genommen, und in bemeldetem Jahre, ein Franciscanermönch, der schon viel Einsicht gehabt, Luthers Lehre öffentlich geprediget haben.

Um das Jahr 1535 hatte sich solche schon durch ganz Litthauen verbreitet, und es mögen ohne Zweifel viele durch die Einwohner, aus dem benachbarten Preussen, Kur- und Liefland, darzu seyn gebracht worden. Dieses erhellet sonderlich aus dem Decrete, so der König Sigismund I. 1535 den 17-ten Julii zu Wilda gegeben, und durch ganz Litthauen bekannt machen lassen (Z a l u s k i, Epistolae Histor. Familiar, p. 251); demohngeachtet aber wurde 1539, zu Wilda eine Kirche und Schule angeleget.

Die bekanntesten Lehrer waren Georgius Martinus Moscuvidius, Stanislaus Rapagelanus, der erstlich ein Franciscanermönch gewesen, die Kutte weggeworfen, nach Wittenberg gegangen und sich eine lange Zeit bey D. Luthers aufgehalten, von ihm auch zum Doctor der Theologie gemacht worden, welcher sich, da nach der Bekanntmachung

Keista, kad Ch. Fryzė nepamini čia Jurgio Zablockio (Užubališkio), apie kurio mokytojavimą toje mokykloje yra pakankamai patikimų žinių[3], ir kad jis nurodo tą *Moscuvidius* turėjus du krikščioniškus vardus,— toks vadinimas to meto Lietuvoje buvo visai neįprastas dalykas. Atrodo neabejotina, kad kažkas,— ar pats autorius, ar jo šaltinis, ar galiausiai spaustuvės rinkėjas,— yra praleidęs

---

obgedachten Edicts die Evangelischen in Litthauen sehr verfolget wurden nach Königsberg begeben wo er bey dem Archipedagogio eine Stelle bekommen, und als 1544 daselbst die hohe Schule errichtet wurde, ist er der erste Professor derselben gewesen, und 1546 den 13-ten May, im 60-sten Jahre seines Alters gestorben (Erläutertes Preussen, IV, p. 57, 339).

Aus seinem Schreiben, so dieser Rapagelanus 1543 an den König von Polen ergehen lassen, siehet man, dass noch mehr gelehrte Litthauer gewesen, die wegen der Verfolgung ausserhalb Landes gegangen sind.

Als Abraham Culva, welcher erst zu Krakau, hernach zu Löwen in Brabant, studiret, wo er mit dem berühmten Erasmus bekannt wurde. Von da begab er sich nach Wittenberg, studirte unter Melanchthon, wurde hernach Doctor beyder Rechten zu Siena in Italien, und kam um das Jahr 1538 nach Litthauen zurück. 1539 hielte er ansehnliche Collegia zu Wilda, wohin er viele andere Polen und Litthauer, die vorhin unter seiner Direction zu Wittenberg studiret, gezogen, so dass über sechzig junge Leute beysammen waren, hernach aber ist er wegen der Verfolgung nach Königsberg gegangen, und auf der dasigen Academie Professor worden (p. 70—71).

[3] Vilniaus kapitulos aktuose užrašyta, kad 1539 m. balandžio 28 d. į kapitulą kreipėsi Vilniaus vaivados Goštauto raštininkas su laisvųjų (humanitarinių) mokslų magistru Jurgiu iš Eišiškių, prašydami leidimo įsteigti mokyklą bajorų vaikams. Kadangi mokyklose, esančiose prie katedros ir prie parapijinės šv. Jono bažnyčios, buvę maža mokinių ir, be to, buvę pavojinga pavesti vaikų auklėjimą tiems, kurie mokėsi Leipcige, kapitula atsisakė duoti prašomą leidimą (J. Kurczewski, Kościół zamkowy czyli katedra Wileńska, część III, 1916, p. 37). Užubaliai buvo Eišiškių apylinkėje,— tur būt, Eišiškių valsčiuje, todėl tame užraše kalbama greičiausiai ne apie kitą asmenį, o apie Jurgį Zablockį (Užubališkį). Nepavykus įsteigti pradinės mokyklos net mažiau už kitus įtartino Zablockio vardu, Kulvietis su savo bendradarbiais įsteigė jau ne pradinę, o vidurinę mokyklą, t. y. kolegiją, nebesikreipdami leidimo į bažnytinius organus.

po Jurgio (*Georgius*) vardo Zablockio (*Zablocius*) pavardę. Taigi, be Abromo Kulviečio, mokykloje buvę dar šie mokytojai: Jurgis Zablockis, Stanislovas Rapolionis (jie visi trys vėliau atsidūrė Karaliaučiuje) ir *Martinus Moscuvidius,* kaip jį vadina Ch. Fryzė. Kadangi joks *Moscuvidius* XVI a. Lietuvos evangelikų tarpe nėra žinomas, netenka abejoti, kad tai tėra iškraipyta M. Mažvydo pavardė. Nėra pagrindo manyti, kad Ch. Fryzė pats sukombinavo, jog M. Mažvydas, arba *Moscuvidius,* yra buvęs Vilniaus mokyklos mokytoju, kaip tai galėtų spėti asmuo, žinąs vėlesnę M. Mažvydo veiklą Prūsuose. Ch. Fryzė greičiausiai nieko nebuvo žinojęs apie ją, bent jis niekur daugiau nebemini M. Mažvydo. Taigi M. Mažvydas, prieš nuvykdamas į Karaliaučių, yra mokęs Vilniuje kartu su A. Kulviečiu, S. Rapolioniu ir J. Zablockiu. Uždarius 1542 m. mokyklą, A. Kulviečiui ir kitiems pavyko pasprukti nuo vyskupo persekiojimų ir nuvykti į Karaliaučių, tik M. Mažvydui greičiausiai tai nepavyko. Jis buvo, tur būt, suimtas, kalinamas ir verčiamas pripažinti savo „klaidas“, tik vėliau kurių nors įtakingų evangelikų globėjų rūpesčiu paleistas. Kad jam teko tada nemaža nukentėti, matyti iš to, jog Lietuvos evangelikų tarpe jis buvo pramintas „pirmuoju kankiniu“,— taip bent tenka spręsti iš jo parašo viename 1548 m. laiške Karaliaučiaus universiteto rektoriui: *Martinus Mossuid Protomartyr dictus*[4].

Kolegijos darbas buvo nutrauktas 1542 m., o Mažvydas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje išbuvo net ligi 1546 m. Visą tą laiką jis negalėjo būti kalinamas, nes tuo metu ilgalaikio kalėjimo Lietuvoje nežinota. Visą laiką gyventi nevaržomas Vilniaus vyskupijos ribose jis taip pat negalėjo, nes ten visur jį būtų pasiekęs Vilniaus vyskupas, kuris, ėmęs persekioti A. Kulvietį, greičiausiai ne-

---

[4] Johann Bertoleit, Die Reformation unter den preussischen Litauern, Erster Teil.— Jahrbuch der Synodalkommision und des Vereins für ostpreussische Kirchengeschichte, Königsberg i. Pr., 1932, p. 25.

būtų palikęs ramybėje ir jo bendradarbių. Reikia manyti, kad Mažvydas nuvyko į Žemaitiją ne 1546 m., bet daug anksčiau. Žemaičių vyskupas nepasižymėjo evangelikų persekiojimais, be to, ir kai kurie Žemaičių žemės valdytojai užtarė evangelikus. Pavyzdžiui, A. Kulviečiui mirus, ne Kauno seniūnas, kurio administracinėje žinioje buvo Kulviečio tėviškės centras Kulva, o Žemaičių žemės valdytojai Jonas Biliūnas (Bilevičius) ir Jonas Kmita kreipėsi į Prūsijos kunigaikštį, prašydami atiduoti Kulviečio motinai jo palikimo daiktus, kadangi Kulvietienė esanti jų (administracinėje) globoje[5]. Jų turėta galvoje, tur būt, tai, kad ji turėjo dvarelį Čekiškėje, Žemaičių žemėje, taigi buvo ir Žemaičių bajorė. Tas pats J. Biliūnas, Prūsijos kunigaikščio prašomas, paskiau nusiuntė Mažvydą į Karaliaučių. Labai galimas daiktas, kad, pasišalinęs iš Vilniaus, Mažvydas rado prieglaudą Butkiškėje, pas Kulvietienę, kuri, matyt, pritarė sūnaus veiklai ir galėjo rūpintis ir jo bendradarbiais. Galimas daiktas, kad Mažvydas Butkiškėje skelbė protestantų mokymą, nes, jam išvykus į Karaliaučių, A. Kulviečio pusbrolis Butkiškės klebonas Ambraziejus Andraitis Žaltys (1553—1573) jau buvo aiškus evangelikas.

---

[5] T. Wotschke, Abraham Culvensis..., p. 184.

2. STANISLOVAS RAPOLIONIS

APIE STANISLOVO SVETKAUS RAPOLIONO KILIMĄ

Žinoma, kad vienas pirmųjų lietuvių šviesuolių Stanislovas Rapolionis, miręs 1545 m., buvo Lietuvos bajoras, bet nei jo kilimo vieta, nei jo giminė nėra išaiškinta.

Iš dviejų Prūsijos hercogo Albrechto 1545 m. raštų[1] žinoma, kad Stanislovo Rapolionio tėvas buvo vadinamas Georgius Swiatzko Rapailowitz ir kad jo brolis, rūpinęsis atgauti Stanislovo palaikus, buvo bajoras (nobilis) Paulus Rapagelanus.

Stanislovo Rapolionio kilimui išaiškinti turime dar šiuos paskelbtus Lietuvos dokumentus:

1528 metų Lietuvos bajorų kariuomenės surašyme Eišiškių bajorų, neturinčių savo žmonių (baudžiauninkų), tarpe yra paminėtas Jan Sviatkovič[2].

1567 metų kariuomenės surašyme Eišiškių bajorų tarpe paminėtas Baltromei Pavlovič Sviatkeviča z sela Rapailovskoho[3].

Be to, M. Liubavskis yra atpasakojęs[4] buvusią apie 1535 m. bylą Eišiškių pristovo su keliais Eišiškių bajorais, kuriuos pristovas vertęs eiti kunigystą; tų bajorų tarpe paminėtas Sviatko Rafalovič. Trakų vaivada pripažino apskųstuosius tikraisiais bajorais ir pristovo

---

[1] T. Wotschke, Abram Culvensis.—„Altpreussische Monatsschrift", XLII, 1905, p. 190—192.

[2] Литовская Метрика. Переписи войска Литовского, 1915, sk. 80.

[3] Ten pat, sk. 763.

[4] M. Любавский, Литовско-русский сейм, 1901, p. 445.

skundą atmetė. Jei pristovas galėjo reikalauti, kad tie bajorai eitų kunigystą, matyti, jie buvo nepasiturį bajorai, jų gyvenimo sąlygos neprilygo kitų tikrųjų bajorų gyvenimui. Pats tas sprendimas yra Lietuvos Metrikoje, nepaskelbtas.

Kaip matyti iš Lietuvos kariuomenės sąrašų, Rapolo vardas buvo gana retas Lietuvoje, o Svetkaus vardas net labai retas. Visi šitie dokumentai kalba apie vienos giminės bajorus, kilusius iš žmonių, turėjusių tuos retus vardus. Kadangi kito tokio tų retų vardų sujungimo Lietuvos bajorų kariuomenės sąrašuose nėra, galima tikrai tvirtinti, kad Stanislovas Svetkonis Rapolionis yra tos pat giminės narys. 1567 metų Baltramiejus yra 1545 metų Povilo Rapolionio, Stanislovo brolio, sūnus. Taigi Stanislovas Rapolionis yra kilęs iš smulkiųjų Eišiškių bajorų. Tikriau jo giminė galima bus išaiškinti, gavus M. Liubavskio paminėtą Trakų vaivados sprendimą.

3. ABROMAS KULVIETIS

APIE ABROMO KULVIEČIO KILIMĄ

Abromą Kulvietį galime laikyti pirmuoju Lietuvos inteligentu. Pirmesnieji šviesuoliai, kilę iš Lietuvos, atitrūkdavo nuo savo tėvynės, neturėdami ko veikti joje ar nebenorėdami bendrauti su Lietuvos žmonėmis. Pavyzdžiui, kunigaikščio Butauto sūnus Vaidutis buvo Krokuvos akademijos rektorius. Mykolas Giedraitis Lenkijoje didino palaimintųjų skaičių. Jie nebuvo pasiekę tokio kultūros laipsnio, kad galėtų ją pritaikinti savo tėvynėje. Abromas Kulvietis buvo pirmas lietuvių, pasisėmęs kultūros svetur, kuris stengėsi ją skleisti, kiek galėdamas, lietuviuose, savo tėvynėje. Todėl suprantama, kad negalime nesidomėti jo kilimo ir gyvenimo, apie kuriuos tiek maža težinoma, smulkmenomis.

Abromo Kulviečio ženklas su užrašu iš Karaliaučiaus universiteto albumo yra vadinamoji „gulbė", labai plačiai vartotas Lietuvos bajorų ir nebajorų. Ir XVI amžiaus, ir vėlesniuose visų bajorų Kulviečių antspauduose yra ta pati gulbė, todėl aišku, kad Abromas yra tos Kulviečių giminės. Antrojoje XVI amžiaus pusėje dokumentuose visi tos giminės žmonės vadinami Kulviečiais (rus. sing. Kulvet'), todėl ir d-ro Abromo pavardė yra ne Kulviškis, kaip versdamas, matyt, iš lotyniško Culvensis yra parašęs Vilentas, bet Kulvietis. Kulviškių (rus. sing. Kulvinskij) giminė yra kita ir turėjo kitą ženklą. 1583 metais Kulviečiai buvo iškėlę Kulviškiams bylą Kauno žemės teisme, kad jie nesivadintų taip, kadangi nesą Kulviečių giminės ir jų dvarelis esąs ne Kulvoje. Bet paaiškėjus, jog Kulviškių dvarelis taip pat yra Kulvoje, ir kadangi jie iš seno jau

buvo vadinami Kulviškiais, teismas leido jiems ir toliau taip vadintis. XVI amžiaus gale ir XVII amžiaus pradžioje Kulviečiai kėlė vieni kitiems daug bylų dėl dalybų, kurios vis negalėjo pasibaigti dėl to, kad ta giminė buvo labai išsiplėtusi ir tai vienas, tai kitas nebūdavęs patrauktas į bendrojo turto dalybas. Iš tų bylų matyti, kad visi Kulviečiai buvo kilę iš Ginvilos, kuris turėjęs keturis sūnus: Radvilą, Mačį, Stonkų ir Joną,— visi vėlesnieji bajorai Kulviečiai tėra tų keturių Ginvilos sūnų įpėdiniai. Be to, iš tų dalybų ginčų paaiškėjo, kad visi Ginvilos įpėdiniai turėjo bendrą palikimą ne tik Kulvoje, bet ir Brenkliškiuose, kurie yra netoli nuo Sudervės, taigi jau Ginvila turėjo turėti turtą ir Kulvoje, ir Brenkliškiuose. Kad Kulviečių giminė tikrai yra kilusi iš Ginvilos, rodo ir kiti senesnieji dokumentai. Pvz., yra 1534 m. sausio 8 d. maršalko Andriaus Kaširskio ir kitų sprendimas dėl Kulvos girios, kur Kernavės bajorai 1) Petras, Mykolas ir Mikalojus Jonaičiai, 2) Čėsna, Jurgis, Motiejus, Jonas, Povilas, Prakapas Norbutaičiai, 3) Mykolas Juškaitis, Jurgis ir Grigalius Jonaičiai ir 4) Stanislovas Andriuškaitis (Gruzdys) skundė bajorus Gelgudaičius dėl girios. Iš Kulviečių suskirstymo Ginvilos sūnų giminėmis dalybų bylose matyti, kad 1534 m. skundėjai buvo visų keturių Ginvilos sūnų įpėdiniai: 1) Jono, 2) Radvilos, turėjusio vienintelį sūnų Norbutą, 3) Mačio ir 4) Stonkaus, kuris teturėjo vienintelį sūnų Martyną, tepalikusį dukteris, ir Stanislovas Gruzdys buvo Martyno dukters Daratos vyras. Iš šitų asmenų vėliau žinomas tapo Mykolas Juškaitis Kulvietis, kuris 1541. I. 12 buvo paskirtas Kauno teisėju, vėliau, įsteigus žemės teismus, 1566. III. 8 buvo paskirtas Kauno žemės teisėju (dokumentai „Aušros“ muziejuje Šiauliuose). Tame sprendime surašyti Kulviečiai nevadinami nei Kulviečiais, nei Ginvilaičiais, bet jie ten sakosi, kad dėl tos girios jau jų tėvai esą bylinėjęsi, ir pristatė sprendusio jų tėvų bylą, Tarybos ponams pavedus, Šeibako sprendimą, kuris yra išdėstytas 1534 m. sprendime. Jis turėjo būti

1477—1486 metų tarpo. Jame sakoma, kad dėl girios sienų skundęsi Ginvilaičiai (Ginviloviči), t. y. Ginvilos sūnūs; deja, toje vietoje, kur turėjo būti surašyti tų sūnų vardai, sprendimas yra pelių išgraužtas. Bet ar šiaip, ar taip, tas sprendimas patvirtina vėlesnius Kulviečių pareiškimus, kad jie esą kilę iš Ginvilos. Pirmas paminėtas 1534 m. sprendime Kulviečių tarpe Petras Jonaitis (Ginvilaitis arba, teisingiau, Ginvilonis) ir yra d-ro Abromo Kulviečio tėvas. Jis yra minimas liudytoju viename 1516 metų sprendime (Petr Janovič Ginviloviča)[1]. 1528 metų Lietuvos bajorų kariuomenės sąraše vienas Kulviečių, matyti, Stonkaus sūnus Martynas, yra pažymėtas Kernavės bajorų tarpe, kur jis rusiškai pavadintas *Martin Kulvoitia*[2]. Taigi jau tuo metu Ginvilaičiai buvo ėmę vadintis Kulviečiais. Ir 1528 metų bajorų sąraše, ir 1534 m. sprendime Kulviečiai pažymėti Kernavės bajorais, tur būt, dėl to, kad jų Brenkliškių dvareliai, kurie yra visai netoli Sudervės, buvo tuo metu Kernavės valsčiuje, bet ar šiaip, ar taip jau Ginvila, kuris turėjo gyventi Vytauto laikais, turėjo dvarą ne tik Brenkliškiuose, bet ir Kulvoje. Kadangi dėl tų Brenkliškių, buvusių Vilniaus paviete, Kulviečiai buvo Vilniaus pavieto bajorai, tai Elzbieta Kulvietienė, d-ro Abromo motina, ir bylinėjosi su savo vyro pusbroliais Mikalojum ir Mykolu ne Kauno, bet Vilniaus teisme. Vilniaus teismo 1549 m. sprendimas išaiškina d-ro Abromo Kulviečio kilimą, todėl aš manau, kad pravartu jį duoti ištisai. Jis papildys Votškės[3] paskelbtus dokumentus apie jį iš Karaliaučiaus Valstybinio archyvo ir vienintelį ligi šiol žinomą Lietuvos dokumentą apie Abromą Kulvietį 1542. V. 19[4].

---

[1] Литовская Метрика, т. I, 1903, sk. 907.

[2] Литовская Метрика. Переписи войска литовского, 1915, sk. 45.

[3] „Altpreussische Monatsschrift", XLII.

[4] J. Kurczewski, Kościół zamkowy czyli katedra Wileńska, II, 1910, p. 60—62, arba M. Baliński, Historya miasta Wilna, II, 1836, p. 142—151.

Artimiausieji d-ro Abromo Kulviečio giminės buvo tokie. Jonas Ginvilonis, tur būt, jauniausias Ginvilos sūnus, turėjo tris sūnus: Petrą, Mikalojų ir Mykolą. Petro žmona buvo Elzbieta Jodotaitė, ji turėjo du sūnu: d-rą Abromą ir Adomą. Mikalojus turėjo tris sūnus: Venclovą, Praną, buvusį 1564—1569 m. Ramygalos klebono valdininku, vadinamuoju Ramygalos seniūnu, ir Joną — visi jie tebegyveno dar 1596 metais. Mykolas turėjo sūnų Vaitiekų, mirusį 1583 metais, ir dukterį Elzbietą; Vaitiekaus liko sūnūs Mikalojus, Česna ir Jonas. Tiems įpėdiniams turėjo atitekti d-ro Abromo palikimas.

Abromo Kulviečio motina buvo Elzbieta Jodotaitė. Jos vardu rašytame Prūsų hercogui laiške 1545. VI. 16 d. yra pasirašyta, kaip matyti iš to laiško fotokopijos: Elizabeth Jadathowna, tik Votškės tas vardas klaidingai buvo išskaitytas Hadathowna. Iš kur ji yra kilusi, tikrų žinių nėra, bet greičiausiai ji bus kilusi iš Brenkliškių kaimynystės. Jodoto (Jadat, Jadot) vardas Lietuvoje buvo gana retas. 1528 m. bajorų sąraše Sudervės bajorų tarpe yra pažymėta Mikalojienė Jodotienė (Mikolajevaja Jadotoviča)[5], kuri galėjo būti ar Kulvietienės motina, ar pamotė, ar brolienė. Tur būt, apie jos vyrą Mikalojų Jodotaitį ir jo brolį Kriščių (Krščon) kalbama viename 1516 m. sprendime[6] dėl žemės. Dar viename nedatuotame XVI amžiaus pradžios dokumente yra pažymėtas Kražių vietininkas Mikalojus Jodotaitis (Jadotovič). Žemaičiuose vietininkai dažnai buvo ne vietos žmonės, taigi tas Kražių vietininkas Mikalojus Jodotaitis galėjo būti ir Sudervės bajoras, kurio našlė minima 1528 m. kariuomenės sąraše. Daugiau nežinau šiuo metu pirmosios pusės XVI amžiaus bajorų šituo vardu. Kadangi paprastai bajorai, kaip ir ūkininkai, imdavo žmonas iš netolimo krašto, tai labai patikima, kad Petras Jonaitis Kulvietis greičiausiai buvo paėmęs

---

[5] Литовская Метрика. Переписи войска литовского, sk. 60.
[6] Литовская Метрика, т. I, sk. 1157.

žmoną Elzbietą iš Sudervės valsčiaus Jodotų, ypač, kad žinių apie kuriuos kitus bajorus Jodotus nėra.

Elzbietos Kulvietienės laiške Prūsų hercogui yra prispaustas antspaudas, kuriame, kaip man pranešė d-ras Z. Ivinskis, yra gulbės ženklas ir raidės P.I. Aišku, čia ne jos pačios antspaudas, bet jos mirusiojo vyro. Lietuvoje buvo įprasta, kad žmonos ir ypač našlės naudojosi savo vyrų antspaudais, kaip tai sakoma viename 1541 metų rašte[7]: Было де перво то въ обычаѣ, что жоны печатеи своихъ не мѣвали, але мужовъ своихъ печатьми за живота и по животѣ ихъ печатовалися...

Beje, Stanislovo Rapolionio ženklas su užrašu iš Karaliaučiaus universiteto albumo rodo, kad jo giminėje buvo vartojamas ženklas, lenkiškai vadinamas Dzialoša. Tas ženklas nebuvo plačiai vartotas Lietuvos bajorų tarpe, bet tuo tarpu negaliu pasakyti, iš kurios vietos Rapolionis yra tikrai kilęs.

1549 m. gruodžio mėn. 16 d. Vilniaus vietininko sprendimas Elzbietos Kulvietienės byloje su jos svainiu Mikalojum Kulviečiu dėl Brenkliškių dvaro

Iš Lietuvos Metrikos Maskvoje, 23 teismų kn., l. 211—274.

Вырокъ в справе Петровое Яновича з Миколаем Кульветемъ о неслушное поволокан'е ее через суд о имен'е, по мужу ее Петру а брате его осталое, на имя о Бренклишъское.

Лета бож*ого* нарож*еня* 1549 мес*е*ца дек*абра* 15 дня, индиктъ 8.

Передо мною Богданомъ Андреевичомъ Епимахомъ, наместником виленъскимъ, — а со мною на тоть часъ при тои справе были пан [Юрчи]нъскии а панъ Ста-

[7] Sapiehowie, t. I, Petersburg, 1890, p. 267.

ниславъ Трасковскии а Өедор Волкъ, дворане господарские, — ставшы у права очивисто Анътонии прокуратор, маючи моц и порученье черезъ лист умоцованыи на зыскъ и страту полецоную от боярини господарское Петровое Яновича Алъжбеты Ядотовны, жаловалъ за позвы моими || на боярина господарского Миколая Яновича Кулветя тымъ обычаемъ, ижъ которое именье она держить по мужи своемъ а брате его небожчику Петру Яновичу — Кулву а Бренклишкии, то пакъ онъ весполокъ з братомъ своимъ Михаиломъ черезъ вырокъ господарскии и через судъ его милости пана Миколая Яновича Радивила, маршалка земского, и з братомъ своимъ безъвиньне о то ее позываеть, ку шкодамъ и накладомъ привелъ и приводить, а она по смерти того мужа своего, маючи с нимъ дети и в надею того, ижъ бы мела тые именья детемъ своимъ зоставити, своими властными пенезъми долги его, мужа своего, поплатила, то естъ пану Павлу[1] Шимковичу Кгедроитю, тивуну виленскому, осмъдесят копъ грошеи, а Яну Толстику, бурмистру места Виленского, семънадцеть копъ грошеи, а кгдыжъ сынъ ее один умер, а другого сына именемъ Адама з службы з далеких сторонъ дождатися не можеть, а она, тыхъ именеи за тые долги в чужие руки не впускаючи и въвезыватися в нихъ водлугъ записовъ небожчика мужа своего а брата его не даючи, своими властными пенезъми тые именья окупила, а они ее о тые именья частокрот позывають и ку праву ее поволокают и ку великои шкоде и накладомъ и трудностям приводять, где она ихъ припозвала ку праву, хотечи яко вырокъ господарскии, такъ тежъ листъ судовы пана маршалка земского, квиты небожъчика мужа своего на тые долги, которыем небожчикъ мужъ ее должонъ был, перед правомъ ихъ положити || и оказати. И положил тотъ Антонеи, умоцованыи тое Петровое Алжбеты, у

[1] *Priraŝyta ta pat ranka.*

права лист г*о*сп*о*д*а*рскии, на которомъ листе пишет, ижъ его м*и*л*о*сть г*о*сп*о*д*а*рь корол за жеданьемъ княжати его м*и*л*о*сти пруского и тежъ за чоломъ битьемъ и прозбою тое Петровое Алжбеты рачилъ ее на томъ именью Кулвенскомъ и Бренклишскомъ зоставити, ижъ она маеть водле полеценья мужа ее доброволне на немъ мешкати и его вживати, нижли доложоно естъ на ономъ листе его м*и*л*о*сти г*о*сп*о*д*а*рскомъ, ижъ она того именья сыну своему утрачати и его ничимъ ушкоживати не маеть. Князъ Анъдреи Кгедроить, маючи очивистое порученье отъ Миколая Яновича Кулветя и брата его Михаила, ставшы у права положил листъ г*о*сп*о*д*а*рскии, в которомъ его королевская м*и*л*о*сть рачилъ казати писати до ихъ м*и*л*о*сти пановъ рад, абы ихъ м*и*л*о*сть о тое именье Кульветы и Бренъклишскии с тою Петровою Алжбетою ихъ досмотрели и справедливост ему з нею вчинили. За которымъ листомъ г*о*сп*о*д*а*рскимъ княз Андреи Кгедроить поведилъ, ижъ вже тотъ Миколаи Кулвета с тымъ з братомъ своимъ Михаиломъ о тое именье позвы ихъ м*и*л*о*сти пановъ рад ее припозвали суть. Анътонии прокуратор отъ стороны своее поведилъ, ижъ она за листомъ его м*и*л*о*сти г*осподар*скимъ такъ тежъ за судомъ пана маршалка его м*и*л*о*сти земского при тымъ именью естъ зоставена до того часу, поки бы сынъ ее (с) службы приехал, над которыи листъ его м*и*л*о*сти г*о*сп*о*д*а*рскии, такъ и черезъ суд пана маршалка земского не мели бы с того именья ее рушати, || а звлаща, ижъ она долги мужа своего своими властными пенезми поплатила, не въпущаючи тыхъ именеи в чужие руки, але хотечи ихъ в целости заховати детем своимъ. Княз Андреи Кгедроить от стороны своеи на тые позвы ее о тые долги в отъказе быти не хотелъ и поведилъ тыми словы, ижъ она тые именья от колка лет держечи и ихъ вживаючи и вси платы и доходы с нихъ собе беручи, могла тые долги мужа своего и тыми пожитками оныхъ именеи поплатити. Анътонии,

умоцованыи тое Петровое Алжбеты, доводечи тых долговъ плаченья, вказывалъ листы два небожчика мужа ее Кульва под печат'ю его и людеи сторонныхъ, в которых описуеть, ижъ тотъ Петръ Яновичъ и зъ жоною своею Алжбетою и з сыномъ своимъ Абрамомъ доктором позычили ку своеи потребе у панее Матеевое Якгеиловое первым разомъ пятдесят копъ грошеи, а другимъ разомъ тридцет копъ грошеи, которые пенези пятдесят копъ грошеи описалися еи отдати, кгды бы она ихъ в нихъ потребовала и служебни[ком] своимъ ихъ обослала, а в другомъ листе пишеть, ижъ мел тотъ Петръ тую тридцеть копъ грошеи панеи Матеевои отдати на Светыи Петръ, которое свято минуло року тридцеть девятого, на которыи рокъ естли бы они тыхъ пенезеи панеи Матеевои не заплатили, тогды мели ихъ совито п[л]атити. И поведил Анътонии, умоцованыи тое Петровое, ижъ кгды она тые долги небожчика мужа своего Петра Яновича а брата ихъ своими властными пенезми по смерти || мужа своего пану Павлу Шимковичу Кгедроитю, тивуну виленъскому, державцы ушполскому и пенянъскому, поплатила, ино панъ Павелъ, тивунъ виленскии, на онъ часъ, квитуючи ее с того, далъ еи на то квитъ свои подъ печат'ю своею, где пишет, ижъ што былъ панъ Петръ Кулветъ позычилъ в небощыцы панеи Матеевои Якгеиловои ку потребе своеи осмъдесятъ копъ грошеи, ино по смерти того небожчика Петра Кулветя малжонка его Алжбета пану тивуну тую суму пенезеи сполна осмъдесят копъ грошеи до рукъ его отдала. К тому оказалъ тотъ Анътонии, умоцованыи ее, квитъ Анъны Бечелевны Волковны, мещанки виленское, где пишет, ижъ которую семъ копъ грошеи тотъ же мужъ ее небожчикъ Петръ зосталъ был тои мещанъце виненъ, ино она по смерти его, малжонка своего, тую семъ копъ грошеи тои Ганъне Бечелевне властными пенезми своими заплатила, которыхъ семи копъ грошеи она ее тымъ квитомъ своимъ квитовала. Зася тежъ

оказалъ третии квитъ Яна Михновича Толстиковича, бурмистра виленского, где пишеть, ижъ которую семнадцеть копъ грошеи личбы и монеты литовское она весполокъ с тымъ мужомъ своимъ Петромъ зостали были тому Толстику винъни, она по смерти его, малжонка своего, и тую семнадцеть копъ грошеи ему заплатила, которых пенезеи тотъ Толстиковичъ тымъ квитомъ своимъ ее квитовалъ. К тому покладалъ передо мною листъ судовы его м*ило*сти пана маршалка[2] земского, на которомъ описуеть, ижъ его м*ило*сть панъ маршалокъ з судовного вынаиденья и з росудку своего тую Петровую подле листу г*оспо*д*а*рского при тыхъ именьяхъ рачилъ зоставити до приеханья того || сына ее з службы, около чого шыроце на ономъ листе его м*ило*сти судовомъ пана маршалковомъ описуеть. А такъ я Богданъ Епимахъ, наместникъ виленскии, речеи и споровъ ихъ обудву сторонъ выслухавшы и листу его м*ило*сти г*оспо*д*а*рского и тежъ листу оного его м*ило*сти судового его м*ило*сти пана маршалъка земского огледавъшы и з нихъ достаточне порозумевшы и обачившы, кгдыжъ г*оспо*д*а*ръ его м*ило*сть при тыхъ именьях тую Петровую Алжбету до приеханья сына ее зоставити рачилъ, такъ и его м*ило*сть панъ маршалокъ земскии з очивистого ихъ мовенья подле оного листу г*оспо*д*а*рского такежъ при оном именью ее зоставилъ, ижъ тая Петровая Алжбета мает тые именья оного сына своего Адамовы — Кулвенское и Бренклишъское — водле тыхъ листовъ вышеи мененыхъ, такъ тежъ и в тыхъ пенезехъ своихъ, в долзехъ мужа своего, у вышои описанои суме, у сту и в пяти копахъ грошеи, што она поплатила подле тыхъ квитовъ верху мененыхъ, у права покладаныхъ, держати и вживати ажъ до приеханья того сына своего зъ службы, нижли не мает она ему, сыну своему, тых именеи пустошит и ничого в нихъ утрачат, але со всимъ

[2] *Orig.*: марталка.

в целости ихъ маеть заховать. А если бы ся тотъ сынъ ее Адамъ отколъ явилъ и хотел тые именья, яко отъчичъ будучи, к своимъ рукамъ мети, тогды мает первеи тую суму пенезеи сто и пять копъ грошеи еи, матъце своеи, отложити, а кгды тые пенези отложить, на онъ часъ она повинъна будеть тые имен'я со всимъ ему в целости подати и поступити, яко властному отчичу оных именеи. А пакли бы тотъ сынъ ее Адамъ знаитися и ку отчизне своеи приехати не мелъ и ведомость бы о немъ не было, || а тые бы верху писаныи Миколаи а Михаило дошедшы правомъ хотели тые именья, яко близкость свою, отъ нее взяти, тогды ажъ туюжъ суму пенезеи сто и пять копъ грошеи мают еи отложившы, тые именья к своимъ рукамъ мети, а не отложившы тыхъ пенезеи ста и пети копъ грошеи, не мають тыхъ именеи з рукъ ее брати.

ŠIEK TIEK NAUJA DĖL ABROMO KULVIEČIO KILIMO

Archivum philologicum [1] esu nurodęs, kad Abromo Kulviečio tėviškiniai dvareliai buvę Kulvoje ir Brenkliškiuose ir kad jo motina Elzbieta Jodotaitė turėjusi būti iš Sudervės bajorų. Taigi jis augo vidurio bei rytų Lietuvoje, ir tai turėjo įtakos jo raštų tarmei.

Nauji surasti dokumentai rodo jo tėvus turėjus ir Žemaičiuose turto, būtent Butkiškės dvarelį Ariogalos, dabar Čekiškės, valsčiuje [2]. Taigi jo kalbai galėjo turėti įtakos ir to krašto žemaičių tarmė, nes ir ten jis, tur būt, ne kartą buvo lankęsis ir, gal būt, gyvenęs.

Dokumentai yra tokie.

1593 m. vasario mėn. 3 d. Žemaičių žemės teismo sprendimas dėl Butkiškės dvarelio Ariogalos valsč.[1] Zofija

---

[1] KUB ŽB 31, l. 168—181, Nr. 98.

Venclovaitė su savo vyru Jurgiu Abromavičium Giedraičiu ir jau mirusios jos sesers Katarinos Venclovaitės Steponienės Grigaravičienės Vidiškienės vaikai skundžia Jurgį Jonavičių Andriejevičių Žaltį ir Andrių Jokūbavičių Andriejevičių Žaltį dėl Butkiškės dvarelio, kurį jie esą užgrobę ir negrąžinę skundėjams. Tas dvarelis priklausęs Venclovaičių seseriai Felicijai Venclovaitei, Ambraziejaus Andriejevičiaus Žalčio, atsakovų dėdės, žmonai, ir jos buvo gautas dovanų, ištekant už to Ambraziejaus Žalčio, iš jos bobutės Elzbietos Jodautaitės (Jadovtovny) Petrienės Kulvietienės. Tą gautą iš savo bobutės Butkiškės dvarelį Felicija Žaltienė užrašiusi testamentu savo seserims. Zofijai ir Katarinai ir neužilgo po to mirusi 1573. V. 11; netrukus, 1573. VII. 13, miręs ir jos vyras Ambraziejus Žaltys, pas kurį apsaugai buvo paliktas tas testamentas. Jam mirus, jo giminės, Jurgio Žalčio tėvas Jonas ir Andrius Žaltys, užgrobę Butkiškės dvarelį, nuslėpę Felicijos testamentą, Elzbietos Kulvietienės raštą ir kitus ieškovių dokumentus ir atsisaką joms atiduoti Butkiškės dvarelį. Toks yra ieškovių aiškinimas.

Atsakovai Žalčiai pareiškė, kad Butkiškės dvarelis priklausęs ne Kulvietienei, bet Petrui Kulviečiui, todėl Kulvietienė negalėjusi jo dovanoti Felicijai ir Felicija negalėjusi užrašyti savo seserims. Tam įrodyti jie pristatė Jognieškos Andriuškavičienės raštą, kuriuo perleidusi savo motiniškės dvarelį Ariogaloje ir kiemą Pašilėje prie Dubysos savo svainiui (svojaku) Petrui Jonavičiui Ginalavičiui* už 60 kapų grašių. Kai tasai miręs be įpėdinių, tas turtas atitekęs palikimu Ambraziejui Andriejevičiui Žalčiui, atsakovų dėdei, o jam mirus, jiems. Atsakovų aiškinimu, Petro Ginvilavičiaus tokia buvusi giminystės linija: Jonas Ginvilavičius turėjęs vaikų Petrą, Mikalojų ir Kathariną, Petras miręs bevaikis, Mikalojaus vaikai buvo Ona, Vaclovas, Pranas ir Jonas, o Katarina buvo ištekė-

* Ginvilavičiui. Žr. toliau autoriaus paaiškinimą. *Red.*

jusi už Andriaus Juškavičiaus ir turėjo sūnų Ambraziejų. Tam ir atitekęs turtas. Atsakovai pristatė dar kelis dokumentus, kad Butkiškės dvarelis priklausęs Ambraziejui. Viename iš jų, 1553 m. lapkričio mėn. 18 d. revizorių kvite, jis pavadintas Butkiškės klebonu. Iš pristatytų dokumentų pažymėtinas dar 1545 m. birželio 29 d. raštas, kuriuo Elzbieta Jonaitė* su savo seserimi pardavusios Ambraziejui Andriejevičiui savo $\frac{1}{4}$ dalį tėviškės Ariogaloje, Butkiškėje, už 20 kapų. Nepristačius ieškovėms jokių raštų, atsakovams pasirėmus įsisenėjimu ir jų pristatytais raštais, teismas iešką atmetė.

Atrodytų, kad ieškovių išdėstyta versija buvusi prasimanyta, kad Butkiškės dvarelis buvęs ne Elzbietos Jodautaitės ir paskui Felicijos Žaltienės, o jos vyro Petro Kulviečio, o paskiau Ambraziejaus Žalčio.

Tas raštas, kuriuo Jognieška Andriuškavičienė yra pardavusi 1525 ar 1540 metais Petrui Ginalavičiui, kaip jis pavadintas rašte, t. y. Petrui Kulviečiui, savo motiniškės dvarelį Ariogaloje, t. y. Ariogalos valsčiuje, ir, tur būt, ten pat kiemą Pašilėje su trimis tarnybomis veldamų, yra išlikęs 1592 m. birželio 9 d. įraše Žemaičių žemės teismo aktų knygoje[2]. Iš jo matyti, kad parduodamas turtas buvo pardavėjos motiniškės dalis, atitekusi jai nuo brolių Lauryno, Jonuškos ir Stasio ir sesers Barboros Petkavičių, ir kad tas turtas perleidžiamas taip, kaip jį laikę jų dėdės Butkus ir Jonas Jodatavičiai (Jadotoviči). Taigi ta Petkaitė** buvo iš Jodautų giminės.

1528 m. Lietuvos kariuomenės surašyme Ariogalos valsčiuje pažymėta Mikalojienė Jodautavičienė (Jadovtoviča), stačiusi vieną žirgą, Sudervės valsčiuje taip pat yra pažymėta Mikalojienė Jodatavičienė (Jadotoviča), stačiusi žirgą. Nors nežinia, koks giminystės ryšys buvo

---

2 KUB ŽA 20, l. 208 a, Nr. 115.

* Tur būt, ta pati minėtoji Elzbieta Jodautaitė. *Red.*

** Matyt, minėtoji Jognieška Andriuškavičienė. Žr. toliau. *Red.*

tarp Elzbietos Jodautaitės Kulvietienės ir tos Mikalojaus Jodautavičiaus našlės, bet beveik tikrai galima sakyti, kad tai turėjo būti artimi giminės, kad kariuomenės sąraše ir vienu, ir antru atsitikimu kalbama apie vieną Mikalojaus Jodautavičiaus našlę, kuri laikė turtus ir Ariogalos valsčiuje, ir Sudervės valsčiuje, taigi ir Elzbietai, tur būt, to Mikalojaus dukteriai, dalis turėjo priklausyti ir Ariogalos, ir Sudervės valsčiuose. Vedęs ją, Petras Kulvietis pripirko prie jos turtų Ariogalos valsčiuje dar Jognieškos Petkaitės dalį Jodautų turto, Butkiškės dvarelį. Bet tarp jo palikimo, kurį Kulvietienė laikė ligi sugrįžtant sūnui Adomui, Butkiškės dvarelis nėra pažymėtas[3]. Taigi Butkiškės dvarelis buvo ne Petro Kulviečio, bet jo žmonos; savo pripirktą dalį jis, tur būt, buvo atidavęs ar užrašęs žmonai. Todėl 1593 metų ieškovių išdėstyta Butkiškės valdymo istorija, atrodo, neprasimanyta. Tuo tarpu Žalčių paaiškinimas nepatikimas, nes pagal Lietuvos paveldėjimo įstatymus seserys nepaveldėdavo brolių palikimo, taigi Petro Kulviečio palikimą, jeigu toks būtų Butkiškėje likęs, būtų paveldėjusi ne sesuo Katarina ir jos įpėdiniai, bet brolis Mikalojus ar Mykolas, kurio atsakovai net nemini.

Mikalojaus Jodautaičio*, kuris yra buvęs Kražių tijūnas, brolis Kriščius (Chrščon Jatovtovič) 1528 metų kariuomenės surašyme užrašytas statęs vieną žirgą Josvainių valsčiuje[4]. 1517 m. liepos mėnesį jis buvo Ariogalos tijūnas. Taigi Abromo Kulviečio motina turėjo nemažų giminystės ir turtinių ryšių ne tik Sudervėje, bet ir Žemaičiuose. Kaip vadinosi jos giminė — Jodoto, Jodauto ar Jotauto,— sunku pasakyti, nes negausiuose dokumentuose ji nevienodai parašyta. Skirtumai galėjo būti ir dėl tarmės — gal Žemaičiuose labiau įprastas buvo Jodauto, o Vilniaus krašte, Sudervėje,— Jodoto vardas, taigi gal vadinosi ne visai vienodai.

---

* Jodautavičiaus. Žr. anksčiau. *Red.*

[3] Archivum philologicum, kn. 5, p. 111 [3].

[4] Литовская метрика. Переписи войска литовского, p. 231.

Abromui Kulviečiui mirus, į Prūsų kunigaikštį Albrechtą kreipėsi dėl Elzbietos Kulvietienės, Abromo motinos, prašymo atiduoti jai Abromo Kulviečio palikimą, likusį Prūsuose, Žemaičių žemės valdytojai Jonas Bilevičius ir Jonas Kmita[5]. Jie laiške, rašytame 1545 m. birželio 13 d., sako, kad Abromo Kulviečio motina kreipusis į juos „cum sit sub patrocinio nostro, qui modo sumus ex mandato regiae maiestatis vicem tenentes capitanei Samogitiensis" (kadangi esanti jų apsaugoje, nes jie esą karaliaus paskirti Žemaičių seniūno vietininkais). Paaiškėjus, kad Elzbieta Kulvietienė turėjo Žemaičiuose Ariogalos valsčiuje dvarelį, t. y. buvo Žemaičių žemininkė, suprantamas tampa tas Žemaičių valdytojų posakis.

[5] T. Wotschke, Abraham Culvensis, p. 185—186, Nr. XVII; „Aušros" muziejus, 42, k. 3/4, p. 184.

4. MOTIEJUS STRIJKOVSKIS

ŽINUTĖ APIE MOTIEJŲ STRIJKOVSKĮ

1586 m. spalio 21 d. Lietuvos kancleris Eustachijus Valavičius leidžia kun. Motiejui Strijkovskiui imti medžių iš Jurbarko girios.

Orig. Centraliniame valstybės archyve Kaune.

Osthafiei Wolowicz, pan wilenski, canclierz Wiel° X^a Litt., stharosta brzes. i kobryn. etc. Namiesnikowi memu jurborskiemu kniaziu Fridrychowi Masalskiemu. Byl owdzie u mnie kxiądz Maciei Sthryikowski, canonik zmodzki, plieban jurborski, ządaiąc mię o tho, abym na pothrzebę iego dworną i poddanym pliebanii jurborskiei pozwolil do puszcze jurborskiei iezdzić po drzewo na budowanie i drwa wolno, co ia czyniąc na zandanie iego pozwolilem. Przetho abys thy wiedząc o thym thak sie przeciw samemu xiędzu Sthryikowskiemu i poddanym iego zachowal, iako by wolno drzewa wszeliakiego na budowanie i drwa wedlug pothrzeby swei brali, opowiedziawszy sie thobie namiesnikowi, gdy bendą chcieli do puszcze iachać, koniecznie. S thym cię Panu Bogu poruczam. Dan z Wilna 21 dnia octobra w roku 1586.

E. Valavičiaus parašas: Ręnka wlasna, *ir jo antspaudas.*

Antras parašas: I ia takze Sewe. Bonar.

5. MIKALOJUS DAUKŠA

KIEK NAUJŲ ŽINIŲ APIE KANAUNINKO MIKALOJAUS DAUKŠOS (m. 1613 m. VASARIO mėn.) KILIMĄ IR GYVENIMĄ

Dar ne taip seniai apie Mikalojų Daukšą težinojome, be dviejų jo raštų — Postilės ir Katekizmo,— tik tai, ką apie jį yra paminėję Kojelonis (Kojelavičius) ir Rostovskis. Tik 1909 ir 1911 metais prof. Eduardas Volteris apie jį paskelbė kelis dokumentus, suradęs juos spausdintuose Vilniaus Centrinio archyvo dokumentų aprašymuose. Lietuvos senųjų teismų knygose, esančiose V. D. Universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje, teko užtikti keli dokumentai, kurie kiek daugiau nušviečia M. Daukšos kilimą, jo gyvenimą ir jo giminę. Žinoma, ta medžiaga yra labai vienašališka, ir kitokios teismų užrašuose netenka nė laukti. Todėl juose nieko ir nekalbama apie M. Daukšos lietuviškuosius raštus. Daug daugiau rašto medžiagos turėjo būti Žemaičių kapitulos ir kurijos archyve, bet beveik visas XVI ir net XVII amžiaus kapitulos archyvas seniai yra žuvęs, todėl Kauno arkivyskupijos kurijos (ir kapitulos) archyve tepavyko surasti ligi šiol vos du dokumentu, kuriuose M. Daukša minimas. Tai Žemaičių vyskupų J. Petkevičiaus ir M. Giedraičio testamentai, kurių antrasis, matyti, nebuvo žinomas vysk. M. Valančiui. Sužinojęs iš dokumentų, kad M. Daukšos tėviškė yra „Babėnų lauke“, visai netoli Kėdainių, kreipiausi į Kėdainių gimnazijos direktorių J. Elisoną, kad pasiteirautų apie Daukšų

dokumentus, ir per gimnazistą V. Vilartą pavyko gauti pamatyti Daukšų dvaro dokumentų sąrašas — patys dvaro dokumentai esą sudegę. Nors duodamas čia dokumentų rinkinys yra labai nepilnas, nors daug kas galima būtų dar rasti apie M. Daukšą ne tik Maskvos, Leningrado, Varšuvos, Vilniaus archyvuose ir bibliotekose ir kitur, bet ir tame pačiame V. D. Universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje, betgi surinktąją medžiagą duodu tokią, kokią pavyko rasti, kadangi palyginti su tuo, kas ligi šiol buvo žinoma apie M. Daukšą, ji teikia labai daug naujų žinių, ypač apie M. Daukšos kilimo vietą ir giminę. Svarbesnius dokumentus duodu ištisai, kitų tiktai ištraukas arba trumpą turinį. Išskyrus vyskupų testamentus ir Daukšų dvaro dokumentų sąrašą, visi kiti yra paimti iš Universiteto bibliotekos rankraščių skyriaus. Teismo knygų numerių ir puslapių nenurodau, nes tos knygos dar nėra sutvarkytos. Išskyrus du dokumentu, visi kiti paimti iš Žemaičių žemės teismo raštų. Iš dokumentų įrašo datos jie nesunku bus rasti. Kai kuriuose duodamuose dokumentuose M. Daukša nė nepaminėtas, bet manau, kad jie ne mažiau už kitus yra svarbūs M. Daukšos gyvenimui nušviesti. Žemaičių vyskupų testamentus duodu čia ištisai, nes ar šiaip, ar taip Lietuvos kultūros istorijai jie yra svarbi medžiaga, ir duoti čia vien ištraukos iš jų apie M. Daukšą, o tekstai ištisai spausdinti kitur neverta. Šitų testamentų tekstą yra patikrinęs prof. Fr. Brenderis. Čia pat nurodau ir paskelbtus pirmiau dokumentus apie M. Daukšą.

Viso, kas pačiuose dokumentuose kalbama apie M. Daukšą, nedėstau, bet kai ką norėčiau pabrėžti. M. Daukša yra kilęs ne iš Lietuvos ponų Daukšų giminės, kurios dvarai buvo į rytus nuo Ašmenos, bet iš smulkiųjų Veliuonos valsčiaus Liaudos bajorų. Apie gyvenusį XV amžiuje Daukšą, kurio vardas virto jo įpėdiniams pavarde, nieko nežinome. Pirmas žinomas tos giminės asmuo yra jo sūnus Mikalojus, kanauninko senelis. Jo dvarelis buvo Babėnų lauke, maždaug pusiaukelėje tarp Kėdainių

ir Dotnuvos. Jau jis pradėjo plėsti savo tėviškę, pripirkdamas žemių iš kaimynų. Didino dvarelio žemes ir jo sūnus Baltramiejus, ir Baltramiejaus sūnus kanauninkas M. Daukša, jo broliai ir kiti Daukšų giminės nariai, ir galop XVIII amžiuje Babėnų lauke iš nedidelio senojo Mikalojaus Daukšos viensėdžio išaugo „Didžiųjų Daukšų" dvaras. Iš tos turtėjančios smulkiųjų bajorų šeimos yra kilęs kanauninkas M. Daukša. Jo senelis mirė, tur būt, 1526 ar 1527 metais, nes jau 1528 metais nebe jis, bet jo sūnus Baltramiejus perka iš Elzbietos Bernotienės žemės ir tų metų bajorų kariuomenės surašyme dalyvauja nebe Mikalojus Daukševičius, bet jo sūnus Baltramiejus[1]. Mirdamas 1586 metų pavasarį jis paliko du dvareliu: Babėnus ir Liaudos Vadaktus. Babėnai atiteko sūnums, o Vadaktų dvarelį jis paliko testamentu[2] ligi gyvos galvos savo žmonai Uršulei Stanislovaitei Daugintaitei, kilusiai iš Skarulių. Babėnų dvarą likusieji gyvi jo sūnūs 1590 metais pasidalino. Kokie buvo tie jų Babėnų dvareliai, tiksliai pasakyti sunku, bet jie negalėjo būti dideli. Kiekvienas savo dvarelyje turėjo po kelis belaisvius bernus, kurie ir dirbdavo jam laukus. Tai matyti ir iš 1615 metų rašto, ir iš to, kad kanauninko broliai ne kartą yra skundęsi Žemaičių žemės teismui, jog tas ar kitas jų belaisvių bernų yra pabėgęs (pvz., jų pareiškimai 1592.I.23 ir 1595.X.7). Daukšai turėjo, matyti, be šitų darbininkų, dar porą baudžiauninkų ūkininkų.

Nors 1591 metų sprendime (Nr. 2) Uršulė Daugintaitė yra vadinama kan. M. Daukšos motina, bet ji, tur būt, tebuvo jo pamotė. Savo rašte dukterims (Nr. 6) ji nemini Mikalojaus savo sūnų tarpe. Įrašant motinos dovanos raštą dukterims, 1592 metais abidvi Mikalojaus seserys Elz-

---

[1] Литовская Метрика. Переписи войска литовского, 1915, sk. 205.

[2] Žemaičių žemės teismo knygos Nr. 14586, kuriose yra įrašytas jo testamentas, karo metu yra išvežtos į Rusiją. [1] Žr. Опись документов Виленского центрального архива, 1, 1901, p. 197, Nr. 52, ir Daukšų dvaro dokumentų sąrašą.

bieta ir Sofija, matyti, dar buvo netekėjusios. Jau 1593 metais Elzbieta yra ištekėjusi už Veliuonos valsč. žemininko Šimkaus Jurevičiaus Semaškevičiaus, su kuriuo kartu pardavė tais metais savo Skarulių dvaro dalį (įrašas 1593.VII.12) Kauno pavieto ir Veliuonos valsč. žemininkui Petrui Mikalojevičiui Jonkautui, kuris paskui vedė antrąją seserį Sofiją, dovanojusią jam savo Skarulių dalį. 1599 metais juodu parduoda Skarulių dvarelį Andriui Skaruliui (Kauno žem. įrašas 1600.V.31). Kaip matyti, amžiaus skirtumas tarp Mikalojaus, kuris 1574 metais jau buvo kanauninkas, ir tarp jo seserų turėjo būti ne mažesnis kaip 25 metai, taigi, kažin ar galėjo jie būti vienos motinos vaikai. Be to, tapęs apie 1527 metus ūkio šeimininku, kan. Mikalojaus tėvas Baltramiejus, kuris pirmiau gal buvo ir nevedęs, turėjo tuojau pasiieškoti šeimininkės ir, tur būt, apie tą laiką vedė. Ta jo žmona negalėjo būti Uršulė Daugintaitė, kuri tebebuvo gyva po 90 metų. Pirmoji jo žmona, kurios vardo nežinome, tur būt, buvo našlė, ir nuo jos, be Mikalojaus, Baltramiejus Daukša kitų vaikų gal ir neturėjo. Žemaičiuose XVI amžiuje tiek daug yra atsitikimų, kad jauni bajoraičiai vesdavo našles, kurios jiems pavesdavo savo turtą, o mirus pirmosioms žmonoms, vesdavo mergaites, kurioms pavesdavo ar pirmosios žmonos turtą, ar savo tėviškės dalį, jog tai galima laikyti tiesiog gyvenimo papročiu. Taip pat yra pasielgęs ir kan. Mikalojaus brolis Stanislovas. Jis vedė Šimano Sakavičiaus našlę Daratą Grinevičaitę, kuri jam padovanojo 1600 metais savo pirmojo vyro užrašytą jai ūkį Jagučionyse, Ariogalos valsč., o po jos mirties vedęs antrą žmoną Oną Dirvoniškaitę, Stanislovas Daukša 1611 metais pavedė jai po savo mirties tą pirmosios žmonos dovanotąjį turtą ligi gyvos galvos. Taip pat ir jo tėvas Baltramiejus pavedė savo žmonai Uršulei Daugintaitei Vadaktų dvarelį ligi gyvos galvos. Kažin ar čia tėra paprastas sutapimas. Greičiausiai buvo taip, kaip pasakiau. Jei taip, Mikalojus Daukša turėjo gimti neužilgo po 1527 metų. Jis augo, tur būt,

Babėnuose, ne Vadaktuose, kur tebuvo greičiausiai nedidelis ūkis gal jo motinos, o gal ir jo tėvo motinos.

Be dviejų seserų, kan. M. Daukša turėjo kelis brolius: Petrą, paminėtą Uršulės Daukšienės rašte, kuris mirė, tur būt, 1590 ar 1591 metais; Vaitiekų, kuris iškeliavo tarnauti svetur ir, tur būt, ten mirė, negrįžęs tėviškėn; Joną, mirusį 1599 metais, ir Stanislovą, mirusį 1625 metais. Buvo, tur būt, dar brolis Morkus, miręs prieš 1590 metus, bent Žemaičių žemės teismo knygose yra 1593.I.18 įrašas, kad Morkaus Baltramiejevičiaus našlė Magdalena Kasparaitė skundžia savo dieverį Joną Baltramiejevičių iš Babėnų dėl sumušimo. Stanislovas Daukša, tur būt, buvo neraštingas, bent niekur nepasirašydavo. Apie Joną Daukšą žinome, kad bent rusiškai jis mokėjo rašyti.

Kas, kur ir kada leido Mikalojų Daukšą į mokslus, nieko nežinome. 1574 metais jis jau yra Varnių kanauninkas ir pasilieka juo ligi mirdamas 1613 m. vasario mėn. 1579 metais jis, tur būt, yra Krakių klebonas, taip bent jis yra pavadintas 1579.I.12 Žemaičių žemės teismo sprendimo regestoje[3]. 1580 metais vyskupas M. Giedraitis duoda jam Kražių koplyčią, kuriai priklausė Getautiškių dvarelis su Badaukių ir Vizginių kaimais, dėl kurių kan. M. Daukšai teko ilgai bylinėtis su ponais Šemetais. 1585 metais kan. M. Daukša jau yra Žemaičių vyskupijos oficiolas, kuriuo jis buvo ligi 1592 metų. Nuo 1592 metų jis yra Betygalos klebonas, turi savo valdžioje bene visus Betygalos miestelėnus ir laiko Betygaloje savo kamendorių. 1609—1610 metais, vyskupui M. Giedraičiui mirus, kan. M. Daukša yra Žemaičių vyskupijos administratorius. Kokie buvo kan. M. Daukšos santykiai su kitu buvusiu Žemaičių kanauninku, rašytoju, žinomu kronikininku M. Strijkovskiu, kuris dar 1586 metų gale tebebuvo Žemaičių kanauninkas

---

[3] Опись документов Виленского центрального архива, I, 1901, p. 58, Nr. 257; knygos Nr. 14577, kuriose yra įrašytas šis sprendimas, yra išvežtos į Rusiją. Regestoje M. Daukša klaidingai pavadintas Vilniaus kanauninku, turėjo būti pasakyta Varnių.

ir Jurbarko klebonas, nieko nežinome, kaip iš viso nežinome jo santykių. Įdomu, kad kanauninkas Petras Petkevičius, su kuriuo M. Daukša drauge išbuvo kapituloje 35—40 metų, savo testamente, rašytame 1610 metais, kanauninko M. Daukšos nė nepaminėjo, matyti, jų santykiai buvo nekokie.

Iš dokumento Nr. 3 matyti, kad Babėnų apylinkės šlėktos 1592 metais turėjo įsisteigę savo vaikams mokyklėlę ir kad mokytojas gyveno pas Joną Baltramiejevičių. Jei tai nėra kan. M. Daukšos brolis, tai ar šiaip, ar taip ta mokyklėlė buvo netolimoje Daukšų dvarelio apylinkėje. Šlėktos toje apylinkėje buvo katalikai, todėl ir mokyklėlė turėjo būti katalikiška. Mokoma joje buvo, tur būt, skaityti, rašyti, maldų, katekizmo. Mokoma buvo, tur būt, ir iš lietuviškų knygų, kurių tuo metu būta ne tik protestantiškų, bet, tur būt, ir katalikiškų, bent aš manau, kad pažymėtos viename 1596 metų dvarelio, kuris tėra per tris kilometrus nuo Daukšų tėviškės, inventoriuje[4] lietuviškos maldos buvo katalikiška maldaknygė. Sudaryti šitokią mokyklą paragino apylinkės šlėktas, tur būt, ne kas kitas, tik kan. M. Daukša.

Įdėtos M. Daukšos Postilėje epigramos autorius V. Labunauskis yra, tur būt, Vaclovas Daujotas, sūnus Žemaičių žemininko Stanislovo Daujoto, kuris kartu su kitais yra pardavęs 1600 metais kan. M. Daukšai žemės Karklėnų valsčiuje[5]. 1599 m. V. Daujotas, tur būt, buvo vos neseniai baigęs ar gal bebaigiąs mokslus. 1609 m. tėvas jam pavedė valdyti žemę, dėl to valdymo tarp tėvų ir sūnaus kilo nesusipratimų, kurie buvo likviduoti sutartimi (įr. 1618.I.18). Šitame akte tėvas ir sūnus vadinami Stanislovu ir Vaclovu Labunauskiais. Taip jie pasivadino nuo Labūnavos, Karklėnų valsč., kur buvo jų dvaras.

---

[4] Istorijos archyvas, I, 1934, Nr. 93, sk. 404.

[5] Lietuvių tauta, kn. II, d. I, 1911, p. 122—124.

A. Dokumentai

1. 1574 m. gegužės 21 d. Žemaičių vyskupo Jurgio Petkevičiaus testamentas

Iš 1577 m. birželio 3 d. Gniezno arkivyskupo Jokūbo Uchanskio patvirtinimo, esančio Kauno arkivyskupijos kurijos archyve

In nomine Domini amen. Anno natiuitatis eiusd*em* millesimo quingentesi*mo* septuagesimo quarto, indictione secunda, pontificatus san*ctiss*imi in Chr*ist*o P*at*ris et dom*ini*, dom*ini* Gregorij, Diuina Prouidentia papae Tredecimi factu*m* moderni anno Ipsius secundo, Worniae in||domo maiore lignea ep*iscop*ali stuba fenestris versus orient*em* sita, hora II. In mei venerabilis Joannis a Siecziechow, capituli eccl*es*iae cathedralis mednicen*sis* actoru*m* notarij, et testiu*m* infra*scri*ptoru*m*, ad id spe*cia*l*ite*r rogatoru*m* et vocatoru*m*, p*ra*esen*cia*, constitutus personal*ite*r r*everendissi*mus in Chr*ist*o p*ate*r et do*mi*nus, d*omi*nus Georgius Petcouius, Dei gr*ati*a ep*iscop*us samogitiensis, aeger corpore, mente tame*n* sanus et bonae rationis compos existens in lecto aegritudinis libera intra se deliberatione longo ante tempore p*rae*habita, c*o*gitans ni*hi*l certius morte, quae cu*m* Diuina M*aies*tas voluerit nemini venit euitanda de mera et spontanea voluntate salubri consilio vsus, tale fecit condidit et sole*m*niter ordinauit suu*m* veru*m* legittimu*m* et irreuocabile testame*n*tu*m*. Imprimis quid*em* anima*m* sua*m* humil*ite*r et deuote Deo Om*ni*po*ten*ti Creatorj et Saluatorj D*omi*no Jesu Chr*ist*o eius*que* Gloriosae Matri Mariae semp*er* virgini, totiq*ue* caelesti Curiae recom*m*endauit, clara voce ac sole*m*niter profitendo se velle morj in ea, qua stetit sacrosa*n*cta fide catholica orthodoxa romana. Corporis aut*em* sui cu*m* anima ex hac miseriaru*m* valle ad caeleste consortiu*m* reuocata fuerit, sepultura*m* in eccl*es*ia cathedrali wornien*si* elegit et assignauit. Item

ad ecclesia*m* cathedralem wornen*sem* pro an*n*iuersarijs horis, quas caelebratione*m* missae cu*m* vigilijs pro defunctis vocant, singulis qu*attu*or temporibus in laude*m* Dei O*m*nipotentis et pro animae suae salute celebran*tem*, quinquaginta kopas lithuanicales legauit et adscripsit. Hac quid*em* cautella, quod si r*everendissi*mus in Chr*isto* p*ate*r et do*mi*nus, d*omi*nus Valerianus, Dei gr*ati*a ep*isco*-*p*us wilnen*sis,* et r*everendissi*mus do*mi*nus ep*iscop*us samogitien*sis* cu*m* rectore collegij jesuitaru*m* eorumq*ue* succ*ess*ores et Petrus Petcouius, nepos eius ex fratre, quos omniu*m* suaru*m* piaru*m* legationu*m* primarios tutores fecit resupina*m* in celebran*dis* hysce an*n*iuersarijs praecationibus negligentia*m* viderin*t*, dictam sum*m*am pecc*unia*-ru*m* ta*n*qua*m* ab ingratis aufere et in pauperu*m* adolescentuloru*m* educatione*m* in l*itt*eris apud jesuitas Vilnae impendere debent. Item pro sepelien*do* corpore cum Deus euocauerit anima*m* pro exequijs funebribus more chr*is*-*t*iano et secundu*m* ritu*m* veteris eccl*es*iae peragendis quindecem kopas legauit et pro pauperibus triginta grossos distribuendos ordinauit. Item legauit || pro ornamento eiusd*em* eccl*es*iae quatuor tapetia et ornatu*m* vnu*m* pro celebratione missae cu*m* integro apparatu et calice argenteo deaurato cu*m* tegume*n*to et instratu altaris. Item quod canonici concuererentur se carere in eccl*es*ia pro celebratione sacrificij missae ornatu nigro, legauit et ordinauit de serico viloso nouu*m* ornatu*m* nigru*m* cu*m* cruce alba, bissina et integro sacerdotis indume*n*to fieri. Item omnes imagines grandiores et al*ia*s flandricae operae, quae contine*nt* historias sacras, legauit pro exornatione templi. Item ne lites seu discordiae post decessum ipsius ex hac vita inter amicos et consanguineos occasione bonoru*m* per ip*su*m d*ominu*m testatore*m* relictoru*m* suboriantur, propter quas salus ipsius impediri aut negligi posset, omnibus melioribus modo via, iure, styllo, causa et forma, quibus melius et efficatius potuit et debuit, elegit, nominauit, constituit et solenniter ordinauit in suos ve-

ros, certos et legittimos bonoru*m* suorum infra*scri*ptoru*m* exequutores seu fidei com*m*issarios, absentes tanq*ue* p*rae*sentes, v*idelice*t r*euerend*os et ven*erabi*les do*mi*nos Stanislau*m* Tholoczko, Gasparu*m* Krzywanskj, Nicolau*m* Daux, Baltasaru*m* Vliczkj, canonicos mednicen*ses*, adiuncto ad eam distributio*ne*m nobili d*omi*no Joanne Mirzeiewskj, plebano in Rosieinie, familiarj suo, om*n*es in solid*um* coniu*n*ctim et diuisim, dans et co*n*cedens ipsis d*omi*nis exequu*to*ribus plena*m* et omnimoda*m* p*otes*tatem bona sua infra*scri*pta a Deo data ac omne*m* supellectile*m* sua*m* iuxta ordinatione*m* et dispositione*m* singuloru*m* per eu*m* testatoru*m* diuidendi, distribuendj et in quantu*m* testator ipse moreretur testa*me*ntu*m* exequendj ac alia o*m*nia et singula, quae circa p*rae*missa fueri*n*t necessaria et opportuna facien*da*, geren*da* et exercen*da* secundu*m* Deum O*m*nipotente*m* et ipsoru*m* conscientia*m*. Caeteru*m* in hoc testamento seu vltima voluntate sua fecit mentione*m* alterius peculiaris testam*en*ti sui quo mille septingentas kopas lithuanicales pro educatione duodecem adolescent*ium* in honestis l*itte*ris Wilnae apud jesuitas ac annu*m* gratiae debitu*m* sibi iux*ta* statuta prouincialia in eund*em* vsu*m* studiosoru*m* legauit et adscripsit, ita vt hoc testame*n*tu*m* ni*hi*l detrahat illi neq*ue* illud huic, sed ambo in suo robore et vigore firmiter permanea*n*t et co*n*seruen*t*; nihilominus tame*n* si quid deest in illo vt ex hoc desumatur et addatur illi et e contra. Nempe vt ex oppidis ep*iscop*atus samogitien*sis* Worniae, Olsiadi, Koltiniani oppidanoru*m* qu*atu*or liberi || et in deffectu eoru*m* villicanoru*m* filij honestiores eligantur, ad quos nobiliu*m* duo addantur propter firmiore*m* tutella*m* testamenti, sic vt ex Samogitia sint numero sex, qui hac liberatione et beneficientia gaudere*n*t, ex Lithuania dioece*sis* vilnen*sis* territorij eisiscen*sis* totid*em* sex nobiles cognati et co*n*sanguinei r*euerendiss*imi testatoris prae ceteris ad id admittantur et recipiantur, quoru*m* quid*em* o*mnium* p*raes*entatione*m* ad jesuitas sibi r*euerendissi*mus testator reliquit quamdiu in viuis extiterit;

persoluto autem vitae debito samogitien*sium* adolescen*tium* p*rae*sentatio vene*rabi*lj cap*itu*lo mednicen*si* et *reve*-*re*ndis d*omi*nis canonicis concedetur ad tempus, donec r*evere*ndus d*omi*nus Petrus Petciewicz, canonicus mednicen*sis*, in Widuklie et Betigola plebanus, ex studijs reuersus fuerit, ad quem tunc ius p*rae*sentationis taliu*m* adolescentulorum, quam in Samogithia, tam in Lithuania p*raesent*atoru*m* quamdiu vixerit pertinebit, post obitu*m* vero, quem diu viuere cupio, ipsius deinceps ad ven*erabi*le cap*itulu*m et r*evere*ndos d*omi*nos canonicos mednicen*ses* ius p*rae*sentationis samogitien*sium* adolescentuloru*m* recidet in eorumq*ue* manibus erit perpetuis temporibus p*o*-*tes*tas p*rae*sentandi sex adolescentes samogitas, reliquos sex adolescentes, quos ex dioec*esi* wilnen*si* territorij eisiscen*sis* ad id liberalitatis genus admittendos assignauit post sua*m* e vita migratione*m* fratres et sorores germanae p*rae*sentabu*nt* donec redeat ex studijs sup*ra* aliquoties p*rae*fatus r*evere*ndus d*omi*nus Petrus Petkewicz, canonicus wornen*sis*, qui quamdiu superstes erit eorund*em* quoq*ue* adolescentuloru*m* tanq*uam* suoru*m* consanguineoru*m* et cognatoru*m* prouidendi et p*rae*sentandi cura*m* sustinebit, quod post obitum eius iteru*m* ad fratres et sorores com*m*unes nostros germanas eoru*m*q*ue* succ*ess*ores secund*um* mod*um* successionis ad haereditate*m* reuoluetur perpetue duraturu*m*. Quia vero apud nos vix alphabetarios tradunt pueros literis erudiendos modus quidam statuendus est: quamdiu tali beneficio frui debea*nt* ad hunc modu*m* p*rae*sentati sufficere aut*em* talibus existimauit decenniu*m* ne perpetuo sint discentes nu*n*q*uam* docentes neq*ue* cursum studioru*m* suoru*m* alio intendant, quam vt eccl*e*sijs Dei sint ministri vtiles, quae talj spacio transacto debent redire ad suas dioec*eses* et a loci ordinario petere prouisione*m* seu gubernatio*ne*m eccl*e*siaru*m*, quaru*m* proh dolor hisce temporibus multe deserte ob paenuria*m* ministroru*m* et disolate iacent. Fit aliquan*do* || vt et praesentan*tes* et recipientes sepius falantur naturis quorund*am*

puerili modestia celante postea successu temporis vltro se prodit cuiusq*ue* animus et inclinatio naturalis ac longe recedunt a tramite rectae disciplinae, tales si coerceri disciplina instituta no*n* poteri*nt* reijcia*n*tur et alij in eoru*m* locu*m* magis idonei p*rae*sententur ne vna morbida ouis plures inficiat. Liberum etia*m* p*rae*sentatoribus erit et certum tempus praefinire quamdiu quis debeat exerceri se in literis jta tame*n*, vt spaciu*m* iam definitu*m* non transcenda*nt*, sed infra subsistant, quod propter multas causas de necessitate aliquan*do* obuenire potest. Postremo et hoc r*everendissi*mi testatoris animu*m* mouit, si successu temporis aut statim ab initio tantus census possit redimi ea sum*ma*, quam legauit jta vt possint non sordido sed frugali victu plures sustentarj adolescentes in literis augeatur eoru*m* numerus ex Samogitia et districtu eisiscen*si* pari r*ati*one. Quorum omniu*m* diligentiore*m* cur*am*, administr*ationem* et dispensatione*m* r*ever*endoru*m* d*omi*noru*m* jesuitaru*m* piae solicitudini ac deuotioni com*m*endo sperans vt eoru*m* cura*m* in futuro seculo D*omi*nus n*oste*r Jesus Chr*ist*us pro sua misericordia coro*na*bit ac remunerabit. Pro tanto aut*em* beneficio aequu*m* et par erit, vt singulis saltem quadrantibus anni sacrificiu*m* missae procurent fieri et pro fundatoris anima Deum suppliciter orent. Porro eod*em* ipso testam*en*to bernardinoru*m* monasterio Vilnae pro restauratione templi centum sexaginta qu*atu*or sexagenas lithuanicales debiti certi et liquidi, quod sibi solui debet ex thesauro sacrae regiae m*ajesta*tis, vti id l*ite*rae sacrae ipsius m*ajesta*tis regiae ac mag*nifi*ci d*omi*ni Narussewicz, Magni Ducatus Lithuaniae thesaurarij, testa*n*tur, legauit et ordinauit. Deniq*ue* eidem monasterio quadraginta kopas lithuanicales mutuo datas d*omi*no Stanislao Narussewicz, cziwono wilnen*si*, legauit, quemadmod*um* chyrographu*m* testatur, vti de ijs omnibus in memorato peculiarj testamento fusius et liquidius continetur. Testamenti vero tutores et procuratores fecit r*everen*dissimu*m* in Chr*isto* p*at*rem et dominu*m*, d*omi*nu*m*

Valerianu*m*, Dei gr*ati*a ep*iscop*um vilnen*sem*, *reverendis-simum* d*ominum* ep*iscop*um samogitien*sem* et r*everen*du*m* d*ominum* Stanislau*m* Warssawiczkj, vilnen*sis* jesuitaru*m* collegij rectorem, et eoru*m* successores. Sed in debito ex-torquen*do* quod legatu*m* est templo diui Bernardini quia spectabilis et magnificus d*omi*nus Augustinus Rotundus, aduocatus vilnen*sis*, juris vtriusq*ue* doctor et secretarius regiae m*ajesta*tis, primariu*m* magistratu*m* in ea vrbe ge-rit, ne grauetur sanctos patres sua opera innare et illis praesto esse veheme*n*ter d*omi*nus testator orat et ob-secrat. || Tandem dictus testator specifican() bona sua iux*ta* dispositio*ne*m animi demonstrauit et legauit reliqua bona sua sic: imprimis fratri Francisco germano viginti kopas lithuanicales et equos duos et vnu*m* calicem argen-teu*m* altu*m* rigen*sis* operae legauit; item fratri Matthie germano viginti kopas lithuanicales et equos duos et vnu*m* calice*m* argenteu*m* altu*m* legauit; item Petri generi vxori nepoti suae, qui Francisci filiae dux*it*, viginti kopas et equu*m* vnu*m* legauit; duabus sororibus germanis Druzia-nae et Rozae, singulis vicenas kopas lithuanicales et equos binos et cuiq*ue* calicem argenteu*m* altu*m* rigensis operae; item coclearia argentea viginti et quatuor, al*ia*s dwa thu-ziny, inter fratres et sorores aequa portione diuidenda le-gauit; item omne*m* suppellectilem, quae ad mensae appa-ratu*m* et aliu*m* vsum propriu*m* erant confecta ex lineo panno vti lectisternia et tapetia, Barbarae Francisci et Matthiae fratrum filiabus legauit; frume*n*ta omnia, quae in curia Kroki, Suruiliskj, Olsiadi et Gordy habentur, siue triturata, siue no*n*, necessitate tantu*m* curiaru*m* procurata, fratribus et sororibus legauit; suppellectilem domestica*m* et apparatu*m* mensae et culinae ex stanno, cupro et ori-chalco, exceptis vasis argenteis, quae peculiariter deposuit et assignauit seruanda, et cui tradi debe*an*t in codicillis, assignauit fratribus et sororibus legauit; item phaleras et ornamenta equoru*m* fratribus legauit; harkabusos, bom-bardas et quicquid insuper reru*m* domesticaru*m* fuerit,

quae quo mo*do* et nomi*ne* appellarj possint et debea*nt*, fratribus legauit; currus om*ni*s ge*ner*is fratribus legauit, excepto vno pensili curru magno, quo ipse r*everendissi*mus vehebatur, cu*m* tegume*n*to rubei panni, al*i*as kolebkę, successori suo tradenda*m* reliquit. Dominis etia*m*ex equutoribus: r*evere*ndo nempe d*omi*no Tholoczko etc. equum vnu*m* album, quem r*everendissi*mus testator ipse in vsu habuit, et horologiu*m* magnu*m* legauit; r*evere*ndo d*omi*no Gasparo Krzywanskj equu*m* vnu*m*, quem ab ipso d*omi*no canonico habuit, et horologiu*m* minus legauit; r*evere*ndo do*mi*no Nicolao Dauksa equu*m* albu*m*, sotiu*m* illius, qui vocatur Skoczek, et horologiu*m* minimu*m* legauit; r*everen*do d*omi*no Baltasaro Vliczkj equu*m* vnu*m*, al*ia*s gniadego woznika, legauit. Quod vero attinet ad famulos et seruitores om*ni*bus ijs et singulis in codicillis donatio*ne*m fecit, quoru*m* etia*m* codiciliioru*m* authoritate*m* salua*m* et integra*m* || esse hoc testame*n*to cauit et voluit et propria manu subscripsit et sigillo suo consignauit. Ad hunc modu*m* r*everendissi*mus testator dominus Georgius Petkouius ordinauit, statuit et formauit suu*m* testame*n*tu*m* vocatis ad id sp*eci*al*ite*r testibus, prouidis hono*rabi*libus et nobilibus d*omi*nis: ven*erabi*li d*omi*no Joanne Mirzeiewskj, plebano in Rosieyne etc., Joanne Krzykowskj, Matthia Kaminskj, vicarijs eccle*siae* cathedralis mednicen*sis*, et nobilibus Joanne Sczepanowicz, Benedicto Marczinowicz, Joanne Vrbanowicz, familiaribus suis, cupiens illud firmu*m* ratu*m* et irreuocabile esse, ac si omnibus melioribus modo via, iure, styllo, causa et forma quibus melius et efficatius potuit confectu*m* esse. In cuius rei testimoniu*m* et fid*em* me Joannem a Siecziechow, ven*erabi*lis cap*itu*li mednicen*sis* notarium, voluit subscribere, quemadmod*um* ad ipsius r*everendissi*mi d*omini* postulatione*m* subscripsi, prouit et ipse r*everendissi*mus manu sua propria subscripsit et sigillo suo obsignauit. Actum Worniae vt sup*ra* an*no* millesimo quingentesimo septuagesimo quarto die vigesima prima maij.

Subscriptiones *huius*mod*i* tes*tamen*ti hae su*n*t: Georgius Petcouius ep*iscop*us Samogitiae qui sup*ra* manu propria subscripsi. Et ego Joannes a Swieczіechow, vicarius eccl*es*iae cathedralis mednicen*sis,* ven*erabi*lis cap*itu*li mednicen*sis* no*ta*rius, ad postulatio*ne*m r*everendissi*mj d*omi*ni Georgij Petrouij, ep*iscop*i mednicensis, sepius sup*ra* nominati et p*rae*fati, p*rae*sens testame*n*tu*m* confeci et manu mea subscripsi.

2. 1591 m. lapkričio 8 d. Žemaičių žemės teismo sprendimas Gedgaudų byloje su Daukšais dėl Babėnų Katkuškės žemės, kuri esanti įkeista M. Daukšos tėvui

Году от нарожен'я Сына Божег*о* тисеча пятсот деветдесят первого месеца ноябра осмого дня. На рокох земских судовых, водлуг статуту на завтрее по Светом Михале святе римском припалых и судовне справованых, перед нами Казымером Яновичом Орвидом суд'ею а Криштофом Яновичом Белевича подсудком, врядники господарскими земскими жомоитскими, постановившися очевисто земяне господарские земли Жомоитское волости вилкииское Ян, Лавринъ а Урѣбан Петровичи Кгедкговдове, Андреи Криштофовичъ Кгедкговдъ, Матеи, Григореи а Лаврин Юр'евичи Кгедкговдове, Ян, Каспер, Якуб а Григореи Мартиновичи Кгедкговдове на року, праву за позвы господарскими земскими жомоитскими в жалобе своеи припалом, давши заволати через возного до права стороны своее позваное, земян господарских земли Жомоитъское волости веленское Оршули Станиславовны Кгедтовтовича Балтромеевои Миколаевича Довкъша и сынов ее: князя Миколая Довкъшы, кановники ворненского, официяла жомоитъского, Яна, Воитеха а Станислава Балътромеевичов Довкъшов, — и доведши позву и року написом возного и написом писарским признан'я его, черезъ очевисто

умоцованого своего пана Флорияна Рустеиковича, давши ему моцъ зупо лную на зыскъ и страту, жаловали на них с позву господарского земского жомоитского о том, ижъ «в году прошлом отъ нарожен'я Сына Божого тисеча пятсот шестъдесят шостом месеца февраля шостого дня бабка нашая, земянка господарская земли Жомоитскои волости веленскои, небощица Бията Коткуновна Кгедкговдова восполок зъ сынми своими Григор'емъ а Петром Кгедкговдами зоставили и завели мужу тое Оршули а отъцу помененого князя Миколая каноника, Яна, Воитеха а Станислава Довкъшов, небощику Балтромею Миколаевичу Довкъшу именице свое властъное отчизное, лежачое в земли Жомоитское у волости веленское у поли Бабинском, прозываемое Боб'яни Каткушкес, то естъ (з) будован'емъ хором дворных, зъ кгрунты вшелякими, оремыми и неоремыми, лесы, гаи, сеножатми, мышники, протеребками и зо всим на все так, яко се само в собе тое || именеицо Бобяни Каткушкес (з) землями, зъ кгрунты в межах, в границах и в обыходех своих первеи сего мело и тепер маетъ, так тежъ с паробком дворным, чоловеком неволным, на име Миком, зъ жоною и з детми его, чотырма сынами, в суме пенезеи, то естъ в десети копах грошеи литовских, которого того именеица, зоставы своеи звыш мененои, бабка нашая и з сынми своими звыш поменеными неокупивши зъ сего света смертю зошла, которое тое именеицо и зо всими кгрунты землеными и прилеглосты, до него прислухаючими, яко за очизну свою властъную, мы перед возным земли Жомоитское волости веленское Криштофом Томашевичом Монвиловича и перед стороною людми добрыми шляхтою тому Яну Болтромеевичу Довкъшу, яко держачому на тот час того именица земли кгрунтов и того всего, што ку нему належыть, тые пенези десетъ копъ грошеи отъдавали, нижли онъ, нет ведати для чого, яко отъ нас тых пенезеи десети копъ грошеи приняти, так и того именеица Бобянского

Каткушкес земли, кґрунтов и того всего, што ку нему належит, яко властнсе отъчизны нашон, на нас правом прирожоным пришлое, нам поступити и вернути не хотел и тепер не хочуть, приводечи ку немалон кривде, жалю и шкоде нашои». Сторона позваная Довкъшове сами очевисто, а отъ тое матъки их Оршули Балтромеевои умоцованы приятел ее пан Андреи Маркович, маючи моцъ зуполную на листе отворонсм, на зыскъ и страту даную, и за очевистым теж злецен'емъ их Довкъшов, сынов ее, чынечи отъпор на тую жалобу их, поведил, иж «сторона моя тое именеицо со всим на все мает и держить за правом давным слушным еще передъ старым статутом короля Першого Жикгимонта, тому панству выданым, а о зоставе жаднои не ведаеть». Чого доводечи покладал листъ Григор'я на Петра Кгедкговдовичов и сынов их Петра и Яна под трема печатми под датою лет бо*жего* наро*женя* тисеча пятъсот двадцатъ пятого м*е*с*е*ца мая осмънадцатого дня, индыкта чотырнадцатого, в котором пишет, ижъ продали материзны своее в Бобянах на име Котковщины, половицу всее земли и половицу велдомого на имя Мися зъ сыном его Каспером, Миколаю Довкъшевичу, жоне, детем и потомко(м) его за тринадцат копъ грошеи на вечные часы, о чом шыреи в том листе опевает. И до того еще покладал други листъ такожъ под трема печатми и под таковоюжъ датою тогож Григора а Петра Кгедкговдовичов и сынов || ихъ, в котором теж пишетъ, иж продали материзны своее в Бобянах на имя Котковщины, половицу всее земли и половицу велдомого Мися, Миколаю Довкъшевичу, жоне, детем и потомко(м) его за трыдцать копъ грошеи, о чом шыреи в том листе описано и доложоно естъ. По вычтен'ю тых листов умоцованы стороны поводовое пан Өлориян Рустеикович поведилъ, ижъ «тые листы бачу быт змышленые, фалшывые, про то нехаи позваные вси подлугъ

арътыкулу шестънадцатого з розделу первого присягнут и их ствердят, а сторона моя, вси особы жалобливые, готовы суть присягнути на том, же тое именеицо естъ зоставою, а не продажою пущоно». Умоцованы стороны отъпорное пан Андреи Марковичъ поведил, иж «в том сторона на присягу собе брати ани стороны моеи на тую присягу натегати мимо такие давные листы записы, ещо перед старым статутом выданые, не можеть». И попираючи того подал статуту з розделу семого артыкул тринадцаты, в котором пишет: «Где бы при давности земскои сторона позваная яки колвек доводъ листовны показала, тогды и без присяги от обжалован'я при держан'ю своем давном волна будет». И в том арътыкуле нижеи опевает: «Хто бы отъ уфалы статуту старого, отъ короля его милости Жикгимонта Першого в року тисеча пятсот двадцат девятом выданого, в такои речи аж до выдан'я того теперешнего статуту в молчан'ю был, упоминан'я не чинил и до права не притегал, таковы за так далекою давностью так же о такую реч до права потегати и того упоминати не мает вечными часы» — кгдыж вжо за такими листы давными не одну давностъ небощик малжонок Оршули а отецъ их небожчик Балтромеи Довкъша и они по небожчику Балтромею Довкъшу задержали. И подал на давностъ земскую статуту старого з розделу первого арътыкул осмънадцаты, статуту середнего з розделу четвертого артыкул шестъдесят шосты, статуту теперешнего артыкул деветдесят первы з розделу четвертого и з розделу третего арътыкул сорок трети. И просил, абы при такои давности земское и за таким доводомъ листовным панове Довкъшове при тых Каткунишких заставлоны были. И болшъ споров не чинечи з обу сторон пустили || то на узнан'е нашое судовное.

А так мы суд земски жомоитски, выслухавши в том жалобы стороны поводовое Кгедкговдов, позовное и

споров их обеюх сторон, а бачечи то: хотяж они жалобливые позвавши о тое именеицо Коткунишкое, менечи быт отъ продковъ своих заставою заведеное, и феалшъ задаваючи листом, на праве отъ стороны позваное покладаным, на присягу собе брали и стороне позваной Довкъшом подлугъ артыкулу шестънадцатого в розделе первомъ писаного пущали, ведже иж позваные Довкъшове на тые Коткунишки и велдомого, ку ним належачого, показали листы купчые, от продка своего у продков их жалобливыхъ Кгедкговдовичовъ даные, старые, ещо перед выданъемъ статуту старого короля Першого Жикгимонта даные, а они жалобливые ажъ до тых часов в молчан'ю того, яко сами, так и отъцы их были и того ся не упоминали, про то мы, заховуючися в том подлугъ того артыкулу тринадцатого, в розделе семом писаного, их позваных Довкъшевичов при тых листех и при именеицу, в позве описаном, Коткунишках, яко при давном вечистом праве, заховали есмо.

За тым умоцованы стороны поводовое пан Ѳлориян Рустеикович того сказу нашого за правны и слушны не примуючи, апелевал до суду головного трыбуналного. Мы ему тое апеляцы допустили, которое повинни будуть обедве стороне у того суду головного трибуналного за сим нашим сказом пилновати. Што естъ до книгъ земъских жомоитских записано.

3. 1592 m. sausio 7 d. Ištrauka iš mokytojo Baltramiejaus Valentinavičiaus Jurevičiaus skundo Žemaičių žemės teismui

...Ставшы очевисто земенинъ г*оспода*рскии земли Жомоитское Балтромеи Валенътынович Юр'евича оповедалъ о том, иж деи году от нарожен'я Сына Божого тисеча пятсотъ деветдесят второго м*ес*еца генвара шос-

того дня, идучы ему з места Кеидонъского добровольною дорогою, которая дорога идет з места Кеидонъского до Матянъ, до господы его, до дому земенина *господарского* земли Жомоитское волости веленъское пана Яна Балтромеевича, где обранъ ест от тоеш околицы для науки детеи шляхецкихъ, там деи тою дорогою идучого мымо дом земенина *господа*рского земли Жомоитское волости веленъское Щефана Андреевича Лутъкуна, то пак деи тот Щефан Андреевичъ Луткунъ, заволавшы на него кгвалту, самъ и с помочъниками своими збил его и сполич*ъ*коваль...

4. 1592 m. sausio 31 d. Žemaičių žemės teismo sprendimas M. Daukšos byloje su M. Šemetu ir jo žmona dėl Badaukių ir Vizginių kaimų ir pušynėlio, kurie priklausą Kražių koplyčios Getautiškių dvareliui

Году от нарожен'я Сына Божего тисеча пятсот деветдесят второго м*е*се*ц*а генвара тридцат первого дня. На рокох земских судовых, водлуг статуту на завтрее по Трох Королех святе римском припалых и сужоных, перед нами Кизымером Яновичом Орвидом суд'ею а Криштофом Яновичом Белевича подсудком, врядники г*оспод*а*р*ьскими земскими жомоитскими, постановившися очевисто каноник и официял быскупства жомоитского, капличник костела крожъского, княз Миколаи Давкъша на року, праву за позвы г*оспод*а*р*ьскими земскими жомоитскими в жалобе своеи припалом, заволавши через возного до права стороны своее позваное маршалка и тивуна г*оспод*а*р*ьского земли Жомоитское волости Меншых Дырвян, а з оселости земенина г*оспод*а*р*ьского земли Жомоитское, его милости пана Малхера Воитеховича Яновича Шемета и малжонки его м*ило*сти, з оселости земянки господарскои земли Жомоитскои панеи Малхеровои Шеметовои, еи м*ило*сти панеи Ган-

ны Станиславовны Янушевича Родевича, через очевисто умоцованого приятеля своего пана Авкгуштына Яновича Кгинбута, давши ему моцъ зуполъную на зыскъ и страту, жаловал на их м*ил*ости с позву г*оспо*д*а*рьског*о* земског*о* жомоитског*о* о том, иж «их м*ил*ост нет ведома для которое причины мне, князю Миколаю Довкъши, двух селъ, в земли Жомоитскои у волости биржинянскои в полю Юдыях лежачых, называемых Бодовки а Вызкгини, в которых селах волок оселых дванадцат, и гаю соснового, до каплицы его костела крожского, в земъли Жомоитскои в месте Крожском лежачого, мне належачых, поступити не хочуть, за которым непоступлен'емъ тых сел вышеи помененых и гаю соснового шкодую ссбе от их м*ил*ости въ отбиран'ю цыншов и всяких пожитков от подданых тых двух селъ на осмъсот коп грошеи литовских; якож я их м*ил*ости припозвал был позвы г*оспо*д*а*рьскими земскими жомоитскими на роки в году недавно минуломъ тисеча пятсот деветдесят первом, на завтрее по Светом Михале святе римском припалые, нижли еи м*ил*ост пани Ганна Станиславовна Малхеровая Шеметовая за тыми позвы, яко на року завитом, не становившися, хоробою заслонила и через листы свои вряду и мне стороне в тои форобе своей ознаимила, без которое, яко участнички своеи, малжонок ее, его м*ил*ост пан маршалок, в отказе бити не хотелъ ку кривде и ку шкоде моеи немалои».

По вычтен'ю того позву при бытности очевисто его м*ил*ости пана маршалка умоцованы еи м*ил*ости панеи малжонки его м*ил*ости || пан Бартош Григор'евич, маючи моц собе даную на одрочене, зыскъ и страту, поведил, иж тут еи милост пани маршалковая, заховуючися водлугъ науки права посполитого, же естъ о болшую реч на теперешныежъ роки позвана до другого вряду и суду в иншы повет позвана, где там повинна будучи становитися, за часу князю Миколаю Довкъши перед роками теперешными далеи нижли за тыден че-

рез возного и сторону отрочила и до вряду тутошнего други лист отърочны через возного от заседан'я на судех третего дня подала. И доводечи того покладал выпис с книг здешных земских жомоитских под датою году тисеча пятсот деветдесят второго месеца генвара дванадцатого дня сознан'я возного Яна Матеевича, иж он возны лист отрочны о болшую реч от еи милости панеи маршалковои князю Миколаю Довкъши отдал, и просил, абы за тым отрочен'емъ ниякого сказу на особу ее милости не чынено, беручи собе на помоч подалъ артыкулъ двадцат семы з розделу четвертого, где пишет, иж отрочъные листы у права мают быти примованыи, а ее милост пани маршалковая на других роках водлугъ тогож арътыкулу готова будет показати того, же о болшую реч до иншого повету позвана была. Умоцованы стороны поводовое пан Авкгуштын Кгинбут поведилъ, иж вжо в тои мере отрачати еи милост не может, бовем в тои справе не за одными позвы, яко его милост сам, так и еи милост пани маршалковая отрочала, а к тому теж естъ на рок завиты позвана, которого отрочен'я еи милости доведши, просил, абы в том еи милости вжо такового другого отърочен'я не допущоно. Умоцованы стороны отъпорное пан Бартош Григор'евич поведил, иж с того позву вырозумел есми з речи позвовои, же то суть первшые позвы, абовем перед тым княз Довкъша николи о тую реч не позывал, о што тепер позываеть, то ест о сосновы гаи, про то, яко позвы в тои речи первшые, так теж и отрочен'е от еи милости первшое на то естъ. Умоцованы стороны поводовое пан Авкгуштын Кгинбут мовил, иж тот гаи сосновы естъ на тых же кгрунтех тых селъ верху мененых естъ и о тыежъ села тепер позвано, про то ся тым вымовляти не могуть. Мы суд земски жомоитски в том еи милости того отроченъя за слушное быт не узнаваючи, казали-смо далеи поступовати. Умоцованы еи милости пан Бартош Григор'евич того признан'я нашого за слушное не примуючи,

апелевал до суду головного трыбуналного. Мы ему тое апелецыи не допу||стили, ижъ еще не по головномъ сказе было.

За тымъ княз Миколаи Довкъша через тогожъ умоцованого своего пана Авкгуштына Кгинбута покладалъ листы два его милости пана маршалков и еи милости панеи малжонки его милости под трема печатми и с подписом руки самого его милости, писаные до него, князя Миколая Довкшы: одинъ под датою году тисеча пятсот осмъдесят четвертого месеца мая двадцатъ шостого дня, ознаимуючи ему, ижъ их милость будучи от него о тую речъ на роки троецкие в том году минуломъ позваными туть перед суд здешъны земски жомоитски, а о болшую речъ на тыеж роки також позваными до повету вилкомирского, ку усправедливен'ю ему тут прибыти не могуть; други лист отърочъны тымъ же способом на роки михалъские в том же году осмъдесятъ четвертом минулые так же ся болшую реч'ю заслонили, в которого листу дата году тисеча пятсот осмъдесят четвертого месеца сентябра двадцат осмого дня, — о чом шыреи подостатку в них описано и доложоно естъ, и домагался, иж бы того их милост наперод то показали и довели подлугъ артыкулу двадцат семого, в розделе четвертом писаного, естъли на онъ час о болшую речъ до того повету вилкомирского позваные были и там пилность якую чынили. За тым его милост пан маршалок будучи очевисто у суду злецылъ и далъ моцъ отъ себе умоцованому приятелю своему пану Бартошу Григор'евичу, примуючи от него зыскъ и страту. Которы умоцованы его милости, маючи тежъ моц от еи милости панеи малжонки его милости листовную, так же на зыскъ и страту даную, напервеи на тые листы отрочные поведилъ, иж их милост панъ маршалок и малжонка его милости ку тым ся листом не знают, але бы добре и так было, тогды яко их милост о то тепер позваными не сут, так теж того тепер не доводит, естъли же водле

того артыкулу вышеи писаного через возного сут ему даные, або не, а ижъ ся в том водле тое науки статутовое не заховалъ, просит, абы от тых листов волными их милость были. Мы суд земски жомоитски, бачечи то, кгдыж тых листов сознан'емъ возного, естъли бы через него поданые были, не довелъ, про то их на сторону стъложивши, далеи им обеюм сторонам поступовати велели.

По том умоцованы их милости домагался, иж бы позву и року водле науки артыкулу семнадцатого, в розделе четвертом писаного, доводил, незнаючися ку тому, естли бы были позваными. Умоцованы стороны поводовое пан Авкгуштын Янович Кгинбут поведил, иж вжо того уступили их милост, але ся до позву знаючи, по прочитан'ю позву до ли||стов отърочных з стороною моею спор маючи мовил, а тепер толъко хочетъ позовъ бурити и далшую проволоку в справедливости чынити, квиту ся возного подан'я домагают, которым вжо показывати и доводити не повинен, кгдыж вжо з стороною моею в спорех стоят. Мы суд земъски и в том бачечи, же их милост сперву того ся не домовъляли, але спор о листы отрочные мели, велели есмо далеи им поступовати и на позов их милости отказывати. Его милост пан маршалок в тои мере апелацыю чинилъ до суду головного, вед же мы, яко не по головномъ сказе, не допустили.

А за тым умоцованы их милости пан Бартош Григор'евич еще позов бурил, мовечи, иж «мы и тепер позов маем, одно неправне поданы, перша, же не ест возным тот возны, которы позовъ подавал, кгдыж кожды возны листъ свои врядовыи возновъски подлугъ аръtыкулу осмого з розделу четвертого повиненъ былъ в книги врядовые обявити и вписати, тож по том таковы врядом своим шафовати мелъ, а ижъ того с книгъ не показуеть, сторона моя просит, ижъ бы от позву и року волными, и того в книгах шукано и тутъ перед суд книги

принесено было“. Умоцованы стороны поводовое пан Авкгуштын Кгинбут на то поведил, ижъ „сторона моя, яко листов возновских, так и права его з собою носити не повинна, але он ведаетъ, якое право на вряд свои маетъ, кгдыж теж их милость от тогож возного позовъ и на прошлые роки мели и иншымъ шляхте тот возны везде на справы людские ездит и врядом своим шафуеть и сознан'я его до книг, яко у враду кгродского, такъ и тутъ у земского примуютъ, то ся значит, же естъ возным, и тым позву стороне моеи бурити не можеть“. Мы суд земски жомоитски и в том того возного за возного признаваючи быт, далеи их милостям на позов отповедати велели. На чом его милост пан маршалок не переставаючи апеляцыю до суду головного трыбуналъного чынил, одножъ мы не по головном сказе не допустили.

Умоцованы их милости пан Бартош Григор'евич мовил, ижъ „тые села Визкгини и Бодовки належат и прислухают до имен'я Крожского, а тепер княз Миколаи Довкъша там на тых селах позвы покладал, про то ижъ ся он в том водле науки артыкулу семнадцатого, в розделе четвертом писаного, не заховалъ и на имен'ю Крожском позвов не покладал, сторона моя и таки неслушъны позов отповедати не повинна, къдыж тежъ он о тыежъ две селе первеи того позвы покладалъ на том имен'ю Крожском“, — на што и позов показывалъ з написомъ возного. || Умоцованы стороны поводовое пан Авкгуштын Янович Кгинбут и на то поведилъ, ижъ „о том позве сторона моя не паметаетъ, естъли бы коли на имен'ю Крожскомъ класти мела, а хотя бы и так было, тогды то стороне моеи волно было поправитися на позве знову и на тых же селах, о которые стороне моеи идетъ и с которых ся кривда деетъ, позвы покладати, на которых селах вжо в тои речи не по однокрот позвы покладано, а тым ся николи их милост не щитили, одно завсекгды позвы розными причинами бурили“, чого до-

водилъ позвы господарьскими земъскими жомоитскими и декреты, яко нашымъ судовымъ, такъ и трыбуналным. Мы суд вырозумевши и с тых декретов, же их милость и тых же сел будучи позваными отповедали и в отказе были, велели есмо далеи на позов поступовати.

Умоцованы стороны поводовое пан Авкгуштын Янович Кгинбут, доведши того листом отрочным еи милости панеи Малхеровои Шеметовои, ижъ она на прошлых роках михаловских ку отъказу не становечися, домагался, абы еи милост тепер подлугъ артыкулу двадцат третего, в розделе четвертом писаного, тое хоробы своее присегою своею доводила первеи, нижли в право вступит. Умоцованы еи милости пан Бартош Григор'евич поведил, иж еи милости на том присегати не будетъ, хотяж правдиве хорою на он час была, але подлугъ тогож артыкулу готова естъ вину нестанного поплатити.

Якож за разомъ у суду стороне чотыри копы грошеи а нам вряду копу грошеи заплативши, поведил, иж княз Миколаи Довкъша естъ яко слуга у его милости князя бискупа жомоитского и намесник, и под присудом, так же послушенъством его милости будучи, он тепер мимо пана своего, его милости князя бискупа жомоитъского, доходити не может, кгдыж водлугъ артыкулу сто второго, в розделе четвертом писаного, сами панове в кривдах слугъ своих позывати маютъ. Умоцованы стороны поводовое пан Авкгуштын Янович Кгинбутъ на то поведилъ, ижъ тот артыкулъ служитъ паномъ в кривдах слугъ, бояр и подданых доходити, а княз официялъ не естъ жадным слугою его милости, одно радою, а к тому тые две селе, о которые позываетъ, не его милости князю бискупу належатъ, толко до каплицы его, князя Миколая, которую он держыт и ее ужываеть дожывотне, а теж ся тым за першими позвы николи не щитили и того промолчали, толъко завсегды ему, князю Довкъше, в отказе будучи, позвы бурили и справедливост зволокали, про то вжо тепер тымъ ся || щитити не могутъ.

Мы суд земски жомоитски, бачечи то, кгдыж не о кривду его милости князя бискупа, одно о властъную кривду свою он, яко будучи капличником тое каплицы крожское, того доходит, а их милост первеи того николи ся тымъ не щитили, про то далеи в том поступовати на позовъ велели есмо. Умоцованы их милости апелевал до суду головного трыбуналного, вед же мы и в том их милостям апеляцыи, яко не по головном сказе, не допустили.

Умоцованы их милости пан Бартош Григор'евич поведил, ижъ „сторона моя на таковы кглухи позов отъповедати тепер не повинна, бовем яко году, месеца и дня, коли тые села отышли от костела крожъского, так теж и яким способом то од их милости забрано естъ, не описано, кгдыж стороне моеи естъ того потребно, ижъ бы сторона на позве своем поправившися, рокъ и ден, и яким способом то от него отышло, поменивши, знову позвала, бовем того не поменено, естъли выбитем с тых сел спокоиного держан'я, чыли отнятемъ, естъли теж вечностъ або зостава, и нех того покажет, естъли то на вряде оповедалъ и которого часу тые шкоды сталисе, которых менит осмъ сот коп грошеи, але праве сам не ведаеть, о што их милости позываетъ; а кгды будет слушне позвана, на он час в отказе быти повинна будет". Умоцованы стороны поводовое пан Авкгуштын Яновичъ Кгинбут поведилъ, иж „вжо тым бурити не может, бовем вину нестанного еи милост платила, а хто вину нестанного заплатит, тот вжо в отказе быти не повинен; а тежъ сторона моя року и дня, коли то забрано, менити не повинна, а то с тых причын, яко учыть артыкулъ деветънадцаты з розделу четвертого, ижъ позываючи о именъе, за чим хто держать, або о заставу, через продков або близких своих вчиненую, хотя часу в позве не доложить, позваны тым позву збияти не может, про то иж теж тое отняте сталося снат ещо ним князю Миколаю Довкъши тот дворец Кгетовтишки, ко-

торому тые села належать, в держан'е поступлено, тогды вжо сторона моя року и дня менити не повинна, але их милость, за чим то держатъ, нехаи показуют". Мы суд и в том бачечи, ижъ сторона поводовая слушне их милости, яко державчых, о добра костелъные позвала, а теж вину нестанного плативши, позву бурити не могли, казали есмо их милостям на позовную реч отповедати. Его милостъ пан маршалок, менечи, ижъ естли же вину нестанного плачоно, тогды од одное особы, а другои волъно позовъ бурити было, и беручи то собе за головную речъ, апеляцыю до суду головъного трыбуналъного чынилъ, нижъли мы, яко не по || головном сказе нашом, тое апеляцыи его милости не допустили.

А по таковом бурен'ю позвов умоцованы князя Миколая Довкъши пан Авкгуштын Янович Кгинбут, доводечи того, за чым тых сел доходит, напервеи покладал выдимус с книг суду здешнего земского жомоитъского под датою году тисеча пятсот осмъдесят третего месеца октябра двадцат девятого дня, в котором выдимусе опеваетъ, ижъ за позвы господарьскими земскими жомоитскими, которыми припозвали были его милости пана Малхера Шемета и малжонку его милости земяне господарьские земли Жомоитское пан Григори а пан Балтромеи Станиславовичи Беинартове о близкост надан'я от продков своих до каплицы крожское, то ест о две селе людеи у Юдыях, называемые Бодовки и Визкгины, так же и гаи сосновы, за чым бы и за яким правом их милост по смерти капличника крожского князя Петра Разиуса (с)воволне и безправне в моц свою забрати и держати мели, и за тым позвом их милость на жалобу позовную би и на том отпор чинили о тот дворец Кгетовтишки, признавшися в отказе быт без иншых участников своих, то ест пана Павла Якубовича и пана Миколая Ляховича, не хотели, але выводечи того участницства их, межи иншыми доводы листовными его милост пан Шеметъ и умоцованы малжонки его милости пока-

зали на он час *па*ном Беинартом лист латинским писмом писаны, то ест его *ми*л*о*сти князя Венцлава, бискупа жомоитского, под датою году тисеча пятсот петдесят второго м*есе*ца декабра пятого дня, в котором описует, же пан Станислав Янушевич, пан Станислав Тишкевичъ з малъжонкою своею Едвигою Станиславовною, Миколаи Воитъкевич Ляховича, Павел Якубович, Кгрикгор Миколаевичъ Буконтъ з жоною своею и их потомкове до каплицы крожскои тытулу Блогославеное Девицы Марыи, яко правдивые и властные дедичи а подавцы и опатронове, кгды ся трафит ваканцыя, каплана годного установлят зуполную моцъ будуть мели напотом вечными часы, яко то шыреи в томъ листе описано, и которы слово в слово уписан в том выписе естъ; там же по всих доводех и спорох их сказ наш врядовы вчынен был, то ест паном Беинартом знову всих участников трох, яко пана Малхера Шемета и малжонку его *ми*л*о*сти, так теж пана Павла Якубовича Бычка и пана Миколая Ляховича заровно, о тые две селе людеи позвати ку праву сказано, о чом шыреи по достатку все меновите в том выписе описано и доложоно естъ.

До того покладал други выпис також судовы с книг здешных земъских жомоитских под датою году тисеча пятсот деветдесятог*о* м*есе*ца июля четвертого дня, в котором описуеть, же мы суд земски жомоитски за припозван'ем ихъ *ми*л*о*сти пана Шемета и малжонки его *ми*л*о*сти от князя Миколая Давкъши по шыроких спорех || и мовах их обеюх сторон, иж ся их *ми*л*о*сть щитили тым, же панове Беинартове о тую реч, менечи быт своим властным дедицством, позвали были, в которых в позвех их значилося, иж здавна тые села до каплицы з ласки наданые суть, чог*о* и тым выписом судовым, верху мененым, довожоно, про то ижъ костел никоторых участников не мает, сказали были в томъ их *ми*л*о*сти князю Миколаю Довкъши далеи на речъ его позовную приступовати, на котором сказе нашом не переставаючи, о

линию их милость на он час апеляцыю до суду головного трыбуналного вчинили, яко то шыреи и в том выписе описано и доложоно. И на то покладал декрет суду головного трыбуналного под датою лета от нарожен'я Сына Божего тисеча пятсот деветдесят первого месеца июня осмънадцатого дня, в котором описуетъ, же суд головны в тои справе князя Миколая Довкъши с паном Малхером Воитеховичом Шеметом и з малжонкою его милости слушное узнан'е нашое врядовое узналъ, в том же мимо тое позыван'е панов Беинартов отъказыват их милости сказано было, и на докончен'е тое справы тые позвы до тутошнегожъ суду земского жомоитского князя Миколая с тою справою на росправу за позвы скуточную отослал, сказавши так же пан Шемет и малжонка его милости повинни будуть о тые две селе, Бодовки и Визкгины, не вымовлаючыся паны Беинарты и никоторыми участники, во всем на жалобу князя Миколая Довкъши за позвы усправедливитисе, о чом шыреи в том декрете обо всем описано и доложоно естъ.

И до того, попираючи речи своее, же то ку каплицы крожскои належить, покладал листъ Станислава, Адама и Яна Воитеховичовъ Ляховича под печатми и с подписы рук их и под печатми иншых людей а с подписы рук их под датою году тисеча пятсот деветдесятъ первого месеца октябра десятого дня, которым признаваютъ, же они част свою подаван'я дворца Кгетовтишского з людми, з селми, то ест Коркляны, Кгомоли, Бодовки и Визкгины, ку каплицы крожскои належачого, на себе правом прирожоным пришлую и спалую, водлугъ подаван'я иншых участъников своих, то ест его милости пана Малхера Шемета, небощика пана Павла Якубовича и тежъ небощика пана Миколая Ляховича, на вечность продали, в моцъ, в держан'е подали пану Миколаю Павловичу Якубовича, жоне, детем и потом(ком) его за певную суму пенезе(и), за полтора ста коп грошеи, с того ся

вечне вырекши, яко то шыреи и в том листе описано и доложоно естъ. И на то покладалъ очевистого вызнан'я их самых продавцов и стверженъя того листу перед нами врядом выпис с книг здешных земских жомоитъских подъ датою году тисеча пятсот деветдесятъ первого месеца ноябра || девятого дня, в которомъ и тотъ лист их слово в слово вписан естъ.

А при том постановившися очевисто у суду пан Миколаи Павлович Бычкевича поведил и вызналъ, ижъ «то зстародавна от продков наших на костел на каплицу крожскую надано, и я тепер двух частеи того подавцою естемъ, и тые две селе, Бодовки и Визкгины, и гаи сосновы ку тому дворцу здавна приналежит и прислухають».

А до того други лист небощика Михала Миколаевича Ляховича покладал под датою году тисеча пятсот деветдесят первого месеца октябра десятого дня под печат'ю и с подписом руки его и под печатми а с подписы рук людеи добрых, которым вызнавает, иж он, при от'искиван'ю того немогучи сам на праве быти при князю Миколаю Довкъшу, яко подавца того именеица Кгетовтишского и двух сел, ку нему належачых, Бодовки и Визкгины, и ему тых двухъ сел допомагат одыскиват на его милости пану Шемету и малжонце его милости, злецыл и дал моц зуполную тым листом тому князю Миколаю Довкъши тых двух сел, Бодовкъ и Визкгин, и гаю сосновогo, при тых же селах лежачого, поискиватъ а дошодши при каплицы костела крожского з ыменеицом Кгетовтишским водлугъ давного надан'я от продковъ его и прав духовных спокоине держати, о чом шыреи и в том листе описано естъ. И до того утверъженъя очевистого вызнан'я его покладалъ выписъ с книг здешных земских жомоитских под датою году тисеча пятсот деветдесят первого месеца октября шестънадцатого дня, в котором и тотъ лист слово в слово вписан естъ.

А к тому еще, тогожъ права своего попираючи, покладал реестръ списан'я двора каплицы крожскои Кгетовтишского под печат'ю и с подписом руки возного крожского Воитеха Станиславовича и иншых людеи, при том былых, будучи ему возному приданому з ураду кгродского жомоитского земяном господарскимъ земъли Жомоитское пану Яну, пану Михалу а пану Адаму Подскарбовичомъ, пану Павлу Мотовичу а пану Станиславу Томашевичу Кгелкгуду, в котором реестре при списан'ю иншых речеи и подданых и тые две селе, Бодовки и Визкгины, меновите сутъ описаные и подданые именми мененые, яко то шыреи в том реестре описано и доложоно естъ.

До того теж покладал лист его милости князя Малъхера Кгедроитя, бискупа жомоитского, под датою году тисеча пятсот осмъдесятого месеца марца осмънадцатого дня, писаны писмом латинским, под печат'ю его милости, в котором пишет до викории и писаров, в Крожах и в Колтенянах будучих, иж бы через волное уступлен'е права до олтара тытулу Насветшои Троицы от шляхетъного пана Михала Ляховича и иншых поплечников его, яко подавец, князя Миколая Довкъшу в олтар в Крожах, || до тытулу Светои Троицы постановленого, увезали и увели, яко шыреи и в том листе описуеть.

По вычтен'ю тых всих листовных доводовъ умоцованы его милости пана Малхера Шемета и малжонъки его милости панъ Бартош Григор'евич, взявши з некоторых листов копеи собе, чинечи отпор на то все, мовил с писма и с карты написаное тыми словы, иж «што покладал умоцованы князя Довкшын пан Кгинбут лист латински под датою году тисеча пятсот осмъдесятого месеца марца осмънадцатого дня, ему, князю Довкши, от его милости князя бискупа жомоитского князя Малхера Кгедроитя даны, за которым речи своее, в позве описаное, менуючися быти капличником костела крож-

ского каплицы Богославеное Панны Марыи, на пану Шемету и малжонце его милости сел и гаю сосновoго доходит, прывлащаючы то собе, же вжо за тым доходити и тое справы попирати может, на то так отповедаю, же он, княз Довкша, николи не естъ капличником каплицы Панны Марыи в костеле крожском, бо се с того листу его милости князя бискупа жомоитского, ему даного, значыт, иж ему дал инвеституру в олтарыи Светое Троицы, у местечку Крожском лежачое, а не в каплицу Богославеное Довецы Марыи в костеле парафиалном крожском, а хотяж вспоминаетъ его милост княз бискупъ жомоитски в том же листе, же за позволен'емъ и назначен'емъ шляхетного Михала Ляховича, остатнего посесора по зеишстю смертю зъ сего света отца его Миколая Алберта Ляховича, князю Миколаю Довкшы олтарию Светое Троицы дати рачылъ, тогды то может быть, же если мели панове Ляховычы подаване якое на олтар Светое Троицы, мог то з ласки своее, яко посесор, права своего оному пустити, хотяж бы то над право учынил, бо право сыновское не могло упережати права оицовского, але по смерти оицовскои вси спадки на сына спадиват мают, вед же тое право, в том листе помененое, ничого до тое справы князя Довкшыное служити и за ним собе его прывлащати на тые села не может, кгдыж яко розные костелы в местечку Крожском суть, так теж и розные добра сут наданые от розных особъ до кождого костела олтарыи и каплиц, про то за тым листом его милости князя бискупа жомоитского княз Довкъша добръ, належачых до каплицы Блогославеное Панны Марыи, доходити и правом позыскивати не может, одно тот, хто бы тую каплицу за листами подавцов, до тое каплицы належачых, тепер держал, а еслы бы || иншые подавцы того учынити не могли без подаван'я тежъ его милости пана маршалкового и малжонки его милости, яко старшых подавцов, до тых добръ належачых. А што се ткнет лис-

ту покладаного, писаного под датою году деветъдесят первого месеца октября десятого дня от Станислава, Яна, Адама Воитеховичов Лаховича, в которым пишетъ, яко бы оны мели земенину господарскому земли Жомоитское пану Миколаю Павловичу Якубовича, детем и потомком его надане на каплицу костела крозского заложеня свята Панны Марыи за полтора ста коп грошеи част свою продат, ино того з двух причынъ учынит не могли, перша, тежъ того николи продкове Станислава, Адама и Яна Ляховичов не мели, што се ясне значыт з видимусу, от князя Довкъша покладаного в справе напротивко паном Беинартомъ, в котором ясне вси учасники описаные сутъ, а тых Яна, Станислава и Адама Лаховичов нигде не вспоминаетъ, другое, иж жаден того, чого в руках не маетъ, пущати никому не может, на што подаю артыкул четверты з розделу семого нового статуту, за которого тот лист пану Миколаю Павловичу Якубовича даны в году тепер минулом деветдесят первого на роках михаловских и на вряде сознаны, а теж княз Довкъша чужого права ку помоцы собе натегивати и тое речы доходити не мает поготовю и словне никому ничого, поки ся з их милостями правне роззепретъ, пущати не можетъ; так теж и реестръ, которы был от умоцованого князя Довкшы покладаны, под датою месеца июня семнадцатого дня, яко бы списован'я дворца Кгетовтишского через возного земли Жомоитское волости крожское Воитеха Станиславовича, ино иж тот реестръ от возного не естъ зараз водлугъ арътыкулу пятого з розделу четвертого статуту середнего сознаны и не на имя князя Довкъшы служит, тогоды тежъ тотъ реестръ праву князя Миколая Довкъшы помочным быти не может, а теж ся то значыт с того реестру, же княз Довкша упреиме ся староалъ о тот дворец, бо хотяж вжо певных подавцов каплицы Паны Марыи костела крожского ведалъ, однак же и болшъ их хотя хто и до того не мел собе

набавлят, яко се то значыт с того реестру, иж у панов Подскарбовичов Мотовичов Кгелкгудов права набывал, а оны не толко сами до того ничого не мели ани мают, але и продкове их никоторого права з давных часов ани подаваня не мели, што бы ся ясне все показати могло, кгды || бы княз Довкъша порадков правным фундушом доходил и показалъ. Што тежъ умоцованы князя Довкъшын пан Авкгуштын покладалъ моцъ неякую небожъчыка отъ пана Михала Ляховича, князю Миколаю Довкъшы даную, под датою году деветдесятъ первого м*е*сеца октября десятого дня, ино того учынити не мог, кгдыж моцы не мог дати, одно на одны роки водлугъ артыкулу петдесят шостого з розделу четвертого, а теж тая моц князю Довъкшы служити не может с тых причын, же артыкулъ петдесят осми з розделу четвертого статуту нового духовным особам умоцованым быти забороняетъ; до того, иж умоцованы умоцованого установлати не можетъ, которы листъ умоцованы пана Михала Ляховича вжо теперъ жадное моцы не мает, бо и сам пан Михалъ Ляхович вжо зъ сего света смертю зышолъ, а тут в том листе не пишет, абы на князя Довкъшу водлуг арътыкулу четвертого з розделу семого нового статуту право свое прирожоное, буд волное, або в суме заведеное, вляти мелъ, а тепер вжо по животе его, хотя бы и мелъ на тое пан Ляхович якое право, тогоды то вжо не князя Довкъшу, але на потомство небощыковъское спасти бы мело; а што тут покладала тамтая сторона видимус с книг справ судовых здешных земских жомоитских, писаны под датою году тисеча пятсот осмъдесят третего м*е*сеца октебра двадцат девятого дня, хотечы тым видимусомъ показати, иж яко бы тые две селе и тот сосновы гаи, в позве описаные, мели быти неколи даные до каплицы костела крозского, тогды тот выпис намнеи до тое речы ся не стегает, а то с тых причын, иж в том выписе описуетъ, же не с князем Довкшемъ, але з Беинартами, и то не

о тую речъ, о которую княз Довкъша тепер позвал, в праве стоялъ, про то тым выписом, правом чужым, в котором жаднои зменки о князю Довъкъшу не естъ описано, права собе княз Довкъша творити и чужых добръ, ему неналежачых, привлащыти собе не можетъ; другая прычина, иж в томъ выписе ач описано стоит, же Беинартове позвали о две селе, ведже часу права умоцованы его милости пана Малхера Шемета пан Ян Змаило, чынечы отъпор на жалобу, жадных сел не признавалъ ани вспоминалъ, але во всих мовах, на праве подаваных, и в контроверсиеи попиралъ дворцом Кгетовтишским, которого и тепер пан маршалок не ужывает, ижъ болшеи учасников до того дворца Кгетовтишского сполне з их милостями, без которых Беинартом его милость пан Шемет в отказе быти не хотелъ, якожъ панове Беинартове через умоцованого своего Девчепол||ского на он час, абы имъ его милостъ панъ маршалокъ з малжонъкою своею водлугъ жалобы позвовои отказ чинил, не домагалисе, але взявъшисе за дворецъ Кгетовътишъски ку доводу на учасники пана маршалка припустили, а его милост пан маршалок з малжонкою своею того листами, же ку тому дворцу Кгетовтишскому болшъ участников естъ, довел и показал и на тых листех, которые в том выписе описаные сутъ, жаднои зменки о тых двух селах и о гаю сосновым описаных нет, одно о дворцу Кгетовтишским, што видечи Беинартове, же невинне о тые села были позвали, и сами се не домагали, абы им пан маршалок на жалобу позвовую отказывал, щ чого се значыт, же тые села николи до каплицы не належали, про том, иж в том выписе, которы сторона поводовая показала, описуетъ, ижъ о иншую реч позывали Беинартове и о иншую у права се розпирали, а так сторона поводовая вжо и в том на доводе своем устала, абовем тот выпис попираючи, яко бы прызнаня пана маршалковое держан'я тых селъ, и тежъ, жебы мели належати до ка-

плицы, тогды на выписе том в споре правнымъ и в мовах обеюх сторон ничого не показало; а што Беинартове позываючы пана маршалка поменели тые две селе в позве, тогды не досит на том, але мели водлугъ позву жалобы своеи подпирати, которои жалобы ижъ отъступили проч, то тым голым на позов помененом княз Довкша права собе твориты не может, кгдыж нихто голою жалобою позвовою кром иншых поступков правных ничого ни на ком позыскати не может, абовем в праве посполитом описано естъ, же позов толко место жалобы маетъ быти покладан, которого слушным доводом жалобливы подпирати мает, на што подаю артыкул тридцаты з розделу четвертого статуту середнего и петдесят четверты статуту нового; ку тому теж в том же выписе описано стоит, же Беин(а)ртове апелевали, а того княз Довкъша не показалъ, што за апеляцыею сказано, щого се ижъ якъ Беинартове не мели чого доходити, так княз Довкъша за таким вонтпливым а неправным выписом ничого собе до того права своего натягнути и таких добръ поискивати не можетъ; с тых всих причын прошу, абы тые вси листы, от стороны поводовои покладаные, яко неправные и до того права бы намнеи неналежачые, на сторону отъложоные были; ку тому тежъ и тое подобенство не меншъ упатровано быти маетъ, из княз Довкъша, прагнучы || чужого добра а немаючи на то неякого права, листов у розных людеи назбирал и напожычалъ, щого явне значытсе, же николи княз Довкша до того ничого не мел ани метъ не маетъ и мети не может; а иж вряд всякие подобенства на добром бачен'ю мети мает, подаю на то артыкул вторы розделу чотырнадцатого; а иж его м*илост* пан маршалок и пани малъжонка его м*ил*ости вырозумели то з справъ, от умоцованого князя Довкъшы от него покладаных, иж яко участников болшъ до тое каплицы естъ, а в головах его к*оролевская* м*ил*ость наш милостивы господар, так и то, же до тое справы, о которую их м*ил*ости

позывають, ничого тые справы покладаные не належат, и не за своею властною справою, яко то бывает, же вшелякие духовные особы ни за чым иншим, одно за записы фундушами всяких добръ костелных доходят, о чом в праве посполитом в статуте теперешнем в розделе пятом артыкул семнадцаты учыть, ижъ кожды, хто бы хотел што на костел записати, тогды порядком правным запис свои учынити мает, што ему волъно будет, то бы тым подступком доходити кожды духовны у свецкого чоловека мелъ добръ костелных, а не инакшым правом, одно тым же статутом Великого Князства Литовского, а тепер, яко того, же бы тые две села Бодовки и Визкгины и гаи сосновы коли мели быти в держан'ю продков князя Давкъшиных, так теж и его властном, не показуетъся, але тежъ и оповедан'я жадного, коли бы тые добра забраны от его милости пана маршалка и малжонки его милости мели быти, сторона тут не показала, бо где бы се которому в чом кривда деела, тогды зараз на вряде оповедати, а по том поступком правным того доходити бы мел, в чом иж вес поступок правны сторона собе упустила, а их милостям с припадку в тои справе новую, речъ задала, про то их милост, держечи то вжо за давност'ю земскою, водлугъ артыкулу двадцать четвертого и двадцат осмого розделу первого статуту старого и артыкулу шестдесят шостого з розделу четвертого в статуте середнем просит их милост, абы их милостям на поставенъе заступъцы и показан'я права их милости яснеишого на пришлые роки водлуг арътыкулу двадцат четвертого з розделу четвертого отложоно было».

По таковых мовах стороны отпорное умоцованы стороны поводовое пан Авкгуштын Янович Кгинбут на то все поведил: «Што тут умоцованы его милости пана маршалка и малжонки его милости против листу его милости князя бискупа жомоитского латинъскому мовит, поведаючи, ижъ || князю канонику дано каплицу Светое

Троицы в месте Крожском, а не каплицу Панны Мары, тогды тым вымовы держечи добра костелные мети не может, бо естъ тая каплица крожская от его милости князя бискупа князю Довкъшу дана на хвалу Светое Троицы под тытулом Панны Марыи, што се и с того листу латинского ясне показует. А што теж умоцованы их милости поведает, же небощик панъ Михал Ляхович не мог подавати каплицы Панны Марыи Светое, але могъ подати каплицу Светое Троицы, докладаючы того, же в месте Крожском, яко розные сут костела, так теж и розные надан'я на костелы и от розных особъ, тогды и в том вымовы никоторое мети их милость не могут, кгдыж сами будучи отъ пановъ Беинартов припозваныи перед врядом доброволне признали и листы никоторые покладали, же до тое каплицы, до которое естъ надан дворецъ Кгетовтишски и с тыми двема селами, подавцами суть их милост с паном Михалом Ляховичом и с паном Павлом Бычком, которые села место подаван'я своего на каплицу сами забравши держутъ и всякие пожытки на себе берут. Што теж подал арътыкул четверты з розделу семого, поведаючи, же не могли Станислав а Адам Воитеховичи Ляховича пану Миколаю Павловичу Якубовича Бычковичу части своих подаван'я тое каплицы продати, чого и сами в руках не мели, а к тому тежъ яко бы до тое каплицы подавцами быти не мели, тогды водлугъ науки права посполитого уфалы соиму берестеиского, в року шестдесят шостом уфаленое, волно кожъдому вечность права своего записовати, яко властным подавцом будучы братею небощику пану Михалу Ляховичу, которого их милост за подавъцу сами признавают, и не чужым правом, але записы властных подавцов правными того князь Довкъша доводит, же тые села до каплицы крожскои Светое Троицы под титулом Панны Марыи належат. А што се дотычет реестру списан'я дворца Кгетовтишского, маетъности и людеи, до него належачых, тогды тот реестръ

не для того ест покладан, же бы панове Подскарбовичове мели быт подавцами тое каплицы, але доводечи того, же тые села здавна належали до дворца капличного Кготовтишского. А што теж против листу запису небощика пана Михала Ляховича умоцованы их милости мовил, подавши артыкул петдесят трети з розделу четвертого статуту нового, же умоцоваными особы духовные быти не могут, тогды княз Довкша не естъ умоцованым в тои справе, але маючи певны вывод на писме и очевистое || признан'е от подавцов тое каплицы, которых сам пан маршалок з малжонкою своею быт подавцами признали, сам, яко принцыпал, а не яко умоцованы, тых сел доходит, кгдыжъ тежъ и суд головны трибуналны ни с ким иншым князю Довкъшу, одно с паном маршалком и з малжонкою его о то розправитисе казали, а за тым записом небощика пана Михала Ляховича, не ижъ бы потомков его от подаван'я тое каплицы отстырчати мел, але тых селъ доходит, абы по давному при дворцу Кготовтишском держал, яко добра костелные. А иж теж умоцованы их милости мовил до выпису судового вряду тутошного земского жомоитского, поведаючы, иж тот выпис до тое справы не належыт с тых причын, же в он час не с князем Довкъшою, але с паны Беинартами их милост право мели, а тежъ з листов, от пана маршалка в он час на праве покладаных, зменки никоторое нет о тые села, о которые тепер княз Довкъша позываетъ, толко в тых там листех описует дворец Кгетовтишски, тогды и тым жадное вымовы их милост мети не могут, а то с тых причын, кгдыж на он час будучы от панов Беинартов перед судъ тутошны земски позваны не о дворец Кгетовтишски ани о што иншого, але о тые две села Будовки и Визкгины, которые меновите на выписе першого суду описаные сутъ, и чынечы отпор на жалобу сами доброволне очевисто признали поплечников своих подавцов пана Павла Бычка, пана Михала Ляховича,

против которому признан'ю своему их милост мовити ничого не могут, а з стороны розсправы с паны Беинартами и апеляцыи до трибуналу нехаи се их милост розсправуют, хто межы их милостями естъ и хто не естъ подавцою тое каплицы, княз Довкъша о то тепер не мовит, толко тых сел, яко добръ костелных, до тое каплицы здавна належачых, доходит. А што теж поведил, иж его *королевская* милост у головах участъником до тои каплицы естъ, тогды ач тая каплица, дворец Кгетовтишки и тые две селе, до тое каплицы и дворца Кгетовътишского належачие, не сут з надан'я его *королевскои* милости ани продков его *королевскои* милости, але то естъ надан'е шляхетское, однак же княз Довкъша то признавает то, же его *королевская* милост не участником ани подавцою, але зверхным оборонцою добръ костелных з ласки своее г*оспода*рское естъ. К тому, што се умоцованы их милости домагает, абы княз Довкъша показалъ записы або ли фундушъ на тую каплицу, так же, абы показалъ оповедан'е на вряде, коли тые села от него забрано, щитечыся давъностъю||земскою, тогды и то ку помочи его милости пану маршалку и малжонце его м*ило*сти ити не може, абовем не за теперешнего веку нашог*о* тая каплица от продков панеи маршалковое, так же Павла Бычка и Михала Ляховича надана и фундована есть, што се з листов, от князя Довкъша на праве покладаных, показало, а жадных записов и фундушу над признан'е самых тых подавцовъ, то естъ его м*ило*сти п*а*на маршалка и малжонки его м*ило*сти, так же пана Михала Ляховича и п*а*на Миколая Павловича Бычковича, а тые две селе первеи сут от их милости забраны, яко се з жалобы панов Беинартов з выпису судового показует в року тисеча пятсот семдесят первом, а по том вжо нерихло тую каплицу з дворцомъ Кгетовским его милост княз бискуп жомоитски князю Довкъшу в року тисеча пятсот осмъдесятого м*е*с*е*ца марца осмънадцатого дня в дер-

жан'е дал, и с тое причыны оповедан'я на вряде чынити и до книг записовати не могъ, а давнаст земская добрам костелным и добрам г*оспод*арским шкодити не может». — И подал на то з розделу третего артыкулъ тридцат трети на самом концу того арътыкулу, где пишет: «А давнаст земская межи имен'ями костелными и шляхецкими такая мает быти, яко добрам столу г*оспод*арьского з добры и имен'ями шляхецкими, а тым же обычаем шляхте з добры г*оспод*арьскимы и костелными давность захована быти маетъ». — «А што теж его милост пан маршалок и малжонка его милости водлугъ артыкулу двадцатъ четвертого розделу четвертого статуту нового берет собе на поставен'е в том заводцы або на показан'е листов привиллиев, менечи быт собе реч ново задануую, тогды и того ку помочи их м*ил*остям ити не может и за новую реч собе почытати не могут, кгдыж не першыми позвы на теперешные роки сут о тые села позваны, але вжо и перед тымъ кол(ко)надцатеро позвов и то у себе мели и у суду трибуналского вжо о тые села розпиралися, бо то бы новая реч была, коли бы сторона моя задала, чого бы в позве описано не было, але тепер ничого нового не задаваетъ, толко тых сел, в позве описаных, доходит. А иж пан маршалокъ и малжонка его м*ил*ости в он час перед врядом здешным тые села Бодовки и Визкгины, же до каплицы и дворца Кгетов||тишского належат, подавцами быти тое каплицы с поплечниками своими Михаломъ Ляховичом а Миколаемъ Бычковичом сами признавшы, и тепер тожъ у права толъко голыми словы тых селъ боронет, не показуючи ниякого на то выводу правъного, про то абы тые мовы умоцованого их милости, яко голые, на сторону отъложоные, а тые две селе водлуг признан'я их милости самых и поплечников ихъ милости и подлуг листов, от стороны моеи на праве покладаных, присужоны были. А што се дотычет цыншов, по вси тые часы с тых сел выбраных, тогды пан Довкша тепер по-

пирати того не может, але кгды тые села и подданые до держан'я его придутъ и певную ведомостъ отъ поданых, по чому на ных цыншов брано, которых учыни болшеи, ниж осмъсот копъ грошеи, в он часъ о цынъше, всякие доходы, с подданых тых сел выбраные, волное мовен'е собе з его милостю паном маршалъком и з малжонкою его милости заховуеть».

Умоцованы стороны отпорное пан Бартош Григор'евичъ водлугъ первшых мов своих домагался, ижъ бы то на другие роки отложоно было, хотечи заступъцу ставити и яснеишое право их милости на то показати. Мы суд земъски жомоитски, бачечи в том, иж их милостъ пан маршалок и з малжонкою своею, будучи о тые две селе не по однокрот позваными, ведали, с чим бы до права приходити и речи своее в тои справе попирати мели, про то их милости новое речи быт не узнаваючи и того на другие роки не откладаючи, велели есмо их милости за разомъ того права своего, естъли бы мели якое на тые села Бодовки и Визкгины, попирати и показовати. Умоцованы ихъ милости панъ Бартошъ Григор'евичъ на то далъшых доводовъ не чинечи а розумеючи собе за головною речъ, того признан'я нашого за правъное не примуючи, апелевалъ до суду головъного трыбуналъного. Ведже мы и того ихъ милостямъ, яко не по головъномъ сказе нашомъ, не допустили.

А умо||цованы их милости стороны позваное так же и сам его милостъ пан маршалок будучи у суду далеи того права своего попирати не хотели, поведаючи, же «мы апеляцыи пилъновати будемъ». А умоцованы стороны поводовое домовляючися, иж бы водлугъ права его заховано и то, о што позвано, князю Миколаю Довкъши присужоно было.

А такъ мы суд земски жомоитъски, выслухавши в томъ жалобы стороны поводовое князя Миколая Довкъшы позовное и всих доводовъ его листовных и споровъ их обеюх сторон, а достаточне зо всих спо-

ровъ и доводов их зрозумевши, так есмо знашли, бачечи то, кгдыж княз Миколаи Довкъша доводилъ того, же тые две села Бодовъки и Визкгины ку костелу каплицы крожское належать, выписом судовым с книгъ здешных земъских, в котором листъ его милости князя Венцлава, бискупа жомоитского бывшого, в справе, которую мели с паны Беинарты, от ихъ милости покладаные, писан есть, где признаваеть, же подавцы каплицы крожскои были пан Станислав Янушевич, Миколаи Воиткевич Ляхович, Павелъ Якубовичъ и иншые поплечъники их, а до того теж листы потомков тых Ляховичовъ, на вряде ствержоными, же они, яко будучи подавцами дворца Кгетовтишского, до каплицы крожскои сполне с паном Павлом Якубовичом Бычком, и тые две селе Бодовки и Визкгины и гаи сосновы при иншых людях належачые ку тому дворцу Кгетовтишскому, надаeconому на каплицу крожъскую, належачые признали, до того теж и потомок Павлов Якубовича с тых же подавцов пан Миколаи Павлович, же ест двух частеи подавцою и очевисто у суду будучи признал, иж и тые села, так же гаи сосновы, ку тому дворцу Кгетовтишскому прислухаютъ, || а к тому тежъ попирал речи своеи и декретом суду головного, трыбуналного, иж кгды ся первеи того их милост пан Шемет и малжонка его милости с паны Беинарты о линию, хто бы близшы был ку подаван'ю тых селъ на каплицу крожскую, спор мели, тогды суд головны трыбуналны их милостям с князем Миколаем Довкъшою кром жадное вымовки с паны Беинарты на усправедливен'е и на росправу о тые две села ту до суду здешнего земского отослал, чого и иншыми доводы и артыкулы статутовыми князъ Миколаи Довкъша в том речи своее попиралъ, а иж его милость пан Малхер Шеметъ и малжонка его милости, будучи теж того подавцами, и у себе тые села задержавши а на то права ниякого слушного не показали, толко ся згола на другие роки на поставен'е заступцы и на показан'е иншого

права, яко бы в ново припалои речи, о том их милост ведали и о то позваны были, за чим мели готовы зо всим ку праву ставится, далеи до права не хотечи ся вдават, отзывали, про то мы достаточне зрозумевши з шыроких мов их обеюх сторон, знашъли и присудили есмо тые две селе Бодовки и Визкгины и гаи сосновы до каплицы крожскои, яко и перввеи стародавна ку тои каплицы належали, так и тепер мають быти ку тому дворцу Кгетовтишскому, которы до тои каплицы належит. А што ся дотычет шкод, которые на позве поменено, ижъ того не описано, от которого часу почато тые села держати и яко много з них цыншовъ приходило, на што тежъ тепер княз Миколаи Довкъша доводу чинити не хотел, от тых шкод их милости волными и правыми вчынили есмо, кгдыж и в статуте о таковые речи зменки не чынит, толко о заставную речъ. По таковом сказе нашомъ княз Миколаи Довкъша на том сказе нашомъ з стороны двух селъ переставаючи, толко стороны шкод, иж ему волного мовен'я о то не заховано, апелевал до суду головного трыбуналного. Мы ему тое апеляцыи допустили, которое повинни будуть обедве стороне у суду головного трыбуналъного за сим нашимъ сказомъ пилновати. Што все велели есмо до книгъ земских жомоитских записати.

5. 1592 m. vasario 3 d. Dviejų Žemaičių žemės antstolių pareiškimas, kad Žemaičių kamarninkas, spręsdamas Abromo Jokubavičiaus bylą su kan. M. Daukša, nutaręs, jog ieškovas turįs pašaukti atsakovais, be kan. M. Daukšos, ir Kražių koplyčios padavėjus

Iš 1592 m. vasario 8 d. įrašo Žemaičių žemės teismo knygose

Я Янъ Матеевич, возны господарски земли Жомоитское волости коршовъское, а я Янъ Венцлавович Лимонт, возны господарски земли Жомоитское волости

повонъденское, сознаваем сполне обадва тым то нашым квитом о том, иж деи въ году теперешъном деветдесят второго м*ес*еца февраля третего дня, маючы нас двух возных и сторону, людеи добрых, при собе земенин г*оспод*арски земли Жомоитскои пан Миколаи Павловичъ Бичковича, будучы умоцованы от его м*илос*ти князя Миколая Довкша, каноника и официяла ворненъского, ехалъ на кгрунт земълены, лежачы в земли Жомоитскои у волости корклянъскои, прозываемы Жирнинас, на року припалом от заложен'я року, то есть за шест недел, от коморника г*оспод*арского земли Жомоитское пана Малхера Половицы, и там того дня звышъ мененого приехавшы на тот кгрунт вышеи списаны пан Миколаи Бычкевич показал и дал до рук коморнику пану Малхеру Половицы листы, то ест презентацыи латинским прозвыскомъ називаные от небощика пана Миколая Ляховича старог*о*, земенина г*осподарь*ского земли Жомоитское, так теж другии лист и от сына его, небощика пана Михала Миколаевича Ляховича, трети лист от небожчика отца своего, пана Михала Якубовича Бычка, земенина г*оспод*арског*о* земли Жомоитское, — писмем лацынским писаные, в которых листех пише, иж имене, называемое Кгетовтишъки, лежачое в земли Жомоитскои у волости корклянскои, ест наданом с поддаными на каплицу крожскую. И пан Малхер Половица, коморникъ земли Жомоитское, взялъ до себе тые листы вышеи помененые до завтра для вырозумен'я. А кгды завтреишъны ден припал, то ест в сем же году деветдесят второго м*ес*еца февраля четвертого дня, поведил до пана Миколая Быч||кевича, иж «тые листы, то ест презентацыи, при моцы зоставую, нехаи пан Абрамъ Якубович, земенинъ г*оспод*арски земли Жомоитское, сторону яко подавцов заровно и з княжем Миколаемъ Довкшу припозовет водлугъ артыкулу трыдцат третего з розделу третего; а што се дотычет, иж яко не ку зволоце стороне противнои други

рокъ кияз Миколаи До(в)къшъ прынял, нехаи присягнет, а если присегнути не хочет, нехаи вину статутовую заплати водлугъ артыкулу двадцат четвертого з розделу четвертого». На то поведил пан Миколаи Бычковичъ, яко будучы умоцованы, же кияз Миколаи Довкшъ присегнути не будет и вины платити двванадцат коп грошеи не будет, нехаи князя о то до его м*илос*ти князя бискупа о тую вину позывает, бо о то его м*илос*ть кияз бискуп мает судит князевъ. Которы тот квит дали есмо его м*илос*ти князю Миколаю Довкшу под нашыми властными печатми а я Янъ Матеевич с подписом руки своее властное. Писанъ в Корклянах.

У того квиту печатеи притисненые две а подпис руки писмом руским один тыми словы: «Янъ Матеевич, возны волости коршовское, властною рукою подписал».

6. 1592 m. gegužės 29 d. įrašas Kauno žemės teismo knygose 1590 m. lapkričio 28 d. Uršulės Baltramiejienės Daukšienės rašto, kuriuo savo tėviškę Skaruliuose dovanoja dukterims Elzbietai ir Sofijai

Тогож м*е*с*е*ца мая 29 дня. Ставъшы обличне у суду земянкии г*оспо*д*а*ръские повету ковенского Алжбета а Зофия Бартломеевны Довкшевича оповедали и жаловали на земянку господарскую повету ковенского, а на матку свою, Оршулю Станиславовну Довкгинтовича Бартломеевую Довкшевича о томъ, иж деи пречоная матка наша даровала и на вечност записала намъ, двум дочкамъ своимъ, всю част свою именеица своего отчызного, || у повете ковенскомъ у полю Скорулскомъ лежачого, и на то деи нам листъ свои даровны дала, а другимъ листомъ своимъ описалася и обовезала нам под шырокими обовязками и под винами тот лист свои, намъ на тот вечысты дар ее даны, тут перед урядомъ земскимъ ковенскимъ на рокох прошлых трикролских,

которые были сужоны в году тисеча пятсот деветдесят первомъ, сознать и в книги земские дати уписати, которая деи то матка наша аш до сих часов хора была и тому запису своему досить чынит и сознат не могла, а тепер, хотяж тут до Ковна прыбыла, але нет ведома для которое причыны албо за чыею намовою тому опису и обовязкомъ своимъ досит чынити и того листу своего, нам на тот вечысты даръ от нее даного, сознати не хочеть, а иж деи то на томъ другомъ листе своемъ, на сознан'е то(го)дару своего намъ даномъ, описала и доложыла, позваляючы себе о тое несознан'е позвать албо и словне через возного заказан'я, про то жадали о придан'е возного на заказан'е до суду тое матки ихъ. А подпираючы тых словъ своих, положыли два листы тое предречоное матки своее Оршули Станиславовны Довкгинтовича, обадва тые листы под датою году тисеча пятсот деветдесятого м*ес*еца ноября двадцат осмого дня под печат'ю ееи самое и с чотырма печатми и с подписами рукъ людеи добрих, на то от нее упрошоныхъ, один лист на вечыстыи дар того именеица ее Скорулского тым дочкамъ ее, а други листъ на сознан'е того дару ее на прошлых рокох земскихъ ковеньскихъ трикрольских, в году деветдесят первомъ справованыхъ, а где бы на тыхъ рокох не сознала, обовезаласе вины заплатити кождои з них по сту копъ грошеи литовских и о тое несознан'е || позволила себе позвати албо и словне заказать, яко ест шыреи на тых листех описано и доложоно. Мы суд, бачечы таковы обовязок тое Оршули Станиславовны, придали есмо тымъ дочкамъ ее, Алжбете и Зофии, на заказан'е тое матки их возного повету ковенского Петра Шымановича Кгоилюшевича, которыи возны заказавшы сознал, иж он возныи тюю Оршулю Станиславовну куросправе на тую жалобу дочок ее на третии ден заказал. Тот ден третии сегож м*ес*еца мая двадцат девятыи кгды припал и обедве стороны перед нами у суду стали, помененая Оршуля Ста-

ниславовъна, огледавшы тых листов своих, дочкамъ ее на тот дар именеица Скорулыского даныи очевисто сознала. Которыи лист, во всем з устьным сознан'ем ее згодныи, от слова до слова так се в собе маеть:

Я Оршуля Станиславовна Довкгинтовича Балтремеевая Миколаевича Довкшевича, землянка господарьская повету ковенского, чыню явно и вызнаваю симъ моимъ листомъ всимъ вобец и кождому зособна, кому бы была потреба того дела ведати, нинешнимъ и напотомъ будучого веку людемъ, о том, што которое имен'е отчыстое, в повете ковенскомъ в полю Скорулях лежачое, по отцу нашомъ небощыку пану Станиславе Довкгинтовичу на нас чотырох дочокъ его Ягнешку, Катерину, Луцыю а на мене Оршулю пришло и спало, которого того звышъ помененого имен'я Скорулыского по зештью пана отца нашого пана Станислава Довкгинтовича мы до держанъя пришодшы а кождая част свою до часу еще без ровного вечыстого делу на себе взявшы, в зуполном держан'ю и вжыван'ю будучы и веселечысе з свобод и волностеи шляхетских и маючы тую волност перед очыма, в праве посполитом Великого Князства Литовского описаную, иж кожды моцон ест имен'ями своими отчызными, матерыстыми, спадковыми, выслужоными и яким колвек обычаемъ набытыми || шафовати, то ест отдати, продати, даровати и ку своему налепшому пожытку оберънути, отдаляючы от всих блиских, кровных и повинных своих, про то и я предречоная Оршуля Станиславовна Довкгинтовича, таких волностеи шляхетских поспол з ыншыми обывателми Великого Князства Литовского ужываючы, а видечы ку собу великую милость, прихилность и послушенство дочок своихъ милых Алжбеты и Зофии Балтромеевен Довкшевича, которими они, не литуючы маетности и вшелякого учстивого старан'я в розных речах, мне, матце своеи, показовали и показовати не переставают, таковую их учынъност я нагорожаючы и впрод хутлившыхъ

их ку собе мети хотечы, дала, даровала есми, якож и сим листомъ моим вечыстымъ даю, дарую и на вечност записую тымъ двум помененымъ дочкамъ моим Алжбете и Зофии Балтромеевнамъ тое пречечоная имен'е мое Скорулское, в повете ковенского в поли Скорулях лежачое, всю част мою того именеича отчызного Скорульского, которая по розобран'ю нашомъ дочесномъ на мене Оршулю Станиславовну водле (делу) от тых сестръ моих Ягнешки, Катерыны а Луцыи Станиславовен Довкгинтовича пришла и спала, и што по том з ровного вечыстого делу кгрунтов и подданых от тых сестръ моих вышеи помененых або от того, хто бы от них якимъ колвек правомъ часть которое з них держал, пришло, яко двор самы з будован'емъ дворнымъ, з гумном, з оборою, з быдломъ рагатымъ и нерогатымъ, великим и малымъ, з стадом свирепимъ, с челед'ю дворною и з огородники, з огороды овощовыми и хмелевыми, з кгрунты всякими оромыми и неоромыми и залежалыми, з селищами, з навозы, сеножатьми, луками, з дубровами, з лесы, гаи, с пущою Скорулскою, з уходы и зо вшелякими уступами, з ловы пташными и зверынными, з реками текущыми и стоячыми, з луками, з озеры и з ловен'ем в них рыбъ, с перевозом на рецэ Вел'и, с каменъми, ставы, з млынами и з ихъ || вымелки, зъ езами, с подаван'емъ костелным и с поддаными того двора тяглыми и осадными, здавна и теперъ ку тому двору Скорулскому належачыми, зъ их службами, платы и повинностями, з дан'ю медовою, грошовою, овсяною и сенною, з нивами и с полми прикупъными и купными, а згола зо всимъ на все, яко се тое именеичо мое Скорулское, часть моя, на мене приходячая, сама в собе, в кгрунтех, в межах, в границах и в шырокостях, входех и обыходех своих здавна мело и тепер мает, и зо всимъ тым, якомъ я сама до тых часов держала и во владности своеи мела, и што по том

з ровного вечыстого делу от тых сестръ моих Ягнешки, Катерыны и Луцыи або от потомков их достати мает и приходити будет, ничого на себе и на сынов моих Яна, Станислава, Воитеха и Петра Балтромеевичов Довкшевичов, так и на жадных кровных и повинных моих не зоставуючы ани отлучаючы, все огулом, от мала до велика, тым дочкамъ моимъ Алжбете и Зофии подала есми, а сама се с того вжо вечне вырекла. Якож вжо от сего дня и даты, нижеи в томъ листе моемъ описаное, тое именеичо мое Скорулское тымъ преречонымъ дочкам моимъ в моц, держан'е и у вечыстое ужыван'е имъ через возного повету ковенского пана Юр'я Воитеховича подаю, завожу и поступую и все право мое вечыстое, которое мне Оршули Станиславовне служыло и служыт, с тым именичомъ моимъ Скорулским на тые две дочки мои Алжбету а Зофию Балтромеевны и на потомков их и моих преречоных сынов моих Яна, Станислава, Воитеха а Петра Балтромеевичовъ Довкшевича и потомковъ их вливаю и взношу. Волно будет тымъ помененым дочкамъ моимъ Алжбете и Зофии тое именеиче Скорулское, от мене им записаное, держати и ужывати, || вшелякие пожытки, с того именеича моего Скорулского приходячые, на себе брати и на пожыток свои оборочати и другие пожыткии, яким колвек именемъ и назвискомъ вынаидены и менованыи быти могуть, там собе прибовляти и на пожыток свои оборочати, волни будучы тое именеиче Скорулское все огуломъ або по розну и по части кому хотечы отдати, продати, даровати, променити и записати и тымъ водле воли и уподобан'я своего шафовати куналепшому пожытку своему оборочаючы. А я сама и тые преречоные сынове мои Ян, Станислав, Воитех а Петръ Балтромеевичы Довкшевича и нихто иныи з близких, кровных и повинных моих до того именича Скорулского, от мене тымъ помененымъ дочкамъ моимъ дарованого, вступоватисе и жадное трудности и переказы в держан'ю того

имен'я имъ самымъ и потомком ихъ чынити не маемъ и не будемъ мочы вечными часы под закладомъ на тые дочки мои двадцатма копами грошеи и под нагорожен'емъ всих шкод и накладов их на голое слова речен'е без телесное присеги совито, о которое досыть неучынен'е сему листу моему и о вступен'е до того именеича Скорулского, так же о заклад, шкоды и наклады волно будеть тымъ дочкамъ моимъ и потомкомъ их мне позвати до вшелякого суду, до которого они сами похочуть, и где собе наближеи справедливост одержати они будут могли, рокомъ бы накоротшымъ, за ден або за два, а суд кождыи, буд за стан'емъ або нестан'емъ моимъ на вшелякои маетности моеи рухомои и лежачои, где колвек ее мети буду, за тую присужоную суму пенезеи отправу моцную учынити маеть ||и моц мети будетъ, а по заплачен'ю тых шкод пред се тот мои лист и даровизна при зуполнои моцы у кождого права захован быти мает. А што се дотычет листов вечыстых, на тое имен'е Скорулское приналежачых, тогды одны листы у п*а*на Шымона Балтромеевича Скоруля, на пущу скорулскую прислухаючые, и к тому листы привилеи короля его м*и*л*о*сти Казимера на даровизну людеи продкомъ нашымъ, сполне нам належачые, которие он п*а*нъ Шымонъ в захован'и своемъ мает, тых листов пан Шымон водлуг часу и потребы тымъ дочкам моимъ, яко и мне самои, узычыти маеть. А иные листы купъчые вечыстые сестра моя п*а*ни Катерына Станиславовна у себе мает, которые тые листы на некоторые земли иж намъ всимъ чотыромъ сестрам на тое все имен'е належат, мает тая сестра моя п*а*ни Катерына Станиславовна тых листов вечыстыхъ им дочкамъ моимъ узычати албо, которые листы имъ належати будуть, отдати, а где бы она отдати албо водлуг потребы узычыти имъ не хотела, тогды имъ дочкамъ моимъ и потомкомъ их волно будет яко мне самои правомъ о тое чынити. И на то я преречоная Оршуля Станиславовна тымъ дочкам мо-

имъ Алжбете а Зофии дала сес мои листъ под моею властною печат'ю. При чомъ были и того добре сведоми будучы за устною и очевистою прозбою печати свои приложыли, а хто писати умел, и руки свои подписали к сему моему листу земяне господарьские повету ковенского ихъ милость панъ Шымон Балтромеевич Скорул, панъ Юрыи Волоткевич Еикгинтовича, пан Юрии Воитехович а пан Андреи || Лавринович. Писан у Скорулях лета от нарожен'я Сына Бож'его тисеча пятсот деветдесятого месеца ноябра двадцат осмого дня.

У того листу печатеи притисненых пят а подписы рукъ тыми словы: „Шымон Балтромеевич Скорул печат прыложыл и руку подписал. Печатар устъне прошоныи Юрии Волоткевич Еикгинтовича. Печатар устне прошоныи Юрии Воитехович возныи. Андреи Лаврынович печатаръ устне прошоныи". А по уписан'ю до книг земских ковенских того очевистого сознан'я и листу ее вызнаного и сес выпис с книг под нашыми печатми Алжбете и Зофии Балтромеевнамъ Довкшевича естъ выдан.

7. 1593 m. sausio 14 d. M. Daukša skundžia savo Betygalos kamendorių

Году от нарожен'я Сына Божого тисеча пятсот деветдесят третего месеца генвара чотырнадцатого дня. На рокохъ земских судовыхъ, водлуг статуту на завтрее по Трох Королех свята римского припалых и сужоных, перед нами Казимером Яновичом Орвидом суд'ею а Криштофом Яновичом Белевича подсудком, врядники господарскими земъскими жомоитъскими, оповедал княз каноник жомоитски, плебан бетикголски, княз Миколаи Давкша черезъ приятеля своего, земенина господарьского земли Жомоитъское пана Андрея Марковича, о том, иж деи в году нинешном тисеча пятсот деветдесят в тре-

тем месеца генвара дня слуга его, князя Миколая Давкъшы, кановника жомоитъского, плебана бетыкголского, рукоданы княз Ян Рыхлик, комендар бетыкголски, будучы слугою его рукоданным и маючы костел, вси скарбы костела бетыкголского, в земли Жомоитскои лежачого, в поручен'ю и заведован'ю своим, нет ведати, естли з намовы чыеи, або ли с противвзят'я своего злого, пропомънувъшы повинности своеи духовнои, неучтившы его, пана своего, а зашкодившы, без бытности на тот час его, князя || Миколая Давкшы, в тои плебании бетыкголскои, прочъ не ведати где утекъ с тои плебании бетыкголскои, а меновите шкод. *(Toliau neįrašyta.)*

8. 1593 m. birželio 26 d. M. Daukšos skundas, kad Žemaičių pakamaris Vaitiekus Radziminskis grasęs jam

Году от нарожен'я Сына Божого тисеча пятсот деветдесят третего месеца июня двадцат шостого дня. На роках земских судовых, водлуг статуту на завтрее по Светои Троицы свята римского припалых и сужоных, перед нами Казимером Яновичом Орвидом суд'ею а Криштофом Яновичом Белевича подсудком, врядники господарскими земскими жомоитскими, оповедал княз Миколаи Балтромеевич Давкъша, кановник жомоитски имен'я Бетикголского через приятеля своего, земенина господарского земли Жомоитское пана Андрея Марковича о том, иж деи в году нинешнем от нарожен'я Сына Божого тисеча пятсот деветдесят третем месеца июня двадцат третего дня, едучы ему, князю Миколаю Давкъши, до места господарского Виленского и ставшы ему, князю Давкъшы, господою в стодоле его милости пана Криштофа Волского, тивуна господарского в земли Жомоитскои поюрского, лежачои стодоле у повете виленском подле реки Муси, то пак деи тогож году, дня и часу, звыш помененого, приехавшы там до тое звыш

мененое стодолы подкомори жомоитски, а з оселости земенин г*осподa*рски земли Жомоитскои ег*о* милост пан Воитех Мартинович Радзимински, з вазны своее тогож дня и часу звыш мененог*о* в тои стодоле звыш мененои отповед и похвалку устную на тог*о* князя Миколая Давкъшы самог*о* на здоров'е ег*о* и на мещан местечка ег*о* плебани бетикголскои учынил, мовечы тыми словы, иж ден „ сажаеш ми слуг моих в Бетикголе, але дасе то видет, што с того будет, и тепер ведаи, рычал быс у мене под кием, яко вол, а мещан твоих бетикголских, хлоп'ю тую, кажу позабият и позабиявшы их заплачу за них". Для которое одповеди и похвалки, як сам княз Миколаи, так и о мещан своих бетикголских небудучы безпечон здоров'я от пана подкоморог*о* жомоитског*о*, просил, абы тое оповедан'е князя Миколая было до книг земских записано. Выпис выданъ.

9. 1597 m. spalio 7 d. Žemaičių žemės teismo sprendimas M. Daukšos byloje su žem. Baltramiejum Motiejevičium, kuris negrąžinąs skolos ir neįleidžiąs į savo Babėnų dvarelį

Году от нарожен'я Сына Божого тисеча пятсотъ деветдесят семог*о* м*е*с*е*ца окътебра семого дня. На роках земских судовых, водлуг статуту на завтрее по Светом Михале прыпалых и сужоныхъ, перед нами Себестыяном Себестыяновичом Кеистортомъ, тивуном короля его м*ило*сти оиракголским, суд'ею а Петром Адамъковичом подсудком, врядники г*осподa*рскими земскими жомоитскими, кгды се тая справа водле порядку реестрового ку розсудку правному прыточыла, постановив[шы] умоцованы князя Миколая Давкъшы, каноника жомоитского, плебана бетыкголского, панъ Анъдреи Маркевичъ, маючы моц, собе от него листовне на шкоду и на [зыск] даную, доведшы водле права слушного поданя позву земенину г*осподa*рскому земли Жомоитское Бал-

тромею Ма[тееви]чу в дому его, в земли Жомоитскои у волости веленскои лежа[чом]ъ, прозываемом Бабяны, на окне з надвор'я грыдни в году нинешнем тисеча пятсот деветдесят семом *месе*ца июня шестнадцатог*о* дня написомъ и устъным признан'емъ возного земли Жомоитское Станислава Яновича Скирвоиня и написом писарским, давал приволыват до суду стороны позваное помененог*о* Балтромея Матеевича, которы [кгды] за прыволан'емъ возног*о* до суду не стал и жадное ведомости о том неста[н'ю своем] не дал, поменены умоцованы кн*я*зя [Миколая Давкъшы] Андреи Маркевич, менечы, иж тая справа року завитому ест под[легла, и показавшы] на позве пилност написом пи[сарским, ко]торую [чынил на початку роков] по тры дни, жаловал [на] того [Балтромея Матеевича] с позву г*оспода*рского з[емского жомоитского], в тые слова писаног*о:*

[Жыкг]имонт Третии, бож'ю *м*и*ло*стю король полскии, великии кн*я*з литовскии, рускии, пр[ускии], жомоитскии, мазовецкии, ифлянтскии, а шведскии, котскии, вандал(скии) дедичны корол. Земенину нашому земли Жомоитское Балтромею Матеевичу. Жаловалъ у суду нашого земъского жомоитского каноник жомоитъскии, плебан бетыкголскии, кн*я*з Миколаи Давкъша о том, иж деи в году прошломъ тисеча пятсот деветдесят шостом[1] *месе*ца июня шестнадцатого дня ездилъ умоцованы кн*я*зя Миколая Давкъшы Станислав Давкша з возным земли Жомоитское Станиславом Скирвоинем и стороною, людми добрыми, до дому твоег*о,* в земли Жомоитскои у волости велюнскои лежачог*о*, прозываемог*о* Бобяны, на увезан'е в ыменеицо твое звыш речоное Бобяны, яко в будован'е дворное, так и в кгрунты земленые водлуг добровольног*о* листу обликгу твоег*о* и на враде сознаног*о*, ему, кн*я*зю Миколаю Давкъшы даного, в суму п*е*н*е*зеи, то ест на двадцат и пят копъ грошеи литовских, тобе позычоные, а кгды деи тот умоцованы кн*я*зя Миколая

[1] *Orig.:* семом.

Давкъшы Станислав Давкша по оминен'ю одного року отдан'ю от тебе тое сумы пенезеи за неотдан'ем и незапълачен'емъ от тебе тых пенезеи на року, ино за послан'емъ его, князя Давкьшы, прыехавшы с тым возным и стороною до дому твоего, Балтромею, звыш речоного Бобяны на увязан'е за тую суму пенезеи неотданую, || пытал тот умоцованы князя Давкъшы Станислав Давкша тебе, Балтромею Матеевичу, если бы еси увезан'я поступил и не боронил, яко в тое именеицо, такъ и в кгрунты вси водлуг доброволного опису твоего ему, князю Миколаю Давкъшы, даного, а такъ деи ты, Балтромею Матеевичу, сам будучы в том именеицу своем Бобянском того дня звыш помененого перед тым же возным и стороною поведил еси, мовечы тыми словы, иж „увязан'я не поступую, яко в дом, такъ и в кгрунты вси, до того имен'я прыналежачые, бороню", — и тое против[ен'е] от тебе и непоступлен'е увязан'я в тое именеицо твое Бобянское тот умоцованы князя каноника Станислав Давкша тому возному и стороне осветчывшы, от'ехал проч, — в чом княз каноник невинне собе от тебе шкодуючи, о том с тобою очеви[сто у] суду нашого земского жомоитского мовити и правне поступовати хочет. Про то приказуем тобе, штобы еси перед судом нашым земскимъ жомоитским на пришлых роках земских судовых, которые водлуг статуту прыпадут и сужоны будут в году нинешнем от нарожен'я Сына Божого тисеча пятсот деветдесят семого и почнутсе тые роки по Светом Михале свята рымского на завтрее в Росеинях, ку праву стал, права и розсудку [его] во всем послушон будучы, в том ся с князем каноником росправил [за симъ нашим] позвом яко на року завитом. Писан в Росеинях году [от нарожен'я Сына] Божого тисеча пятсот деветдесят семого месеца июня де[сят]ого дня.

По про[чытаню то]го позву, доводечы ж[алобы св]оее описаное, покладал [у суду до]броволны запис Балтромея Матеевича, которы такъ се [в собе] маеть:

Toliau duodamas ištisai 1596 m. sausio 10 d. Baltramiejaus Motiejevičiaus raštas, kuris jau yra paskelbtas E. Volterio „Lietuvių tautoje" kn. 1, d. I, p. 119—121.

При том покладал выпис с книг тутошних земских жомоитских з роков трыкролских под датою году 1500 деветдесят шостого месеца генвара двадцат пятого дня, в котором тот лист Балтромея Матеевича за познан'емъ его очевистымъ уписан естъ. По том, доводечы того, же за неотдан'ем тых пенезеи на тот рок поменены он, княз Миколаи Давкша, на увязан'е в маетност того Балтромея Матеевича ездилъ, покладалъ перед нами выпис с книг земских жомоитских под датою году 1500 деветдесят шостого месеца июня двадцат первого дня, в которомъ уписано оповедан'е того князя Довкшы, во всем з жалобою позовною згодное; в том же теж выписе пишет сознан'е возного земли Жомоитскои Станислава Яновича Скирвоиня, которы з стороною людми добрыми за ужыт'емъ князя Миколая Давкшы ездилъ до дому земенина господарского земли Жомоитское Балтромея Матеевича, названого Бобяны, за доброволнымъ обликгом его Балтромея Матеевича, на враде земском жомоитском сознаным, ув[езуючы] того помененого князя Довкшу у двадцати пяти копах грошеи литовских за неотдан'ем его на рокъ, в листе его описаны, тых пенезеи, в дом того помененого Балтромея Матеевича звыш писаны Бобянскии, и кгды там в тот дом его прыехал, тот Балтромеи Матеевич увезан'я в маетност свою боронил и не поступил, яко шыреи на том выписе описано естъ. По прочытан'ю тых всих доводов листовных тот же пан Андреи Маркевич до[мавя]лсе, абы водле того запису помененого Балтромея Матеевича яко на року завитом [за на]рушен'емъ того листу его тую суму пенезеи — самое истизны двадцат пят копъ грошеи, совитости другую двадцат пят копъ грошеи, [а шко]д, накладов на слово

речен'е десет копъ грошеи сказано и прысужоно было, а за то все отправа на маетности его, Балтромея Матеевича, кром складан'я рат статутовых абы вчынена была, жедалъ.

А такъ мы суд выслухавъшы тое жалобы князя Миколая Довкъшы и тых справъ, перед нами покладаных, а бачечы, иж тотъ Балтромеи Матеевичъ, будучы слушне на роки теперешние позван, ку праву не стал и жадное ведомости о том нестан'ю своемъ, яко намъ суду, такъ и стороне своеи поводовои не далъ, про то, яко на року завитом, заховуючы мь сторону поводовую князя Миколая Довкъшу водлуг того листу Балтромея Матеевича, сказали и прысудили есмо на немъ, яко на року завитом, тую суму пенезеи, в листе его описаную: самое изтизны двадцат пят копъ грошеи, совитости другую двадцат пят копъ грошеи, а шкод на слово речен'е умоцованого князя Миколая Давкшы десет копъ грошеи, — и до того пересуду, што намъ суду од тое сумы пенезеи пан Маркевич отдалъ, две копе грошеи, всего сумою копъ шестдесят две, што все мает быт отправлено на маетности того Балтромея Матеевича лежачои и рухомои кром скла||дан'я рат статутовых порядкомъ права посполитого. То все, яко се перед нами у суду точыло, до книг земских жомоитъских записано естъ.

10. 1599 m. liepos 17 d. Jono Daukšos testamento galas

Galas išrašo iš Žemaičių pilies teismo knygų, įrašytas Žemaičių žemės teismo knygose. Palaidas lapelis, pradžios nepavyko surasti

...естъли бы по смерти пани матки нашое части [им]-енича Лявъданъского малъжонъце моеи боронити [чим]ъ колъвекъ хотелъ, тогоды и правомъ доходити

позволяю, а дошодъшы, яко се вышеи поменило, вечне держати маетъ. И для лепъшости и т(в)едрости того тестаменъту моего опеку влеваю на *па*новъ братъю мою рожоною, то естъ на его м*ило*сти княжя Миколая Довъкъша, каноника земъли Жомоитъское, а п*а*на Станислава Балтромеевича Довкъшовъ, которые водълугъ боязни божое в томъ [з]ласки своеи справоватисе будутъ рачыли. И на [то]мъ далъ тотъ мои тестамент тои малъжонце моеи панеи Галсце Жеромъскои подъ печатъю и с подписомъ руки моеи писмомъ рускимъ и под печатми людеи добрыхъ, земянъ г*оспода*рскихъ земъли Жомоитъское, которые при справованъю того тестаменъту быти рачыли, пана Станислава Бялобрезъского, п*а*на Миколая Лопинъского, пана Яна Лявъданъского. Писан в Бобянахъ году отъ нароженъя Сына Божого тисеча пятьсот деветъдесятъ девятого м*е*с*е*ца июля семънадъцатого дня.

У того тестаменъту печатеи притисненыхъ чотиры а подъписы рукъ тимы словы: „Я Ян Довкъша рукою своею подъписалъ. Pieczętarz do tego listu oczewysto proszony rekę podpisał y pieczęcz przyłozyl Stanisław Białobresky ręką wlasną. Pieczętarz do tego testamentu napisanego oczewisto proszony pana Jana Baltromeiewycza Dowksza Mikołay Matisowycz || Łopinski ręką swą. Pieczętarz [do tego] testamentu za dobrzey pamieczy [proszo]ny od pana Jana Bałtromieiewycza D[aw]ksza Jan Mikołaiewycz Rukuiz Liawdansky ręką swą“.

Которыжъ тотъ тестамент небожъчыка п*а*на Яна Довъ(к)шы за прозбою пана Балътромея Челъчевъского ес[тъ] до книгъ кгродъскихъ жомоитъскихъ упи[сан] а по уписанъю и сесъ выписъ подъ печ[ат]ю его милости пана моего панеи Галъсце Ярославовои Жеромъскои естъ выданъ. Писанъ в Росеинях.

11. 1600 m. sausio 12 d. Žemaičių žemės teismo sprendimas M. Daukšos byloje su O. Šemetiene dėl nepristatymo pažadėtų už pušynėlio iškirtimą medžių

Тогож дня 12 и под таким жо титулом.

Постановившысе очевисто умоцованы каноника земли Жомоитское, плебана бетыкголского, его м*ило*сти князя Миколая Давъкъшы пан Авъкгуштынъ Сонъкгаило, маючы моц листовъную, собе до тое справы нижей мененое на зыскъ и страту даную, на року праву за позвы г*оспода*рскими земскими жомоитскими, в жалобе его м*ило*сти браными, прыпалом, || давъшы волати черезъ возного до права стороны его позваное маршалковой г*оспода*рской, тивуновой Менъшых Дырвян, ее м*ило*сти пани Ганны Станиславовны Янушев*и*ча Родеев*и*ча пани Мальхеровой Шеметовой и доведшы позву и року написом возного и написом писарскимъ прызнан'я его, жаловал с позву г*оспода*рског*о* земъског*о* жомоитского о томъ, иж году прошлог*о* тисеча пятсоть деветдесять осмог*о* м*е*с*е*ца *мая* двадцат четвертого дня о село Бодовъкги и Визкгины и о высечен'е гаю сосновог*о*, о што тот кня̂з Миколай Довъкша ее м*ило*сть паню Ганну через час немалы ку суду належачому позывалъ, угоду вечыстую з нимъ, князем Миколаемъ Довъкшою, прыняла, якож ее м*ило*сть панни Ганна з угоды з ним вчыненое за высеченъе гаю сосновог*о* обовезала и мела дерева на костелок казати вывести такъ долго и такъ многo в личбу, яко естъ костелок поставлен пры именъю ее м*ило*сти Крожскомъ, в земли Жомоитской лежачом, в стенах якъ се сам в собе маеть, вынявшы полап, балки и крокви, которое тое дерево мела вывести в зыме в году тепер минулом тисеча пятсот деветдесят девятом и положыть на свинтару пры костеле своем крожском, а вывезшы дерево, мела в том году деветдесят девятом в пенеделокъ первшы по недели кветъной и тогожъ дня ему, князю Миколаю Довъкшы, або посланцу его на свинта-

ру костела своего крожского под личъбою, яко в том костеле дерева в стенах наличоно будетъ, отдати, позволившы ему тое дерево вывести, где его воля будетъ, а где бы того дерева не звезла и на том року ему, князю Довъкшы, не подала, тогды за кождое дерево недовезеное тогож дня пры одаван'ю дерева мела ему платити по чотыры грошеи литовъскихъ, а естъли бы того не заплатила, тогды по томъ року за кождое дерево недовезеное тогож дня пры одаванъю дерева мела ему платити по чотыры грошеи литовъских, а естли бы того не заплатила, тогды по том року за кождое дерево недовезеное совито, то ест по осми грошеи литовъских, платити мела, а где бы тому досыт чынити и платити по омынен'ю року не хотела, обовезаласе ему, князю Миколаю Давкшы, вину статутовую платити, а то все ему поплативъшы, обовезалася тое дерево все яко на костелок вывести и на местцу звышъ описаном становити и ему, князю Давъкшы, отдати мела, на што то все и листъ свои ее м*ило*сть пани Ганна ему, подлугъ права справившы, на себе дала, въ которомъ шыреи а меновите реч описана естъ, нижли ее м*ило*сть пани Ганна, занехавшы листу своего, ему на то даного, и обовязковъ, в нимъ описаных, тому всему досыт чынити, за дерево ему водлуг листу своего зъ совитост'ю платити и вины статутовои отдати нет ведати въ которы обычаи аж и до сего часу не хочеть, што ку немалои кривде стороны моеи естъ. Умоцованы ее м*илос*ти пани маршалковои пан Алекшеи Увоинъ озвавшысе а показавшы моц зуполную, собе до того права на зыскъ и страту даную, чынечы отпор на жалобу позовную поведилъ иж „в тои справе его м*ило*сть сам княз бискуп, а не тот княз Довкша, под которого и самъ каноникъ естъ владзою, ино за нимъ панъ его мелъ позвати, про то сторона моя тут тепер отказывати не повинна". Умоцованы жалобливог*о* князя || пан Сонъкгаило на то мовил, иж „ее м*ило*сть пани маршалкова давъшы стороне моеи листъ описали-

се не его *милости* князю бискупу жомоитскому, толко князю Довъкшы, про то тепер слушне самъ, кому винно, доходить", — чого доводечы покладалъ лист опис ее *милости* пани маршалъковои под печатъю ее *милости* и под трема печатми и с подписами рукъ людеи сторонных под датою году тисеча пятсот деветдесят осмого *месе*ца июля двадцать четвертого дня, въ которомъ описуеть, ижъ ее *мило*сть пани маршалкова з выналезку прыятелского з угоды за высеченъе гаю сосновогo описалася дерева на костелъ казати вывести такъ долгог*о* и такъ мног*о* в личбу, яко естъ костел ее *мило*сти поставлен пры именъю ее *мило*сти Крожскомъ в стенах, якъ се самъ в собе маеть, окром выимуючы балки вси, полапъ, кроквы, латы, драницы, которое дерево описаласе в зиме в року деветдесят девятом положыт на цвинтару пры том же костеле крожъском, и вывезшы дерево в том же року деветдесят девятом в понеделок первшы по кветънои недели ему, князю Давъкшы, або посланъцу его отъдати, а где бы того дерева не вывезла, описаласе за кождое дерево невывезеное по чотыры грошеи платити, а естъли бы не заплатила, тогды по року подвезаласе совито по осми грошеи нагородити, если бы и тому досыть не учынила, описаласе вину статутовую поплатити а дерево выставити, — о чом шыреи в том листе опеваеть. А за тымъ просилъ, иж бы вперод подлугъ того листу ее *милос*ти за кождое дерево совито по осми грошеи, а водле артыкулу двадцатъ пятого розделу четвертого, поневаж иж се ее *милос*ть описала з угоды тое дерево выставити, десет копъ грошеи вины на ее *мило*сти пани маршолъковои ему, князю Давъкшы, сказано и прысужоно было, такъ теж дерево все на костелъ водле тогож листу ее *милос*ти абы выставила и вывезла, кгдыж еи *милос*ть пани маршалкова не показуеть и ничым тог*о* не пробуеть, абы дерево тое вывезоно и на том местцу, яко се ее *милос*ть описала, положоно мело быт, которог*о* дерева бынамнеи не вывезоно, про то абы

на тое вывезенъе дерева по заплате того всего водъле опису ее милости рокъ абы зложонъ был. Умоцованы пани маршалковои панъ Алекъшеи Увоинъ поведил, иж „вины статутовои, которое ся умоцованы князя Давъкшы домавяеть, ясне в томъ листе ани в статуте о том не написано, бовемъ в том артыкуле двадцат пятом розделу четвертого описуетъ, иж где бы хто кого позвалъ давъшы листъ мымо угоду, тож тепер бы такую вину платити повинен былъ, а иж тое вины в листе том меновите не описано, сторона моя платити не повинна, а к тому теж ничым того не доводить, естъли князь Довкша тамъ пилность на том року чынил", — и жедал, иж бы от того объжалован'я и самое речы волною вчынена была. А мы суд земъски жомоитски, зрозумевъшы з жалобы позовъное и з листу ее милости пани маршалковои, князю Миколаю Давъкшы даного, иж в том листе ее милости меновите, якъ великая || вина быти мела, не описуючы, на вину в статуте описаную указано, и хотяж умоцованы князя Давъкшы панъ Сонкгаило, подавъшы артыкулъ двадцатъ пяты розделу четвертого, десети копъ грошеи вины домагалъ, лечъ иж тот артыкулъ науку даеть толко о том, иж где бы хто кого мымо угоду позвалъ, тожъ таковои вине подлегаеть, а иж ее милость пани маршалкова о таковую реч не позываеть, а в статуте инакъшои вины, якие бы за обликгами быти мели, не бачечы, поневаж вины меновите, яко бы много попадати мела, в том листе не поменено, ее милости паню маршалковую от тое вины волную учынивъшы, зъ стороны того дерева, в листе мененого, иж от князя Давъкшы ничым не указано, абы на том року ку отобран'ю того дерева пилностъ чынилъ албо и по томъ того ся коли у еи милости упоминати мелъ, тогды толко тое дерево водле листу ее милости на костелъ вывести наказали есмо. Нижъли умоцованы князя Давъкшы того сказу нашого не прымуючы апелевал до суду головного трыбуналного. Мы ему тое ацеляцыи допустили,

которое повинни будутъ обедве стороне за симъ нашым сказомъ пильновати. Што естъ до книгъ земских записано.

12. 1600 m. sausio 18 d. M. Daukšos brolis Stanislovas užrašo savo žmonai Daratai Grinevičaitei po savo mirties savo dalis Babėnų ir Vadaktų dvareliuose

Iš 1600 m. sausio 22 d. įrašo Žemaičių žemės teismo knygose

Я Станиславъ Балтромеевич Довкша, земенин г*ос*п*од*а*р*ъскии земъли Жомоитское, чыню явно и вызнаваю самъ на себе сим моим листом, доброволным вечыстым записом, всимъ вобецъ и кождому зособна, кому бы того потреба была ведати альбо чытаючы сего моего листу слышати, нинешнего и напотомъ будучого веку людямъ, ижъ я Станиславъ Балтромеевич Довкша, дознавшы ку собе по малжонъце моеи, мне верне, милои, п*а*неи Дороте Миколаевне Гринев*и*ча веръное и цнотливое захованье в стане светом малженъском и на всемъ от нее правдивую малъженъскую м*илост,* упреимое услуговане ку мне, малъжонъку ее, и хотечы то я еи, малжонъце моеи милои, от себе учынъност'ю моею малженъскою отдати и нагородити и тым ее охотнеишую ку собе в милости малженъскои способити, и небудучы я к тому ни от кого прымушоны ани через хытрост людскую зведены и на то намовлены, одно самъ з своее доброе воли и умыслу своего даю, дарую и тым листом, доброволным записом моим, по жывоте моем на вечность еи, малжонце || моеи п*а*неи Дороте Миколаевне Гринев*и*ча, мети записую у двухъ именичкахъ моихъ отчызных, лежачых в земли Жомоитскои у волости веленъскои, в одномъ, называемомъ Бобяны, а другом, называемом Лявда (в) Водоктях, части моеи, на мене от брата моего

рожоного, его м*илости* князя Миколая Балтромееви*ч*а Довкъшы, каноника жомоитского, плебана бетыкголского, и от братанича моего Лаврина Янови*ч*а Балтромееви*ч*а Довкъшы на част мою прыходячые за (не)прыбыт'ем брата н*а*шог*о* Воитеха Балтромееви*ч*а Довкшы, в тых обеюх именичках вышеи мененых третюю част, а где бы того брата н*а*шог*о* п*а*на Воитеха Довкшу (с) службы щужых краевъ пан Бог припровадити рачыл, тогды за прыбыт'емъ его в тых обеюх именичкахъ вышеи мененых четвертую част со всим на все и со всими пожытками, на част мою прыходячыми, яко се сами в собе, в границах и во всих обыходех своих здавъна мели и теперъ мают, то ест з будованями дворными и гуменъными, щелед'ю неволъною музского и жоноцского рожаю, с поддаными отчычами, тяглыми и данъными, купъными и закупъными, з ихъ жонами, з детми, з маетностями всякими их, рухомыми и лежачыми, с пустовщызнами всякими, селищом дворным и гуменъным, з сады, з огороды овощовыми и хмелевыми, з кгрунты дворными всякими, оремими и неоремыми, голыми и засеяными, лесы, гаи, заросли, з дырваны, з сеножатми, з реками, з речками и со всими кгрунты земълеными, до тых частеи моих обеюхъ именичках вышеи мененых на част мою прыналежачыми, так тежъ с кгрунты всякие, купленые и зоставленые, которые-м я за свои властные грошы прыкупил и закупил, и яким колвек обычаем особливе на свое имя прыбавил, и всю инъшую маетност мою, на част мою в тых обеюх именеицахъ вышеи мененых будучою, по смерьти моеи зосталою, речы рухомые, которые на сес час маю, яко и с тыми, которых бы ещо || мешкаючы с тою малжонкою моею Доротою по сем записе моем набыл, то ест золото, серебро, грошы готовые, шаты суконъные и футеръные, плат'е белое, кони ездъные, клячы робочые, быдло рогатое и нерогатое, цыну, мед, начын'е дворное, железное и деревеное, и всю маетност мою от мала до велика, так, ижъ менованое неменова-

ному, а немекованое менованому ничого шкодити не маеть, и ничого с тых обеюх именеицъ моих вышеи мененых, Бобян и Водоктъ, части моеи, на мене прыходячои, ниякого инъшого незоставуючы ани уимуючы, але всю част мою тых обеюх именеицъ Бобянъ Водоктъ огулом и со всею маетностю моею рухомою, вышеи в сем листе моемъ менованою, што кольвек маетности моеи лежачои и рухомои по жывоте моемъ зостанет, то все помененои малжонъце моеи панеи Дороте Миколаевне Гриневича по жывоте моем вечъне мети и еи ужывати записую и дарую. Которые тые части обеюхъ именеицъ моих вышеи мененых, Бобян и Водоктъ, части моеи, на мене прыходячои, зо всим, яко се в собе мают и по жывоте моем зостанут, вольна будет помененая малжонъка моя Дорота Миколаевна то все, кому хотечи, отдат, продат, дароват, заменит и куды хотя ку своемуналепшому а ужыточнеишому пожытку своему оберънут и того всего, што се вышеи поменило, ужыват, шафуючы тым водле воли и уподобанья своего вечъными часы. А брат мои рожоныи его *милост* княз Миколаи Давкъша и пан Воитехъ Довкша, если бы прыбыл, так тежъ бра(та)нич мои Лаврин Янович Довкша и нихто з блиских, кровных и повиноватыхъ моихъ и нихто з людеи объчых по жывоте моем до тых частеи именеицъ моих вышеи мененых Бобян и Водоктъ, от мене малъжонъце моеи Дороте по жывоте моем на вечност записаных, як до всего того, што се вышеи поменило, огулом и ни до которое части и до кгрунтовъ прыкупленыхъ и закупленых || и до всее маетности моеи рухомои и лежачои по жывоте моемъ зосталои вечными часы ничого мети ани се в то вступовати не мают. А если бы которы колвек з блиских, кровных и повиноватых моих або з людеи обчых по жывоте моем в тые части именеицъ моих вышеи мененых, от мене малжонце моеи записаныхъ, во вси або в которую част ихъ або в которую реч або в маетност мою рухомую вышеи мененую, по жывоте моем

зосталую, яким кольвек обычаем вступовал, трудност и переказу еи чынил и от нее, малжонки моеи Дороты, отнимал и до права ее о то поволокал, тогды кождыи таковы мает и повинен будет на вряд тот, перед которыи бы се о то тое право прыточыло, вины место заруки заплатити сто копъ грошеи литовских а малжонъце моеи Дороте Миколаевне другую сто копъ грошеи дати и въси шкоды и наклады кромъ жадного права, доводу и прысеги ее, одно на голого слова речене ее еи нагородити. А ижъ ещо матка моя *па*ни Оршуля Станиславовна Балтромеевая Дов(к)шев*и*ча за правом своим до жывота своег*о* наименеицу вышеи мененом Водоктяхъ волное мешкане мает, кгде бы пан Бог перъвеи матки моеи на мене смерть допустити рачыл, тогды и по смерти матки моеи помененая малжонка моя тамъ во всем ровную част, на мене прыходячую, во всем, яко се вышеи поменило, мети мает. Так тежъ ещо и в Бобянъском именичку ровного вечыстого делу не маю, ино по жывоте моем волно будет помененои малжонце моеи яко в своем властном з братею и з братаничы моими вечным делом делити, а поделившы, част мою, на мене прыходячую, вечне держати и ег*о* ужывати мает. Так теж долги мои, грошы готовые, которые по розных людях за листы их и безъ листовъ маю, тогды вси тые долги, которые бы по жывоте моем у кого кольвек оказали, волно будет помененои малжонъце моеи Дороте Миколаевне буд правне и яким кольвекъ обычаем одыскивати, а одыскавшы вечне на пожыток свои оборочати. Которы тот мои лист и вси артикулы, в нем описаные, по жы||воте моем у кождог*о* права и на всяком местцу пры зуполнои моцы вечне захован и держан быти мает. И на то я Станиславъ Балтромеевич Довкша далъ есми малжонце моеи *па*неи Дороте Миколаевне Гринев*и*ча сес мои лист доброволныи вечыстыи запис под моею властною печатʼю, под печатми и с подписами рукъ людеи добрых, пры том былых, от мене самог*о* устне очевисто упрошоных,

земян г*осподa*рских земъли Жомоитскои, п*а*на Станислава Юр'ев*и*ча Ромашка, п*а*на Андрея Томашев*и*ча а п*а*на Себестияна Григор'евича Саковича. Писан у Якгучанахъ году от нарож*еня* Сын*а* Божъ*его* тисеча шестсотного м*есе*ца генъвара осмънадцатого дня.

У того листу печатеи прытисненых чотыри а подписы рукъ тыми словы: «Печатар того листу устне прошоныи Станислав Юр'евич Ромашко властною рукою подписалем. Печатар того листу устне прошоныи Анъдреи Томашевич властною рукою подписал. Печатаръ того листу устне прошоныи Себестиян Григоръевич властною рукою подписалом».

13. 1609 m. balandžio 2 d. Žemaičių vyskupo Merkelio Giedraičio testamentas[1]

Iš esančio Kauno arkivyskupijos kurijos archyve 1609 m. balandžio 7 d. išrašo iš Žemaičių pilies teismo knygų

Anno Domini millesimo sexcentesimo nono die secundo aprilis, Vorniae. In nomine Patris et Filij et Spiritus Sancti, Dei in Trinitate vnius, amen. Misericordia et pax a Deo Patre et Filio Eius D*omi*no nostro Iesu Christo et Spiritus Sancto nobis in saecula seculorum, amen. Ego Melchior Matuszewicz, quamuis indignus, Dei tamen gratia episcopus Samogitiae et antiqua ducum Gedroiciorum prosapia proles ducis Doumont Vrdoicij principis Gedroicij, cum cernam nihil esse certius morte, hora vero mortis nihil incertius, nesciamq*ue*, quid crastina allatura sit dies, licet corpore aeger, mente tamen bene sanus, prouidendum meis meorumq*ue* rebus existimaui, ne, si forte improuisa mors irruat, magna inordinatio consequatur tam circa meam familiam, quam circa res a me relinquen-

---

[1] Testamento nuorašas peržiūrėtas prof. M. Račkausko.

das. Inprimis ergo Deo ipsi Trino et Vno spiritum meum vltimum commendo, orans Ipsius infinitam bonitatem ne me diu in purgatorij poenis provt peccata mea meruerunt detineat, idq*ue* per merita Filij Sui Domini nostri Iesu Christi mortemq*ue* Eius acerbissimam perq*ue* intercessionem S*anctissim*ae Ipsius Genetricis Mariae, sancti Michaelis patroni mei et Raphaelis angeli custodis et sanctorum Petri et Pauli et Bartolomei apostolorum et Nicolai omniumq*ue* sanctorum dignetur me ad aeternam Suam gloriam admittere. Corpus humo, vnde processit, dum resurge*n*di tempus adueniat reddo, indubitate credens me hoc ipso in corpore rursus in extremo iudicio apparituru*m*, indeq*ue* spero per misericordiam Dei propter Christi Seruatoris merita aeternum[2] cum angelis et omnibus sanctis in coelo me regnaturum secundum promissionem Eius clementissimam. Rogo autem fratrem meum dominum Martinum, capitaneum Wilkomiriensem, tenutarium Obelensem, et nepotes meos, vt corpus meum christiano more debita cum reuerentia humetur,— vtpote christiani hominis et episcopi,— quod et Spiritus Sanctus in templum sibi consecrauerat et Dominus noster Iesus Christus || sua corporali et sacramentali praesentia inhabitare dignatus est. Et vel maxime executores infra nominatos per Deum et propter Deum oro et conscientiam in hoc obligo illorum locus sepulturae Vorniae in cathedrali ecclesia sanctorum apostolorum Petri et Pauli ante altare nouum, quod institui erigendum a sinistris introeuntium ecclesiam inter ambonam et parietem transuersum, quod et dotandum ex redditibus praedij Posuitini, quod praedium oppignorauerat mihi prius generosus nobilis dominus Adamus Bilewicz et postea post obitum ipsius dominus Alexander Tiskiewicz et vxor ipsius olim defuncti supra nominati domini Bilewiczj prout inferius habetur inscripsi infornicae paruo. Tumbam tantum cupientem praeparando corpus hu-

[2] *Orig.*: aeternim.

metur statim autem a die mortis, obligo d*omi*nos executores, id est dominum Martinum fratrem meum et alios in hoc testamento, manu mea subscripto, infra nominatos, vt sine mora curent pro salute animae meae eiusq*ue* refrigerio missas fieri per omnes ecclesias Vilnae, quam ad rem lego cuilibet templo quattuor florenos Polonicos, id est templo Beatae Mariae Virginis, bernadinorum, patrum dominicanorum monialium, sancti Stanislai, sancti Ioannis, Sanctae Crucis, Sanctae Trinitatis, sancti Petri, sancti Nicolai, Mariae Magdalenae, sancti Stephani, sancti Georgij, sancti Casimiri capellae nouiciatus, ipsis etiam templis Sanctae Trinitatis et Beatae Mariae Virginis Rutenorum, hospitalibus quoq*ue* Sanctae Trinitatis, Mariae Magdalenae, sancti Stephani sigillatim tres kopas et singulariter pauperibus mendicis decem kopas, vtq*ue* pro anima mea fiant sacra quotquot fuerint Vilnae sacerdotes, in Samogitiae similiter fiant sacra per omnes ecclesias et pauperibus conuiuium funerale detur, ad quod lego ex quolibet praedio meo bouem, vel vaccam, vel vitulum, duos arietes et medium porci, quattuor anseres, gallos sex, farinae tunnam, brasei duas tunnas, pultium duos modios, pisorum duos modios, si quidem haec debent esse reseruata per omnia praedia ad hoc prandium, ad hoc autem prandium inuitabuntur non solum sacerdotes, sed etiam subditi praediorum et vbi prope aliquod templum non esset ad proximam ecclesiam deducent et ibi pauperibus et subditis prandium detur. Ad has meas exequias et corporis mei sepulturam lego paratae peccuniae centum kopas Lituanicas, pro cera kopas decem. Praedium autem Posuitini alias Burbiszki in districtu Vpitensi, quod perpetualiter emi a domino Nicolao Burba, olim terrestri scriba Samogitiae, tam quo ad agros, quam quo ad aedificia omnia, mobilia, pecora, equos, equas, subditos, nemora, siluas, prata et alia omnia pertinentia integre nihil prorsus excipiendo, lego et inscribo ecclesiae parochiali Viduklensi, vt eo parochus modernus Viduklensis et succesores

eius fruantur perpetuo et in aeuum. Semperq*ue* in bonis parochiae ecclesiae Viduklensis retineatur cum hac tamen obligatione, vt modernus possessor parochiae Viduklensis et successores eius duos adolescentulos nobiles Samogitas erudiendo in liberalibus studijs tradant, qui postea eruditi patriae et ecclesiae Dei in Samogitia in spiritualibus deseruiant. Pro altari vero, vbi corpus meum sepelietur in ecclesia cathedrali Vorniensi, lego praedium mihi a domino piae memoriae defuncto Adamo Bilewicz et postea a domino Alexandro Tiskiewicz et vxore eius moderna Hanna Wiekowiczowna, olim quae fuit vxor Adami Bilewicz, pro certa summa octingentis kopis || monetae Lithuan(i)cae cum agris illius et subditis oppignoratum pro altari dicto, si patres Societatis Iesu prout Deo auxiliante cogitaui Vorniae residentiam habuerint, hanc summam patribus lego et perpetue adscribo, si quidem et locum certum pro residentia illorum honorabilis dominus Gregorius Wroblewski, concionator et altarista cathedralis, cum omnibus pertinentijs et obuentibus libere coram nobis cessit, ratione cuius fundationis singulis septimanis tenebuntur reuerendi patres Societatis Iesu tria sacra pro anima mea praedecessorumq*ue* meorum habere, nimirum primum die dominico, alterum feria tertia, tertium feria sexta. Si vero aliter Deo visum fuerit, vicarij Vornienses vt iam modo sit ordinatione solita haec sacra perpetuis temporibus peragent, quod si vero praefatus dominus Tiskiewicz et coniunx aut successores illorum praedium in Posuitini et rusticos redimerint, pecunia ista ad annuum censum dabitur aut praedium aliquod ematur ne unquam census annuus minuatur perpetuo, dispositionem vero istius summae et bonorum oppignoratorum vel quae postea perpetualiter ementur dispositioni et dispensationi dominorum executorum et pio iudicio illorum relinquo, quod si patres Societatis Iesu han(c) meam legationem acceptare neque Vorni manere voluerint, tunc mansionarij huius altaris iuxta meam constitucionem me ad huc superstite

fructus ex hoc praedio Posuitini mihi oppignorato percipient sacraq*ue* in hoc altari celebrabunt, iura tamen et tutella et soluendi obligatio successori meo reuerendissimo episcopo Samogitiae incumbet. Praeterea meo labore et sumptu recuperaui subditos et agros ex Liuonia quadraginta mansos, qui subditi fere ab annis centum quinquaginta per Liuones ab episcopatu auulsi erant, et adhuc istorum agrorum aliquid mansit apud Iustum Dreue alias nuncupatum Zyburt Germanum, id est septem mansi, quos dimensos ad vitalitatem ei concessi, sicut et antea tenuerat; hos igitur agros episcopis successoribus meis liberum erit recuperare et praedio Posuitini pro episcopatu adiungere. In eodem loco Posuitinensi nunquam templa halebantur nisi procul distantia et subditi non tantum vicini, sed etiam nostri episcopales fuerunt hactenus sicut oues sine pastore valdeq*ue* cupiunt habere templum, quapropter agrum pro area templi in promontorio quodam, in quo tilia arbor sita est, emi a nobilibus Vadarackis, quod templum parari inceptum est, sed nondum perfectum, rogo et obligo dominos executores, vt ad exitum perducant. Et ad sustentacionem sacerdotis praedicti templi lego et inscribo curiolam Dragiski, ad quam pertinent tres mansi agrorum pro seminibus || seminandis cum pratis et siluis et colonis alias słuzbis sex, quarum aliquas a Vadarackis emi, aliquas a Golkont et a Burba notario Samogitiensi; tum pro eodem sacerdote lego viuarium siue piscinam prope aream templi, decimam quoque lego ex praedio Posuitin omnium frugum praeter auenae, subditi vero omnes tenebuntur singulis annis dare sacerdoti ex manso tres grossos Lithuanicos et vnam mensuram, quae alias vocatur pundel, auenae, alteram hordei vel siliginis pro strena. Quod attinet ad praedia Suir, Spory, Goza, ex quibus tribus praedijs Swir cessi sorori meae aduitalitia Reginae Matuszownae ducissae in Giedroic, duo vero praedia Spory et Goza iam ex nunc lego nepoti meo Bartolomeo ex fratre Gasparo Giedroic succamerario Caunensi, vxori eius Euae ducissae Swirensi et filio eorum

Adamo, post decessum vero sororis meae ad eundem Bartolomeum nepotem meum bona Swir deuoluentur; item ad eadem praedia omnes terras, quas auxi et emi melioraui*q*ue in subditis, eidem Bartolomeo nepoti assigno et volo, vt ex domo et familia nostra nunquam vllis temporibus exeant, sed vt semper promogenitus vel vt natu maior filius possideat nec aequa diuisione cedant vlli alteri ex fratribus et sororibus ne*q*ue in manus alienas siue oppignoratione siue alienatione vel aliquo alio modo deueniant, sed perpetuis temporibus possideat vnus post alterum, id est natu maior frater et post illum natu maior filius, modo sint catholici, et ita continenter seruabitur; guod si non esset illi filius tunc alter eius frater proxime natu minor dicta praedia obtineat et post mortem ipsius filius eius natu maior illa habeat, et ita seruetur dictus ordo quamdiu durabunt filij masculi in dicta linea; quod si forte non essent tales, tunc propinquior ex illa cognatione succedet in illam hereditatem. Si etiam quis ex familia nostra et genere meo fieret sacerdos, siue ex filijs f(r)atris mei maioris, siue ex linea alterius fratris, siue etiam minor inter fratres, tunc post mortem patris vel patrui sui succedet in hereditatem dictorum praediorum, et hoc iccirco, quia sacerdos quilibet probus non solet sua dissipare, sed etiam augere, et ita haereditas non modo non perit, sed crescit. Et vt haec mea voluntas eo sit firmior, perpetuisque temporibus duret, praedicta praedia ipsum*q*ue eorum possessorem trado in tutellam et patrocinium reuerendissimi episcopi Vilnensis, || vt et illa praedia sint quasi in feudum et possessor in vasellum; quare illustrissimus episcopus Vilnensis quasi feudatarius non poterit aliter quam mea fert voluntas disponere et ordinare, sed ne*q*ue dictus possessor feudum praedictum tenens, tanquam vasellus, potestatem habebit vendendi, oppignorandi ex toto ne*q*ue ex parte, aut quacun*q*ue alia ratione alienandi, nisi ita, vt a me est ordinatum, circa quod peculiares literas dedi ad archiuum ecclesiae cathedralis Vilnensis, quibus praedicta

praedia in feudum inscripsi reuerendissimo episcopo Vilnensi perpetuis temporibus. Argentum omne, ex quo varia vasa argentea sunt facta, lego et ascribo ecclesiae sponsae meae cathedrae Mednicensi, exceptis coclearibus haec nimirum: scyphum altum vnius cubiti totum inauratum cum operculo, alterum item deauratum minorem, item duos scyphos argenteos inuicem inclusos deauratos, cantarum argenteum alterum minorem mensurae vnius olae, craterem argenteum mensurae vnius olae, item alterum paruum mensure vnius quarte, scyphos argenteos duos equales instar vitri, scyphum paruum argenteum cum operculo margines deaurati, scyphum ex alabastro albo, scyphulum paruum argenteum lauatorium cum patena, curuaturam nouam argenteam, candelabra duo parua argentea deaurata, torquem aureum quo usus sum praedecessoris mei restituo ecclesiae. Item res omnes ad diuina officia obeunda, videlicet calices duos cum patinis, vnum inauratum, alterum argenteum, pacificale siue crucem cum reliquijs inauratum, alteram crucem ligneam cum reliquijs occlusam oloserico rubro, ampullas duas argenteas, turribulum argenteum praeter operculum et catenulas, lapidem consecratum seu portatile, cappam ex rubro oloserico, casulam ex rubro oloserico cum columna viridi, casulam ceruleam antiquam, casulam ex nigro atlas, columnae ex albo, omne casulae cum stollis et manipularibus, tunicellas ex serico cerulei coloris, dalmaticas duas ex atlas rubro, sandalia ex ceruleo atlas, sandalia ex nigro muchaier, antependium a(n)tiquum, albas duas cum humeralibus et duobus cingulis, rochetas tres ex tenui tela vna ex istis antiqua, infulas duas albi et cerulei coloris, manicarum pontificalium decem, paria pontificalia tria, missalia duo, || librum agendorum, ceremoniale pontificum, casulam ex viridi oloserico,— ecclesiae parochiali Vorniensi tituli sancti Alexandri cum alba et humeralibus. Pecuniae totius paratae quatumcunq*ue* habeo in summa relinquo sexagenas monetae Lithuanicae saxcentas, seorsim autem taleros octo-

ginta septem, Vngaricos nonaginta septem; item pecuniam pro frumento modo Rigae vendito ex praedio meo Posuitin per famulum meum Iosephum Sorokam, quae adhuc ab illo non est reddita, sperantur inde plus minus centum Lithuanicae kopae, quam pecuniam ab illo recipiet dominus Ioannes Kozakiewicz et reponet ad aliam pecuniam; quam peccuniam sic volo distribui: pro sepultura, vt supra nominaui, kopas centum, pro cera ad exequias sexagenas decem, pro exequijs honeste expediendis quo ad cibum et potum hospitibus et pauperibus exhibendo kopas centum, pro templis, monasterijs et hospitalibus Vilnensibus et pro templis parochialibus in Samogitia quo ad exequias kopas centum, pro expedienda familia domestica quo ad solarium pannum pro hoc anno et contentacione kopas trecentas; ex eadem pecunia Bartolomeo nepoti meo kopas quadraginta, Alberti alteri nepoti kopas quadraginta, Metheo nepoti kopas quadraginta, filijs Caspary; Ioanni Zygmuntowicz, quarto nepoti meo, kopas quadraginta; pro confirmatione testamenti dominis executoribus kopas quinquaginta; si quid autem ex hac summa sic distributa superfuerit, lego hospitali Vorniensi. Debita mea sic dispono: inprimis mutuo dedi magnifico domino Nicolao Talwoisz castellano Trocensi kopas Lithuanicas ducentas et in pignus accepi pagum dictum Kolpiniki penes oppidum Łukniki, eam pecuniam et quod ad reddatur pignus hoc Kolpiniki ecclesiae Łuknicensi lego; apud magnificum dominum pallatinum Smolenscensem Ioannem Abrahamowicz et coniugem eius kopas ducentas, quam summam nepoti meo Alberto ex fratre Casparo recuperandam lego; item apud Adamum Okołow kopas octuaginta, quas sorori meae Reginae lego. Ex coclearibus, quae fuerint praecipua et maiora duodecim et decimum tertium coclear totum inauratum magnum, furcinulas || argenteas lego successori meo; coclearia minora et antiquiora vndecim lego vxori Bartolomei nepotis mei; alia decem coclearia argentea noua cum inscriptionibus lego vxori nepotis mei Adalberti. Stannum ita

dispono pro patribus Societatis Iesu, si Vorniae manere voluerint. Patinas sex magnas, minores, quae vocantur połmiski, duodecim, orbium vnum tuzin lego alias, successori meo cedent. Reliquum stannum videlicet sex magnas patinas, duodecim minores antiquas, septem orbes, duodecim patellas, maiores duas, lagenam magnam, in qua seruabatur oleum, alteram minorem et tertiam similem, in qua mulsum portabatur, pro baptisterio sponsae meae candelabra, quae iam superstes dedi eclesiae duo minora ad altare a me erectum et tertium pensile ad idem altare, non reuoco hanc donationem. Candelabra parua numero decem, aliqua ex illis fracta, dentur ecclesiae Mednicensi ad vsum sepulchri Domini. Vasa, quae ad culinam spectant, ollas et cacabos alias banie numero viginti, verrua duo, patellas tres patribus Societatis Iesu, si Vorni manserint, alioquin inter propinquos distribuantur. Currus omnis generis praefatis quattuor nepotibus meis et sorori meae lego. Equos autem meos, quotquot in vsu habui, inter familiares meos per dominum canonicum Kozakiewicz iudicio illius distribuendos relinquo. Ex pecoribus et equis in currijs episcopalibus prouisa necessitate illarum domini executores familiae meae maxime tenuiori secundum merita cuiusq*ue* prouidebunt. Tapecia alba noua pro vsu et ornamento eccl*esi*ae cathedralis decem lego. Item aulea viridis coloris domesticae dextrinae pro templo cathedrali. Quattuor mantilia alias towalni nigris serici filis acu intexta octo, rubro autem serico intexta tria eccl*esi*ae Mednicensi dono. Reuerendissimo episcopo Samogitiae successori meo horologium maximum inauratum lego. Magnifico domino Martino, capitaneo Wilkomiriensi, tenutario Obelescensi, fratri meo, horologium deauratum duodecim horarum, vas argenteum pro sale, papiliones tres, arma noua terna pro tribu equitibus cum galeis et tastis haec licet pauca in memoriale fraterni amoris lego. Honorabili domino canonico Wyszemirski pelles marcium iam paratas || consutas ad subducendum vestem, horolegium

pensile sonans cum quadrantibus et excitatore lego. Item domino Nicolao Daugsz canoniko pelles dictas ornostaiki consutas paratas ad subducendum, horolegium pensile sonans dono. Item reuerendo domino Christophoro Diruoniski canon(i)co vestem subductam pellibus vulpinis, horologium quadratum viginti quattuor horarum adscribo. Item domino canonico Joanni Kozakiewicz familiari meo pallia duo, vnum ex falundisz, alterum ex canauaca, horologium paruum pensile ad pectus elargior. Item admodum reuerendo domino canonico Petro Petkiewicz pallium ex canauaca, quo ipse vsus[3] sum, relinquo, quod est cum caputio. Item domino canonico Gardiski pallium nigru*m*. Aliud vero pallium nigrum ex falundisz et pelles ornostaiki sexaginta patri Stanislao Moscicki, praeposito Luknicensi, confessario meo. Duobus pueris meis cubicularijs Ioanni Blinstrub et Ioani Mikiewicz indusia, strofiola et linteamina, puluinaria et omnia lectisternia ex equali vtriq*ue* lego. Praeterea sutannam nigram ex atłas, eidem puero frustum nigri axamenti vnum vlnarum Lithuanicarum quattuor. Mikiewicz puero sutanam gozdzikowam, pallium ex grubrin nigro, axamenti rubri frustum ulnarum quattuor, eidem aliud frustu*m* ex pułgrubrin vlnarum trium. Sorori meae Reginae ex nigro falundisz vestem subductam martibus. Panteras nouem, quattuor Bartolomeo et quinq*ue* Alberto, nepotibus meis, relinquo. Annum gratiae ad fabricam ecclesiae Mednicensis cathedralis pro reparat*i*one et ornamentis illius, ex quo pertinebit ad me medietas censuum percipiendorum dono. Domini executore, quo alacrius huic meae vltimae voluntati inseruiant, pro labore lego illis kopas sexaginta Lituanicas. Pelles non consutas omnis ge(ne)ris inter familiam mea*m* distribuendas arbitrio dominorum executorum relinquo. Item quia domin*us* Ioannes Kozakiewicz canonicus Mednice*n*sis meo iussu gradarium nigrum emptum kopis vndecim

---

[3] *Orig.:* vsum.

Lithuanicis propria sua peccunia donauit domino Oscik, iudici terrestri Vilnensi, quam illi nondum reddidi et in recuperati*o*ne ecclesiae parochialis Kielmensis in diocesi Samogitiae occupatae ab hereticis in iudicio tribunali pro sententia hac in causa lata de proprio triginta sex sexagenas monetae Lithuanicae soluit, quae haec tota pecunia vt illi || iuxta literas meas seu quittacionem venditis frugibus in Posuitin fideliter persoluatur, dominos executores meos obnixe rogo et obstringo. Ad haec vacante parochia Viduklensi nescitur quo casu et qua*n*do perierant duo calices et pacificale vnum paruum argenteum, etiam timens ne conscientiam meam aggrauem similiter venditis frugibus in Posuitin pro duobus calicibus et pacificali refundendo ecclesiae parochiali Viduklensi deputaui viginti kopas, pro cappa noua comparanda decem kopas, pro altari nouo pingendo viginti kopas, pro libris nimirum graduali, antiphonario et psalterio kopas duodecim, pro reparatione et emendatione contigui parochialis ecclesiae Viduklensis decem kopas, quae haec tota pecunia supra nominata trituratis venditis frugibus in Posuitin pro ecclesia parochiali Viduklensi dari et elargiri voueram nondum sit data nec fruges pro sufficientia illius summae sunt venditae, in hoc conscientiam dominorum executorum obligo et obtestor, vt integre nihil vel subtrahendo vel diminuendo praedictae ecclesiae parochiali Viduklensi ad manus moderni parochi ad minus intra medium anni reddant et persoluant iuxtra literas seu quittacionem, si vero vendito frumento, quod nondum ad huc trituratum[4] est, tanta summa haberi non poterit, pecoribus, equis et equabus venditis nominata summa pecuniae adimplecitur. Ad haec si nunc a praefecto n*ost*ro Iosepho Soroka plus supra centum kopas frumenti venditum fuerit, reliquam totam pecuniam pro persoluendis necessitatibus ecclesiae Viduklensis applicent et adiungant. Tapetia grisea duo ho-

---

[4] *Orig.:* trituturatum.

norabili domino Moscicki et duo alia domino canonico Kozakiewicz lego. || Libros meos omnes, quotquot sunt sub inscriptione nominis mei, lego vniuersos patribus Societatis Iesu praeter aliquod libros polonicos, quos duob*us* nepotibus meis, domino Bartolomeo et Alberto, dominus Kozakiewic reddet. Testamenti tutores instituo supplicando sacrae regiae maiestati, vt pro suo officio et benignitate sua non grauatim suscipiat istius testamenti curam, vt eo tutius executores ea, quae hic scripta sunt, exequantur secundum reuerendissimum episcopum Vilnensem, dominum et amicum meum amantissimum, cui horologium deauratum viginti quattuor horarum eo animo lego, vt memor sit propensionis meae erga se et libentiori animo exequatur, quae in hoc testamento sunt commendata. Iam vero executores eiusdem mei testamenti bonorumq*ue* omnium ac rerum supra scriptarum dispensatores eligo, deputo et instituo fratrem meum magnificum dominum Martinum, capitaneum Wilkomiriensem, tenutarium Obelescensem, venerabilem dominum Ioannem Wiszemir(s)ki, canonicum et officialem Mednicensem, honorabilem dominum Stanislaum Moscicki praepositum Łuknicensem, et vel maxime et praecipue eligo, deputo venerabilem dominum Ioannem Smulka Kozakiewicz canonicum Mednicensem, economum et familiarem meum, parochum Widuklensem, tanquam eum, cui maxime nonmodo res meae verum, etiam mens et intentio mea bene nota et perspecta est. Hos omnes vehementer velim esse rogatos, ne huius tam pie operis exiguum onus grauatim suscipiant, || quin potius vltimum hoc quod ab eis exposco obsequium animo prompto ac libenti praestent, suscipiant ac exequantur mercedem laboris a Deo optimo maximo percepturi. Confeci hoc testamentum anno, die quo supra praesentibus reuerendo d*omi*no Nicolao Daugsza canonico Mednicensi, Gregorio Wroblewski, concionatore et altarista cathedrali, Eustachio Lokiet vicario cathedrali

et nobilibus Martino Vwoin, Erasmo Zablocki, Ioanne Wistort, ad hoc requisitis.

V tego testamentu pieczęczi przyczysnionych cztery a podpisi rąk tymi słowy: „Melchior episcopus Samogitiae dux Gedroicius hoc testamentum pro rato habendum manu propria subscripsit. Ego Iesephus Stanislai Nieszokocz, notarius venerabilis capituli et consistorij Mednicensis, ad postulationem reuerendissimi domini, domini Melchioris ducis Giedroic, sepius supra nominati et praefati, praesens testamentum confeci et manu mea subscripsi. Oczewisto proszony przy sprawowaniu tego testamentu byłem, przy pieczęczi mey ręką własną podpisałem Marczyn Vwoyn. Erasmus Zabłocki swiadom tey rzeczy, co się w tym testamenczie zamyka, manu propria. Proszony Ian Wistort przy sprowowaniu tego testamentu byłem przy pieczęczy moiey ręką własną podpisałem".

13a. 1600 m. rugpiūčio mėn. Žemaičių vyskupo M. Giedraičio testamento projektas

Iš esančio Kauno arkivyskupijos kurijos archyve padaryto XVIII amž. gale nebaigto nuorašo

Anno Domini millesimo sexcentesimo mense augusto .
In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, Dei in Trinitate unius, amen. Misericordia et pax a Deo Patre et Filio Ejus D*om*i*n*o *nos*t*r*o Jesu Christo et Spiritu S*a*n*ct*o nobis in saecula saeculorum, amen. Ego Melchior Mathysewicz, quamvis indignus, Dei tamen gratia episcopus Samogitiae et antiqua ducum Giedrociorum prosapia proles ducis Domonts Vidoicz principis Giedrocii, cum cernam nil esse certius morte, hora vero mortis nihil incertius, nesciamq*ue*, guid crastina allatura sit dies, dum adhuc corpore bene sanus atq*ue* adeo integris sensibus sum, providendum meis meorumq*ue* rebus existimavi, ne, si forte improvisa mors irruat, magna inordinatio consequatur tam circa meam familiam, quam circa res a me relinquendas. Imprimis ergo Deo ipsi Trino et Uni spiritum meum ultimum com*m*endo, orans Ipsius infinitam bonit*a*tem, ne me diu in purgatorii poenis prout peccata mea

meruerunt detineat, idque per merita Filii Sui D*omi*ni n*ost*ri Jesu Christi mortemq*ue* Ejus acerbissimam perque intercessionem S*anctissi*mae Ipsius Genitricis Mariae, *sanc*ti Michaelis patroni mei et Raphaelis angeli custodis et s*anctorum* Petri et Pauli et Bartholomaei apostolorum, s*ancti* Nicolai omniumq*ue* sanctorum degneturque me in aeternam Suam gloriam admittere. Corpus humo, unde processit, dum resurgendi temp*us* adveniat reddo, indubitate credens me hoc ipso in corpore rursus in extremo judicio appariturum, indeq*ue* spero per misericordiam Dei propter Christi Servatoris merita aeternum cum angelis et omnibus sanctis in coelo me regnaturum secundum promissionem Ejus clementissimam. Rogo autem fratrem meum d*omi*num Martinum, capitaneum Vilkomirien*sem*, tenutarium Obelsensem, et nepotes meos, ut corpus meum christiano more debita cum reverentia humetur,—utpote christiani hominis et episcopi,— quod et Spiritus Sanctus in templum sibi consecraverat et D*omi*nus noster Jesus Christus sua corporali et sacramentali praesentia toties inhabitare dignatus est. Locus sepulturae meae destinatus est Vorniae in ecclesia murata ante altare majus in fornice ad id praeparando. Si tamen interim perficietur, ut pridem in animo habui jamq*ue* materiam praeparare coepi, quod tamen institutum non licuit ad optatum finem perducere tum ob temporum infelicit*a*tem, tum varias calamitates, tum ob pestis et famis acerbitatem. Quod si Deo aliter disponente templum praedictum non posset ante obitum meum perfici contingeretq*ue* me in Samogitia naturae debitum morte persolvere, corpus meum Vilnam devehi curetur et in templo s*anc*ti Joannis humetur in fornice sepulturae patrum destinato, idq*ue* juxta tumbam p*atris* Antonii, olim mei confessarii. Statim autem a morte mea obligo dominos executores, id est d*omi*num capitaneum Vilkomiriensem et alios in hoc testamento infra nominandos, ut sine mora curent pro salute animae meae ejusq*ue* refrigerio missas fieri per omnes ecclesias Vilnae, quam ad rem lego cuilibet templo duas kopas, id est templo B*eatae* M*ar*iae V*irgin*is, bernardinorum, s*anc*ti Stanislai, s*ancti* Joan*n*is, S*ancti* Crucis, S*ancti* Trinit*a*tis, s*anc*ti Petri, s*ancti* Nicolai, patrum dominicanorum monialium, Mariae Magdalenae, ipsis etiam templis S*ancti* Trinit*a*tis et *Beatae Mariae* Virginis Ruthenorum, hospitalibus quoq*ue* S*ancti* Trinit*a*tis et s*anct*ae Mariae Magdalenae sigillatim duas kopas et singulariter pauperibus mendicis decem kopas, utq*ue* pro anima mea fiant sacra triginta vel quotquot fuerint Vilnae sacerdotes, in Samogitia similiter fiant sacra per omnes ecclesias et pauperibus convivium funerale detur, ad quod lego ex quolibet praedio meo bovem verivaccam, duos arietes et medium porci, quatuor anseres, gallos sex, farinae tunnam, brasii duas tunnas, || pultium duos modios, pisorum duos modios, si quidem haec debent esse reservata per omnia praedia ad hoc prandium, sicut ex meo mandato recepit se facturum Alexander

Tyszkiewicz; ad hoc autem prandium invitabuntur non solum sacerdotes et mendici, qui ad limina templorum sedere solent, sed etiam subditi praediorum, et ubi prope aliquod templum non esset, ad proximam ecclesiam deducent et ibi pauperibus et subditis prandium detur. Lego etiam ad quodlibet templum pro exequiis meis triginta grossos Litvanicos; ad has meas exequias et corporis mei sepulturam lego paratae pecuniae centum kopas, quae in mea cista sub mea clave magna inclusae sunt, prout Alexander Tyszkiewicz bene scit, cera etiam in praedio nostro Rzesza servatur, quae si non sufficiat ematur. Praedium Poszvityni in districtu Upitensi a me emptum, tam quoad agros, q*ua*m quoad aedificia et subditos, lego et inscribo episcopatui Samogitiae, ut eo episcopus Samogitiae et successores fruantur semperq*ue* in bonis episcopatus retineatur, cum hac tamen obligatione, ut ad templum Vornense muratum quotan*n*is ex censu praedicti praedii sacerdotibus vicariis sexaginta florenos Polonicos solvat, ipsi vero sacerdotes obligabuntur singulis feriis sextis cujuslibet hebdomadae vigilias et sacrum canere in dicto templo murato alias in templo ligneo, et hoc non solum pro anima mea, sed etiam aliorum episcoporum praedecessorum, si quidem valde mirum, quod hactenus nulla fuerit facta fundatio. Ad hoc ego duos rusticos assignavi possessionatos emptos in Surwiliszki una cum domibus et agris illorum, supra quos agros modo concessi decem florenos annuos famulo meo aurigae Melchiori ad vitalitatem pro ipsius obsequiis, post mortem autem ipsius isti decem floreni redibunt ad ecclesiam Vornensem pro requiem dictorum episcoporum et computabuntur inter illos sexaginta, quos ex dicto praedio Poszvitensi episcopus Samogitiae solvere debebit annuatim perpetuis temporibus. Hoc autem non videatur grave d*omi*nis episcopis successoribus meis cum hoc de meis propriis bonis, quae posse jure etiam consangvineis meis legare, in istum finem applico. Praeterea meo labore et sumptu recuperavi subditos et agros ex Livonia quadraginta mansos, qui subditi fere ab annis 150 per Livones ab ecclesia avulsi erant, et ahuc aliquid istorum agrorum apud Justum Drum Livonem, id est septem mansi, quos dimensos ad vitalit*a*tem ei concessi, sicut et antea tenuerat; hos igitur agros episcopis successorib*us* meis liberum erit recuperare. In eodem praedio Poszvitinensi in fundo a me empto non sunt templa nisi procul distantia duobus miliarib*us*, quorum unum ab haereticis occupatum est, de quo per aliquot annos litigavi, et subditi non modo nostri, sed etiam vicini fuerunt hactenus sicut oves sine pastore valdeq*ue* cupiunt habere templum, quamobrem materiam praeparant, et de area templi tracto, si forte ante mortem id exequi non possem, rogo et obligo episcopos mihi successores, ut hoc meum intentum ad exitum perducant, et ego ex nunc ad praedicti templi exaedifica*ti*onem lego et inscribo aulam, quam aedificavi in fundo

empto dictam Dragiszki, ad q*ua*m aulam pertinent tres mansi ad pascua et subditi sex et deserti mansi quatuor. Ad templum etiam Giedrocense lego centum kopas, quibus centum kopis obligatus erit plebanus dictae ecclesiae Giedrocensis pro tempore existens emere agrum sive cum subditis possessionatis, sive non possessionatis, dum*m*odo id cedat in utilit*a*tem dictae ecclesiae; interea tamen dum se offerat occasio emendi talem agrum d*omi*ni executores dictas pecunias certo in loco apud certos homines asservabunt et deponent. Et quia ego tanq*ua*m ex progenie et styrpe ducum || Giedroyciorum natus habeo jus patronatus ad dictam ecclesiam s*anc*ti Bartholomaei in Giedroć et quia praeterea dicto templo donavi centum kopas monetae item magnam campanam emptam pro nonaginta kopis et alia ad templi illius ornatum fieri curavi, ut videlicet kappam ex holoserico villoso rubro inciso, quae nunc apud me est, pacificale magnum inauratum, in quo venerabile sacramentum portari potest, quod etiam apud me est, casulam ex damasco albo cum caeteris ad eam pertinentibus, quae pridem in dicta ecclesia servatur, casulam ex nigro holoserico raso seu atlas cum omnibus pertinentibus. Et quod vereor, ne dicta ecclesia in manus haereticorum veniat, eo quod aliqui ex iis, qui simile jus patronatus habere se praetendunt, haeretici nunc sunt, idcirco, instituo et nomino haeredem collationis et fundationis ac jus patronatus meum confero in episcopum Vilnensem pro tempore existentem et successores ejus perpetuis temporibus, ut videlicet ipsi una cum meis fratribus in perpetuum hujus testamentariae fundationis meae collaturam sint patroni dictae ecclesiae s*ancti* Bartholomaei in Giedroć in omni jure et pacto; non dubito d*omi*num episcopum Vilnensem et successores ejus hoc libenter facturos tum pro gloria Dei, tum pro conservatione ecclesiae catholicae. Erat quidem mihi in animo ossa mea in supra dicto templo Giedrocensi reponere, ubi etiam majorum meorum corpora requiescunt ab inde annis 150, qui et dictam ecclesiam erexerunt et dotarunt, verum quia hoc calamitosissimo tempore charitas valde refrixit nullaq*ue* est majorum reverentia, quin imo contemptus intolerabilis et iam non semel periclitabatur hoc templum, ne spoliaretur et profanetur, idcirco ibi humari nolo. Nihilomin*us* valde cupio dictam ecclesiam sartam tectam conservari, ne fundatores tam pia sua fundatione, quam habuerunt circa gloriam Dei promovendam et salutem animarum defraudentur, quamobrem valde cupio rogatum episcopum Vilnensem, quem dictae ecclesiae patronum nominavi, ut nunq*ua*m hujus ecclesiae curam deponat. In Widziniszki frater meus d*omi*nus d*ominus* Martinus supra nominat*us* aedificavit templum catholicum, ad quod nondum fecit fundationem ullam certam, ego tamen ad illud templum attribuo duos rusticos sive duas służbas bonorum meorum patrimonialium, qui ex aequa divisione cum fratribus ger-

manis mihi obvenere, nominati Lesiewcy et praeterea duos mansos desertos emptos a d*omi*no Stanislao Cyża, dictos Sakiszki, ibidem jacentes juxta supra dictos duos mansos Liesiewicenses, quae ex tunc concessi templo Widziniscensi et tradidi in manus d*omi*ni fratris Martini capitanei Wiłkomiriensis idq*ue* ea intentione, ut d*omi*nus plebanus habeat unde sustentet magistrum scholae, qui pueros docturus est, in quo obligo conscientiam plebani et collatorum. Et ne dicta ecclesia aliquando deseratur, collatores relinquo d*omi*num priorem dominicanorum Vilnensium pro tempore existentem, qui obligatus erit una cum haeredibus d*omi*ni capitanei Wiłkomiriensis huic ecclesiae de digno pastore providere eumq*ue* perpetuis temporibus praesentare episcopo Vilnensi. Quodsi dominus capitaneus frater meus differret sufficientem fundationem facere, tunc duo illi mansi deserti dicti Sakiszki volo, ut monasterium S*ancti* Spiritus dominicanorum illos obtineant vi testamenti mei; ipsi autem patres dominicani pro anima mea singulis feriis sextis sacrum faciant, opportunis tamen temporibus, si impediti non fuerint. Patrimonium, quod mihi divisione haeredit*a*tis paternae cum fratribus obtingit, d*omi*no Martino capitaneo Viłkomiriensi fratri et nepotibus meis, filiis defuncti domini Gasparis subcamerarii Caunensis et Joannis Zigmuntowicz, in stirpem lego et relinquo aequaliter dividendum, excepto eo, quod emi a domino Stanislao Ciża, videlicet praediolum cum || subditis et agris in Widziniszki una cum aula ad illud pertinente, quae omnia soli Joanni Sigmuntowicz nepoti meo inscribo per hoc meum testamentum. In omnibus, exceptis quinq*ue* in Widziniszki, quos d*omi*no fratri et nepoti relinquo, in omnibus inq*ua*m lacubus, quos cum ducibus Giedroiciis jure haereditario semper habui, inscribo et relinquo jus piscandi patribus jesuitis Vilnensibus, ut liberum illis sit in illis piscari sine magno reti, quod niewod dicitur, sive aliis retibus idq*ue* perpetuis temporibus videlicet in lacu Styrni, Eisioty, Inkiety, Zyszkoty et Dury. In ecclesia *sanc*ti Bartholomaei in Giedroyć duo sunt altaria cum fundatione, quae desolata sunt tam quoad aedificia, q*ua*m quoad subditos, partim propter pestem et famem, partim usurpatione collatorum, utrumq*ue* hoc altare ego cum agris hactenus retinui penes dictam ecclesiam Giedroycensem et d*omi*no Jassinski tanq*ua*m plebano Giedroycensi tradidi, obligando conscientiam ejus, ut, si forte sacerdotem ad dicta altaria habere non posset, ipsemet sacra faciat pro animabus et ut procuret una cum collatoribus dictae ecclesiae habere aliquem sacerdotem, quandoquidem etiam nunc ex dictis altariis sunt duo mansi seu służbae in Bebrusy ad eandem altariam in Giedroyc ad lacum Kamionty erant quinq*ue* mansi dicti Bistońcie, nunc autem non est nisi unus mansus; ad aliam autem altariam, quae cognominatur a possessore Wityszki, erant duo mansi in Anto-

symie deserti et pene distracti, alii duo mansi erant czobotarorum in Kieytytan, ex quibus unus est desertus, hos duos nullo jure tenet Valentinus Brzeżinski; tertiam vero altariam cognomine Dwileli plane totam cum agris et subditis pridem ab ecclesia alienatam nunc tenet d*omi*nus Pietkiewicz scriba terrestris, haeretic*us*,— istae altariae cum meliora tempora successerint, diligentia et industria plebani protunc existentis poterunt recuperari adq*ue* pristinum Dei obsequium redire. Praedium meum dictum Rzesza, emptum a variis possesoribus, distans Vilna duob*us* miliaribus inscripsi et donavi collegio Soc*ietatis* Jesu Vilnensi cum omnibus aedificiis, agris, sylvis, subditis, lacubus, pecoribus cumq*ue* omni prorsus supellectili, quae ibi habet*ur*, et cum omnibus quocunq*ue* modo ad illud praedium spectantibus, ut ipse in possessione habui, mihi solum relinquendo usq*ue* ad mortem. Si tamen r*everendissi*m*us* ep*iscop*us Samogitiae successor meus pro com*m*oditate sua,— ut nimirum Vilnam veniens impedimenta sua ibi relinquat, ligna inde habeat et alias utilit*a*tes,— vellet hoc praedium habere, liberum ei erit a patribus illud accipere, non aliter tamen, q*ua*m positis prius patribus Societ*a*tis Jesu duobus millibus florenorum, quodsi ei non placuerit, id renuntiet patribus, ut ii libere pro sua com*m*odit*a*te de eo praedio disponant illudq*ue* augeant et meliorent. Quod attinet ad dicta praedia Swir, Spor, Gozy, quae tria praedia soror mea Regina Matusowna ducissa in Giedroć habuit et habet ex inscriptione a viro suo bonae memoriae d*omi*no Felice Romanowicz vexillifero Vilnen*si*, id est Gozy et Spory, ad quod ego ipse operam meam et auxilium adhibui, Swiro autem parens noster pie defunct*us* in dotem ei reliquerat, nunc vero soror praedicta Regina mihi oppignoravit omnia tria praedicta praedia in octingentis kopis Lithvanicis, quae interea dum tenerem, quaedam illis adjeci et in triploælioravi, nam ad dicta praedia adjeci et emi Nakuninie praedium desolatum dictum Tumkowszczyzny,— ista igitur quatuor praedia volo, ut ex domo at familia n*ost*ra nunq*ua*m ullis temporibus exeant, sed ut semper primo genitus vel natu major filius possideat, nec aequa || divisione cedant ulli alteri ex fratribus et sororib*us*, neq*ue* in manus alienas sive oppignoratione, sive alienatione vel aliquo alio modo deveniant, sed perpetuis temporib*us* possideat unus post alterum, id est natu major frater et post illum natu major filius modo sint catholici, et ita continenter servabitur; quodsi non esset ei filius, tunc alter ejus frater proxime natu minor dicta praedia obtineat et post mortem ipsius filius ejus natu major illa habeat, et ita servetur dictus ordo quamdiu durabunt filii masculi in dicta linea; quodsi forte non essent tales, tunc propinquior ex illa cognatione succedet in illam haeredit*a*tem. Si etiam quis ex familia n*ost*ra et genere meo fieret sacerdos sive ex filiis fratris mei majoris, sive ex linea alterius fratris, sive

etiam minor inter fratres, tunc post mortem patris vel patrui sui succedet in haereditatem dictorum quatuor praediorum, et hoc idcirco, quod sacerdos quilibet probus non solet sua dissipare, sed etiam augere, et ita haereditas nonmodo non perit, sed crescit. Et sic possesor sive saecularis, sive sacerdos obligatus erit sive ex filiis suis, sive ex fratribus germanis saltem unum alere in studiis in collegio Vilnensi impendendo illi ad victum sumptum centum florenos sive in leguminibus, sive in peccuniis, ut ita aliqui ex familia nostra in viros insignes evadant aut etiam ecclesiastici fiant, felix e*nim* est illa domus, ex qua prodeunt sacerdotes. Et ut haec mea voluntas eo sit firmior, perpetuisq*ue* temporibus duret, praedicta quatuor praedia ipsumq*ue* eorum possessorem trado in tutelam et patrocinium episcopi Vilnensis, ut et illa praedia sint quasi in feudum et possessor in vasallum; quare episcop*us* Vilnensis tanq*ua*m feudatari*us* non poterit aliter, quam mea fert voluntas, disponere et ordinare, sed neq*ue* dictus possessor feudu*m* praedictum tenens tanq*ua*m vasall*us* potest*a*tem habebit vendendi, oppignorandi ex toto neq*ue* ex parte, aut quacunq*ue* alia ratione alienandi, nisi ita, ut a me est ordinatum, circa quod peculiares litteras dedi ad archivum ecclesiae cathedr*alis* Vilnen*sis*, quibus praedicta quatuor praedia in feudum inscripsi episcopo Vilnensi perpetuis temporibus. Ad haec post meam mortem vi hujus testamenti relinquo haeredem dictorum quatuor praediorum: Swira, Swor, Gozy, Skosiny,— d*omi*num Bartholomaeum, nepotem meum ex fratre Gaspare subcamerario Caunensi, ea conditione, ut comparens coram ep*isco*po Vilnensi juramentum praestet in manus episcopi vel ejus scribae, quod in fide catholica et ipse vivere et filios suos educare velit, nihilq*ue* dictorum bonorum vel minimum alienare, quin etiam pro posse omni modo ea se velle conservare et amplificare promittat, et insuper unum aliquem ex filiis vel fratribus suis aut fratrum filiis alet in studiis in collegio Vilnensi, cui ad sumptum et victum pendat centum florenos modo supra dicto atq*ue* ita demum in passessionem dictorum praediorum mittatur. Quodsi haec praestare nollet vel conditionibus in supra dictis litteris descriptis satisfacere recusaret, tunc liberum erit ep*isco*po Vilnensi ab illo quatuor dicta praedia recipere et alienare alteri ex filiis fratrum meorum aut fratri ejus, qui superstes erit, ea tradere cum iisdem oneribus et caeremoniis, quodsi non esse*nt* fratribus meis liberi ex linea masculina, tunc ex linea faeminina succedet propinquior, quodsi nec iste erit, tunc etiam ex remotioribus aliquis succedat, dum*m*odo sit ex familia nostra, is praeferatur aliis, et in defectu talium ex familia *nos*t*r*a, liberum erit ep*isco*po Vilnensi cui libuerit concedere dum*m*odo sacerdoti nobili quoad utrumq*ue* parentem Litvano et quidem a suis abavis idq*ue* iisdem, quibus supra conditionibus videlicet de alendo uno Lithvano tenuioris fortunae in studiis in collegio Vilnensi

eodem sumptu, quo alii, ipse autem pro anima omnium ex *nostra* familia obligatus erit saltem duo sacra in hebdomada facere. Tamdiu autem debebunt illi juvenes in studiis ali, donec ad philosophiam et ultra perveniant, si animus fuerit ulterius progredi. Nihilominus, ne soror mea ducissa Regina Matusowna sibi injuriam factam putet, quod ita disposui de dictis praediis, et ut ipsa renuntiet jam perpetuitati propter supra memoratam oppignorationem, relinquo eam in dictis omnibus praediis ad vitalitatem, si tamen in ipsis illa habitare voluerit, vel certam pensionem accipere, solum reservando ad habitandum unum praedium, quod in ejus sit libera volunt*a*te, debebit tamen Bartholomaeus || meus nepos una cum illa manere in dictis praediis tum propter obsequia illi tanq*ua*m amitae suae p*er*standa, tum propter protectionem, quippe quaecum sit faemina tali indiget praesidio vel certe cum illo conveniat, quod in singulos annos usq*ue* ad mortem ipsius velit sibi solvi. Hanc meam volunt*a*tem ultimam, ne infringi ullis temporibus patiatur, rogo ep*isco*pu*m* Vilnensem, et ut hoc onus in se propter Deum et conservationem familiae suae suscipere dignetur, si quidem hoc spectat ad bonum com*m*une. Quod attinet ad res mobiles et imprimis sacras: crucem argenteam inauratam a me factam dedi ad templum Vornense pro jucundo ingressu, casulam ex telet rubro, in qua est crux alba ejusdem materiae, cum omnibus ad eam pertinentibus, quae mihi constat plus minus centum et 50 florenis, cappam nigram ex holloserico villoso, cappam violacei holloserici incisi,— haec omnia lego ecclesiae Vornensi cathedrali. Item lego crucem auream cum catenula aurea et reliquiis, quae crux ne unq*ua*m ab ecclesia pereat, capitulum curabit et etiam si aliquis episcoporum Samogitiae vellet ea uti, eam repetet veluti ecclesiae clenodiu*m*. Item lego pelvim argentea*m* cum urceo item argenteo. Item lego altare parvulum cum reliquiis pretiosis rubro holloserico tectum, item par candelabror*um* inauratorum parvorum, item thuribulum argenteum, cujus media pars superior est ex aurichalco. Scutelam argenteam ad bibendum, quae czara dicit*ur*, lego congregationi B*eatae* M*ariae* Virginis in academia Soc*ietatis* Jes*u* Vilnae pro nobilib*us* studiosis institutae, cujus et ego membrum fui et protectorem egi. Item poculum magnum argenteum inauratum, seu rostruchaniec dictum, donatum a duce Curlandiae lego monialib*us* bernardinis vilnen*sis*. Ad templum vero Poszvitense, quod adhuc aedificari d*ictum* et, si a me non perficiet*ur*, rogo successorem meu*m* ep*isco*pum Samo*gitiae* et conscientiam ejus obligo, ut illud exaedificet; si quidem non deerit illi sumpt*us* ex supra dicto praedio, lego casulam rubram ex adamasco cum cruce alba et reliquis necessariis, item casulam aliam ex holoserico violaceo inciso cum omnib*us* necessariis, item calicem argenteam inauratam, quo ipse utebar, cu*m* bursa ex holoserico rubro, cum corporali et cus-

todia, quae habeo ab ep*isco*po Kujaviensi. Episcopatum meum relinquo integrum capitulo Mednicensi custodiendum a litib*us* prorsus liberatum, excaepto agris, sylvis, pratis in Gordy cum nobilibus Szykszna, quos, si Deus me salvum et incolumem servaverit, dabo operam ut recuperem, pro quib*us* agris praedecessores mei etiam certarunt etiam cum effusione sangvinis suor*um* subditorum usq*ue* ad necem tamen infecto negotio reliquerunt, nec ulla signa inventa sunt protestationis aut possessionis suae, imo limites et signa excisa sunt, quae omnia silentio praeterita sunt; ...

14. 1615 m. lapkričio 10 d. M. Daukšos įpėdinių sutartis dėl jo palikimo pasidalinimo

Iš 1616 m. sausio 13 d. įrašo Žemaičių žemės teismo knygose

Я Станислав Балтромеевич Довкша, а я Петр Станиславович Ромашко, я Ел(з)бета Яновна Довкшовна, малжонка звыш реченого Петра Ромашка, а я Дорота а Кристина Яновны Довкшовны, земяне и земянки *господа*рские земли Жомоитскои, маючы мы имениче сполне в полю Бобянском лежачое, мы вси зезволившысе доброволне чыним явно и вызнаваем самы на себе, иж я Петръ Ромашко а я Елзбета, Дорота а Кристина Яновны Довкшовны, прышодшы до части своеи в деле ровном с паном стриюм нашым Станиславом Довкшою в ыменичу нашом Бобянском, в земли Жомоитскои лежачом, и в спадку оичыстом по князю Миколаю канонику Довкшы а по Воитеху Довкшы, а пришодшы мы особы до части кожъды своеи, иж был посегънул пан Станислав Довкша вси речы, зо || лото, серебро, п*е*н*е*зи водлугъ тестаменту князя Миколая Довкшы, так теж што держал дом Бобянски яко стрыи рожоныи, спалы по небощику Довкшы на нас заровно, а так мы особы звыш мененые, доведившысе певне, иж за нас старане всякое чынил в молодости лет нам будучым и теж, кгды справовал тестаментъ по князю Ми-

колаю Довкшы, заровно, яко на себе, так и на нас працовал, мы тот тестаментъ узнавшы слушъныи, правдивы, кожды з нас нагороду взявшы слушъную от пана стрыя нашого Стани(сла)ва Довкшы водлугъ опису небощиковского на тестаменте, а што теж небощик князъ Миколаи каноник Довкша описал подданые Сташунцы и з ых кгрунтами, — я Петръ Ромашко, я Елзбета, я Дорота а Кристина Яновны Довкшовны, особы звыш мененые, сым нашым квытацыиным листом выречоным варуем, вечными часы волным чыним пана Станислава Довкшу, а подъданые Сташунцы при купле небощика Миколая каноника Довкшы и кгрунти тых подъданых ему, пану Станиславу Довкшы, малжонце и потомству его усътупуем и вечными часыи з ных се зреками. Так теж если бы были якие колвек добра посегненые черезъ него, пана Станислава Довкшу, яко въ речах рухомых, в серебре, золоте, в грошах, въ шатах, в конях езных и рабочех, а возгола зо всего того, яко помененого, так и непомененого, и з тых подданых Сташунцов и кгрунтов их, нагороду кожди собе взявшы зрекаем и при ним, пану стрию нашом, зоставуем вечными часы и ни мами и моцы мети не будем ни до яких накладов и шкод приводити и позывати. А если-бы которая колвек з нас особа, пропомнявшы сего листу нашого доброволного, трудност задавали в держаню ему, пану Станиславу Довкшы, малжонце и потомству его, тогды подвезуемсе и описуемсе вины место заруки кожди за себе заплатити сто копъ грошеи литовских, а и туую вину заплативщы || и досыт учынившы, пред се тот лист наш и тестаментъ яко слушны и правдивы вечными часы при зуполнои моцыи у кождого права зоставати мает. Якож Петр Ромашко а я Елзбета, Дорота а Кристина Яновны Довкшовны сполне мы с паном Станиславом Довкшою зезволившысе, с тимъ же стрюм нашым, везвавшы мы вси панов приятел нашых, згодне одностаине згодившысе, а бачечы то собе з лепшым пожытком нашым, поделилихмосе и помер-

коване межы з собою учынили з виналаску и росудку приятелского. Дом, лежачы в земли Жомоитскои у волости веленскои в поли Бобянском, таковем способом поделилихмосе и померковане межы собою учынили. Наперод, досталосе на част мою Станиславовую Довкша дворнои челеди хлопъ поробок Сабас Амъброжеевич и з жоною Елзбетою и с подвор'ю его, а на част нашую Петра Ромашка, Дороты, Алзбети а Кристины Довкшовны досталосе челеди дворнои трое: две жонки Макута а Дорота Амброжеевны и з сыном ее Макути Крищюлем Петровичом. А на част мою Станиславовую Довкша досталосе седлиско старое, яко само в собе, в огорожен'ю старом маетсе, над рекою Датнов'ю, а на том седлиску досталосе будован'я дворного светлица столовая, клетки две, яв'я; а на част нашую Петра Ромашка, Елзбети, Дороти а Кристины Яновны Довкшовны досталосе напротивко седлиска досталосе на иншом местцу нива з погноем свежым и з жытом засееным, названая урочыщом Ант-дедесес-ланкос-илкгои, будованя дворного досталосе комора (с) сенми, клец с подкледтом и другая стаенка. Якож я Петръ Ромашко, я Елзбета, Дорота а Кристина Яновны Довкшовны подвезуемсе и описуемсе ему, пану стрыю || нашому, пану Станиславу Довкшу, тот дел и розебране нашое, невъзрушываючы никоторыми причынами бы направнеишыми, держати вечными часы водлугъ сего листу нашого делчого векуистого. А гдибыхмо пропомневшы неяко вымислами правными о тое седлиско албо о челед и подданых Сташунцов вступовали, што ест на том листе делчом помененого, якую переказу чынили в держан'ю албо ку праву потегали, ку шкодом и накладом приводили и тот дел знову взрушали, тогды обовезуемсе и описуемсе вины место заруки заплатити сто коп грошеи литовских кром жадное телесное присеги. Которые тые подданые Сташунцы и челед, седлиско, речы помененые до рук своих взявшы пан Станислав Довкша че-

резъ возного и сторону шляхту до держан'я и ужыван'я вшол водлугъ сего листу делчого, так иж от дати сего листу нашого, нижеи написанои, неделечы держати, домом се будовати и ужывати, кому хотечы отдати, продати и шафовати водлугъ мисли и уподобан'я своего наилепшого вечними часы володати мает, толко вынявшы кгрунты в пашни дворнои, в лесех, гаех, сеножатех, в полю Бобянском, в земли Жомоитскои лежачом, отчызною мамы наполы поделитисе, а маем зачати делити по Великои ноцы у двух неделях в году даст Богъ пришлом тисеча шестсот шестнадцатом под виною звыш описаною. И на то-сми дали тот наш лист делчы квитацыины под печатми нашыми и с подписом руки моеи Петра Ромашка и под печатми земян господарских земли Жомоитскои и с подписы рук их, от нас очевисто упрошоных, которые на прозбу нашую учынили, печати свое приложившы руками своими подписали: пана Яна Лопинского, пана Станислава Ромашка а пана Балтромея Килчавского. Писан в Бобянах году тисеча шестсот петнадцатого месеца ноябра десятого дня.

У того листу печатеи притисненых сем а подписы рук тыми словы: «Петръ Ромашко властною рукою подписалем. Pieczentarz proszony od osob w tym liscie pomienionych przy pieczęci swey ręke swą podpisałem Jan Łopinski. Печатар прошоныи Станислав Ромашко властною рукою. Печатар прошоныи до того листу рукою властною подписал Балтромеи Килчавски».

15. Ištraukos iš Babėnų dvaro dokumentų sąrašo, sudaryto 1809 metais

Orig. privačiose rankose. Rankraštis apdarytas, in folio, pradžioje titulinis lapas, paskiau 4 nenumeruotuose puslapiuose surašytas bendras kiekvieno 18 fascikulų turinys, toliau vienas tuščias lapas ir po to eina 88 numeruoti pus-

lapiai pačių dokumentų turinio. Dviejų lapų (p. 69—72) nebėra, p. 85—88 surašyti vėlesni dokumentai, 1810—1817 metų. Gale prieš apdarą yra vėlesnių pažymėjimų apie Daukšų genealogiją, pradedant Mikalojum Daukševičium, ir kitokių. Rankraščio pavadinimas toks:

Księga | Regestrowa Dokumentow na | Dobra Babiany wielkie, alias | Dawksze, w Gubernii Litewsko- | Wileńskiey, w Powiecie Rosieńskim | w Parafii Datnowskiey leżące, z atty|nencyą Warkole czyli małe Babiany zwa|ną,— Dziedzictwa Starozakonnych Abra|hama i Dyny z Leybowiczow Chai|mowiczow Lewitanow Kupcow | i Obywatelow Kieydańskich i | Krakinowskich — Porządkiem Datt. i Epok — Roku 1809° — spo|rządzo|na.

Iš 1-jo fascikulo:

1. 1525 maj 18, indykta 14. Prawo wieczysto przedażne od Hrehorego i Piotra Giedgowdowiczow oraz ich synow Piotra i Jana Mikołajowi Dawkszewiczowi na połowicę macierzystości w Babianach z ziemicą władaną, zwaną Kotkowszczyzna, i z poddanym na imie Mikas za summę 13 kop groszy litt-ich,— z 2gim takimże prawem barwianym, a oba z kopiami polskiemi.

2. 9, indykta 7, datt-o, 1647 julij 24, w ziemstwie żmudzkim aktykowanego, wypis działu ugodliwego na dwie równe części ziemi Szedukiszek w Babianach, po stryju spadłey, między Szymkiem, Janem, Staniem i Piotrem z jedney, a Bartłomiejem Mikołajewiczem z 2giey strony.

3. 1528 apr. 24, indykta 10. Prawo wieczysto przedażne od Elżbiety Janowny Bernattowey z Jerzym, Janem, Jundelem, Bartłomiejem, Tomaszem, Maciejem synami i córką Anastazyą — Bartłomiejowi Mikołajewiczowi Dawkszewiczowi na poddanego z dzielnicy swoiey Mika Jodeykowicza z synem Kasprem i z jego ziemicą w Babianach zawładaną za summę 2 kop gro. litt.,— z kopią polską.

4. 1529 mar. 7, indykta 3. Prawo wieczysto przedażne od Elżbiety Janowny Bernattowey z Jerzym, Janem, Jundelem, Bartłomiejem, Tomaszem i Maciejem synami oraz córką Anastazyą — Bartłomiejowi Mikołajewiczowi Dawkszewiczowi na półowę imienicza macierzystego w Babianach, zwanego Kotkowszczyzna, od braci jey Hrehorego i Piotra Giedgowdowiczow oddzielonego, za summę 14 kop gro. litt.,— z kopią polską.

5. 1590 9-br 8. Dział wieczysty poddanych, czeladzi dworney, budynkow i ruchomości w Babianach między xiędzem Mikołajem, kanonikiem zmudz*ki*m, Janem, Stanisławem i Woyciechem Bartłomiejewiczami Dawkszami bracią,— z kopią.

6. 1596 jan. 10. Ułomek listu na przyznanie prawa zastawnego od Bartłomieja... xiędzu Mikołajowi Dawksie na grunta w Babianach za summę 25 kop gro. litt.

Vėliau prirašyta: Już tego niema w fascykule.

[. . .] *4 p.:* 14. 1612 jul. 1. dane, eodem 8-bra 3. w ziem*stwie* żm*u*dz*ki*m przyznane prawo wieczysto zrzeczne ugodliwe od Kaspra Juriewicza xiędzu Mikołajowi i p*an*u Stanisławowi Bartłomiejewiczom Dawkszom, przez które, po uwolnieniu od zasądzoney przysięgi i po odstąpieniu procederu w Trybunale, zrzekł się na Dawkszow wieczyście gruntu w Babianach, zwanego Katkuniszki, wedle zagraniczenia Piotra Monkiewicza woźnego.

15. 1613 febr. 13. datt-o, eodem marca 5. w grodzie żmudz*ki*m aktt-o, eodem junij 4. do ziemstwa tegoż Xttwa Żmudz*kieg*o przeniesionego wypis ziemski testamentu xiędza Mikołaja Bartłomiejewicza Dawkszy, kanonika zmudz*kiego*, przez który,— oprócz summ i ruchomosci na suffragia, na familią, sług i różne osoby rozpisanych,— kuplę swoją w Babianach, Stasiuńcy zwaną, za 125 kop gro. litt. nabytą, oraz kuplę oycowską uroczyszczem Katkuniszki, w 3ciey części na siebie przypadającą, bratu Stanisławowi zapisuie, na córki zaś bratowey, czyli na synowice, cześć

3cią w schedzie oyczystey przeznacza,— z punktami, przez x-a Mikołaja Paca, biskupa żm*u*dz*kieg*o, potwierdzonemi.

[...] *5 p.*: 18. 1614 jan. 20. pisane, eorundem 31. w ziem. żmudz*ki*m przyznane prawo wieczysto darowne od Urszuli Mikołajowny Dowginttowny Bartłomiejowey Dawkszyny Stanisławowi synowi na czeladź niewolną,— z extraktem.

[...] *7 p.*: 23. 1625 mar. 13. czyniony, eodem maja 7. w grodzie żmudz. akt*ykowa*ny, eodem junii 4. do ziemstwa żmudz*kieg*o przeniesiony, testament Stanisława Bartłomiejewicza Dawkszy, przez który Annie Sebastyanownie Dyrwoniszkownie żonie dożywocie, a Kazimierzowi synowi dziedzictwo na Babianach i Sakowiczach zostawuie,— z 3ma wypisami.

Iš 8-jo fascikulo.

[...] *53 p.*: 1. 1586 mar. 5. czyniony, eodem junii 14. w ziemstwie żmudzkim aktykowany testament Bartłomieja Mikołajewicza Dawkszewicza, przez który na imieniczu Lawdzie nad rzeczką Wodoktą żonie swey Urszuli Stanisławownie Dowginttownie dożywocie z ruchomoscią zapisuie,— z extraktem[5].

B. Kitų dokumentų turinys

Išskyrus Nr. 12, esantį Upytės pilies teismo knygose, visi kiti dokumentai yra Žemaičių žemės teismo knygose, esančiose V. D. Universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje. Pirmoji data rodo dokumento įrašo dieną. M. Daukšos titulas kiekvieną kartą duodamas toks, koks yra dokumente.

1. 1590.VII.4. Žemaičių vyskupijos kanauninko ir oficiolo, Kražių bažnyčios koplyčninko kun. M. Daukšos byla su maršalku, Mažųjų Dirvėnų tijūnu Merkeliu Vaitiekavi-

[5] Spausdinant dokumentus, palikta originalų rašyba su visais netaisyklingumais, tik rusiškuose dokumentuose kiriliniai rašmenys pakeisti „graždanka". Išleistos dėl sutrumpinto rašymo raidės įdėtos kursyvu, praleistos raidės duodamos paprastuose skliausteliuose (), o išplyšusios arba neįskaitomos kampuotuose [].

čium Jonavičium Šemetu ir jo žmona Ona Stanislovaite Jonuševičaite Radzevičaite dėl negrąžinimo jam priklausančių Kražių koplyčiai dviejų kaimų, esančių Biržinėnų valsčiuje Juodijų lauke, Badaukių ir Vizginių. M. Daukšos įgaliotiniu stoja Erazmas Survila. Kadangi dėl tų pačių kaimų Šemetus esą pašaukę teisman Beinartai, jų įgaliotinis reikalauja, kad kan. M. Daukša pirma keltų Beinartams bylą dėl teisių, tada Šemetai žinosią, kam turį atsakyti, bet teismas šį Šemetų įgaliotinio prašymą atmeta. Dėl šio teismo nutarimo Šemetai apeliuoja Vyriausiajam tribunolui.

2. 1591.X.17. Žemaičių žemės teisme stoja Žemaičių vyskupijos kanauninkas ir oficiolas, Kražių koplyčninkas kun. M. Daukša, norėdamas bylinėtis su maršalku Merkeliu Šemetu ir jo žmona Ona Rodevičaite dėl neatidavimo Badaukių ir Vizginių kaimų, esančių Beržėnų valsčiuje Juodijų lauke, bet kadangi p. Šemetienė pranešė esanti susirgusi, o jos vyras vienas atsakinėti nenorėjęs, teismas atidedamas.

3. 1592.I.12. Karšuvos valsčiaus antstolio Jono Motiejevičiaus pareiškimas, kad 1591.XII.13 jis padėjęs Getautiškių dvarelyje seklyčioje atidedamąjį raštą Žemaičių žemės kanauninkui kun. M. Daukšai, rašytą ponios Onos Merkelienės Šemetienės į kan. M. Daukšos šaukimą stoti teisman 1592 metais po Trijų Karalių teistis dėl pušynėlio ir Vizginių bei Badaukių kaimų, kadangi ji esanti pašaukta svarbesnei bylai į Ukmergės pavietą.

4. 1592.I.15. Žemaičių žemininko Abromo Jokūbavičiaus byla su Žemaičių žemės Varnių oficiolu ir kanauninku, Betygalos klebonu, Kražių altarista kun. Mikalojum Baltramiejevičium Daukša. Abromas Jokūbavičius skundžia M. Daukšą, kad 1591.VII.18 naktį jis pasiuntęs savo Getautiškių dvarelio, esančio Karklėnų valsčiuje, kuris esąs Kražių altarijai duotas žemininkų Mikalojaus Lechavičiaus ir Povilo Jokūbavičiaus Bičko, tijūnėlį Simaną Vaitkevičių su daugeliu kitų savo dvaro valdinių

į ieškovo tėviškės lauką, vadinamą „Žirnynas Pabirštaulė“, esantį Karklėnų valsčiuje. Ten jie užgrobę jo mirusiojo tėvo pasėtus tame lauke įvairius javus ir tuo smurtu atėmę iš jo valdžios tą jo lauką. M. Daukša per savo įgaliotinį Bertašių Grigarevičių iš pradžių atsikerta tuo, kad dėl savo fundušinio dvarelio jis neturėtų atsakyti žemės teisme, bet paskui reikalauja, kad byla būtų atiduota spręsti pakamariui, kuris turįs pašaukti ir kan. M. Daukšą, ir altarijos padavėjus. Remdamasis statuto 3-jo skyriaus 33 straipsniu, teismas nutaria perduoti bylą pakamariui.

5. 1592.I.16. Byloje, kur Žemaičių žemininkas Abromas Jokūbavičius skundžia žemės teismui Žemaičių žemės Varnių oficiolą ir kanauninką, Betygalos kleboną, Kražių altaristą kun. Mikalojų Baltramiejevičių Daukšą, kad, esą, jo įsakymu jo Getautiškių dvaro valdinys Mikalojus Samulevičius pagrobęs keturis ieškovo arklius, kan. M. Daukšai atsikirtus tuo, kad jį turįs teisti ne žemės teismas, bet vyskupas, teismas nutaria atiduoti bylą spręsti Žemaičių vyskupui.

6. 1592.II.5. Žemaičių kanauninko, Betygalos klebono, Kražių koplyčninko kun. M. Daukšos Getautiškių dvarelio urėdininko Ambraziejaus Jonavičiaus pareiškimas savo pono vardu už jo Getautiškių dvaro valdinį Ščeputį Kuzaitį apie tai, kad 1592.II.3 M. Šemeto ir jo žmonos valdiniai Norkus Paulavičius ir kiti įvažiavę į to M. Daukšos valdinio užaugintą miškelį, vadinamą „Šilo kalnas“, iškirtę daug medžių. Čia pat Karšuvos valsčiaus antstolio Jono Motiejevičiaus pareiškimas, kad, parodžius Varnių oficiolo ir kanauninko kun. M. Daukšos urėdininkui, jis matęs ir suskaitęs ten iškirstų kapą kelmų statybos medžių ir 80 kelmų karčių ir kitokių medžių.

7. 1592.X.9. Kun. M. Daukšos Getautiškių dvaro, esančio Karklėnų valsčiuje, urėdininko, Žemaičių žemės žemininko Ambraziejaus Gregorevičiaus skundas dėl savo pono valdinių Jurgio Gregorevičiaus ir Ščepučio Guzaičio pareiškimo, kad 1592.X.6, nesant jo ponui Žemaičių kanau-

ninkui, Kražių altaristai kun. M. Daukšai dvare, Trakų vaivados Krištupo Radvilos Kražių miestiečiai Baltramiejus Repaitis ir keli kiti atvažiavę su daugeliu padėjėjų į paminėtų valdinių namus, smurtu išmušę trobose duris ir įsiveržę į daržines; javus, būtent: 3 bosus rugių, 2 bosu vasarių rugių, 2 bosu miežių, 4 bosus žirnių,— išbarstę ir kitus sušėrę arkliams, o šieną, šiaudus, linus išblaškę.

8. 1593.I.30. Žemaičių kanauninko, Betygalos klebono kun. M. Daukšos urėdininko Jeronimo Baltramiejevičiaus Skirvainio skundas dėl savo pono Betygalos miestelėno Grigo Tamoševičiaus pareiškimo, kad 1593.I.29 tą miestelėną, važiuojantį nuo turgaus iš Raseinių ir jau privažiuojantį Betygalos klebonijos miestelį, pakalnėje, visai nebetoli Betygalos miestelio, prie upelio, užpuolęs žemininko Motiejaus Gratauskio valdinys su padėjėjais ir sumušęs, ir per tą mūšį jam dingę 26 kapos grašių.

9. 1593.X.9. Ieškovo pono Karolio Chadkevičiaus įgaliotinis ir pašauktųjų atsakovų, Žemaičių vyskupo Merkelio Giedraičio ir Žemaičių kapitulos kanauninkų kun. Mikalojaus Daukšos, kun. Balcerio Ulickio, kun. Jono Višemirskio, oficiolo, kun. Ambraziejaus Beinarto ir kun. Motiejaus Dumblianskio, įgaliotinis Žemaičių vyskupijos kapitulos kanauninkas kun. Petras Petkevičius susitaria, kad byloje, kur K. Chadkevičius yra pašaukęs teisman Žemaičių vyskupą ir kapitulą dėl pinigų ėmimo už Ritinus ir kitus įkeistus Grustės valsčiaus kaimus, jie stosią teisman po savaitės, jei jų byla bus išėjus iš rejestro, o jei dar nebus išėjus, tada turėsią laukti bylą išeinant iš rejestro.

10. 1593.X.22. Žemaičių žemininkas Ambraziejus Grigorevičius skundžiasi, kad 1593.X.20, bevažiuodamas iš Žemaičių kanauninko kun. M. Daukšos Getautiškių dvarelio, esančio Karklėnų valsčiuje, į Raseinius, jis pametęs krepšį su svarbiais savo dokumentais.

11. 1594.II.5. Petras Ažagys skundžiasi, kad 1594.I.29 nežinia kas įsibrovęs į Varnių kanauninko, Betygalos klebono kun. M. Daukšos Kražių altarijos dvarą, kuriame

P. Ažagys laikęs visą savo turtą, numušęs spyną ir išvogęs jo turtelį.

12. 1594.IX.28. Upytės generolo antstolio Mikalojaus Motiejevičiaus Daugialos kvitas, kad 1594.IX.22 Žemaičių kanauninkai kun. Mikalojus Daukša ir kun. Motiejus Dublinskis buvę atvykę į Žemaičių seniūno Karklėnų kaimą, kur Žemaičių seniūno kviesti teisėjai turėję daryti tiesą dėl Karklėnų ūkininkų padarytų kun. M. Daukšos Getautiškių dvaro valdiniams skriaudų ir žemės užgriebimo, bet teismas neįvykęs dėl to, kad nestojęs Karklėnų tijūnas Jonušas Masalskis, o į kitus valsčius vienas seniūno paskirtų teisėjų po to nebenorėjęs važiuoti.

13. 1595.VI.1. Teisman stoja Žemaičių kanauninko, Betygalos klebono, Kražių koplyčninko kun. M. Daukšos įgaliotinis Andrius Markavičius bylai su Žemaičių žemininku Merkeliu Stanislovavičium Bukantu dėl sumušimo ir sužeidimo kun. M. Daukšos Getautiškių dvarelio tijūnėlio Jono Jurevičiaus Gedminaičio ir dėl pagrobimo jo turto. Nestojus atsakovui, byla atidedama.

14. 1595.X.3. Kražių valsčiaus žemininko Mato Jonavičiaus skundas, kad 1595.X.1 rytą, gaidžiams giedant, kai jis su savo šeimyna buvęs pasišalinęs kulti savo Linkuvos dvarelyje, nutykojęs laiką, įlindęs į jo namus Varnių kanauninko, Betygalos klebono, Kražių altaristos kun. M. Daukšos Getautiškių dvaro valdinys, vardu Baltrušis Gricevičius, gyvenantis Paulupių kaime prie Kražantės upės, ir pavogęs kubilą kviečių ir sermėgą.

15. 1596.I.30. Varnių kanauninko, Betygalos klebono kun. M. Daukšos Betygalos urėdininko Stanislovo Daukšos skundas dėl Betygalos miestelėno Stanislovo Tamoševičiaus, kriaučiaus, pranešimo, kad 1596.I.28 tą Stanislovą, kriaučių, besėdintį Betygalos vaito Jono Rabačiausko namuose, sumušęs lazda Josvainių valsčiaus valdinys Baltramiejus Vasūnas.

16. 1596.I.30. Varnių kanauninko, Betygalos klebono kun. M. Daukšos Betygalos urėdininko Stanislovo Dauk-

šos skundas dėl Betygalos miestelėno Stanislovo Tamoševičiaus, kriaučiaus, pranešimo, kad 1596.I.28 tą Stanislovą, kriaučių, besėdintį Betygalos vaito Jono Rabačiausko namuose, pavojingai sumušęs Žemaičių žemininkas Jurgis Franckavičius Zabiela, taip, kad nežinia, ar jis beišliks gyvas.

17. 1596.II.3. Žemaičių kanauninko, Betygalos klebono, Kražių koplyčninko kun. M. Daukšos Getautiškių dvarelio, priklausančio Kražių koplyčiai, valdinys Vaitiekus Jonikaitis skundžiasi, kad 1596.I.31 keli Žemaičių seniūnijos Karklėnų valsčiaus valdiniai atėję į jo namus, esančius Karklėnų valsčiuje, vadinamus Rudeklaukiu, sumušę ir sužeidę jį ir pagrobę nemaža jo turto. Apie tai jis esąs pranešęs Žemaičių pilies teisme, bet paseniūnis neleidęs duoti jam išrašo. Čia pat yra antstolio pareiškimas apie žaizdų apžiūrėjimą.

18. 1596.II.3. Žemaičių kanauninko, Betygalos klebono, Kražių koplyčninko kun. M. Daukšos Getautiškių dvarelio, priklausančio Kražių koplyčiai, valdinys Stasys Mikalojevičius skundžiasi, kad 1596.I.31 keli Žemaičių seniūnijos Karklėnų valsčiaus valdiniai, sutikę jį beeinantį keliu iš kun. M. Daukšos Getautiškių dvaro į savo namus, vadinamus Rudeklaukiu, pagrobę jo arklį su balnu.

19. 1596.VI.17. Venclovo Šemeto raštas, kad Varnių kanauninko kun. M. Daukšos tarnautojas Getautiškių urėdininkas Petras [Katuzėnas] yra gavęs iš V. Šemeto valdinio Ščepučio Statkaičio 6 kapas grašių už arklį, kurias V. Šemetas yra priteisęs.

20. 1596.VI.21. Stanislovo Daukšos skundas Žemaičių kanauninko kun. M. Daukšos vardu, kad, būdamas kun. M. Daukšos įgaliotas, jis važiavęs kartu su antstoliu ir šalimi 1596.VI.16 įsivesdinti į Veliuonos valsčiaus žemininko Baltramiejaus Motiejevičiaus Babėnų dvarelį pagal jo duotą kun. M. Daukšai raštą, jog pasiskolinęs iš jo 25 kapas grašių. Ir kai, nesumokėjus skolos, jis atvažiavęs pas Baltramiejų Motiejevičių įsivesdinti į dvarelį, tas neleidęs

daryti įvado. Čia pat yra antstolio Stanislovo Skirvainio kvitas apie tai.

21. 1597.II.7. Varnių kanauninko kun. M. Daukšos Getautiškių dvarelio urėdininko Petro Mikalojevičiaus skundas, kad 1597.II.4 Žemaičių seniūnijos Karklėnų valsčiaus valdinys Mikalojus Vanšaitis su padėjėjais iškirtę medžių užaugintame kun. M. Daukšos žemėje, Karklėnų valsčiuje, miške, vadinamame Rudeklaukiu.

22. 1599.X.4 įrašytas 1599.V.9 išrašas iš Žemaičių pilies teismo knygų. Varnių kanauninko kun. M. Daukšos valdinio Petro Ščepanavičiaus skundas pilies teismui, kad 1599.V.6 Žemaičių žemininkas Jurgis Ambrasavičius smurtu įėjęs į jo ganyklą, esančią Žarėnų valsčiuje, vadinamą „Ant Svertupio", ir pagrobęs trejetą jo arklių.

23. 1599.VI.15. Žemaičių žemės antstolio Jono Motiejevičiaus pareiškimas kartu su kvitu, kad 1599.VI.1 jis įkišęs dviejų šlėktų akivaizdoje į priklausančio Žemaičių kanauninkui, Betygalos klebonui, Kražių koplyčninkui kun. M. Daukšai Getautiškių dvaro vartus atidedamąjį raštą, rašytą pono Aleksandro Radiminskio dėl bylos apie „išplėšimą iš ramaus laikymo" šienaujamos pievos, vadinamos „Kmavipkalnas piautinis".

24. 1599.X.19 Lietuvos kanclerio Levo Sapiegos valdinys Steponas Venckavičius Rėžnikas su savo žmona skundžiasi, kad, 1599.X.18 nuėjus jiedviem į Betygalos miestelį, laikomą kun. M. Daukšos, ir sustojus ten pas Betygalos miestelėną Lukošių Venckaitį, juodu begrįžtančiu gatve namo sutikęs to pat kun. M. Daukšos miestelėnas Valentinas Stanaitis, sumušęs ir pagrobęs pinigų, kepurę ir skarelę. Čia pat antstolio pareiškimas apie jų žaizdų apžiūrėjimą.

25. 1600.I.7. Onos Merkelienės Šemetienės Deltuvos dvaro urėdininkas Merkelis Lonskis pareiškia ir protestuoja, kad, negalėdamas turėti antstolio, kadangi antstoliai buvo išvažiavę į teismo posėdžius, su šalimi — penkiais šlėktomis — 1600.I.6 per Tris Karalius, pasiųstas savo po-

nios, atvažiavęs pas Žemaičių kanauninką, Betygalos kleboną kun. M. Daukšą į Betygalos klebonija, radęs klebonijoje jį patį ir atidavęs ponios skolos liekaną iš susitaikymo — 70 kapų grašių. Norėjęs atiduoti taip pat kun. Daukšai ponios raštą apie tuos pinigus prie tos šalies ir prašęs, kad jo poniai būtų grąžintas skolos membramas. Bet kun. M. Daukša, kuris jau buvęs priėmęs ir suskaitęs pinigus, nenorėjęs grąžinti membramo, sakydamas, kad tol negrąžinsiąs jai to membramo, kol nebūsią surasti raštai, duoti už (?) poną Joną Martinkevičių, tada tepriimsiąs pinigus ir grąžinsiąs membramą. Padaręs tą protestaciją, tas urėdininkas parodė teismui pinigus, kuriuos buvęs atidavęs kun. Daukšai. Čia pat yra buvusių antstolio vietoje penkių Žemaičių žemininkų: Petro Lenartavičiaus, Andriaus Stanislovavičiaus, Vaitiekaus Motiejevičiaus, Stanislovo Jonavičiaus ir Šimano Vločymskio, sausio 11 dienos pareiškimas kartu su jų kvitu, kur išdėstyta visai tas pat.

26. 1600.I.9. Ariogalos valsčiaus antstolio Andriaus Tamoševičiaus pareiškimas kartu su kvitu, kad Žemaičių kanauninkas, Betygalos klebonas, Kražių koplyčninkas kun. M. Daukša, turėdamas prie savęs tą antstolį ir šalį, du Žemaičių žemininku Petrą Milvydą ir Motiejų Tamoševičių, 1600.I.6, Trijų Karalių dieną, Betygalos klebonijos dvare nuo ryto ligi vakaro laukęs ponios Onos Merkelienės Semetienės, norėdamas gauti iš jos 70 kapų grašių, paskolintų pagal jos duotą kun. Daukšai raštą, bet tą dieną nei ji pati su tais pinigais neatvykusi į Betygalos klebonijos dvarą, nei nieko kito su įgaliojimu ir pinigais neatsiuntusi.

27. 1602.I.26. Jurbarko klebono kun. Jokūbo Krištofavičiaus Verekundo byla su Naugardo vaivada, Jurbarko seniūnu Teodoru Tiškevičium Skuminu dėl Jurbarko miestelėnų Jono Mareckio ir Andriaus Parnauskio, su kuriais jį yra teisę 1599.XII.30 Varniuose Žemaičių kanauninkai.

Tarp ko kita, kun. Verekundas skundžia Joną Mareckį, kad, Žemaičių kanauninkui M. Daukšai išsprendus 1600.I.22 bylą su Jurbarko miestelėne dėl šuns siundymo, J. Mareckis tą pat bylą kėlęs iš naujo prieš komisorius ir dėl to turįs mokėti statutinę pabaudą. Toliau skundžiasi, kad J. Mareckis, turėjęs su kun. Verekundu bylą prieš kun. M. Daukšą dėl Jurgio Findaško sumušimo, paskui iš naujo kėlęs tą bylą prieš komisorius. Dar skundžiasi, kad turėjęs su klebonu prieš M. Daukšą bylą apie numušimą spynelės ir sudeginimą brolijos žvakių, paskui vėl kėlęs tą bylą 1601 metais prieš komisorius: tą patį Mikalojų Daukšą ir Joną Višomirskį. Dar skundžiasi, kad turėjęs su klebonu kun. Verekundu bylas prieš M. Daukšą dėl nesuteikimo po išpažinties sakramento ir dėl to, kad klebonas įkeitęs ponui Žigmantui Kamenskiui kieliką ir arnotą, paskui iš naujo kėlęs tas bylas prieš komisorius. Todėl turįs mokėti statutinę pabaudą.

C. Pirmiau paskelbtų dokumentų sąrašas

1. 1585.VI.17. Antstolio pareiškimas, kad, Žemaičių kanauninko ir oficiolo klausiamas, Karklėnų ir Pavandenio antstolis atsakęs, jog pirmieji kun. M. Daukšos duoti jam šaukimai Šemetams esą sudegę, bet jokių antrųjų šaukimų, kuriuos kun. M. Daukša sako davęs jam įteikti Šemetams, jis nesąs iš Daukšos gavęs (E. Volteris, Postilla Catholicka, d. II, 1909, p. XXV).

2. 1585.VII.2. Karklėnų antstolio pareiškimas, jog Žemaičių kanauninkas ir oficiolas kun. M. Daukša siūlęs jam surašyti iš juodraščio šaukimus Šemetams sudegusiųjų vietoje, kad antstolis pareikštų teismui, jog jie esą įteikti Šemetams (Ten pat, p. XXVI).

3. 1587.IV.1. Evangeliko maršalko Morkaus Vnučko, Rietavo tijūno, testamentas, kuriame Žemaičių kanauninkas kun. M. Daukša pažymėtas liudytoju (Monumenta re-

formationis Polonicae et Lithuanicae, ser. I, sąs. 1, 2 leid. (1-asis buvo 1911 m.), Vilnius, 1925, p. 111).

4. 1588.X.7. Skundas prieš Žemaičių oficiolo kun. M. Daukšos valdinį (Post. Cat., p. XXVI).

5. 1589.VI.24. Antstolio pareiškimas, kad Mikalojus Paulavičius pasakęs ponams Beinartams, jog be reikalo jį šaukią dėl Badaukių ir Vizginių kaimų, nes tie kaimai esą atiduoti jo tėvo ir kitų kun. M. Daukšai (Ten pat, p. XXVII).

6. 1591.X.10. Mykolo Lechavičiaus raštas, kad jis pavedęs Žemaičių kanauninkui ir oficiolui kun. M. Daukšai atieškoti iš Šemetų Badaukių ir Vizginių kaimus ir atieškojus laikyti prie Kražių bažnyčios koplyčios (Ten pat, p. XXVII—XXVIII).

7. 1596.I.10. Baltramiejaus Motiejevičiaus raštas, kad jis pasiskolinęs iš Žemaičių kanauninko, Betygalos klebono kun. M. Daukšos 25 kapas grašių ir, jei negrąžinsiąs skolos laiku, kun. Daukša galįs imti valdyti jo Babėnų dvarelį (Lietuvių tauta, kn. II, d. II, Vilnius, 1911, p. 119—121).

8. 1600.X.22. Daujotai perleidžia už 100 kapų grašių Žemaičių kanauninkui, Betygalos klebonui, Kražių altaristai kun. M. Daukšai savo žemes „Karklėnus Sakvytę“ (Ten pat, p. 122—124).

9. 1609(?).VI.26. Žemaičių kanauninkų raštas, kuriuo jie praneša, kad Žemaičių vyskupu esą išrinkę Mikalojų Pocių, ir prašo jį konfirmuoti. Raštą yra pasirašę visi šeši Žemaičių vyskupijos kanauninkai, jų tarpe pirmuoju kanauninkas ir vyskupijos administratorius Mikalojus Daukša. Kadangi raštą yra pasirašęs ir kan. P. Petkevičius, kuris mirė 1610 metų pavasarį, šis raštas negali būti 1610 m., kaip nurodyta spausdintame tekste (A. Theiner, Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae, t. III, Roma, 1863, p. 328—329, iš kur perspausdinta E. Volterio „Post. Cat“, p. XXVIII—XXIX).

PAPILDOMOSIOS ŽINIOS APIE KAN. M. DAUKŠĄ

„Tautos ir žodžio" VII knygoje esu davęs pluoštelį dokumentų apie kan. M. Daukšą [1]. Vėliau pavyko surasti dar keli dokumentai Kauno arkivyskupijos kurijos archyve ir Vytauto Didžiojo Universiteto bibliotekoje. Svarbiausias jų yra 1579 m. Tarkvinijaus Pekulo, kuris buvo nuncijaus I. A. Caligario auditorius, Žemaičių vyskupijos vizitacijos aprašymas, surašytas Pekulo raštininko Stanislovo Koženevskio. Apie tos vizitacijos pradžią ir pabaigą buvo žinoma iš paskelbtų nuncijaus Caligario laiškų[1], bet pats vizitacijos aprašymas ligi šiol buvo visiškai nežinomas. Deja, tas aprašymo tekstas, bent kiek man jo teko rasti, yra nepilnas, išlikusi tėra maždaug pusė jo. Viename 1637 m. liepos mėn. 20 d. Žemaičių žemės teismo sprendime dėl Luokės bažnyčios altarijos žemių, esančiame Universiteto Bibliotekoje, sakoma, kad altaristos įgaliotinis pristatęs teismui išrašą iš tos vizitacijos, kuriame kalbama apie Luokės altarijos žemių užgrobimą, kažkodėl sakydamas, kad ta vizitacija esanti 1609 metų. Išlikusioje vizitacijos dalyje Luokės bažnyčios aprašymo nėra. Ir šiaip matyti, kad daugelio žinomų bažnyčių aprašymo trūksta. Mano turimas tekstas tėra, tur būt, nuorašas (A), padarytas tuoj po vizitacijos. Išlikę tėra 5—19 ir 27—47 lapai. Jo pradžia jau seniai yra dingusi, nes penktajame, t. y. pirmajame iš likusiųjų, lape iš viršaus užrašyta dar XVII amžiaus rašysena „Visitationes ecclesiarum". XVII amžiaus rašysena taip pat kai kur pažymėti paraštėse vizituotųjų vietų pavadinimai ir pora kitų pastebėjimų. Be to, tame pat archyve yra vėlesnio, tur būt, XVII amžiaus pirmosios pusės, nuorašo (B) dalelė, nurašyta, tur būt, iš pirmojo nuorašo, iš viso 11 puslapių, o

[1] Monumenta Poloniae Vaticana, tomus IV. Continet I. A. Caligarii nuntii Apost. in Polonia epistolas et acta 1578—1581, Cracoviae, 1915; p. 282 ir 332.

toliau paliktas nerašytas popierius: matyti, buvo daromas ne išrašas, o ketinta nurašyti visa vizitacija. Šito nuorašo B 1—5 p. tolygūs A nuorašo 17—19 lap., bet jau B 5-jo pusl. galas ir 6 puslapis duoda tą dalį apklausinėjimo kan. Daukšos, kurios nuoraše A trūksta.

Čia ne vieta duoti visas vizitacijos tekstas dėl jo didumo, teduodu tas ištraukas, kuriose, šiaip ar taip, kalbama apie kan. Daukšą ir jo valdytą parapiją, nors tos ištraukos, neleisdamos palyginti kan. Daukšos su kitais to laiko kunigais ir bažnyčių valdytojais, neduoda apie jį tikro supratimo. Iš to, kas duodamoje ištraukoje nepaminėta, norėčiau kai ką pažymėti. Kan. Daukša savo parapija rūpinosi ne mažiau, kaip kiti klebonai. Ariogaliečiai, turėdami ir savo kleboną, sakėsi dažnai gauną vežioti vaikus krikštyti į Krakes, kan. Daukšos valdomą bažnyčią [2].

Trumpai pažymėsiu, kas buvo vizitacijos metu parapijų kunigai, apie kuriuos kalbama išlikusioje vizitacijos aprašymo dalyje. Be Krakių klebono kan. Daukšos, tebuvo du žemaičiai: kun. Jurgis Jurgevičius, Ariogalos ir Butkiškės klebonas, kuris, be to, buvo kan. Petro Petkevičiaus, ne kunigo, vikaras Betygaloje, ir antras kun. Jonas Jurgevičius, Viduklės, Nemakščių ir Pašaltuonio vikaras. Kražių ir Kaltinėnų klebonas Mikalojus Karizna, kilęs iš Aukštaičių, nelaikytinas vietos kunigu, nes jis kartu buvo Vilniaus kanauninkas, be to, karaliaus referendaras ir todėl retai tesilankydavo Žemaičių vyskupystėje. Visi kiti minimi vizitacijoje parapijų kunigai buvo lenkai, kurių daugelis mažai temokėjo ar bent gerai nemokėjo lietuviškai. Vizitacijos žinios apie jų kalbos mokėjimą labai nepilnos, trumpai teužrašyta tai, ką jie patys yra pasakę, tik vieno kun. Ponikievskio apklausinėjimas apie kalbos mokėjimą yra pilnesnis, jo vieno tas kalbos mokėjimas vizitatoriaus yra patikrintas, ir paaiškėjo, kad, išgyvenęs Žemaičiuose apie 18 metų, jis maža temoka kalbėti žemaitiškai. Jo klausinėjimo ištraukas pridedu. Vizitacijoje minimi šie parapijų kunigai lenkai: 1) Step-

hanus Bienkowski, Veliuonos ir Vilkijos klebonas, be to, turi Skirsnemunę; 2) Joannes Laskowski Plocko vyskupystės, Vilkijos vikaras, Žemaičių vyskupystėje esąs 32 metus, išpažinties klausąs Vilkijoje gudiškai; 3) Joannes Mierzewszki, Raseinių klebonas, kurio vikaras yra buvęs Nicolaus Kielczewszki; 4) Joannes Bialobrzeski Plocko vyskupystės, Kražių kamendorius, žemaitiškai temokąs vidutiniškai, kas reikalingiausia; 5) Jacobus Ponikiewszki Plocko vyskupystės, Kaltinėnų vikaras, apie kurį jau pasakyta; 6) Martinus Goszliczki Plocko vyskupystės, Varnių šv. Aleksandrijos bažnyčios klebonas, vyskupo oficiolas, kuris savo žinioje turi, be to, Žarėnų bažnyčią, gerai mokąs žemaitiškai; Varniuose šv. Petro ir Povilo katedros bažnyčioje: 7) kustos Jacobus Ilinski, subdiakonas, ir vikarai: 8) Joannes Kukielka de Skrzinno, Gniezno vyskupystės, ir 9) Felix Gorkowski. Mokytojai, kurie paminėti vizitacijoje, visi yra lenkai. Jei kas tų kunigų ir mokėjo kiek geriau lietuviškai, vis dėlto buvo būtino reikalo suteikti jiems progos geriau pramokti lietuviškai, kad galėtų suprantama kalba klausyti išpažinties ir sakyti pamokslus [3].

Iš duodamų čia ištraukų matyti, kad kan. Daukša vienintelis iš kanauninkų dėvėjo kunigiškais drabužiais. Apie 1570 m. jis buvo paskirtas Krakių klebonu ir, Krakėse pagyvenęs apie porą metų, maždaug 1572 metais tapo kanauninku ir nuo to laiko jau retai bebūdavo Krakėse, kuriose laikė ligi 1579 metų pradžios vikarą. Krakių klebonijoje jis turėjo nemažą knygyną, ir jo knygų tarpe vizitatorius pažymėjo net kelias nekatalikiškas humanistų knygas. Be Daukšos knygyno Krakėse, nė vienoje klebonijoje vizitatorius nepažymėjo radęs knygų; vizitacijoje tėra pažymėtas dar knygynas pačioje Varnių katedros bažnyčioje.

Kitų dviejų raštų iš Kurijos archyvo tenurodau turinį; iš 1604 m. rašto matyti, kad dar 1604 metų gale kan. Daukša tebeturėjo Kražių koplyčią, buvo atsiteisęs Ba-

daukius ir Vizginius ir tvarkė jų ūkininkų reikalus. Šio dokumento tėra nuorašas II-ojoje Žemaičių kapitulos aktų 1620—1638 m. knygoje. Sprendžiant iš to, kad kitų kanauninkų testamentai buvo įrašomi tose protokolų ir aktų knygose, reikia manyti, kad jose buvo įrašytas ir Daukšos testamentas, bet tos I knygos, kurioje tas įrašas galėjo būti, man ligi šiol nepavyko surasti.

Iš Vytauto Didžiojo Universiteto bibliotekos rankraščių skyriaus dokumentų svarbiausias yra 1609 metų dalybų sprendimas. Iš jo, tarp ko kita, matyti, kad 1609 metų gale Betygalos klebonu buvo jau nebe kan. Daukša, bet jo tolimas giminaitis kun. Jurgis Skirvainis. Tai yra tipinga XVI amžiaus galo ir XVII amžiaus pradžios dalybų byla, kur bajorai dėl to, kad senesni padalinimai tebuvo daryti žodžiu, taigi esą neįforminti, reikalauja naujo formalaus padalinimo. Paprastai tokiose bylose nurodomos genealogijos, kurių reikia dalių dydžiui apskaityti, ir jei šalys neprieštarauja ir jos patikrinamos dokumentais, reikia pripažinti, kad jos maždaug yra tikros. Beveik visose jose giminės pirmtakas, kurio palikimas dalinamas, yra Vytauto laikų ar bent XV amžiaus pirmosios pusės bajoras. Čia toks giminės pirmtakas, kuriam priklausė Babėnai, yra nurodytas Vaidila. Kad ši tradicija yra tikra ir kad tas Vaidila turėjo keturis sūnus: Tiršlį, Donį, Sirputį, kurio giminės buvo kan. Daukša, ir Sotį, iš esančių nurodymų, manau, nereikia abejoti. Iš Žemaičio seniūno rašto Tiršlio dukteriai 1504 m. (o gal ir 1519 m.) galima spręsti, kad Tiršlys, Sirputis ir kiti jų broliai gyveno Kazimiero laikais. Tur būt, tam pačiam Sirpučiui Kazimiero buvo duota 1440—1450 m. žmonių šeima[2]. Jų tėvas Vaidila tuo būdu turėjo gyventi Vytauto laikais. Nors sprendime nesakoma, ar kan. M. Daukšos pirmtakas Daukša buvo Sirpučio sūnus, bet man atrodo tas dalykas beveik tikras, nes tas Daukša turėjo gyventi XV amžiaus gale,

[2] Литовская Метрика. Книги записей, СПб., 1910, p. 75.

maždaug d. k. Aleksandro laikais, taigi jis tegalėjo būti arba Sirpučio sūnus, arba jo žentas užkurys. Tuo būdu kan. M. Daukšos kilimas beveik tikrai yra toks: Vaidila, Sirputis Vaidilaitis, Daukša Sirputaitis, Mikalojus Daukšaitis, Baltramiejus Mikalojaitis ir jo sūnus kan. Mikalojus Daukša — ištisa Babėnų bajorų eilė nuo pat XV amžiaus pradžios. Tą sprendimą spausdinu čia ištisą, nes, viena, be giminės aplinkumos sunku suprasti XVI amžiaus Lietuvos bajoras, kuriuo buvo ir kan. Daukša; antra, jis rodo, kad bajorų „akalyčios" nėra koks dirbtinas kolektyvinės kolonizacijos padaras, kaip tai mano Esenas, nelyginant valakų reformos sodžius, bet savaime išaugęs įpėdinių dalybų keliu vienas kiemas, taigi visi kaimynai, išskyrus užkurius ir vieną antrą atpirkusį kieno dalį, yra giminės, ir kiekvienas bajoras, ligi pasilieka namie, auga ir gyvena beveik vien tų giminių aplinkumoje.

Kiti du dokumentai iš Universiteto Bibliotekos daug ko nauja neduoda. Turėjau pasižymėjęs dar kelis dokumentus iš esančių toje bibliotekoje teismų knygų, bet tie pažymėjimai kažkur dingo.

Lotyniškąjį vizitacijos tekstą yra peržiūrėjęs prof. M. Račkauskas, kuriam tariu ačiū.

Ištraukos iš 1579 metų Žemaičių vyskupijos vizitacijos, darytos nuncijaus auditoriaus Tarkvinijaus Pekulo

Iš dviejų nuorašų — XVI amžiaus (A) ir XVII amžiaus (B) — Kauno arkivyskupijos kurijos archyve

Dicta die 23 eiusdem mensis anno quo supra

Reverendus dominus Tarquinius Peculus visitator ut supra, existens in oppido Kroky reverendissimi domini episcopi Samogitiensis eiusdem dioecesis, accessit ad ecclesiam et interrogavit quendam ibi existentem, quisnam

sit plebanus istius ecclesiae? — Respondit: Est Nicolaus Daux, canonicus ecclesiae Mednicensis.

Interrogatus, ubi sit praefatus d. plebanus? — R.: Worniae,— et replicando domino dixit: Jam sunt septem hebdomadae, quod discessit, et nunquam reversus est.

Ecclesia est satis pulchra et bene constituta.

Interrog., quem reliquerit suum vicarium, ut curam gerat istius ecclesiae? — R.: Neminem reliquit,— et iterum facta replicatione, quis sit ipse et quomodo vocetur? — R.: Ego sum magister scholae et vocor Adamus Groczki.

Interrog., an sit hic relictus ab ipso plebano, ut habeat curam istius ecclesiae et rerum suarum? — R.: Ego habeo claves ecclesiae et curo res, quae sunt in ecclesia, sed alias res ego non curo, est alius factor qui curat,— et replicando domino dixit: Factor vocatur Simon Grzebiszewszki et est hic praesens.

Interrog., si nascitur aliquis puer, vel sit aliquis infirmus, aut quis velit contrahere matrimonium, quis baptiset et quis administret sacramenta, quis benedicat sponsas et faciat alia necessaria? — R.: Quando venit plebanus, tunc baptisantur, vel quando venit huc aliquis sacerdos,— et replicando domino dixit: Heri venit quidam sacerdos, qui baptisavit circa 50 pueros, et quandoque proficiscuntur ad aliam ecclesiam distantem tribus miliaribus, ita etiam ad contrahendum matrimonium,— et replicando domino dixit: Exorcitavit omnes simul deinde si(n)gillatim ad fontem lavavit.

Interrog., an in ista ecclesia servetur S^mum^ Corporis Christi Sacramentum? — R.: Est,— et ostendit tabernaculum mediocriter bonum, sed apertum, in quo est vas stanneum et intus parvula scatula cooperta serico et auro, ubi est S^mum^ Sacramentum, sed non admodum recens. Et interogante domino, quamdiu est, quod illud Sacramentum est ibi? — R.: Ab illo tempore, quo ipse plebanus discessit.

Interrog., an post discessum illius miserit unquam aliquem sacerdotem ad celebrandum missas, ad administran-

dum sacramenta et ad concionandum verbum Dei ad istam ecclesiam? — R.: Fuit quidam sacerdos ter,— et replicando domino dixit: Plebanus invitavit ipsum et parochiani postea rogarunt, ut veniat ad celebrandum in ista ecclesia.

Deinde dominus interrogavit, an habeat calicem et paramenta nesessaria? — R.: Habet,— et attulit calicem argenteum cum patena et pacificale cum aliquibus reliquiis, sed non apparet, quae reliquiae sint. Item attulit corporalia quinque mediocriter bona et planetas 7 cum albis et aliis ornamentis mundis et bonis et unam cappam aliquantulum laceratam.

Interrog., an sint libri necessarii? — R.: Sunt,— et attulit missalia duo Cracoviensia mediocriter bona, agendam Cracoviensiam novam, graduale et antiphonale vetera et lacera, item monstrantia(m) sive tabernaculum, in quo solet portari S[mum] Eucharistiae Sacramentum in processionibus ex aurichalco, quod indiget aliqua restauratione.

Deinde dominus accessit ad fontem baptismalem, quod est in medio ecclesiae in vase ligneo, in quo est intus concha parva ramea cum aqua satis munda et bene custodita, clausa clave.

Interrog., an sit liber, in quo scribuntur nomina baptisatorum et compatrum? — R.: se habere, et ostendit, et interogatus dixit: Duo tamen admittuntur ad levandum baptisatum e fonte.

Interrog., an adsit crisma? — dixit addesse, et attulit bene custoditum et similiter oleum infirmorum et catecuminorum in vasculis stanneis simul junctis.

Interrog., an habeat vinum pro celebratione missae? — R. se habere, et ostendit putridum et totum corruptum, et interrogante domino dixit: Cum isto solet celebrari.

Ecclesia est pulchra et bene custodita et apparent in ea signa consecrationis. Imagines in altari sunt jam vetustate consumptae et indigent restauratione Vexilla

quae portantur in processione sunt lacera et indigent renovatione.

A manu dextra est sacellum cum altari spoliato destructo et imaginibus destructis. A manu sinistra est altare nudum.

Interrogatus dictus magister scholae, a quanto tempore ipse functus fu(er)it magister scholae? — R.: A Nativitate Domini,— et replicando domino dixit: Non intelligo, quid sit professio fidei, et non feci talem professionem fidei.

Interrog., quot habeat discipulos? — R.: Habeo 12, sed nunc propter nundinas non frequentant scholam,— et iterum interogante domino dixit: Ego doceo grammaticam Cornelii et vitam honestam et parvum cathechismum.

Interrog., an diebus dominicis et festivis doceat doctrinam christianam? — R.: Ego soleo docere ante prandium,— et replicando domino dixit: Conveniunt etiam cives ad discendum doctrinam christianam.

Interrog., an habeat multos parochianos? — R.: Nescio,— et iterum interogante domino — R.: Sunt etiam haeretici, sed pro majori parte sunt catholici.

Interrog., an sint incantatores vel divinatores? — R. se nescire.

Interrog., an sint aliqui publici concubinarii? — R.: Similiter.

Interrog., an parochiani celebrent festa? — R., quod celebrant.

Deinde dominus accersivit factorem Simonem Grzebiszewski et interogavit eum, a quanto tempore gesserit negocia d. plebani in ista parochiali ectesia? — Dixit: A festo Paschae praesentis anni.

Interrog., quot fructus, proventus et redditus habeat ista ecclesia? — R.: In parata pecunia 6 sexagenas et 7 mansos habet pro rusticis,— et replicando domino dixit: Habet agrum etiam pro se, sed nescio quantum,— et replicando domino dixit: Adhuc non sunt recollecti omnes fruc-

tus, quia sunt in campo aliqui, et est recollecta tamen siligo hyemalis, quae ascendit ad summan 18 cassularum,— et replicando domino dixit: Jam recollegit etiam hordei 50 cassullas et tritici 16 cassula(s),— et replicando domino dixit: Fruges colligendo ego non possum coniecturare, quanta futura sit.

Interrog., an habeat aliquas decimas? — R.: quod antea habebat decimas ex praediis r^{mi} d. episcopi, sed nunc non dantur.

Interrog., an habeat tabernas? — R.: Habet tres tabernas, sed nescit quid solvant.

Interrog., an habeat strenam vel aliquid aliud? — R.: Habet strenam ex oppido ex tota parochia,— et iterum interogante domino dixit: Aliqui dant unum grossum, aliqui frumentum vel aliquid aliud et quandoque ex avena collecta et strena percipit 30 mensuras, dant etiam siliginem, pisum, anseres, animalia et alia, quae ego nescio ad quam summam ascendant.

Interrog., quam familiam habeat hic plebanus? — R.: Non habet nisi me.— Deinde replicando domino dixit: Habet duas mulieres curantes hortos, vaccas et alia animalia,— in reliquis dixit se nihil scire.

Septa cymiterii sunt aliquantulum fracta.

Dicta die

Dominus visitavit domum plebanatus, quae est satis bona et in ea sunt quam plurimi libri diversarum scientiarum satis boni et catholici praeter grammaticam graecam cum praefatione Phillippi Melanchtonis, grammatica(m) graeca(m) Mecelleri et Adagia(m) Erasmi Rotherodami.

Die 24. mensis septembris anno quo supra

Convocati oppidani supradicti oppidi Kroky et interrogati, quomodo se gerat eorum plebanus circa curam ipso-

rum, qui dixerunt et conquesti sunt, quod plebanus rarissime est in ista ecclesia et propterea non est, qui administret eis sacramenta, et quod multi pueri moriuntur sine baptismate et infirmi sine sacramento propter absentiam plebani, et non habent, qui eis celebret missam et praedicet verbum Dei, et quod a festo sancti Petri tunc ter fuit in ista ecclesia celebratum sacrum per quendam sacerdotem Martinum.

Nomina dictorum oppidanorum: Stanislaus Markowicz, Jacobus Guttus, Christoferus Jursaiczik, Bernardus Dobkowicz et alii quam plures.

Reliqua propter absentiam plebani r. dominus visitator reservavit ad cathedralem, ubi est d. Nicolaus plebanus.

Die 8 mensis octobris anno quo supra

R. dominus Tarquinius Peculus etc. visitator existens Medniki in domo episcopali fecit ad se vocare venerabilem d. Nicolaum Daux canonicum Mednicensem et plebanum in Kroki, quem supradictus dominus delato juramento in forma et ostensis supradictis literis facultatum interrogavit in primis, quanto tempore fuerit plebanus in Kroky? — R.: Novem anni in circa sunt, quod mihi fuit collata dicta ecclesia in Kroky.

Interrog., an semper in dicta ecclesia residerit? — R.: Antequam ego haberem canonicatum, semper ipse resedi, postea vero ego retinui sacerdotem,— et facta replicatione dixit: Joannem ego retinui altaristam eiusdem ecclesiae.

Interrog., per quot annos ibi fuerit dictus altarista suus vicarius? — R.: Per 7 annos vel ultra.

Interrog., quamdiu est, quod dictus Joannes discessit a dicta ecclesia? — R.: Post festum S^{mae} Trinitatis hoc anno.

Interrog., an post discessum dicti Joannis vicarii residerit ipse vel retinuerit alium sacerdotem? — R.: Ego non resedi, sed rogavi Martinum Swierzewski plebanum in Sadowo, ut haberet ejus curam,— et facta replicatione dixit: Ego scio, quod ipse ibi non resedit, quia habet suam paro-

chialem, in qua residet, sed audivi, quod fuit etiam in dicta mea parochiali in Kroky ad celebrandum et administrandum sacramenta.

Interrog., quis administret sacramenta baptismatis et matrimonium et alia sacramenta? — R.: Administrat ille Martinus pro tempore, quando it ad illam ecclesiam,— et facta replicatione dixit: Ego rogavi illum, ut velit in dicta mea parochiali adesse qualibet dominica, sed ego nescio, an inerit.

Interrog., an sciat, si in dicta ecclesia servetur venerabile Sacramentum Eucharistiae, in quo loco et quomodo? — R.: Servatur in tabernaculo extra altare in portatili corporali involutum in vase stanneo.

Interrog., quot anni sint, quod non fuit renovatum? — R.: Quando ego fui in Kroki, fuit renovatum,— et facta replicatione dixit: Ego fui in Kroki post festum s. Mariae Magdalenae.

Interrog., an retineat ibi fontem baptismalem clausum et mundum prout decet? — Quando ego fui, erat clausus et mundus.

Interrog., an retineat ibi vinum pro celebrando missis? — R.: Retineo,— et facta replicatione dixit: Ego nescio, quomodo sit nunc.

Interrog., quare non claudat cemiterium illius ecclesiae? — R.: Non est meum, sed civium hoc facere.

Interrog., an in illa ecclesia retineat libros, in quo scribat nomina baptisatorum et compatrum et etiam contrahentium matrimonium? — R. se retinere.

Interrog., an sacellum, quod est in ecclesia, habeat fundationem separatam? — R.: Olim habebat, sed postea annis praeteritis fuit occupata a Georgio Borowsky.

Interrog., an retineat ibi magistrum scholae? — R.: Retineo,— et facta replicatione dixit: Non fecit professionem fidei.

Interrog., an ipsemet fecerit professionem fidei et in manibus episcopi et in capitulo? — R.: Ego feci, sed non

juxta formam concilii Tridentini, quia tunc non erat publicatum.

Interrog., quantum habeat in fructibus dicta parochialis ecclesia? — R.: In parata pecunia habeo 12 sexagenas, quo ad agros et alia, ego nescio, quia consumo pro me at mea familia.

Interrog., an sint aliqua bona dictae parochialis ecclesiae oppignorata, alienata vel occupata? — R.: Solebant solvi decimas a r. d. episcopo Samogitiensi de quinque curiis, videlicet Kroky, Roseyny, Miełzowany, Zoranony et Kołtyniany, et audivi etiam, quod tempore mei antecessoris r^mus habuit quosdam laneos terrae, videlicet 15, et restituit tamen tres.

Interrog., an fuerit confessus hoc anno saltem semel tempore debito? — R.: negative tempore paschalis, sed postea fuisse confessum Joanni altaristae.

Interrog., nonne sciat, quod qui non communicat tempore debito, est excommunicatus? — R.: Scio, sed in saecularibus.

Interrog., quoties celebravit post octavam Paschalem? — R.: Fere semper diebus dominicis.

Interrog., an publicaverit vel publicari fecerit in sua parochia decretum concilii Tridentini circa matrimonia et bullam die Cenae Domini legi consvetam? — Ego non publicavi decretum, sed observavi constitutionem dicti decreti circa matrimonia et baptismam. De bulla Cenae Domini — R.: Ego non publicavi, sed habeo et publicabo.

Interrog. de officio parochi et de omnibus necassariis bene respondit et est satis doctus et idoneus.

Die 13. eiusdem mensis octobris in Medniky

Idem r. dominus Tarquinius Peculus etc. visitator absoluta visitatione ecclesiae parochialis in Kroky etc. ordinavit ut infra, videlicet:

Primo, ut venerabilis dominus Nicolaus Daux eiusdem ecclesiae plebanus teneatur in dicta ecclesia parochiali continue residere personaliter vel saltem sacerdotem idoneum retinere, qui curam animarum habeat sub poena 10 grossorum pro qualibet hebdomada, qua con[stit]uentum fuerit incipiente post quartam hebdomadam proxime sequentem, fabricae vel aliis rebus necessariis eiusdem ecclesiae applicandum.

Et quia praefatus d. Nicolaus dictae ecclesiae curam per duos menses cum populorum scandalo et animarum detrimento neglexit, dictus r. dominus condemnavit illum in poenam duarum sexagenarum, ex quibus comparare debeat vas parvulum argenteum ad conservandum venerabile Sacramentum Eucharistiae infra sex menses proxime sequentes, et ut dictum venerabile Sacramentum clave clausum retinere debeat sub poena unius sexagenae, ut supra applicandum.

Item missale Romanum infra annum omnino comparare debeat sub poena 4 sexagenarum, ut supra applicandum.

Item ut monstrantiam aliquantulum fractam restaurari curet infra annum sub poena unius sexagenae.

Praeterea idem Nicolaus debeat per se vel per vicarium suum in dicta ecclesia saltem semel in anno publicare bullam die Cenae Domini legi consvetam ac decretum sacri concilii Tridentini de clandestinis matrimoniis et dictum decretum observare sub poena unius sexagenae pro qualibet vice, qua con[stit]uentum fuerit, ut supra applicandum, nec non curare debeat, ut magister scholae, quem ipse in dicta parochiali ecclesia retinet, professionem fidei catholicae faciat juxta articulos a S[ta] Sede Apostolica propositos.

Praeterea etiam monuit, ut libros prohibitos, videlicet Adagia et alios, comburat vel laceret vel ad patres jesuitas castigandos infra 6 menses afferat sub poena 2 sexagenarum, ut supra applicandum.

Praesentibus venerabilibus patre Nicolao Sędkowsky sacerdote Societatis Jesu, Benedicto Kotarsky canonico Mednicensi, Martino Gosleczki officiali r^{mi} d. episcopi et me Stanislao Korzeniewski ejusdem r^{mi} domini visitatoris notario, in sacristia ecclesiae cathedralis Mednicensis. [...].

Die 5. octobris

Supradictus r. d. visitator jussit ad se vocari r^{mi} d. episcopi officialem, qui est supradictus d. Martinus Goszliczki plebanus Vorniensis, et ipsum delato juramento de veritate dicendi interogavit ut infra: [...]

Interrog., quot canonici sint in ista cathedrali ecclesia? — R.: Sex et archidiaconus,— et facta replicatione dixit: Tres sunt sacerdotes: d. Balthasar, Kotarsky et d. Nicolaus, alii non sunt sacerdotes.

Interrog., quomodo dicti canonici sint obedientes d. episcopo? — R.: Sunt nunc obedientes, quia coguntur a r^{mo} d. episcopo, sed antea non fuerunt obedientes.

Interrog., an resideant omnes in ista ecclesia? — R.: Non semper, imo raro, quia resident in suis villis, et illi, qui sunt sacerdotes, negligunt suum officium.

Interrog., an incedant semper in habitu et tonsura clericalibus? — R.: Vix tamen unus d. Nicolaus Daux canonicus incedit in habitu et tonsura,— et facta replicatione dixit: Alii clerici, qui sunt in ecclesia, negligunt habitum (et) tonsuram,— et facta replicatione dixit: Ego moneo illos, ut ferant habitum et tonsuram clericalem, sed non curant [...]

Dicta die 2. octobris

In domo r^{mo} d. episcopi r. dominus fecit vocare Joannem de Skrzinno vicarium dioecesis Gnesnensis, qui ex relatione custodis ecclesiae cathedralis administrat sacramenta in eadem ecclesia et qui in ecclesia, dum dominus illum interogabat, irridebat, cui Joanni praefatus dominus detulit juramentum de veritate dicendi et juravit tactis etc.

Inprimis interogatus, quid faciat in ista civitate? — R.: Ego sum vicarius et mansionarius,— et replicando domino dixit: A r^{mo} sum mansionarius et a canonicis vicarius,— et iterum dixit: Ab omnibus canonicis [...]

Interrog., an canonici omnes resideant in ista ecclesia? — R.: Non resident nisi unus Mathias Strykowski, qui ecclesiae non est profiguus, quia non est sacerdos, tamen acolitus [...]

Die 3. octobris Medniki

[...] Interrog., quot canonici sint in ista ecclesia? — R.: 6 et septimus archidiaconus: primus archidiaconus, qui vocatur Mathias Klodzinszki, 2. Benedictus Kotarski, 3. Petrus Petkowicz, 4. Nicolaus Daux, 5. Balthasar Uliczki, 6. Ambrosius Beinarth, 7. Mathias Strykowszki.

Interrog., an isti canonici soleant residere vel vicarium habere? — R.: Non habent vicarios praeter archidiaconum, qui nunc secum adduxit suum vicarium, et Petrum Petkovicium, qui tenet me suum vicarium, et isti ego servio personaliter [...]

Die 30 septembris anno quo supra

R. d. Tarquinius Peculus etc. visitator ut supra accessit ad ecclesiam in Koltymiany, quae est parvula, sed nova, in qua invenit quendam sacerdotem senem, inprimis ostendit literas facultatum et deinde detulit juramentum de veritate dicendi etc., et ita juravit. Postea illum interrogavit prius, quomodo ipse vocetur? — R.: Jacobus Ponikiewszki Plocensis diocesis et sum hic vicarius, plebanus vero est d. Nicolaus Korizna canonicus Vilnensis [...]

Interrog., an in ista parochia sint multi parochiani? — R.: Sunt multi, sed pro majori parte haeretici,— et iterum interogatus dixit: Ego audivi, quod sunt etiam aliqui idolatrae, qui adorant serpentes, arbores, lapides et alia, sed ego nescio, qui sint et ubi sint[1] [...]

---

[1] *Visi kiti kunigai vizitacijoje sakosi nežiną apie stabmeldystę.*

Interrog., an calleat linguam Samogiticam? — R.: Partim scio, quia fui in ista regione 18 annos [...]

Interrog., an, quando concionatur, doceat populum doctrinam christianam? — R.: Soleo concionari diebus festivis,— et facta replicatione dixit: Soleo concionari lingua Polonica, sed Orationem Domini, Salutationem Angelicam, Articulos fidei et Decem praecepta lingua Samogitica [...]

Interrog., an isti parochiani soleant confiteri et communicare? — R.: Raro confitentur et non sunt in hac civitate quatuor vel quinque, qui istud faciant,— et facta replicatione dixit: Isti confitentur lingua Samogitica,— et iterum interogatus dixit: Parum servant festa et multi etiam comedant carnes tempore prohibito praesertim extra civitatem.

[...] Et iterum facta replicatione dixit: Ego intelligo confitentes Samogitice et etiam aliquantulum loquor, quia fui in istis regionibus 18 annos,— sed facta experientia ostendit se parum scire loqui Samogitice.

1609 m. birželio 23 d. Žemaičių žemės teismo sprendimas, kuriuo nuspręsta padalinti Babėnai tarp Vaidilos palikuonių

Iš Žemaičių žemės teismo knygų Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekoje

Лета от нароженъя Сына Божого тисеча шестсот девятого месеца июня двадцат третего дня. На рокох земъских судовых водлуг...

За прыточен'емъ справы з реиестру постановивъшисе очевисто у суду земенин господарскии земъли Жомоитскои панъ Каспер Юр'евич через умоцованого своего пана Авъкгушътына Сунъкгоила поднезшы позовъ земъскии з написом на нем троига приволанъя по земян

господарских земъли Жомоитское: князя Миколая Балтромеевича Давкъшу, || кановъника жомоитского, и брат'ю его рожоную Станислава а Воитеха Балтромеевичов Давъкъшовъ, Соломона[1] Балтромеевича а Миколая Петровича, Кришътофа Миколаевича, Крыстыну, Алжъбету а Щасную Миколаев(н)ъ, Дороту Балътромеевъну, Марту а Кгенъдруту Томашовъны, Зофиею Анъдреевъну Миколаевую Воитеха Яновича и жону его Ядвигу Станиславовъну, Юр'я Касперовича и жону его Крыстыну Станиславовъну, Миколая Шымоновича, Кгенъдруту а Зофиею Яновен, Алжъбету Миколаевъну, Якуба Миколаевича Слонъчевъского и жону его Ядвигу Томашевъну Жолдеровъну, Адама а Григор'я Томашевичовъ, Луцыю Томашовъну, Андрея Балтромеевича, Матея Станиславовича, Балтромея Яновича Килчевского и малжонъку его Алжъбету[2] Рославовъну, Алену а Дороту а Крыстыну Яновънъ[3] роду Сирпутевого, — Макгъдалену Станиславовъну Скирвоиновъну Миколаевую, Яна а Станислава Щасновичовъ и малжонок ихъ Оршулю а Марыну Яновънъ, Еронима а князя Юр'я, плебана бетыкголского, Балтромеевичовъ Скирвоиновъ, Станислава Кготартовича Бялобреского и жону его Марту Мартиновъну, Ганъну Станиславовъну, Ядвигу Воитеховъну Анъдреевую и сыновъ еи Балтромея, Петра а Станислава Анъдреевичовъ, Амброжея Шымъковича и жону его Дороту Яновъну, Юр'я Яновича и жону его Яновъну, Полонею Якубовъну Миколаевую роду Сачевого Сачевичовъ, — и доведшы того позву и року за нимъ прыпалого написомъ и очевистым признанъемъ возного Петра Монковича и за постановенъемъ ку || розправе стороны позваное чинил жалобу с того позву о томъ, ижъ деи они, особы впрод речоные, маючы под

---

[1] *Orig.:* Сыномона.
[2] Алжътебу.
[3] Яновъну.

собою болшеи кгрунътовъ всякихъ оромых и неоремых, лесовъ, гаевъ, сеножатеи, дырвановъ, погноевъ, навозовъ, селищъ старых и новых, мышъниковъ, болот, зарослеи и проробковъ в ыименъю их стчизномъ, з нымъ сполно(м), ещо вечнымъ деломъ з ними не розделномъ, одно до часу (ро)зобраномъ, в земъли Жомоитскои у волости веленъскои лежачом[4], прозываемом здавъна в полю Бобянах, кгрунътов болшую часть и на лепъшых местцах одни сами держать и ужываютъ, а ему Касперу в тых кгрунътехъ всяких земъленых, звышъ мененых земълях, яким колвек именем названых быти можетъ, з делу ровъного во въсемъ от них половица приходит ему Касперу, а имъ другая половица, а они нет деи ведома для которое причыны ровъного вечистого делу водлугъ роду и линии дати и половицы ему уступити ему не хочуть ку немалои кривъде и шъкоде его.

А по вычытанъю того позву умоцованыи стороны жалуючсе пана Каспера Юр'евича панъ Авъкгушътынъ Сонъкгоило выводечы, ижъ ему Касперу Юр'евичу в том имен'ю Бабянах мало што мнеи нижъ половица з ровъного делу от них позваных водлугъ роду и линии их належытъ, покладал на писме линию роду его з позваными почавъшы от продка[5] их Воид(ила), котории мел сыновъ чотырох: Тыршля, Даня, Сирпутя а Сатя,— по котрих, то ест по Тыршълю, за правом его прирожонымъ и набытымъ от инъших участниковъ, то ест сестры[6] бабки его, которое перед нами листовъне оказовал, одна част ему Касперу Юр'евичу належитъ, а другое[7] части половица Даня за куплею[8], || которое доводечы покладал лист старыи пана Станислава Яновича, пана троцкого, старосты жомоитского, писаныи[9]

[4] лежачои.
[5] продках.
[6] сестра.
[7] другая.
[8] закупленую
[9] писанымъ.

старосвецким писмом под датою у Крожах сенътебра одинадцатого дня, инъдикъта осмого, где пишетъ, ижъ з дозволенъя его милости Кахна, Тыршлева цорка, принела собе на земълю отчизную и на Даневъщызну, куплю отца еи, мужа Паца Миколаевича, котории деи то Даныи, продавъшы частъ свою, безпотомъне з сего света зшол, а за тымъ, хоця бы се што по немъ зостало кгрунту части его, в ровъны дел межы вси участники, то естъ ему третяя част, а имъ позванымъ по братии оного Даня, по Сирпутю а Сатю, продкох их, две части приналежат, — и домавялсе умоцованыи пана Каспера Юр'евича, абы ему, пану Касперу, всего того именъя Бабянъ, то ест котори части одни правомъ прырожонымъ по Тыршлю, такъ же половица за куплею от Даня и третяя част по Даню с половицы безпотомъне зошълом, спалого от позваных з ровного делу была прысужона.

А умоцованыи от стороны позваное панъ Янъ Богушъ поведил, ижъ деи сторона моя до линии ничого не мовить и нехаи то так, ижъ чотыры брат'я сыны[10] рожоные Воидила, яко на линии показуетъ, были, лечъ же ему Касперу з роду част четвертая приналежит по Тыршлю, сторона моя до того ничого не мовить, але што се дотычет части Даня, котории безпотомъне зшол, тогъды ач на половицу части его указует сторона купли, лечъ не на усю его половицу отъ брат'и его належачую на половицу части его, а другою[11] половицою он шафовал, яко своею властною, и четвертую частъ продал тот Даны Воидилович Кахне Воитковъне, которую она продала Бутриму Монкевичу, то ест продку || пани Бялобреское, — на што два листы яко того Даня, такъ жи и тое Кахны перед нами покладал. Которимъ листомъ присмотревъшысе тот Каспер Юр'евич поведил,

[10] росыны.

[11] другую.

ижъ сут змышъленые и фалшивые, ново утвороные. За чимъ она, пани Бялобреская, яко то сутъ справедливие и по продках еи таковые се досталеи, за прысегу се брала[12]. За чымъ умоцованыи еи домавялсе, абы за присегою еи тые листы при моцы заховавъшы тую част четвертую, част по Даню, еи водлуг тых листовъ присудили, а остатокъ кгрунътовъ части Даневое правомъ спадковымъ в ровны дел на них позваных и жалуючого належитъ.

Ещо тежъ от тоежъ пани Бялобреское умоцованыи панъ Богушъ покладал лист продка его жалобливого, пана Каспора, то ест Паца Миколаевича под датою году тисеча пятсот сорок первого месеца априля продажы его двух нивъ, одное названое Навъре, а другое названое Шиле, деду ее Бутриму Монкевичу. А умоцованыи того Касъпера Юр'евича жалобливого и тому листу[13] фалшъ задавал, лечъ умоцованыи тое пани Бялобреское доводил того листом его, пана Каспера Юр'евича, на враде земъскомъ сознаным под датою году тисеча шестсот первого месеца июня тринадцатого дня, где описует, ижъ за выбытемъ (с) спокоиного держанъя з кгрунъту ниви Шилес он Каспер з малжонъкою своею тую ниву еи Бялобреское за куплею продка их от Балтромея Пацовича признавает, а ижъ деи онъ панъ Каспер Юр'евичъ вжо тымъ листомъ своимъ, на ураде прызнанымъ, тую куплю умоцнил, повъторе того листу до вонпливости никоторое приводит не может, и домавялсе, абы сторону его, пани Бялобресскую, при тых двух нивах водлуг показаного листу || было заховано.

А за тымъ знову тот же панъ Богушъ з стороныи своеи позваное, от Станислава Андреевича и брат'и его, доводечы продажы отца его пана Каспера Юр'евича нивы названое Прудавете на соланку жита небожъчи-

---

[12] брали.

[13] листовъне.

ку [14] оицу его Анъдрею Яновичу, покладал лист оица его Юр'я Станиславовича под датою году тисеча пятсот семъдесятого месеца сенътебра семънадцатого дня и домавялсе, абы при тои ниве за тымъ листомъ и за держан'емъ давъности земъское сторона его была захована. А умоцованыи стороныи жалуючое поведил, ижъ деи отец его никоторое моци до продажы (не) мел, бо ещо матка его а бабка Қаспорова в тот час[15] была жива, про то при животе еи продавати не мог.

До того покладал други лист Станислава Юшъкевича, деда его жалуючого, под датою году тисеча пятсот семдесят второго месеца февраля осъмого дня продажы нивы и сеножати его названое Нендрини на[16] бочку сеен'я, до которого листу ижъ сторона жалуючая ничого не мовила, домавялсе умоцованыи от стороны позваное, абы сторону его при тои ниве и сеножати было захована.

Ещо тежъ покладал два листы тогожъ оица его Юр'я Станиславовича, один под датою году тисеча пятсот семъдесятого месеца априля дванадцатого дня, даныи на продажу нивъки Кгравъжели и мышъник Анъдрею Яновичу, а други листъ в дате году тисеча пятсот семдесят шостого месеца сенътебра шостого дня, даны томужъ Анъдрею Яновичу на прадажу нивы на бочку названое[17] Кваркялы, — которим листомъ умоцованыи стороны жалуючое присмотревъшысе поведил, ижъ деи то сут листы обадва неправдывые || и змысленые, а не толко ижъ неправдивые, але и неправъные, бо вжо под статутомъ середним и по уфале соиму Берестеиского справованые мели быть на ураде сознаные, а за тымъ домавялсе, абы за неправъност'ю на сторону тые листы отложывъшы, але ему, пану Қасперу Юр'-

[14] небожъчицу.

[15] част.

[16] Нендрии нививы.

[17] названые.

евичу, тые кгрунъты, нивъку Кгравъжелу и мишъничок, так же ниву Кваркялу, было прысужоно. А умоцованыи стороныи позваное на томъ, яко то листы сут справидливые и с подписомъ властное руки отца его, на прысегу брал тому Станиславу Анъдреевичу и за держанъемъ давъности земъское о тые кгрунъты щитилсе и домавялсе, абы за тыми листы и за держанъемъ давъности земъское тые кгрунъты стороне его Станиславу Андреевичу были прысужоны.

Ещо тежъ тот же панъ Богушъ (от) пана Станислава Давъкъшы а от пана Якуба Слонъчевъского и инъшыхъ участниковъ с правомъ листовънымъ на прыкупли свое, котори в том же поли, приповедаючысе домавял, абы кожъдыи при праве своемъ и кгрунътах купъных были захованi, до того тежъ просил, абы были захованi при седлисках, будованъях, огородех, садех, сажавъках, погноях, гаех, зарослях кожъдыи з них вцале, а делу они ему, Касперу Юр'евичу, не боронять. На што умоцованыи пана Каспера Юр'евича поведил, ижъ деи што з своеи линии показует прыкупли, то нехаи с покоемъ у своеи линии держатъ, толко водлуг першого домавян'я своего просил, абы ему Касперу частъ приналежачая ку выделен'ю з вечистого делу была прысужона.

А так мы суд зрозумевъшы с тое справы, такъ же (с) споровъ обеюх сторон и (с) справъ, перед нами покладаных, водлугъ которых и линии перед нами оказаное видечы то бытъ, ижъ ему Касперу Юр'евичу, от них, особ позваных, частъ, || — продок их, от которого линию роду своего выводять, Во(и)дил мел сыновъ чотырох: Тыршля, Даня, Сирпутя и Сатя, — по которомъ Тыршълю одна того имен'я Бабянъского за правомъ прырожонымъ и набытым, а другои часты половица по Даню за куплею Тыршълевою належытъ, а ижъ тот Данисъ, котории части своеи, яко се вышеи назначыло, продал половицу Тыршлю, четвертую част продал прод-

ком стороны позваное Марты Мартыновъны Бялобреское, которымъ листомъ от нее оказаным ижъ умоцованыи стороны жалуючое фалъшъ задавалъ, про то еи, яко сутъ справедливие и таковие еи по продках досталисе, присегу выконат наказуем, водлуг которих листовъ по Даню еи Белобрескои купли продковъ ее четвертую част прысужаем, а за тымъ, ижъ тот Данис вжо три части с половицы волно заставивъшы безпотомъне зшол, ино тые три части межы ними, жалуючымъ Каспером а позваными, на три части присужаемъ и так тот дел ровъныи и вечыстыи межы ними сказуемъ: ему, жалуючому Касперу Юр'евичу, одну част по Тыршлю, другое част(и) половицу водлуг продка его купли от Даня и с половицы тоежъ части Даневое другое, ижъ четверта част продком а по них Бялобрескои самои, тепер позванои, водлуг листовъ купъчих достала, про то три части на трое делечи ему, Касперу Юр'евичу, част одну, а им позванымъ части две тое половицы Даневое, а особливе части по продках их Сирпутю а Сатю належачые стороне позваное з ровного делу прысужаемъ, заховуючи ещо тую Бялобрестскую при двух нивъках, однои званои Шилес за куплею продка еи, которую куплю особливе листом на ураде сознанымъ тот Каспер Юр'евич || жалуючии утвердил, а другую ниву Явъре водлуг листу старого, от Бялобрескои показаного[18], до того ещо заховуючы Станислава Анъдреевича при ниве и сеножатце Нендрии, так же пры нивъце Прудавете, купли небожъчика его отца Анъдрея Яновича от Станислава Юшъковича а Юр'я Станиславовича, ещо тежъ их, сторону позваную, заховуючы пры въсяких прыкуплях их, которие в линии и в роде своим Сирпутевомъ и Сачевом кгрунъты водлуг права листовъного вцале при кожъдом з них, як поводовых, так и отпорных, зоставати мают, ку тому зоставуючы их пры властных

[18] показанои.

будован'ях, седлисках, огородех, садех, сажовъках, погноех свежых и гаех их кожъдого з них вцале, толко з ровъного делу ровъност кгрунъту, якъ доброго, так и злого водлуг частеи их належачых кожъдому з них отдавано и з ровъного делу выделено быти мает. А ижъ Станиславъ Анъдреевич з части его, пана Каспера Юр'евича, показал два листы, менечи отца его, под рокомъ семъдесят третим и семъдесят шостымъ, которие ижъ вжо за середнего статуту даные, оказуетсе на враде не сознаные, про то оные, яко неправъные, на сторону отложывъшы, а тые кгрунъты нивъку Кгравжелу и мышъничок, такъ же ниву Кваркялу ему, пану Касперу Юр'евичу, жалуючому прысужаемъ.

На которимъ декрете нашом стороны обедве перестали, одно он, Станиславъ Анъдреевич, менечи собе тот декрет нашъ за неправъныи в отсуженъю двух нивок[19] и мышънику помененого, апелевал с тымъ до суду головъного трыбуналского, которое апеляцыи мы суд ему допустили.

Якожъ на выконанъе присеги Бялобрескои рок денъ третии присезе зложоныи припал, он Каспер Юр'евич ее до присеги не ведучи, сам доброволне || вызволил, за чи(м) мы судъ и безъ присеги еи за тыми листы при купли еи четвертое части от Даня заховуемъ, якожъ и рок тому розделу их складаемъ во две недели по Светом Михале в сем року тисеча шестсот девятого, которыи роздел их того року прыпалого зачавъшисе при возном и стороне ско(н)чон быти ма(е)т. Которая справа ест до книг земъскихъ записана.

Kitų dokumentų turinys

1. 1591. VII. 25. Pavandenio valsč. antstolio Jono Venclovavičiaus Limantavičiaus kvitas, kad jis įkišęs į sieną Badaukių vaito namuose šaukimą, rašytą Merkeliui Seme-

[19] нивох.

tui ir jo žmonai Žemaičių kanauninko ir oficiolo, Kražių koplyčninko, kan. M. Daukšos byloje dėl Badaukių ir Vizginių.— Orig. Kauno arkiv. kurijos archyve Kražių bažnyčios raštuose.

2. 1597. X. 15. Žemaičių žemės teismo sprendimas žemininko Luko Jucevičiaus byloje su Pajūrio tijūniene Darata Šimanaite Mitkevičaite Stanisloviene Šemetiene dėl nedavimo tiesos savo Karklėnų dvaro tijūnėliui Stanislovui Raslutaičiui, kuris sumušęs Luko Jucevičiaus dukterį Daratą. Tiesos jam nebuvę duota todėl, kad Šemetienės įgaliotinis pareiškė jį* neturint savos žemės (neosely), tegyvenant po kun. Daukša, todėl negalint pačiam ieškoti tiesos, o jo ponas (Daukša) už jį nebuvo skundęsis, ir Lukui Jucevičiui, norėjusiam įrodyti turint savo žemės, tai nebuvę leista. Dėl to teismas priteisė iš atsakovės muštinį grašių, bet kadangi jis neparodęs teismui turįs savos žemės (oselost), teismas nutarė, kad dėl jo skriaudos turįs skųsti jo ponas.— V. D. universiteto bibliotekoje.

3. 1604. XI. 15. Žemaičių kanauninkas, Kražių altarista kun. Daukša, Badaukių ir Vizginių ūkininkų, kuriuos jis esąs pasodinęs dvaro žemėje ir davęs 10 valakų, prašomas, kad prie tos žemės pridėtų dar 3 valakus ir nustatytų tokias jų pareigas, kad jie neturėtų jokios tarnybos eiti, nusprendžia, kad jie turėsią duoti nuo valako po 2 kapi grašių, $^1/_2$ statinės rugių ir t. t.— Nuorašas II Žemaičių kapitulos aktų knygoje 1620—1638 m., l. 63, Kauno arkiv. kurijos archyve.

4. 1606. I. 30. Žemaičių žemės teismo sprendimas dėl Žemaičių kanauninko kun. M. Daukšos skundo per savo įgaliotinį Augustiną Sangailą, kad 1601. I. 15 Jonas Stanislovavičius Šiukšta ir jo žmona Elzbieta Juraitė pasiskolinę iš kan. M. Daukšos 20 kapų grašių, kuriuos turėję grąžinti kan. M. Daukšai 1603 m. per savaitę po Velykų Varnių kanaunijoje, bet, mirus Šiukštienei, nei pats Šiukšta,

---

* Luką Jucevičių. *Red.*

nei jo vaikai, Šiukštienės įpėdiniai, negrąžinę skolos. Todėl prašoma atiteisti iš Šiukštos pusę skolos su dviguba pabauda ir nuostoliais, iš viso 40 kapų gr., o iš Šiukštienės įpėdinių antrąją skolos pusę, 10 kapų grašių. Atsakovams Šiukštams nestojus, teismas, vadovaudamasis A. Sangailos pristatytu paskolos raštu, nusprendė atiteisti visą prašomąją sumą ir 2 kapas 20 grašių teisimo pinigų (peresud), kuriuos ieškovas sumokėjo teismui.— V. D. universiteto bibliotekoje.

6. MERKELIS PETKEVIČIUS

ŽINIOS APIE MERKELĮ PETKEVIČIŲ

Merkelis Petkevičius buvo Vilniaus žemės teismo raštininkas 1581—1608 metais. Mirė jis 1608 metų pradžioje, nes paskutinis žinomas dokumentas, kuriame jis tebėra paminėtas raštininku, yra 1608 m. sausio 11 d., o jau 1608 m. lapkričio 20 d. Vilniaus žemės teismo raštininku yra Jonas Kalenda. Būdamas Vilniaus žemės teismo raštininku, Merkelis Petkevičius turėdavo atlikti ir Vyriausiojo Tribunolo raštininko priedermes, kai tas posėdžiaudavo Vilniuje, nes Tribunolas savo raštinės neturėjo.

Žinios apie Merkelį Petkevičių ir jo giminę nėra visai tikros ir labai nepilnos, bet šis tas beveik tikrai yra paaiškėję. 1516 ar 1517 metais Žygimantui Senajam skundėsi Stanislovas Jonavičius Petkavičius, kad jo broliai (t.y. pusbroliai) didžiojo kunigaikščio virtuvininkas (kuchmistr) Jurgis Mikalojevičius su savo broliu Grigaru ir Bertašius Petkavičius laiką vieni jo dėdės Vaitiekaus Ivoškavičiaus tėviškinį dvarą ir nesidaliną su juo tuo dvaru[1]. Tas Vaitiekus Ivoškavičius yra buvęs Darsūniškio ir Jiezno vietininku ir didžiojo Lietuvos kunigaikščio Aleksandro kalavijininku (mečny). Skundėjo Stanislovo Petkavičiaus sūnus Matas Stanislavovičius Petkevičius, kartais vadintas Matu Staševičium, buvo iš pradžių (1544 m.) didžiojo kunigaikščio kambariniu (komornik), o vėliau (1546—1570 m.) taurininku (čašnik) ir Skirsnemunės bei Raseinių vietininku (1561—1570 m.). 1563 m. birželio 21 d. Žygi-

[1] Литовская Метрика, I, 1903, sk. 1145.

mantas Augustas įkeitė jam už 1200 kapų grašių Raseinių miestą ir Minionių sodžių[2]. Matui Petkevičiui mirus, Raseinius su Minioniais laikė jo našlė su vaikais ir globėjais. Steponas Batoras leido Žemaičių bajorams dviem raštais — 1581 m. kovo 3 d. ir 1585 m. vasario 16 d.[3]— atpirkti Raseinius iš Mato Petkevičiaus įpėdinių, bet jie, matyti, tuojau atpirkti neįstengė. 1586 metais Raseinių laikytoju dar buvo Vilniaus žemės teismo raštininkas Merkelis Petkevičius[4]. Tik Steponui Batorui mirus, Žemaičių bajorai, suvažiavę į seimelį Kėdainiuose, pavedė Lukošiui Ždanui atpirkti savo pinigais Raseinius iš Merkelio Petkevičiaus, ką jis netrukus ir padarė. 1589 m. vasario 17 d. L. Ždanas gavo iš Žygimanto III patvirtinimą laikyti Raseinius su Minioniais, kol didysis kunigaikštis arba Žemaičių bajorai negrąžinsią jam jo sumokėtų M. Petkevičiui pinigų[5]. Tame rašte pasakyta, kad Raseiniai buvę įkeisti Merkelio Petkevičiaus dėdei tauririnkui Matui Petkevičiui. Tokiu būdu iš šito rašto paaiškėja Merkelio Petkevičiaus giminė. Jo senelis buvo jau minėtas 1516 m. Grigaras, Mikalojaus sūnus, Petkevičius. Grigaras turėjo sūnų Joną, o Merkelis buvo to Jono sūnus. Nei Grigaras, nei Jonas Petkevičiai jokių žymesnių tarnybų valstybėje, rodos, nebuvo ėję. Grigaro brolis Jurgis Petkevičius buvo didžiojo kunigaikščio virtuvininku (kuchmistr), gal dėl to jis buvo lenkiškai pramintas Jedko ar Jodko, be to, jis yra buvęs Maišiogalos vietininku ir galop dar didžiojo kunigaikščio kalavijininku. Petkevičiai turėjo Vilniaus pilyje prie šv. Onos bažnyčios namus, kuriuos 1544 m. sausio 9 d. Jurgis, virtuvininko

---

[2] Опись документов Виленского Центрального Архива древних актовых книг, вып. III, 1904, p. 58, Nr. 83.

[3] И. И. Лаппо, Великое Княжество Литовское во второй половане XVI столетия. Литовско-Русский повет и его сеймик, 1911, p. 92—96.

[4] Опись документов Виленского центрального архива, вып. I, 1901, p. 204, Nr. 155.

[5] Опись док. Вил. центр. арх., вып. III, p. 59, Nr. 94.

Jurgio Jotkos sūnus, ir kambarinis Matas Petkevičius pardavė Žygimantui Augustui už 100 kapų grašių[6]. Taigi Merkelis yra kilęs iš vidutinių bajorų giminės, kurios nariai eidavo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje mažesniųjų vietininkų ir kiemo tarnybas.

Kadangi Merkelis Petkevičius buvo Vilniaus žemės teismo raštininkas, jo dvaras turėjo būti Vilniaus apskrity, bet tikrų žinių apie jį nėra. Apie jo tėviškės žemes yra žinių kariuomenės surašyme. 1567 metų Lietuvos bajorų kariuomenės surašyme yra pažymėta, kad minėtasis jo dėdė Matas Petkevičius turėjo dvarus Maišiagaloje, Glitiškiuose ir Antažalėje Vilniaus apsk., Salake Breslaujos apsk. ir Panevėžiuke Žemaičių žemėje[7] (Vilkijos valsč.). Tame pat sąraše yra pažymėta žemininkė Katarina Steckaitė Jonienė Grigarevičienė Petkevičienė, turėjusi dvarelius Maišiagaloje ir Dubingiuose Vilniaus apsk. ir Salake Breslaujos apsk.[8] Kadangi Merkelis buvo Jono Petkevičiaus sūnus, beveik tikrai galima pasakyti, kad čia kalbama apie jo motiną našlę. Vyrui mirus, ji, tur būt, buvo pasilikusi su nepilnamečiais vaikais, kitaip, jei kuris vaikų būtų buvęs pilnametis, jis greičiausiai būtų buvęs įrašytas tame kariuomenės sąraše. Taigi iš to kariuomenės surašymo matyti, kad tuo metu pagrindiniai Petkevičių dvarai buvo apie Maišiogalą ar Salaką.

Kadangi, tėvui mirus, Merkelis liko, tur būt, nepilnametis, jį turėjo globoti greičiausiai ne tik motina, bet ir dėdės, tur būt, ir taurininkas Matas Petkevičius, kaip turtingiausias ir žymiausias giminės žmogus. Labai galimas dalykas, kad ir Merkelis gyvendavo ne tik tėviškės dvareliuose, bet ir pas dėdę, prie jo, jo dvaruose, kur ir mokslas jam buvo lengviau pasiekiamas. Tai dar tikriau galima

[6] Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции, кн. 21 г. 348.

[7] Литовская Метрика. Переписи войска литовского, 1915, sk. 464.

[8] Ten pat, sk. 532.

būtų pasakyti, jei būtų žinoma, kada mirė jo tėvas ir kada mirė jo motina. Gyventi pas dėdę Merkelis Petkevičius ne būtinai turėjo Vilniaus arba Breslaujos apsk. dvaruose. Raseiniuose, Skirsnemunėje ir kitur toliau Matui Petkevičiui tekdavo lankytis valdiniais reikalais, tik Panevėžiuke, kur turėjo dvarą, jis galėjo gyventi ir ilgiau. Apie Mato Petkevičiaus ir iš viso Petkevičių dvarelius Panevėžiuke žinoma ne tik iš minėtojo kariuomenės surašymo. Jo pusbrolis Jurgis Jedka, turėjęs Panevėžiuke dvarelį, 1544 m. pardavė jį Jonui Kuncevičiui[9]. Matas Petkevičius buvo paėmęs įkaitu Panevėžiuko dvarelį nuo kunigaikščio Motiejaus Oginskio, bet jau 1563 m. buvo jį grąžinęs jam[10]. Bet tas Oginskių dvarelis nebuvo vienintelis Mato Petkevičiaus dvarelis Panevėžiuke. Jis ten turėjo kitą dvarelį, dėl jo sienų jis bylinėjosi 1564 m. su kaimynais ir dėl tų sienų su jais susitarė geruoju. Tasai Mato Petkevičiaus dvarelis ir yra pažymėtas 1567 m. kariuomenės surašyme. Matas Petkevičius, matyti, iš seno turėjo Panevėžiuke dvarelį, juo rūpinosi, prie jo buvo paėmęs įkaitu dar kitą dvarelį nuo Oginskių. Jis, gal būt, ir gyvendavo kurį laiką savo Panevėžiuko dvarelyje arba bent dažniau jame būdavo, o prie jo ten galėjo gyventi ir jo globojamasis Merkelis Petkevičius.

Surašytame 1600 m. testamento projekte Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis paminėjo, kad Merkelis Petkevičius laikąs Giedraičių bažnyčios buvusios Dvylelių altarijos žemes ir žmones[11]. 1588 m. kunigaikštis Mikalojus Giedraitis skundėsi Vilniaus pilies teismui, kad Merkelis Petkevičius, sutikęs jį turguje Giedraičių miestelyje, grasęs jam ir jo žmonai. 1601 m. birželio 20 d. kunigaikštis Baltramiejus Giedraitis įkeitė Merkeliui Petkevičiui tarnybą žmonių Stirnių dvaro Ukmergės apsk., o vėliau,

[9] Istorijos archyvas, I, 1934, sk. 27.
[10] Ten pat, sk. 153.
[11] Tauta ir žodis, VII, 1931, p. 405.

1606 m. gegužės 1 d., įkeitė jam ir visą Stirnių dvarą[12]. 1633 m. viename dokumente yra pažymėta, kad Samuelis, Merkelio sūnus, Petkevičius, kuris buvo vedęs Vilniaus žemės teisėjo Žygimanto Giedraičio dukterį, turi Saukūnų dvarelį netoli Padubingių Gackiškių. Tas Samuelis, tur būt, buvo šito Merkelio Petkevičiaus sūnus ir tą dvarelį, gal būt, buvo paveldėjęs po tėvo. Kas buvo jo motina, t. y. kas buvo pirmoji Merkelio Petkevičiaus žmona, nežinia. Neilgai prieš mirdamas Merkelis Petkevičius vedė antrą žmoną, Petro Salkausko našlę, kunigaikštytę Daratą Jokūbaitę Giedraitytę, vyskupo Merkelio Giedraičio pusseserę. 1603 m. rugsėjo 27 d. ji, rodosi, dar nebuvo ištekėjusi už Merkelio Petkevičiaus[13].

Tokiu būdu ir per savo dvarus, ir per savo giminę, ir per tarnybą Merkelis Petkevičius, kiek apie jį žinoma, teturėjo santykių su tais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kraštais, kuriuose gyveno ir tebegyvena lietuviai.

---

[12] Опись док. Вил. центр. арх., вып. VI, 1908, sk. 134, Nr. 62 ir sk. 238, Nr. 89.

[13] Ten pat, sk. 178, Nr. 102.

7. SALIAMONAS SLAVOČINSKIS

SALIAMONO SLAVOČINSKIO BIOGRAFIJOS ŽINIOS

Saliamono Slavočinskio senelis Mikalojus, Stanislovo sūnus, Slavočinskis 1604 metų vasario mėnesį nusipirko iš trijų Žemaičių bajorų Liupkiškės (Lipkiškės) dvarelį netoli Nemakščių, tuo metu buvusį Viduklės valsčiuje. Nuo to laiko Liupkiškės dvaras du ar tris šimtmečius buvo pagrindinė Žemaičių bajorų Slavočinskių, jo įpėdinių, tėvonija. Surašydamas 1637 metais savo testamentą, M. Slavočinskis pasivadino jame Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemininku, bet vienintelis žemės turtas, kurį jis testamentu paliko įpėdiniams, buvo tas Liupkiškės dvaras Žemaičių žemėje. Jokio žemės turto Lenkijoje ar kur kitur Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje jis nepaminėjo testamente — neturėjo. Matyti, jis buvo kilęs iš Lenkijos bajorų, kurie, tur būt, yra turėję žemės turtų Lenkijoje, bet tuo metu jam tie turtai nebepriklausė. M. Slavočinskis gal tebeturėjo šiokių tokių žinių apie savo giminės tėvoniją Lenkijoje ir norėjo savo testamente pasakyti, kad jis yra tikras šlėkta, turįs kilmingą giminę, kad ir kažin kur toli. Jo sūnus ir tolesni įpėdiniai XVII a. dokumentuose, kurių nemaža teko matyti, visada vadinosi tiktai Žemaičių krašto žemininkais. Visi jie tuokėsi tik su Žemaičių bajorų dukterimis, todėl XVII amžiuje Mikalojaus Slavočinskio įpėdiniai buvo tikra Žemaičių bajorų giminė. Dviejuose dokumentuose, rašytuose 1648 ir 1649 metais, vienintelis Mikalojaus Slavočinskio sūnus Jonas Aleksandras yra pasivadinęs Slavočinskiu Mozerka, kaip kad „Giesmėse“ yra pavadintas jo

sudarytojas Saliamonas. Tą pavadinimą paaiškina Jono sūnaus Andriaus 1671 metų dokumentas, kuriame jis yra pasivadinęs Andrium Slavočinskiu iš Mozyrsko. Tai, tur būt, Mozyrius pietryčių Baltarusijoje. Nei Mikalojaus Slavočinskio 1637 metų testamente, nei Andriaus brolio Tamošiaus 1684 metų testamente joks priklausąs jiems Mozyriaus turtas nepaminėtas. Todėl reikia manyti, kad kaip Mikalojaus pasivadinimas Lenkijos žemininku, taip ir Andriaus pasakymas, kad jo giminė esanti kilusi iš Mozyriaus, tiek tesako, kad Žemaičių Slavočinskių protėviai, kilę iš Lenkijos šlėktų, pirmiau buvo įsikūrę Mozyriuje ir iš ten persikėlę į Žemaitiją. Slavočinskius, svetimo krašto bajorus, atsikėlusius iš Mozyriaus, žemaičiams, gal būt, paprasčiau buvo praminti pagal jų kilimo vietą Mozerkomis — tas pavadinimas, tur būt, reiškė Mozyriaus krašto žmones. Bet galėjo būti ir atvirkščiai. Gal Mikalojus Slavočinskis buvo kilęs iš Mozūrų, dėl to žemaičių buvo pramintas Mozerka, o po 70 metų vienas jo įpėdinių, nebežinodamas apie mozūrišką giminės kilmę ir norėdamas suprasti bei paaiškinti aplinkinių žmonių iš seno tebekartojamą praminimą, pabandė jį paaiškinti tariamuoju kilimu iš Mozyriaus.

Mikalojus Slavočinskis mirė 1637 metais. Prieš mirtį jis surašydino testamentą, kuriuo įsakė palaidoti save Raseinių reformatų bažnyčioje ir užrašė tai bažnyčiai 200 kapų grašių. Jis buvo, matyti, gana uolus reformatas. Kaip matyti iš vieno 1637 metų informacinio rašto apie Raseinių ir Kelmės reformatų bažnyčias, M. Slavočinskio sūnus Jonas Aleksandras buvo popiežininkas, t. y. katalikas. Tas Jonas Aleksandras 1631 metais buvo vedęs Katariną Gorskaitę, Chrizostomo Gorskio dukterį; pastarasis buvo uolus reformatas, užrašė 1630 metais nemaža turto Mankiškių reformatų bažnyčiai, buvusiai netoli Pašušvio. Kurios tikybos buvo pati Katarina Gorskaitė, dokumentuose neteko užtikti žinių. Jos sesuo Alškė, ištekėjusi už Jurgio Daugialos, buvo reformatė; Katarina buvo tik-

riausiai tos pat tikybos, kaip ir tėvas bei sesuo, t. y. reformatė. Jono ir Katarinos Slavočinskių sūnus Tamošius buvo katalikas. Taigi, Slavočinskių šeima apie 1620—1640 metus tikybos atžvilgiu buvo maišyta, iš pradžių joje vyravo reformatai, o paskiau katalikai.

Mirdamas 1637 metais, Mikalojus Slavočinskis paliko žmoną Reginą Valavičiūtę, sūnų Joną Aleksandrą ir dukterį Aleną, kuri buvo ištekėjusi už Merkelio Pilsudskio ir gavusi iš tėvų kraitį. Savo dvarą, Liupkiškę, Mikalojus paliko ligi gyvos galvos žmonai Reginai, tik jai mirus, dvaras turėjo atitekti sūnui. Sūnus Jonas, kad ir buvo vedęs, tėvo, matyti, nebuvo atidalintas ir gyveno, tur būt, ten pat, Liupkiškėje. Jį, kaip žinantį visus Liupkiškės dvaro reikalus, tėvas testamentu paskyrė vienu iš trijų testamento vykdytojų ir našlės patarėjų. Vėliau, mirus Jonui Aleksandrui Slavočinskiui, jo sūnūs Tamošius ir Andrius pasidalijo perpus Liupkiškės žemes ir valstiečius. Kiekvienam jų teko po 3 valstiečių kiemus. Maždaug 6 valstiečių kiemai turėjo būti Liupkiškėje ir Mikalojaus mirimo metu, nes didelių žemės pirkimų ir pardavimų, Jonui Aleksandrui valdant Liupkiškę, nebuvo. Jonas Aleksandras vedė Katariną Gorskaitę 1631 metais ir turėjo su ja sūnus Tamošių ir Andrių, kurie dar 1662 metais buvo nepilnamečiai. Be to, jis turėjo ir dukterį Reginą Teodorą. Duktė ištekėjo už Zaleskio ir pakvitavo 1651 metais savo tėvą ir jo žmoną Katariną už duotą kraitį bei už gautą iš jų jos motinos Zofijos Chrustauskaitės palikimą. Kartu ji atsisakė pretenzijų į Liupkiškę. Taigi, Jonas Aleksandras Slavočinskis iš pradžių buvo vedęs Zofiją Chrustauskaitę. Kada jis ją vedė, nėra žinių, bet mirė ji ne vėliau kaip 1630 metais, nes jau 1631 metų sausio mėnesį jis pasipiršo Katarinai Gorskaitei ir greit po to ją vedė.

Jokiame matytame dokumente apie Liupkiškę ir tuos Slavočinskius prieš 1660 metus, kol Saliamonas Slavočinskis buvo gyvas, nėra užsiminta, kad Liupkiškės Slavočinskių šeimai priklausė ir Saliamonas Slavočinskis.

Tik jam mirus 1660 metais, Katarinai Gorskaitei ir jos sūnums Tamošiui bei Andriui Slavočinskiams buvo iškelta byla dėl Saliamono Slavočinskio ir jo tarno padarytų skriaudų atlyginimo. Matyti, jie buvo Saliamono įpėdiniai ir paveldėjo jo dalį Liupkiškėje. Be to, viename vėlesniame Tamošiaus sūnaus Mykolo Pranciškaus Slavočinskio rašte ir Andrius, ir Saliamonas Slavočinskiai vienodai vadinami jo dėdėmis, sakoma, kad, Tamošiui ir Andriui pasidalinus Liupkiškę pusiau, kunigas Saliamonas surašęs ar nurašęs dalybų raštus bei turto inventorius. Taigi, Saliamonas taip pat buvo Jono Aleksandro Slavočinskio sūnus. Kadangi jis turėjo būti gimęs prieš 1630 metus, jo motina turėjo būti pirmoji Jono Aleksandro žmona Zofija Chrustauskaitė. Kodėl Saliamonas neturėjo dalies Liupkiškėje, neaišku, bet, matyti, jis pats nepretendavo į tą dalį, su pasidalinusiais savo tarpe Liupkiškę broliais gyveno geruoju, net padėjo jiems per dalybas ir, tapęs Šiaulėnų klebonu, buvo kurį laiką pasiėmęs ūkvedžiu tenai vieną savo brolį. Viename dokumente apie Saliamoną Slavočinskį jis yra pavadintas Saliamonu Juozapu. Matyti, tai buvo jo pilnas vardas, bet paprastai jis buvo vadinamas tik Saliamonu, kaip ir jo tėvas kartais buvo vadinamas tik Jonu.

Nepavyko užtikti jokių žinių, kada ir kaip Saliamonas Slavočinskis pateko jėzuitų globon ir pasidarė aliumnu. Šiuo metu vienintelis žinių apie tai šaltinis yra paminėjimai spausdintose jo knygose.

Baigęs mokslus, Saliamonas Slavočinskis buvo įšventintas kunigu. Matyti, jėzuitų globojamas, jis gavo pasinaudoti reikalingų didikų protekcija ir buvo iškeltas į geras, pelningas bažnytines vietas. 1650 metais ar 1651 metų pradžioje, matyti, gavęs prezentaciją į Šiaulėnų klebono vietą, tur būt, nesulaukdamas vyskupijos vyresnybės patvirtinimo ir įvesdinimo, jis pats įsibrovė į Šiaulėnų kleboniją. Netrukus po to, mirus Kražių klebonui M. Sviechovskiui 1651 metais (apie liepos mėnesį), jis gavo

1651 m. rugpiūčio 17 d. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didžiojo maršalko Aleksandro Liudviko Radvilos prezentacijos raštą į Kražių klebono vietą, bet Žemaičių vyskupijos vyresnybė tos klebono vietos jam nedavė. Pareiškęs dėl to protestą Vilniaus vyskupijos konsistorijoje, jis smurtu užgrobė Kražių kleboniją ir jos turtus. Žemaičių vyskupas dėl klebonijų užgrobimo pakartotinai pagrasė jam ekskomunika, bet S. Slavočinskis to nepaisė, klebonavo Šiaulėnuose ir Kražiuose, valdė šių klebonijų turtus ir net buvo, be to, paskirtas Piltenės kanauninku Latvijoje. 1655 m. liepos 31 d. dėl Kražių klebonijos užgrobimo Saliamonas Slavočinskis buvo ekskomunikuotas. Kad kun. S. Slavočinskis neklausė vyskupijos vyresnybės ir ne visai kukliai elgėsi klebonaudamas, rodo išlikę kai kurie skundai teismų ir bažnyčių raštuose, kurie, kad ir nedaug teduoda konkrečių žinių apie jo klebonavimą, bet rodo jo būdą bei santykius su bažnytine vyresnybe, sunkiai suderinamus su tikybinio literato supratimu. Apie jo literatūrinius darbus klebonaujant nieko nežinoma. Jis valdė gana turtingas klebonijas, laikė Šiaulėnuose, Kražiuose ir Kražių klebonijos Pajūrio dvarelyje savo ūkvedžius, buvo kur kas stambesnis feodalas, negu galėjo būti, jeigu tebūtų paėmęs iš savo brolių Liupkiškės dvarelio dalį su atitenkančiais jo daliai dviem baudžiauninkais. Klebonijas S. Slavočinskis valdė, tur būt, ligi mirties. Mirė jis, matyti, švedų antplūdžio metu, nes 1660 metais, jau jam mirus, jo pamotei ir broliams buvo keliama byla dėl skriaudų, kurių buvo padaręs Kražių klebonijos Pajūrio dvarelio ūkvedis Zembrickis.

LIETUVIŠKAS TIKĖJIMO AKTO IR GIESMĖS „TANTUM ERGO SACRAMENTUM“ VERTIMAS IŠ 1662 m.

Abu lietuviški tekstai buvo pridėti prie Vilniaus vyskupo Jurgio Bialozoro 1662 m. balandžio mėn. 28 d. rašto Vilniaus vyskupijos dvasininkams. Čia jie paimti iš nuorašo Merkinės dekanato 1659—1683 m.

procesų knygoje (Processus in decanatu Merecensi ab anno Domini 1659), saugomoje Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko universiteto Mokslinės bibliotekos rankraščių skyriuje.

Pažymėtina, kad giesmės *Tantum ergo Sacramentum* vertimas yra visai skirtingas nuo S. M. Slavočinskio (I 143_{8-19})*, kur ši giesmė ėjo kaip kitos (Pange lingua gloriosi) dalis. 1726 m. „Balse širdies" tas vertimas nepanaudotas. Ten pakartotas giesmės tekstas iš S. M. Slavočinskio (p. 111), o toliau, kaip atskira giesmė (p. 113), įdėtas naujas vertimas.

Pateikiama vyskupo J. Bialozoro rašto pradžia, pora ištraukų iš jo, lenkiško priedo dalis ir lietuviški tekstai ištisai.

Georgius Białłozor, Dei et apostolicae sedis gratia episcopus Vilnensis. Illustrissimis, perillustribus, illustribus, admodum reverendis dominis praelatis et canonicis, abbatibus, reverendis, venerabilibus decanis, praepositis, parochis, commendariis, vicariis, altaristis, capellanis et universo clero tam saeculari quam regulari dioecesis nostrae Vilnensis salutem in Domino [...]

Secundum punctum

Itaque volumus, quoniam indictae et assignatae anterioribus annis supplicationes ob ecclesiarum desolationem, cantorum penuriam, aliasque legitimas causas praescripta ibi forma et modo peragi et expediri non possunt, in ecclesiis parochialibus et regularium post matutinas preces aut proxime ante vel post sacrum pro commoditate maiori ipsi parochi per se vel per alium Pater Noster, Ave Maria, Credo, Decem Praecepta et ecclesiae actum contritionis lingua vernacula, cuius formam praesentibus affigimus, recitent, quem actum contritionis descriptum legibili charactere ad ecclesiae fores vel parietes ab intra affigi statuimus [...]

Datum Vilnae anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo secundo vigesima octava mensis Aprilis.

Toliau, kitame lape, yra lenkiškas tekstas, pavadintas taip:

---

* S. M. Slavočinskis, Giesmės tikėjimui katalickam priderančios 1646, V., 1958. *Red.*

Akt wiary, nadzieie, miłosci y skruchy serdeczney. Takowy akt w niedostatku spowiedzi z szczyrego serca językiem albo myslą odprawiony y naygrzesznieyszego człowieka zbawic moze w te albo tym podobne słowa.

Po tų žodžių yra pats tikėjimo akto tekstas, kuris baigiasi taip:

In elevatione

Przed tak wielkim sakramentem upadaymy na twarzy,
Niech ustąpią z testamentem nowym sprawom juz starzy.
Wiara będzie supplementem, co się zmysłom nie zdarzy,
Ociec z Synem niech to sprawi, by mu dzięka zabrzmiała.
Niech Duch Swięty błogosławi, by się jego moc zstała,
Niech nas nasza wiara stawi, gdzie jest wieczna czesc, chwała.

Po lenkiško teksto naujame lape yra šis lietuviškas tekstas be pavadinimo:

Fides

Tykiu yr yzpazystu Diewa Traycey Szwintay wiena, Tiewu, Sunu yr Dwasi[u] Szwintu, trysa persunasa wiena Diewa.

Tykiu tay wisa, ku naris tiki yr tury Baznicia szwinta kataliku Rymo, yr tay szwintay wieroy giwentie noriu yr vzu tu tikieimu numirtie[1] gatawas esmi.

Spes

Paduksy[2] mano wisu milistay Diewa yr kuncioy Iezusa Chrystusas, Sunos Diewa, paguldziow.

Charitas

Milu tawi, Wieszpatie Diewe mano, yz wisos szerdes mano, yz wisos duszias mano, yz wisu silu mano yr del[3] tas meyłes

---

[1] kumirtie.

[2] *Lenkiškame tekste:* nadzieią.

[3] dey.

Diewa nog ta meta, nog tas wałandas noru yr stiprey zadu wisus prysakimus Diewo vzłaykitie yr wisa nusideymu su Diewa padeymu sawgoties. Wieszpatie Iezaw Chryste, tykras Diewe yr zmagow, sutwertai yr atpirktai manas, Diewe wienatyi, gieribe mano, milu tawi yz wisas szyrde[s] mano, milu tawi vnt wiso.

Actus contritionis, promissio [com]mendationis

Gaylosi, gaylosi yz wisos szyrdes mano, /[4]iog tawi, gieribe mano amzina, kada nusideymais mana pazeydziow[4]/. Zadu pataysyma zywata man[o], zadu dawgiesmi nieprestotie[5], wisakiu prazaysciu[6] nusydeimo sawgoties. Zadu dasiłaystuiu nusideymu spawiedocies yr pakutu nog kuniga yzdot[u] yzpilditie. Del meyłes tawo wysokios abidas mano, kurias noris tureiow nog artyma mano, dawanoiu yr atłaydziu yr gieidziu[7], adunt teypo[gi] yr man artimas mano padaritu, kuriam, iey pateysiey apsikaltinaw, nariu yz pirmo karta (gana) padarytie[8].

Oblatio pro peccatis in vim satisfactionis

Del vzmokieima wel didziu nusydeimu yr neteysybiu mano tay, k[a] turiu brangawsie, taw, Diewe mano, affierawaiu, tawo tikru[9] kra[wiu], Iezaw Wieszpatie, yzganitaios mano, del musu nusideiusu prałeiey. Afierawaiu wisakiu kinteimu yr

[4] iog tawi, gieribe mano kadu man[o] amzina, nusideymaia mana pazeydziow. *Lenk.:* zem cię kiedy, dobro moie wieczne, grzechami mymi obraził.

[5] *Lenk.:* nie grzeszyc.

[6] *Lenk.:* okazyi.

[7] gierdziu.

[8] *Lenk.:* dosyc uczynic.

[9] tikiu.

nupelnus tawo yr matinos tawo szwe[n]-ciawsios Pannos Maryos yr wisu szwyntuiu, a prieg tam atadom[i] teypagi wisakius, iey kurie ira, gieras darbos mano, wisa zywat[a] mano, wisakius sapulus mano. Turiu paduksi gieribey yr mey[ła]-szyrdystey tawo, iog del kruwina kinteyma tawa dosi man m[ili]stu tawo, adunt zywatu mano pataysicia yr baymey tawa bucia iki smerti mano. Amen.

Teyp didi sakramentu wisi garbinkime,
Iam vnt weydo pułdami garbu addokime.
Nu senas testamentas gału aptureia,
Nawios milistas Diewa kad mumus ateia.
Tegul mus patwirtina twirtas tikieimas,
Iey ko negal pozinte kuno paiawtimas[10].
Tawas yr Sunus tegul tay mumus padara,
Adant skumbetu garbe deywiszka be gała.
Ir Dwasia Szwinta prybus mums ant padeima,
Galibes Pano Diewo yr paszławinima.
Tegul mus wiera musu awksztay yzszławina,
Kur ira garbe Diewa awksz[t]ybey amzyna
Amen.

[10] paiartimas.

8. STEPONAS JAUGELIS-TELEGA

KĖDAINIŲ BURMISTRAS STEPONAS JAUGELIS (TELEGA)

Apie 1653 m. Kėdainiuose išleisto lietuviško evangelikų giesmyno[1] antrojo leidimo redaktorių ir iš dalies vertėją Steponą Jaugelį ligi šiol teturėjome keturias žinutes. Visų pirma, paties giesmyno įžangoje sakoma, kad tas giesmynas esąs dievobaimingo vyro pono Stepono Jaugelio Telegos, Kėdainių burmistro ir pilietinio Kėdainių bažnyčios senjoro, darbas, jo verstas iš lenkų kalbos ir kitų taisytas. 1653 m. reformatų sinodo protokole St. Telega, Kėdainių gyventojas ir burmistras, taip pat vadinamas tų giesmių vertėju[2]. Trečia žinutė tai prierašas prie Jonušo Radvilos 1653 m. kovo mėn. 18 d. laiško dėl to giesmyno savo Kėdainių vietininkui[3]: „Žinok, Tamsta, tai tėra mūsų kunigų fantazija, kad ten autorium nurodytas pats Telega". Ketvirta, nurodant Jonušo Radvilos 1650. II. 13 rašte Kėdainių liuteronų bažnyčios sklypo sienas, pasakyta, kad tas sklypas siekiąs burmistro Stepono Telegos žemę[4]. Tai visa. Nors Steponas Jaugelis ir negali būti pavadintas tikruoju giesmyno vertėju ar autorium, kaip teisingai yra pažymėjęs Jonušas Radvila, nes jo giesmynas

---

[1] Vaclovas Biržiška, Lietuvių bibliografija I, Nr. 63 ir papildymai.

[2] Chr. S. Stang, Archivalia. — Archivum philologicum, III, 1932, p. 28.

[3] Археографический сборник документов ..., VIII, Вильна, 1870, p. 367.

[4] Ten pat, p. 306.

tėra naujai perredaguotas M. Petkevičiaus giesmynas, vietomis beveik nekeistas net pirmojo leidimo tekstas, vietomis visai naujai verstas, bet lietuvių literatūros istorijoje jo vardas negali būti nutylimas, svarbiausia, gal būt, todėl, kad jis yra pirmas tikras miestietis, pono valdinys, pasireiškęs lietuvių inteligentu, ėmęs rašyti lietuviškai. Todėl ir tas nedidelis dokumentų pluoštelis, nors nieko nesako apie Stepono Jaugelio literatūros darbą, neturėtų būti visiškai neįdomus kultūros ir literatūros istorikams, nes jis parodo visuomeninę būklę to pirmojo miestiečio inteligento, ėmusio rašyti lietuviškai.

Daugumas rašiusių lietuviškai XVI ir XVII amžiuje buvo bajorai. Pirmasis žinomųjų rašytojų Abromas Kulvietis yra kilęs iš žymiausių Kauno apskrities bajorų — Ginvilos giminės[5]. Kun. Mikalojus Daukša, kurio tėviškė yra Kėdainių apylinkėje, Babėnų lauke[6], yra kilęs iš Vaidilos giminės bajorų. Merkelis Petkevičius, buvęs 1581—1608 m. Vilniaus žemės teismo raštininku (ne Tribunolo, kuris savų raštininkų neturėjo), yra kilęs iš Giedraičių bajorų, bent 1567 m. kariuomenės sąraše jo tėvas Jonas yra pažymėtas Giedraičių kunigaikščių tarpe. Kastantinas Sirvydas (ne Širvydas, kaip paprastai sakoma) turėjo būti kilęs iš bajorų Sirvydų — jo tėviškės dvareliai turėjo būti Dabužiuose ir Griežionyse, netoli Anykščių. Tai vis tikri bajorai. Martyno Mažvydo ir Jurgio Gedkanto kilimas nėra tuo tarpu aiškus; juodu, gal būt, buvo kilę ar iš miestelėnų, ar iš ūkininkų, kuriems pavyko gal prisiplakti prie bajorų, bet šiaip ar taip, jeigu juodu ir nebuvo bajorai, tai bent dėjosi bajorais.

Šitų rašytojų tarpe vienas yra visiškai nebajoras, tikras miestietis Steponas Jaugelis, vadinamas Telega, Radvilų valdinys, ilgus metus buvęs vienu dviejų Kėdainių burmistrų. Jo pavardė yra Jaugelis. Telega tebuvo pra-

[5] Praeitis, II, p. 414.

[6] Tauta ir žodis, VII, 1931, p. 354; žr. Archivum philologicum, IV, p. 67.

vardė, ir, kaip matyti iš formos „Telegovič", ne jis, bet jo tėvas Baltrus buvo pramintas Telega; ilgainiui ta pravardė atiteko jo sūnui Steponui ir po to toliau, tur būt, šito sūnui taip pat Steponui[7], kuris 1663 m. Kėdainių inventoriuje pavadintas jaunesniuoju. Nors kartais Steponas Jaugelis ir buvo vadinamas žemininku, kaip laikęs įkaitu bajorišką žemę Babėnuose, bet tas pavadinimas neturėjo tikrosios žodžio reikšmės. Nė viename to laiko bajorų akte, sudarytame Kėdainiuose ar Babėnuose, kurių nemaža esu matęs, neteko užtikti Stepono Jaugelio nurodyto liudytojų žemininkų tarpe. Bajorai, matyti, laikė jį svetimu žmogumi. Dėl to jis, tur būt, buvo vadinamas dažniausiai Telega atskirti nuo gyvenusių prie Kėdainių bajorų Jaugelių. Dokumentai duoda ne tik Stepono tėvo, bet ir jo žmonos vardą; ji buvo Ona Adomaitė Burnaitytė.

Daugiausia žinių apie Steponą Jaugelį duoda sudarytas 1811 metais Babėnų, arba Didžiųjų Daukšių, dvaro dokumentų sąrašas, esąs privatinėse rankose, iš kurio žinias apie kan. M. Daukšą esu paskelbęs pirmiau[8]. Iš jo matyti, kad Steponas Jaugelis buvo gana turtingas, buvo paėmęs įkaitu iš bajorų nemaža žemės Babėnuose, kuri susisiekė su kan. M. Daukšos tėviške. Ėmęs valdyti 1631 metais dvarelį Babėnuose, St. Jaugelis negalėjo neišgirsti apie savo kaimyną, mirusį prieš 18 metų kan. M. Daukšą, kuris buvo rašęs lietuviškai katalikams, ir gal tai paskatino jį imti rašyti evangelikams. Rinkdamas žinias apie M. Daukšą, buvau girdėjęs, kad visai neseniai, jau po karo, Babėnų apylinkėje sudegę vieno dvarelio namai, kuriuose buvę nemaža dokumentų; tai buvę tie dokumentai, kurie sužymėti 1811 metų sąraše. Ten pat buvę ir sudegę daug senų evangelikų knygų. Man tada atrodė nepatikima, kad kan. M. Daukšos tėviškėje galėjo būti likę evangelikų knygų.

[7] V. Biržiška spėja, kad Steponas Telega, buvęs vėliau Raudosparnės evangelikų kunigu, yra burmistro Stepono sūnus. Tai, tur būt, bus tas pats jaunesnysis Steponas Telega.

[8] Tauta ir žodis, VII, p. 413—415.

Kadangi ten buvo ir St. Jaugelio dvarelis, tai atrodo visai galimas dalykas. Tai galima būtų išaiškinti, suradus ir apklausinėjus mačiusius ir varčiusius tuos raštus žmones.

Kaip matyti iš 1647 m. dokumento, St. Jaugelis vertėsi ne tik žemės ūkiu, laikydamas įkaitu dvarelį, ir, tur būt, smulkia prekyba, kaip ir kiti miestiečiai, bet ir eksportine prekyba su Karaliaučiumi. Jis buvo vienas žymesniųjų ir turtingesniųjų Kėdainių miestiečių, 1631—1666 m. buvo vienas dviejų Kėdainių burmistrų. Nepažymėjimas jo burmistru 1663 m. Kėdainių inventoriuje dar nerodo jo nebebuvus burmistru, nes ir antras burmistras Petras Zigmantaitis tame inventoriuje vieną kartą tėra taip pavadintas. Kad ir turėdamas palyginti aukštą vietą ir būdamas turtingas, bajorų akyse jis tebuvo kunigaikščio Radvilos valdinys. 1645 m. birželio mėn. 20 d. susitarime dėl jo valdomo Babėnų dvarelio jo vardas nė nepaminėtas.

Išskyrus 1811 m. dokumentų sąrašo ištrauką, visi kiti duodamieji dokumentai paimti iš Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos rankraščių skyriaus.

Dokumentai apie Steponą Jaugelį (Telegą)

1. Iš Babėnų dvaro dokumentų sąrašo[1]

1631. apr. 12. sprawione, eodem junij 21. w ziem. zmudz. przyznane, prawo zastawne od Samuela Stanisławowicza i Alszki Janowny Miniattowny Jasowiczow Steffanowi Telegowiczowi Jawgiellowi, burmistrzowi kieydańskiemu, na jmienicze oyczyste i po stryiach spadłe Babiany za summę 400 kop gro. litt., oprócz cztérech niw, wprzódy Pawłowi Michałowiczowi udzielnym prawem zastawionych, z extraktem.

1631. maj 20. pisane, eodem junij 20. w ziem. zmudzkim przyznane, prawo zastawne od Stanisława i Alszki Kas-

[1] Žr. Tauta ir žodis, VII, Kaunas, 1931, p. 413—414.

prowny Juszkiewiczowny Ambrożejewiczow Steffanowi Telegowiczowi Jawgiellowi na szmat gruntu w Babianach, nabytego zamianą u Pawła i Anny Burnajejowny Michałowiczow, zwanego Tarpukiemis, a przyległego stroną jedną do płotu i domu dziedzicow, drugą do domu zastawnika, a końcem jednym do błota i ruczaju Naksza nazwanego, drugim do wygonow całey okolicy, w summie 40 kop. gro. litt., z wypisem.

1631. 9br 1. dane, 1632. januar. 12. w ziem. zmudz. przyznane, prawo zastawne od Krzysztoffa Andrzejewicza i Reginy Hrehorowny Kończowny, bywszey Janowey Medekszyny Szopowskich Steffanowi Telegowiczowi Jawgiellowi, burmistrzowi kieydan., na niwy w Babianach od pierwszego męża sobie zapisane, przez niego u Marcina Roszczewskiego kupione, Węckuniszki zwane; z tych niwa 1-na zwana Apidemie stare, jedną stroną od Białobrzeskiszek, z drugiey strony Kunigielow, a końcem jednym do ruczaju i sadzawki Kaspra Juszkiewicza, 2-gim do wypustow Eygiliszek, na tey niwie sieje się zyta pól beczki; 2-ga niwa Pagłośnie, stroną jedną przy gruncie Kunigielow, drugą przy Białobrzeskich, końcem jednym do gościńca, 2-gim do wygonow przyworciow, na pół solanki zyta siania; 3-cia Palepie, jedną stroną przy gruncie Kunigielow, drugą Białobrzeskiszek, końcami do gruntow Kaspra Juszkiewicza, na pól solanki zyta siania; na 4-tym mieyscu dyrwan niwa uroczyszczem Pażarnies, z jedney strony przy gruncie Pawła Michałowicza, 2-giey Kazimierza Dawkszy, końcem jednym do gościńca z Datnowa do Kieydan idącego, 2-gim do gruntu Wirszyłow, od solanki wysiewu zyta; na 5-tym mieyscu także dyrwan podobnież nazwany Pażarnies, leży stroną jedną przy gruncie Pawła Michałowicza, drugą przy gruncie Dawkszy, końcem jednym do lasu Jozeffa Zygmunttowicza, 2-gim do drożki z Babian do Kieydan idącey przez Wirszyle, również do solanki siewu,— w 15 kopach, z wypisem.

1631. X br 13. datt., 1632 januar. 10. w ziem. zmudz. przyznanego, wypis prawa zastawnego od Stanisława i Jana Adamowiczow Dowmonttow Steffanowi Bartłomiejewiczowi Teleżyńskiemu, burmistrzowi kieydańskiemu, na grunta wszystkie oyczyste w Dowmonttach za summę 22 kop gro.

1633. febr. 2. dane, eodem maja 30. w ziem. zmudz. przyznane, prawo wlewkowe przezastawne od Stanisława Urbanowicza i Doroty Stanisławowny Białobrzeskiey Paszkiewiczow oraz od Jadwigi Juriewny Juszkiewiczowny Dawidowey Rosławowiczowey Steffanowi Telegowiczowi Jawgiellowi, burmistrzowi kieydańskiemu, na połowę jmienicza Babian po obapoł rz. Datnowki za summę 100 kop gro. litt., częścią w prezysku prawnym, częścią w posagu przez Paszkiewiczow u brata Samuela Białobrzeskiego posiadane, razem z przykuplami u Urszuli Marcinowny Butrymowny, od Rosławowiczowey zaś także za summę 100 kop gro. litt. na drugą półowę rzeczonych Babian przez wspomnionego Białobrzeskiego Reginie Dawidownie Rosławowiczownie żonie swey zapisaną, a przez córkę matce przelaną, z ewikcyą na Golniach, z wypisem.

1638. 7-br 28. Prawo wieczysto przedażne od Krzysztoffa Andrzejewicza i Reginy Hryhoriewny Kończowny Szopowskich Steffanowi Teledze na dwie niwy gruntu w Babianach zwane Pażardies, od wysiewu obie po solance zyta, z tych jedna leży bokiem jednym do Pawła Michałowicza, 2-gim do Kazimierza Dawkszy, końcem jednym do gościńca idącego z Datnowa do Kieydan, drugim do gruntu sioła Wirszulcow, niwa 2-ga takoż bokiem jednym do Pawła Michałowicza, 2-gim do Kazimierza Dawkszy, a końcem jednym do Jozeffa Zygmunttowicza Skowmina, 2-gim do drożki idącey z Babian do Kieydan przez siołko Wirszulce za 40 kop.

1642. jan. 28. Obwieszczenie od Stanisława Paszkiewicza Steffanowi Telledze do okupna jmienicza Babian, w zastawie będącego.

1643. jun. 1. datt., eorundem 9. w ziem. zmudz. przyznanego, wypis prawa wieczysto przedażnego od Samuela Stanisławowicza Jasowicza Babiańskiego Marcinowi Skirmonttowi na dwie części jmienicza Babian, jednę po bracie Jędrzeju spadłą, w zastawie u mieszczanina kieydańskiego Pawła Palka będącą, drugą własną, także mieszczaninowi kieydańskiemu Steffanowi Telledze w 130 kopach zastawioną, wogól za 400 kop gro.

1646. jun. 20[2]. Dekret ziemski zmudzki do tr-llu zaappellowany, w sprawie Marcina Skirmontta z Steffanem Telegowiczem Jawgielem i Pawłem Michałowiczem Palkiem, mieszczanami kieydańskiemi, o nieprzyięcie summ zastawnych, mianych na jmieniczu Babianach, i o niezwrócenie maiątku właściwemu dziedzicowi.

1662. maj 3. z grodu zmudzkiego wypis processu przy pilnosci od Steffana Tellegi, burmistrza kieydanskiego, na Stanisława Paszkiewicza o nieliczenie summy zastawney na folwarku Babianach Butrymowiczach mianey.

1662. 8-br 12. z ziemstwa zmudzkiego wypis jntromissyi przy prawie przedażnym od Stanisława Ambrożejewicza Piotrowi i Szczęśnie Romaszkownie Juszkiewiczom na dwie niwy w polu Babianach ograniczone, jako to: jedna uroczyszczem Papelkis, wparła bokiem jednym do niwy Steffana Romaszka, 2-gim do niwy nabywcy Piotra, a końcem jednym do błota Pelki, 2-gim do niwy Steffana Telegi; druga niwa, pod nazwaniem Stare Siedlisko, leży bokiem jednym do niwy Jęrzego Lidziewicza, 2-gim do Augustyną Kirbowicza, końcem jednym do niwy zwaney Pawałkis, 2-gim do rz. Datnowki, po koniec tey niwy łączki na przestęp rz. Datnowki wparła do niwy Pawła Mikołajewicza, mieszczanina kieydańskiego.

1664. jan. 20. dane, eorundem 26. w ziem. zmudzkim przyznane, prawo wieczysto przedażne od Stanisława Urbanowicza i Doroty Stanisławowny Białobrzeskiey Pasz-

---

[2] *Orig.*: 10; *žr. toliau tekstą.*

kiewiczow Steffanowi Piotrowiczowi i Krystynie Stanisławownie Misztowttownie Romaszkom na jmienicze Babiany Butrymowicze, w zastawie u Steffana Jawgiella Tellegi, burmistrza kieydańskiego, będące, z wolnością okupna zastawy, za 100 kop gro. litt., z wypisem.

1666. jan. 6. pisane, eorundem 20. w ziem. zmudzkim przyznane, prawo wieczysto zrzeczne, wlewkowe przezastawne od Steffana Jawgiella Tellegi, burmistrza kieydańskiego, Steffanowi i Krystinie Misztowttownie Romaszkom na jmienicze Babiany Butrymowicze, z obu stron rz. Datnowki leżące, za summę 400 kop gro. litt., które sam od Samuela Stanisławowicza i Alszki Janowny Miniattowny Jasowiczow w takieyże summie trzymał zastawą, z wypisem i jntromissyą.

1680. apr. 18. czyniony, eodem maja 13. w grodzie zmudzkim aktykowany, a 1681. 8-bra 8. do ziemstwa zmudzkiego przeniesiony, testament Steffana Piotrowicza Romaszka, przez który na jmieniczu Babianach Butrymowiczach Jasoniszkach, od Steffana Tellegi zastawą posiadanych, oraz udzielnie na Ambroszkiszkach i na jmieniczu oyczystym Babianach, wogół złł. 1100 Krystynie Stanisławownie Misztowttownie żonie wiecznoscią, a w tychże Butrymiszkach na jmieniczu Białobrzeskiszkach, od Paszkiewicza i Białobrzeskiey aktorow wiecznoscią nabytym, dożywocie zapisuje, z dwóma wypisami.

1688. aug. 1. Jntercyza czyli assekuracya od Konstantego i Jana przy plenipotencyi od 3-ciego brata Hilarego Steffana Marcinowiczow Skirmonttow Janowi, Piotrowi, Maciejowi i Marcinowi Romaszkom o wieczność jmienicza Babian Jasoniszek Butrymowicz, przez oyca u Samuela Jasonowicza nabytego, Steffanowi Jawgiellowi Telledze, mieszczaninowi kieydańskiemu, zastawionego, a od niego Steffanowi Piotrowiczowi i Krystynie Misztowttownie Romaszkom przezastawionego w summie złł. 1000, w którey jntercyzie wyrażają, iż za wieczność kop 130 groszy litt. ugodzili się, iż na ten rachunek 100 złł. już wzięli, iż przy

odebraniu reszty summy w umówionym terminie prawo przyznać mają.

1767. jan. 12. dane i tegoż dnia w ziemstwie żmudz. rosien, przyznane, prawo wieczysto zrzeczne kwietacyine od Kazimierza Zygmuntta na Wolanowie Wolana, skarbnika grodzien., aktora zborow ewangelickich żmudzkich, Raffałowi i Apolonii z Ancypow Sipowiczom, porucznikom xttwa Żmudz., służące, na to, iż zbor kieydański o folwark Palkiszki Telegiszki Babiany, niegdyś do siebie należny, a teraz w dzierżeniu Sipowiczow będący, miał wieloliczne do tychże Sipowiczow pretensye, o które w trybunale wiedli proceder, to kiedy zagodzonym zostało, ewangelicy rzeczonego folwarku wieczyście na Sipowiczow zrzekli się, proceder umorzyli i ze wszystkiego zakwietowali, z wypisem.

Proceder kuratorow i seniorow ewangelickich z Estkami, Chockiewiczami i Sipowiczami, aktorami dóbr Dawkszow, o folwark Palkiszki i Tellegiszki w Warkolach.

Roku 1762. Żadnym dokumentem nie wyiaśniono, za jakim prawem kommuniteta ewangelikow kieydańskich do folwarku Palkiszek i Tellegiszek weszła, wszakże była w rzeczywistym onego dzierżeniu za jakoweś pretensye, bo ony Alexandrowi i Annie z Mityanow Estkom, skarbnikom xttwa Żmudzkiego, i dalszym puszczała w arendę. Za następstwem czasu Estkowie folwark swóy Dawksze z przykuplami w okolicy Warkolach, gdzie Palkiszki i Tellegiszki są położone, Jozeffowi Chodzkiewiczowi, porucznikowi xttwa Żmudzkiego, bez wyjątku wybyli. Chodzkiewicz to wszystko, podobnież bez wyjemku, Raffałowi i Apolonii z Ancypow Sipowiczom odprzedał. Ewangelicy o swe do tego folwarku (znać summowne) pretensye rozpoczęli ze wszystkiemi Dawkszow nabywcami w trybunale wileńskim proceder, którego do końca nie przywodząc, pogodzili się i rzeczonego folwarku przy ogólney kwietacyi odstąpili.

A w procederze tym transakta zaszłe wyszczególniają się następnie:

Processow	2
Pozwow z dowodami	11
Excerplow aktoratow	3
Testymoniow	2
Status causae	2
Obwieszczeń z dowodami	3
Dekret niestanny	1
List pojeżdży	1
Przycięga na komportacyi	1
Ogół sztuk	26.

2. Stepono Telegos ir jo sūnaus(?) paminėjimai 1663 m. lapkričio mėn. 8 d. Kėdainių miesto inventoriuje

Rynek wielki. Pretykow

Pierwsza strona rynkowa od pulnocy.

4. Stephan Telega młody . .

[Ulica] Wielka.

26. Stephan Telega stary . . 119 $\frac{1}{2}$

38. Piotr Zygmontowicz burmistrz 75.

Zaułek do Ianuszowa[3].

Druga strona

79. Stephan Telega . . . . 67 $\frac{1}{2}$

Plac niezabudowany.

Ulica Krzywa.

Druga strona.

135. Stephan Telega . . . . 22 $\frac{3}{8}$

Plac niezabudowany.

[3] *Orig.:* ianasziwa.

Ogrody i gumna przy ulicy Skobgolskiey.
Z iedney strony.

Kałuza p. Telegi.

Ogrody gumienne w koncu ulicy Iaswonskiey.

Druga strona.

Stephan Telega . . . . . . 196.

Gumna y ogrody Januszowskie przy ulicy Krolewieckiey.

Koscielne saskie 32
wolne, za sadzawką.

Stephan Telega[4] . . . . 88 $\frac{1}{2}$

W koncu tych włok sznury [ ]

Sznury Piktokiemskie Nr. 34.

Stephan Telega . . . . 2 $\frac{1}{8}$

[Stephan] Telega y z ynszemi siabrami.

Zasc(i)anek za Datnowką rzeką za dwornym polem od granicy babianskiey szlachty nazwany Łaski

morgi
Stephan Telega tokarz... 40, a po gr. to czyni zł. 13 [ ].

Miedzy szlachtą panow Babianskich trzyma prawem szlachetskim folwark

Stephan Telega . . . wolny, za prawem.

3. Iš 1635 m. lapkričio 1 d. žem. Kasparo Jurevičiaus Juškevičiaus rašto, kuriuo įkeičia pievą Babėnuose prie Stepono Telegos lauko

Iš 1636 m. sausio 24 d. įrašo Žemaičių žemės teismo knygose

Ja Kasper Juriewicz Juszkiewicz, ziemianin iego kro. msci ziemi Zmudskiey, czynie iawno y wyznawam sam na

---

[4] *Šis sklypas, matyti, minimas 1650.II.13 Jonušo Radvilos rašte* (Археографический сборник документов..., VIII, p. 306).

siebie tym moim zastawnym listem o tym, iz ia będąc pilno potrzebnym sumy pieniedzy, wziąłem y pozyczyłem rękodaynych pieniedzy kop dwanascie gro. litt. v ziemianina iego kro. m. ziemi Zmudzkiey p. Michayłowicza Pawła, w ktorey sumie pieniedzy we dwunastu kopach groszy litewskich iemu, panu Pawłowi Michayłowiczowi, zawiodłem y zastawiłem sianożęc moie własną w ziemi Zmudzkiey w powiecie wielionskim w poliu Babianach leząca, nazwaną vroczysczem Wadela, oyczysta, stroną[5] iedną do niwy pana Stephana Telegi, drugą stroną do niwy iego samego pana Pawła, koncem także do domu wrot iego samego pana Pawła, drugim || koncem do gruntu sianożęci wszytkich sąsiadow, koszenia siana na wozow cztyry...

4. 1637 m. gegužės 8 d. Samuelis Babėniškis parduoda mergą žemininkui Steponui Telegai Jaugeliui ir jo žmonai Onai Adomaitei Burnaitytei

Iš 1637 m. birželio 13 d. įrašo Žemaičių žemės teismo knygose

Ja Samuel Stanisławowicz Jasowicz Babianski, ziemianin jego kro. msci ziemie Zmudzkiey, czynię iawno y wyznawam tym listem moim, dobrowolnym wieczystym przedażnym zapisem, komu by o tym wiedziec należało, iż ja maiąc czeladnicę moią własną dworną, wiecznemu prawu mnie z dawnych czasow od przodkow moich przynależącą y podległą, na ymie Giendrutę Grygownę, nikomu w żadnym długu nie zawiedzioną y nie obciążoną, ale wolną swobodną, a potrzebuiąc na ten czas pilno pienędzy na moię własną potrzebę, tę zwysz mianowanę czeliadnicę Giendrutę Grygownę przedałem i na wiecznosc miec spuscilem ziemianinowi || i ziemiance jego kro. msci ziemie Zmudzkiey panu Sczefanowi Teledze Jawgiliowi y małżonce iego paniey Annie Adamownie Burnayciownie za pewną

[5] *Du kartu.*

sumę pieniędzy, do rąk moich od nich obudwuch spolnie oddaną y odliczoną, za trzydziescie kop groszy litewskich, y zarazem rowno z datą tego listu mego s tey czeladnicy wiecznie wyrzekam sie, a w moc, w posesią, spokoyne szafowanie y rządzenie onę podaię pomienionym osobom. Ktory pan Sczefan Jawgil y małżonka iego wolni będą tą czeladnicą, ode mnie przedaną, iako chcąc szafowac, do robot posyłac y onę zamąż wydac, a po tym dziecmi y s potomstwem oney rządzic, osadzic na gruncie swoim, y w niewolią one obracac, y komu inszemu zachcą li oddac, przedac samę y s potomstwem oney, iesliby Pan Bog dac raczył, y też zastawą puscic wolni będą, a ia Samuel Babianski sam przez się, małżonkę, dzieci, potomki moie ani przez żadnego powinnego y obcego człowieka w tę czeladnicę ani potomstwo y rzeczy ruchome, jey należące y ktoreby na potym nabyła, wstępowac sie, z mocy y posesiy osob zwysz mianowanych odymowac y przeszkody czynic nie mamy, ale iescze opisuię sie tym listem moym dobrowolnym od każdego wstępuiącego sie, mianowicie małżonki, dzieci, bliskich krewnych y też obcych liudzi tak wielie razow, yle tego potrzeba będzie, za daniem sobie znac przez list urzędowy ziemski zmudzki za niedziel cztyry oczysczac y zastępowac mam. Y to waruię tym listem moim, iesliby ta czeladnica ode mnie przedana ze złey woli swey liubo za wyprowadzeniem czyim od pana Sczefana Jawgilia, małżonki y od nich dzierzącego precz uszła, tedy || ia sam osobą swą y swoim własnym nakładem, pracą, staraniem, przyszłoby y dowod cielesny uczynic, odyskiwac, a odyskawszy do pomienionych osob oddac tak, iżby w tey przedaży moiey a kupli swey ni w czym nie szkodowali. A gdzie bych ia przepomniawszy tego listu mego dobrowolnego tę czeliadnicę sam odymował, przeszkodę iaką czynił y od wstępuiących sie za daniem sobie znac oczysczac y zastępowac nie chciał, liubo też za zbieżeniem odyskac swym nakładem, staraniem, kopą swą odyskac nie chciał y nie oddał y w czym kolwiek ten list moy naru-

szył, tedy opisuię się za kożdy paragraf naruszony zaręki po trzydziestu kop groszy litewskich zapłacic y wszytkie szkody nakłady słownie mianowane nagrodzic, a y po zapłaceniu tey zaręki wieczne ta czeladnica z dziećmi y ze wszytką maiętnoscią ruchomą przy nich samych, dzieciach y potomkach ich zostawac ma. A o naruszenie tego listu y zarękę pozwaliam siebie do sądu y prawa wszeliakiego pozwac ziemskiego, grodzkiego zmudzkich y do sądu głownego trybunalnego rokiem by nakrotszym, liubo gdzie potrafiwszy w rokach, w roczkach wolno mu będzie zakazac za kilka dni, a ia będąc pozwanym liubo zakazanym żadnemi przyczynami nie wymawiaiąc sie zarazem stanąwszy usprawiedliwic sie mam, a urząd kożdy, iako za staniem y niestaniem moim, skoro iedno weyzrzawszy w ten list moy ma na mnie zaręki wskazawszy y przysądziwszy, odprawę na wszeliakiey maiętnosci moiey liezącey, ruchomey, by też y na samey || osobie moiey ma udzialac, ia temu wszytkiemu sprzeciwnym byc nie mam. Ktory ten list moy dobrowolny v kożdego sądu i prawa za słuszny y prawny zachowan byc ma wiecznymi czasy. I na tom dał ten moy list pod pieczęcią moią y s podpisem ręki mey własney Samuelia Jasowicza y też pod pieczęcmi y s podpisami rąk ziemian ziemi Zmudzkiey pana Krzysztofa Berzanskiego, pana Jana Raszewskiego a pana Adama Rędzinę. Pisan w Berzanach roku tysiąc szescset trzydziestego siodmego miesiąca maia osmego dnia.

У того листу печатеи прытисненыхъ чотыры а подписы рукъ тыми словы: Samuel Jasowicz ręką swą własną. Pieczętarz proszony do tego listu od pana Samuelia Jasowicza Babianskiego przy pieczęci swey y ręką swą podpisałem Krzysztof Kławsuc Berzanski ręką swą własną. Ustnie proszony pieczętarz do tego listu od jego msci pana Samuelia Jasowicza Jan Raszewski ręką swą. Ustnie proszony pieczętarz do tego listu od jego msci pana Samuela Jasowicza Adam Rzędzina.

5. 1645 m. birželio 20 d. Žemininko Martyno Skirmanto susitarimas su kunigaikščio Jonušo Radvilos įgaliotiniu susitaikinti dėl įkeistų Kėdainių miestiečiams žemių

Году от нарожен'я Сына Божого тисеча шестсотъ сорокъ пятого месеца июня двадцатого дня.

На рокох земъских судовых, водълугъ статуту на завтре по Светои Троицы свята рымского прыпалыхъ и сужоных, перед нами Юр'емъ Кгружевъскимъ, тивуномъ Великих Дырвянъ, судею, Викторыном Константымъ Млечъкомъ подъсудъком а Яномъ Станкевичомъ, тивуномъ оиракголскимъ, писаромъ, врадъниками господарскими земскими жомоитскими, постановивъшысе очевисто земяне господарские земъли Жомоитскои панъ Миколаи Вороновъски за моцъю собе даною от ясне осветъчоного княжати его милости пана Януша Радивила, подкоморого Великого Князътва Литовъского, в справе мещанъ его княжачои милости кеиданских, именми в позъве помененых, а панъ Мартинъ Скирмонт самъ от себе в жалобе своеи по тыхъ мещанъ, на роки теперешные троецъкие вынесеныхъ позвовъ обедве стороне не попираючи и не прыступуючы до розъсудъку нашого тои справы за тыми позвы, на роспис и на угоду до места Кеиданского взяли и тое розняте угоды[6] на позвах своих з обудвухъ сторонъ дали собе написатъ || в тые слова:

Году тисеча шестсотъ сорокъ пятого месеца июня двадцатого дня за тыми позвы обедве стороне згодивъшысе, пан Скирмонтъ самъ от себе, а от позваных за моцъю от ясне велъможъного княжати его милости пана подкоморого взглядом мещанъ кеиданъских умоцованы панъ Миколаи Вороновъски, на угоду до места Кеиданского взяли, а где бы се не погодили, тогды напервшых по сих роках быт сужоных от дня третего во-

[6] *Du kartu.*

ланя за тры недели ку праву обедве стороне стати мають и скуточъную[7] росправу прыняти.

Которыжъ тотъ роспис звыш менены ест до книг земских жомоитских уписан.

6. 1646 m. birželio 20 d. Žemininko Martyno Skirmanto byla su Steponu Jaugeliu ir Povilu Palkum dėl grąžinimo įkeistos žemės Babėnuose

Году отъ нарожен'я Сына Божого тисеча шестсотъ сорок шостого месеца июня двадцатого дня.

На рокох земских судовых, водлугъ статуту на завтрее по Светои Троицы свята рымского прыпалых и сужоных, перед нами Юр'емъ Кгружевским, тивуном Великих Дырвян, судею Викторыном Константым Млечком подсудком а Яном Станкевичомъ, тивуном ошракголским, писаром, врадниками господарскими земскими жомоитскими, кгды за рописомъ, на прошлых троецких роках уделаным, прыпала справа земенина господарского земъли Жомоитъское пана Мартина Скирмонта з урожоным Стефаном Телекговичом и Явъкгелем и теж з урожоным Павлом Михаловичом Палком за прыпозвом о речъ нижеи мененую вынесеным, ино за прыволанем через возного надворного Щасного Бадовъского поводовы з умоцованым своим, с паном Юр'емъ Петъкевичомъ, становил, а позваные Телекговичъ Явъкгилъ и Палко не становили, одно отъ осветочного княжати его милости пана Януша Радивила, гетъмана полного Великого Князства Литовъского, умоцованы его милости за моц'ю панъ Станиславъ Кевънарски становилъ. За тым умоцованы поводового пана Скирмонта положеня позву однои стороницы по Стефана Телекговича, а другои стороницы по Павла Палъка в домех именичах их, лежачыхъ в земли Жомоитскои в полю Бобянах, написомъ

---

[7] скучочъную.

возъного енерала Петра Ромашъка написом руки его и написом руки моеи писара прызнаня его, такъ же року за росписом прыпалого выписом с книгъ земъских жомоитских в дате року тисеча шестсотъ сорокъ пятого месеца июня двадцатого дня взятя на угоду через него пана Скирмонта, а отъ позваных через умоцованого || княжати его милости на он час подкоморого Великого Князства Литовъского, то естъ пана Миколая Вороновского, правне доведшы, кгды позовъ ку чытаню подносилъ, тогды умоцованы княжати его милости пана етмана полного Великого Князства Литовского панъ Кевнарски, заховавшы стороне своеи вси обороны и поступъки правъные вцале, поведилъ, ижъ слышу тутъ, же мещанъ княжати его милости места его княжачои милости дедичъного Кгеиданъского, то естъ Телекговича и Палка, прыволаютъ за позвы неякими на розпис на роках такъ рочъных троецъих на угоду через самого пана Скирмонта яко бы через умоцованого княжати его милости на онъ час пана потъкоморого Великого Князства Литовского, а теперешъного етъмана полного, то ест пана Миколая Вороновского, яко бы за моц'ю княжати его милости взятыми, а княже его милостъ пан етъман поневаж не былъ позваны, якож мела быт моц отъ княжатя его милости дана на розеимоване на угоду до дому, и то все кгволи собе справовали тые мещане кеиданские Палко и Телекговичъ с паномъ Скирмонътом сполною радою и намовою идучы, будучы тои надеи, же через таковые права заставные позываючысе и правуючы з собою тым снаднеи до шляхецъства прыидутъ в крывдах своих сами позываючы и на позовъ стороны противнои отъповедаючы в неведомости княжатя его милости, а право[8] посполитое ясную науку дает, же за подъдаными и мещанми своими панове их справедливости доходити и в крывдах их позывати мают, так же хто бы собе крывду

[8] прово.

отъ них мещан, тогды у пановъ их за позвом справедливости жедатъ повиненъ, || бо мещане и подданые у права ставати и собе справедливости через себе кром панов своих доводити не могутъ, нех же тогды и в тои справе панъ Скирмонтъ не мещанъ кеиданскихъ, але пана их дедичъного, то есть княжати его милости пана етъмана полъного позываетъ, жедаючы справедъливости, бо тые добра, которые Телекговичъ и Палъко держалъ, прылучоные сутъ до маетъности Кеиданскои и правне з возным обънятие.

А умоцованы пана Скирмонъта поведилъ, иж па рокох прошлых троецких в тои справе за позвы до уступеня именич заставных вынесеными отъ княжати его милости за моц'ю его княжачои милости пан Миколаи Вороновски ставалъ и передъ судомъ вашыхъ милостеи на угоду бралъ, чого розписом правным довожу, на чом пан Скиръмонт и прысегнути готовъ естъ, а жебыс-те ваша милость с тых роковъ дыляцыи не допущаючы сторонамъ в право поступоватъ наказали, прошу и домавляю[9], кгдыж третея особа, яко артикулъ петъдесятъ шости розделу чотверътого учыт, межы двема право ведучыми розърывати права не можетъ, а доводечы жалобы стороны моеи чытаю позовъ, которы так се в себе маетъ:

Земяном нашым замъли Жомоитскои пану Стефану Балътромеевичу Телекговичу Явъкгилю а пану Павълу Михаиловичу Палъку. Жаловалъ на вас у суду нашого земъского жомоитского земенинъ нашъ земъли Жомоитскои урожоны панъ Марътин Скирмонт о томъ, иж в оду прошломъ тисеча шестсотъ сорокъ пятом месеца июня двадцатого дня взяли деи есте за позвы его пана Скирмонъта по вас вынесеными перед врадом || нашым земским жомоитъскимъ на роспис и угоду до бран'я пенезеи своих и абысте з ыменичъ и щеледи, со-

[9] домавлюю.

бе заставным правом служачое, уступили, а ему яко вечъникови верънули, нижли вы, оду и дня вышь помененого не прыпущаючы тои справы за тыми позвы его до розъсудъку врадового, взявшы на угоду, не погодили и тых именичъ, в том позве помененых, мевъшы уступитъ, не уступили и пенезеи своих прынятъ не хотели, ино онъ тепер подлугъ першого запозву своего по вас вынесеного хотечы з вами розъправу мети, на которомъ розъпис прыняли есте и за тымиж позвы, кгде бы-сте се не угодили, на першых роках, по тамтых бытъ сужоных, до права стати и скуточъную розъправу прыняти поднялистесе, описавшы в том росписе, отъ дня третего воланя за тры недели, подлугъ которого розпису прыказуемъ вам, абы есте передъ судомъ нашым земским жомоитским на роках прышлых троецъских, которые сужоны будутъ въ году теперешънымъ тисеча шестъсот сорокъ шостомъ месеца июня двадъцатого дня, ку праву сами очевисто стали. Писанъ в Росеинях году тисеча шестсотъ сорокъ шостого месеца маръца трыдъцатого дня.

А по прочытаню того позву умоцованы отъ пана Мартина Скирмонъта панъ Юр'и Петъкевичъ поведилъ, ижъ деи былъ позовъ вынесены такъ рокъ отъ пана Скиръмонъта по пана Стефана Телекгу и по пана Павъла Палъка, яко заставъковъ именича Бабян зъ сумы им належачои заставъной, до браня || тои сумы, а пану Марътину Скирмонту вечностю отъ пана Самуеля Ясовича Бабянъского пущоного до уступленя того именича, — и того права листъ орыгинал покладаю подъ рокомъ тисеча шестъсотъ сорокъ третемъ месеца июня перъвого дня и выпис с книгъ земъских жомоитских прызнаня того листу тисеча шестъсотъ сорокъ третего месеца июня девятого дня, — за которымъ позвомъ до розъсудку не прыпущаючы тои справы, взяли были на угоду до места Кеиданъского черезъ умоцованого его княжатя милости пана Миколая Вороновъского за

моцъю листовною, отъ княжатя его милости даною, а где бы се не погодили, тогды тымъ розъписомъ обедве стороне варовали собе за тымижъ позъвы скуточъную на теперешъныхъ роках росправу пpыняти. И тотъ роспис подъ рокомъ тисеча шестъсотъ сорок пятомъ месеца июня двадъцатого дня и тежъ позовъ[10] по пана Самуеля Ясовича Бабянского, отъ пана Марътина Скиръмонта до очыщеня вынесены и черезъ || возъного енерала Петра Ромашка очевисто в руки поданы, покладаю и, абы до очыщеня панъ Самуелъ Бабянъски былъ прыволаны, домавъляю.

За которымъ прыволанемъ возъного умоцованы отъ того евикътора пана Скирмонта панъ Вишънаровъски пры бытъности его, пана Ясовича, поведилъ, ижъ деи я кладу отъ того евикътора пана Самуеля Ясовича выпис с книгъ кгродъских жомоитъскихъ з реляцыи енераловое отъдаваня подълугъ листу и реверъсалу пану Теледзе сумы пенезеи за заставу того именича, тотъ выпис подъ рокомъ тисеча шестъсотъ сорокъ третемъ месеца ноября второго дня, к тому листъ реверъсалъ, даны отъ пана Телекги на прыняте сумы заставнои, подъ рокомъ тисеча шестъсотъ трыдцатъ перъвомъ месеца июня деветънадъцатого дня, тогды подлугъ того листу ихъ мелъ свое пенезыи тотъ панъ Телекга прыняти, а намъ нашую заставу верънути, чого иж не учынилъ, естъ о то зъ сумы его || до браня своих пенезеи запозваны. А стороны части Анъдрея Ясовича, брата его Самуеля рожоного и безпотомного[11], а ему тои части прыналежачои и пану Скиръмонъ(то)ви вечъностю пущоное, которая естъ у Павъла Палъка такожъ в заставе змовънымъ правом не за болъшую браную и даных пенезеи, толъко за копъ осмъдесятъ грошеи, отъ малъжонъки небощыковъской Ясовичовои, братовои

[10] *Du kartu.*

[11] безпотомнюю.

того евикътора пущонос, которая маючы отъ малжонъка своего право змовъное для зношенья позвовъ собе великои в суме, чого и тотъ кгрунътъ не вартъ, записаное, а уникаючы отъ девера своего туръбацыи, с того права своего змовъного не за болъшую суму, толко за копъ осмъдесятъ грошеи литовъских тому пану Палъку зрекласе и все справы, теръдости, листы розные, которые были яко у брата старъшого, по смеръти оного тая братова до того Палька отъдала, о што теперъ в праве стоим || и домагаемъсе, абы были покладаные. На чомъ всемъ тому пану Саму(е)лю Ясевичу евикъторови, яко такъ естъ правъдиве, а на прысегу самому второму, будетъ ли узнане вашыхъ милости, беру, а по прысезе тые пенезы имъ належачые подълугъ жалобы позовънои отовъ отъдати, а естъли они хочутъ пры правахъ своихъ змовъных, яко се тутъ вжо з реверъсалу показуетъ, прысегнути на таковую суму, тогды стороне моеи далеи не повлокаючы права, и имъ на одъвод пущаетъ.

А што тутъ умоцованы отъ княжатя его милости пана етъмана полъного домавляетъсе, абы княжатя его милости позвано, а не Палъка и не Телекгу, которые сутъ мешанъми и подъдаными его княжатя милости кгеиданъскими, и абы за позвы жедано справедъливости, то быти не можетъ, || бо тая справа рокъ завити метъ, до браня пенезеи сутъ прыпозваные, а яко на перъвшомъ теръмине умоцованы за моцою отъ княжатя его милости ставал, такъ и теперъ подлугъ розъпису прынятого ставает, мы еетесми отови суму пенезеи любъ княжатю его милости, любъ тымъ мещаномъ помененымъ подълугъ жалобы нашое позовнои отъдати. А стороны их шляхетъства намъ ничого до того, только хто колъвекъ отъ нас пенезыи нехаи озметъ, а намъ нашую заставу верънутъ, бо тутъ естъ форумъ и квитацыю дати, а не в Кеиданах, где мы жадънои справы не маемо, и любо позовъ естъ положоны на именичу нашымъ Бабянскомъ з сумы имъ належачои, то на на-

щои властъности именича и вечъности намъ служачои, а не княжатю его милости, ани тому Палъку || и Телекгови, которые ижъ перед тымъ хрстилисе шляхътою бытъ и слугами княжатя его милости, яко се то и з реверъсалу, отъ них даного, показуетъ, ижъ се Телекга пишетъ земениномъ, тогды и сторона моя, не ведаючы о том, позовъ на томъ именю Бабянах подала, яко земяномъ, а ижъ се они доброволъне до княжатя его милости утекаютъ, тогды мы и сумы княжатю его милости не боронимъ отъдати тут передъ судомъ вашои милости, а не в Кеиданахъ[12] одъно нехаи именича заставъного в цалости уступютъ и з одъданя сумы правъне квитуютъ.

А умоцованы княжати его милости, его милости пана етъмана полного Великого Князтва Литовъского, поведилъ, ижъ панъ Скиръмонтъ, яко се завзялъ мещанъ кеиданъских, того Телекговича и Палъка, шляхътичами почынити, заставных именеи имъ набавляючы, з ними в неведомости княжати его милости, яко пана дедичъного, контракъты чынити, так || и тепер з справ, им на заставу служачых, оказуетъ, же их шляхтою написалъ и прысегою своею непотребною натегаетъ до росправы прийти и позов толко для зрозуменя вашых милостеи врадового напарлъсе сам чытати и контракты, с тыми мещанъми княжати его милости чыненые, оказывати, але с тыми мещанъми не можетъ быт теперъ росправа, за чым стоечы пры перъвшых контроверъсыях своих прошу, абы-сте ваша милость у княжати его милости справедъливости с тых помененых мещанъ жедатъ або княжати его милости позыватъ наказатъ рачыли.

А такъ мы судъ в тои справе пана Мартина Скирмонъта з мещаны ясне освецоного княжати его милости пана Януша Радивила, етмана полного Великого Князства Литовского, места дедичного Кеиданъского Стефаномъ Телекговичом Явкгилемъ и с Павъломъ Палъкомъ

[12] Кеинаданахъ.

за прыпозвы до роспису, на роках прошлых троецъких такъ рокъ уделаного, ку прынятю грошеи, на заставу именичъ, в полю Бабянах лежачыхъ, даных, а ему, пану Скиръмонту, вечъностю прыналежачых, и до уступленя тых именичъ, яко шыреи речъ в позве описана естъ, — в которои справе мы судъ жадного на сес час розсудъку не чынечы, прыхиляючысе до права, абы панъ Скирмонт не мещан кеиданских, але пана их дедичного, то ест княжати его милости пана етмана полъного, о речъ, в жалобе позовнои описаную, позывал, наказуемъ и на обе стороне вси обороны и поступъки правные вцале || заховуем. Нижли пан Скирмонтъ, менечы тотъ нашъ декретъ за неправны, апелювалъ до суду головъно(го) трыбуналъного в теръминъ суженя справ земъли Жомоитъскои, которои апеляцыи мы суд допустили есмо. Што про паметъ естъ до книгъ земъских жомоитских судовых уписано.

7. 1647 m. spalio 19 d. Keli bajorai skundžiasi, kad Stepono Telegos vytininkai juos sumušę Vilkijoje

Году от нарожен'я Сына Божого тисеча шестсот сорок семого месеца октебра деветнадцатого дня.

На рокох земъских судових земъских, водлугъ статуту на завътре по Святомъ Михаля святе рымском прыпалых и сужоных, перед нами Юр'емъ Кгружевским, тивуномъ Великих Дирвянъ, судею, Викторыномъ Конъстантим Млечкомъ подсудъкомъ а Яномъ Станкевичомъ, тивуномъ оиракголским, писаромъ, врадныками господарскими судовыми земъскими жомоитскими, оповедали и обътяжъливе жаловали земяне господарские земли Жомоитскои панъ Станиславъ Бокгушевич самъ отъ себе а панъ Езофъ Килбис (в) крывъде и великомъ обелженю малъжонъки своеи панеи Дороти Бокгушевичовъны Езофовои Килбисевои справе нижеи мененои на поданого мещанина места Кеиданъского, в земли Жо-

моитскои лежачого, ясне освецоного княжатя его милости пана Януша Радивила на Биржах и Дубинках, старости енералъного земли Жомоитскои, гетмана полного Великого Князтва Литовъского, на име Стефана Теилекгу о том, штожъ деи году теперешънемъ тисеча шестсотъ сорокъ семом месеца октября чотырнадцатого дня будучы жалобливымъ в месте Вилкискомъ, в земъли Жомоитскои лежачомъ, яко дня торгового для некоторых потреб своих домових староства его милости пана Ганъзелъма Вилчъка, кашталана троцкого, и тамъ справывшы некоторые потребы свое, кгди ку домовы своему перевестисе хотечысе через реку Немен хотели и до перкги, на кгрунъте места Вилкиского у берага стоячои, прыступовали, вперод панъ Бокгушевич, нижли идучая витина мещанина княжатя его милости Телекги рекую || Немъномъ стирникъ тое вытины на име Андреи Шурпа, Якубъ Чапаитис и Янъ Милвид, челед его Телекги, и иншые многи стаячые в тои же вытины челяд, которых якъ з ных зовутъ лепеи тот Телега самъ знает и имена их и откул сутъ ведает, без даня собе нименъшои прычыны, будучы людми опилими своволъными, лехце собе поважаючы право посполытое а мнеи еще кровъ шляхетскую, его жалобливого пана Бокгушевича пястею губу ударыл а потом, кгди се оному невинности своеи справовати почалъ, онъ же Шурпа маючы киемъ окрутне а немилосерне просто у чоло ударыл и велми образил, а в томъ жалобливие, идучые до тоежъ реки Немна, хотечы се тоеюжъ перкгою перевести, учувъшы крыкгъ и галас а видечы быт пана Бокгушевича тормошенчого и попихаючого, биючого, прыбегшы на ратунок, кгди лагодными словы напоминати почели, абы таково кгвалту и безправе не чынили, нижли тие вижъ менение объжалованы особы з многими помочниками своими которы з ных хто чымъ хотел — киями, шаблями, каменми, одные в очы стоячые, а другие в тиле его, пана Бокгушевича, и пани Езофовую Килбисевую збили и зранили. Которые

бое и раны шырен на реляцыи енерала их обегухъ особъ описаные сутъ. И бы не люди добрые ужаливъшысе такого невинного мордерства и паствения се отъ тих || простих людеи над кровъю шляхетскую от забытои смерти не отратовали, яко своволными будучы людми позабиявъшы на смерт чого хотели доказати у реку Немъне потопили. В чомъ маючы жалобливие жалъ великую крывду а хотечы яко с тим Телегою, чия то челед была, так и с тыми объжаловаными особами о бои, кгвалтъ, деспектъ свои и до чого права дорогу покажет правомъ чынит, тую жалобу свою до книг земских жомоитских дали записати.

9. JONAS GOŠTAUTAS

VALSTIEČIŲ JUDĖJIMAS LIETUVOJE XIX A. PIRMOJOJE PUSĖJE IR VALSTIEČIŲ SIEKIMŲ REIŠKĖJAS JONAS GOŠTAUTAS

1812 metų karo pasekmės baudžiavai Lietuvoje. Napoleono vadovaujamos kariuomenės įsiveržimas per Lietuvą į Rusiją baigėsi visišku pralaimėjimu. Lietuvos valstiečių ūkis karo metu buvo sunaikintas, dvarai neteko daugelio savo išteklių. Dvarininkai, praradę viltį sujungti Lietuvą su Lenkija į vieną valstybę, kurioje visa valdžia būtų lenkų bajorijos rankose, skubėjo reikšti savo ištikimybę Rusijos carui. Lietuvos dvarininkijos jungtinėmis pastangomis, caro valdžiai padedant, pašlijusi karo metu valstiečių baudžiavinė priklausomybė greit buvo atstatyta, bet vis dėlto karo patyrimo reiškiniai pasiliko ir valstiečių, ir dvarininkų sąmonėje. Sužadinta mintis apie baudžiavinių santykių pakeitimą negalėjo visiškai užsnūsti. Todėl, grąžinus senąjį patvaldinį režimą, išlaikantį senąsias baudžiavinės santvarkos formas, prieškarinės nuotaikos vis dėlto negrįžo.

Karo ir Napoleono viešpatavimo Lietuvoje metu Lietuvos dvarininkai užmezgė artimesnius ryšius su Lenkijos ir Lietuvos Užnemunės dvarininkais, geriau pažino visuomeninę ir politinę santvarką Napoleono sudarytoje ir lenkų bajorų administruotoje Varšuvos kunigaikštystėje, kur valstiečiai formaliai buvo paskelbti laisvais žmonėmis, kur veikė buržuazinis civilinis teisynas — Napoleono kodeksas, bet kur visa žemė ir jos valdymas vis dėlto buvo paliktas dvarininkijos rankose. Lietuvos bajorams tekdavo turėti

ryšių ir su Prancūzijos bei kitų Vakarų Europos kraštų karininkais, kurie, kad ir nebuvo valstietiškų pažiūrų žmonės, bet vis dėlto negalėjo nesibiaurėti esama Lietuvoje baudžiava, negalėjo nelaikyti jos senų laikų atgyvena ir nereikšti tokių savo pažiūrų Lietuvos dvarininkams.

Karo metu Lietuvos valstiečiai susidūrė ne tik su plėšikaujančiais Napoleono kariuomenės dezertyrais ir vykdančiais rekvizicijas kareiviais, kurie, jei ir mokėjo ką pasakyti suprantama valstiečiams kalba, tai gal tik vieną žodį „duok". Betgi karo metu Lietuvos valstiečiai girdėjo ir nemaža pasakojimų apie tuos Vakarų Europos kraštus, kur baudžiavos nebebuvo. Iš tų pasakojimų Lietuvos valstiečiai turėjo pamatyti realią galimybę gyventi be baudžiavos. Tos žinios negalėjo nepaveikti valstiečių, neatsiliepti jų nuolatinei kovai su dvarininkais prieš sunkią baudžiavinę naštą, prieš baudžiavinę prievartą ir negalėjo neprisidėti prie valstiečių antibaudžiavinių pažiūrų formavimo.

Karui praūžus, dvarininkai ir kiti dvarų valdytojai stengėsi kuo greičiau susigrąžinti išbėgiojusius ir išblaškytus baudžiauninkus, atstatyti dvarų ūkį, grąžinti savo prarastas pajamas. Tai buvo nelengva, nes dvarų pajamų šaltinis — valstiečių ūkis — buvo sugriautas, o sumažėjusios dėl karo aplinkybių baudžiavinių valstiečių darbo jėgos neužteko ūmai atstatyti ir valstiečių, ir dvarų ūkiams. Be to, padidėjo valstiečių pasipriešinimas, jų kovingumas.

Dvarininkų noras pertvarkyti baudžiavinį ūkį. Protaujančioji ir nesustingusi luominiuose prietaruose bajorijos dalis matė viešpataujančios Vakarų Europoje buržuazinės santvarkos pranašumą prieš baudžiavinę santvarką. Ji piktinosi kai kurių dvarininkų elgesiu su baudžiauninkais, kuris kiršino valstiečius prieš visą dvarininkų klasę. Ji matė, kad baudžiauninkų darbu dvarų gamybos pakelti negalima, nes prievartinis baudžiauninkų darbas nenašus. Žemės ūkio gamyba galėtų būti keliama agrotechnikos priemonėmis. Žemės ūkio kėlimo klausimais XIX a. pradžioje nemaža buvo rašoma Vilniaus spaudoje. Pasirodė

straipsnių, kuriuose buvo įrodinėjamas samdomųjų darbininkų pranašumas prieš baudžiauninkus, pvz., M. Očapovskio straipsnyje 1819 m. žurnale „Dziennik Wileński“.

Žemės ūkiui reorganizuoti reikėjo nemaža lėšų, o karo metu dvarininkai neteko atsargų, ir pagrindinis jų lėšų šaltinis — valstiečiai — nebegalėjo duoti reikalingų dvarui pajamų, nes valstiečių ūkis buvo sugriautas labiau kaip dvarininkų. Reikėjo ieškoti kredito. Bankinis kreditas Lietuvoje, kaip ir Rusijoje, buvo teikiamas dvarininkams ne pagal dvaro pajamas ir ne pagal turimą žemės kiekį, bet tik pagal turimą baudžiauninkų, vadinamųjų „revizinių sielų“, kiekį. Taigi, tie dvarininkai, kurie buvo suteikę savo baudžiauninkams asmens laisvę, pasilikdami savo nuosavybėje jų žemę ir gaudami už naudojimąsi žeme rentą pagal susitarimą su tais laisvaisiais žmonėmis, nebeturėdami baudžiavinių „sielų“, negalėjo gauti bankinio kredito. Išlaisvinti be žemės valstiečiai pasilikdavo paprastai pagal sutartį su dvarininku gyventi savo ūkiuose, t. y. žemėje, kuri buvo laikoma dvarininko nuosavybe, ir už naudojimąsi ja turėjo dvarininkui arba mokėti, arba atidirbti, t. y. turėjo jam duoti tokią rentą, kokią duodavo, būdami nelaisvi. Be to, jie turėjo mokėti didelius valstybinius mokesčius, daugiau kaip triskart didesnius už tuos, kurių buvo reikalaujama iš baudžiauninkų. Todėl labai dažnai jie neįstengdavo išsimokėti ir labiau skursdavo, kaip būdami baudžiauninkais. Nederliaus metais, o jų neretai pasitaikydavo, dvarininkai buvo formaliai įpareigoti pasirūpinti savo baudžiauninkų maitinimu, o dėl gyvenančių jų žemėje laisvųjų žmonių jokių tokių pareigų jie neturėjo. Kadangi laisviesiems žmonėms dažnai sunkiau būdavo, negu baudžiauninkams, ištesėti visas prievoles ir dvarininkams, ir valstybei, tai dėl prievolių reikalavimo jie nuolat susikirsdavo su dvaro administracija. Jų kova prieš dvarininkus buvo nė kiek ne silpnesnė, kaip baudžiauninkų, bet neretai dar griežtesnė, nes jie reikalavo ne formalios laisvės — tą jie turėjo, bet tikros lais-

vės nuo dvarininko ir nuo prievolių jam. Tokios kovos su dvarininkais pavyzdžiu gali būti laisvųjų žmonių, gyvenusių Karpių dvarų žemėse, kova su dvarininkais, kuri truko ilgus metus[1]. Taigi, esamomis sąlygomis valstiečių išlaisvinimas nepatenkino nei dvarininkų, nei valstiečių, sudarė nemaža ekonominių sunkumų ir vieniems, ir antriems ir dar griežtino klasių kovą tarp jų. Atskiri valstiečiai nebebuvo išlaisvinami.

Lietuvos dvarininkai savo seimeliuose nuolat kėlė reikalavimus carinei vyriausybei, kad valstybiniai mokesčiai laisviesiems žmonėms būtų uždėti tokie pat, kaip baudžiauninkams, ir kad bankinis kreditas būtų teikiamas dvarininkams ne tik pagal baudžiauninkų skaičių, bet ir pagal dvaro žemės vertę bei pajamas. Tačiau carinė vyriausybė tų dvarininkų prašymų nepatenkino ir nuostatų nekeitė[2]. Carinė vyriausybė nebuvo suinteresuota laisvųjų žmonių, nepatikimų valstybinių mokesčių mokėtojų, didinimu, todėl nesiėmė jokių priemonių, neleido jokių nuostatų, kurie skatintų baudžiauninkų atleidimą į laisvę.

Liberalesnė bajorijos dalis, siekdama suteikti valstiečiams asmens laisvę ir įstatymų apsaugą, rūpinosi išpopuliarinti valstiečių asmeninės laisvės idėjas dvarininkų tarpe ir stengėsi, kad visuomenė pasmerktų žiaurų dvarininkų elgesį su valstiečiais. Kad dvarininkams aiškesnės būtų galimybės suteikti valstiečiams asmens laisvę, pasiliekant sau ir žemę, ir valstiečių prievoles nuo žemės, ir policinę valdžią valstiečiams, buvo išversti į Lietuvos dvarininkų vartojamą lenkų kalbą įstatymai dėl asmens laisvės suteikimo Pabaltijo gubernijų valstiečiams.

Kovai su visuomenėje įsigalėjusiomis ydomis, ypač su bajorijos ydomis, susiorganizavo Vilniuje bajorų inteli-

---

[1] Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. I, Vilnius, 1955, p. 476.

[2] A. Janulaitis, Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX amž., Kaunas, 1936, p. 265, 347—354.

gentų draugija, pasivadinusi „Šubravcų“ („Neuaudėlių“) draugija. Ji perėmė 1817 metais iš Ig. Liachnickio jo pradėtą leisti satyrinį laikraštėlį „Wiadomości Brukowe“ („Gatvės grindinio žinios“), kur pašaipiai piešė įvairias, daugiausia luomines, bajorijos ydas, jų tarpe ir žmogaus vertės nepripažinimą valstiečiams, žiaurų elgesį su jais, kaip su gyvuliais ir t. t. Šios draugijos narių ir laikraštėlio bendradarbių tarpe buvo nemaža Vilniaus universiteto profesorių, jų tarpe Andrius Sniadeckis, ir šiaip žmonių, rašiusių visuomenės klausimais, kaip Ig. Liachnickis, ir tokių, kurie tik vėliau virto žymiais visuomenės veikėjais, kaip žymus lenkų emigracijos po 1831 m. sukilimo veikėjas revoliucionierius St. Vorcelis[3]. Valstiečių klausimu draugija nedėstė kokios aiškios programos, reiškė tik užuojautą valstiečiams ir pasipiktinimą tais dvarininkais, kurie nepripažino jiems žmogaus teisių. Ryškiausiu laikraštėlio satyros, nukreiptos prieš baudžiavinius dvarininkus, pavyzdžiu gali būti Nr. 8, išleistas 1817 m. sausio mėn., kuriame įdėtas straipsnis „Machina do bicia chłopów“ („Mašina valstiečiams mušti“). Tuo straipsneliu pašiepiamai reklamuojama dvarininkams mašina, kuri turinti juos ir jų tarnautojus atpalaiduoti nuo vargo mušti valstiečius savo rankomis; valstiečiai, esą, turį būti visą laiką mušami, kad būtų kam nors naudingi, mušimas reikalingas jų pačių gerovei, ir ponui bei mušėjams tenka daug vargo padėti ir prakaito išlieti, kol išlupa kaip reikiant valstietį; siūlomoji mašina greitai, tiksliai, smarkiai atliekanti mušimo darbą, nevarginant pono ir jo prievaizdų. Naudojant mašiną, jų jėgos galėsiančios būti panaudotos kitiems reikalams, todėl siūloma dvarininkams kuo greičiau užsisakyti tokią mašiną. Šitas ryškus satyrinis straipsnelis visai būtų tikęs antibaudžiavinei revoliucinių valstiečių spaudai, jei tuo metu ji būtų buvusi. Jis gali sudaryti įspūdžio, kad tame laikraštėlyje

[3] J. Bieliński, Szubrawcy w Wilnie (1817—1822), Wilno, 1910.

pasireikšdavo ir valstiečių ideologija, bet toks laikraštėlio bendradarbių siekimų supratimas būtų klaidingas. Laikraštėlio steigėjas ir vėlesnis jo bendradarbis Ig. Liachnickis buvo išleidęs atskirą knygelę apie Gardino apylinkių valstiečių padėtį, ir joje jis aiškiai išdėsto savo nusistatymą dėl dvarininkų ir valstiečių santykių. Joje ne ironiškai, o visai rimtai rašoma, kad kone vienintelis dalykas, kuriuo rūpinasi dvarininkai, esąs valstiečių gerovės reikalas, ir tai laiduoją, kad valstiečiams esanti užtikrinta gera ateitis, ir veikiau yra pavojaus, kad per didelis puoselėjimas visą valstiečių gerovės kėlimo reikalą galįs nuvesti į šunkelius[4].

Tokios pažiūros negali turėti nieko bendra su valstietiška ideologija. Jos verčia kitaip suprasti straipsnio „Mašina valstiečiams mušti" prasmę —jis teskiriamas pasmerkti tam nedideliam, autoriaus nuomone, skaičiui dvarininkų, kurie pasižymį asmeniniu žiaurumu, o ne pačiai baudžiavinei sistemai. Kad kitų laikraštuko bendradarbių pažiūros būtų buvusios kitokios, manyti nėra pagrindo.

Ekonominių priežasčių ir ideologinių samprotavimų skatinami, Lietuvos dvarininkai, jų dauguma, suprato reikalą reformuoti santykius su valstiečiais. Todėl 1817 m. Lietuvos bajorų seimelyje bajorai iškėlė reikalą panaikinti baudžiavinę valstiečių priklausomybę, suteikti jiems asmens laisvę, nustatyti dvarininkų santykius su valstiečiais tokius, kokie buvo nustatyti Lenkijoje ir Pabaltijo gubernijose (Latvijoje ir Estijoje). Savo nutarimuose bajorai kaip pavyzdį nurodė Pabaltijo gubernijų valstiečių sutvarkymą, nes jis buvo caro nustatytas, o ne Lenkijos, kur valstiečių asmens laisvę buvo deklaravęs 1807 metais Napoleonas, norėdami parodyti carui, jog Lietuvos bajorų sumanymas neinąs prieš caro politiką valstiečių klausimu. Tačiau, žinoma, savo nusistatymą valstiečių asmens lais-

[4] Ig. Lachnicki, Biografia włościanina nad brzegami Niemna powyżej Łosośney mieszkaiącego, Warszawa, 1815, p. 9—10.

vės klausimu Lietuvos bajorai rėmė geriau jiems žinomu ir senesniu Lenkijos patyrimu, kur dvarininkams buvo palikta ne tik visa žemė, bet ir nedaug tevaržoma policinė valdžia valstiečiams.

Daugumas Lietuvos bajorų, vieni karščiau, kiti šalčiau, pritarė sumanymui suteikti valstiečiams asmens laisvę, tik nedaugelis pasisakė prieš baudžiavinės priklausomybės panaikinimą. Iš pasisakiusiųjų prieš nutarimą kai kurie savo nesutikimą motyvavo, be ko kita, baime, kad paleisti į laisvę valstiečiai galį atsidurti tokioje sunkioje padėtyje, kaip pirmiau paleisti baudžiauninkai —laisvieji žmonės. Bajorų seimelių nutarimai buvo pranešti carui, bet carinė vyriausybė nepareiškė jiems pritarimo ir, nenorėdama aiškiai pasisakyti, pareikalavo surinkti žinias, kiek iš tikrųjų Lietuvos bajorai pritaria tam sumanymui. Tuo reikalu Lietuvos dvarininkai buvo apklausti. Dešimties Lietuvos apskričių 1312 dvarininkų, turėjusių 100 472 baudžiauninkus, pasisakė pritarią baudžiauninkų atleidimui, ir tik 45 dvarininkai, turėję 4730 baudžiauninkų, pasisakė prieš tokį sumanymą[5]. Taigi, Lietuvos dvarininkai aiškiai pritarė sumanymui. Po dvarininkų apklausimo carinė vyriausybė, žinodama apklausimo rezultatus, nedavė leidimo bajorų delegacijai kreiptis į carą, prašant išleisti įstatymą dėl Lietuvos valstiečių asmens laisvės ir nieko šiuo reikalu nedarė. Baudžiavinė valstiečių priklausomybė, seni baudžiaviniai valstiečių santykiai su dvarininkais liko tokie pat, kokie buvo. Dvarininkams atkrito galimybė pertvarkyti savo ūkį, gauti kredito pagal žemę ir ūkininkauti dvare, naudojantis samdomaisiais darbininkais. Pasiliko senasis dvaro pajamų didinimo kelias — didinti valstiečių lažą ir duokles. Tas kelias smukdė ūkį, niokojo žemę, skurdino valstiečius ir negalėjo prisidėti prie ūkinio pakilimo. Savaime aišku, kad dvarininkų tarpe per-

---

[5] A. Janulaitis, Baudžiavų panaikinimo sumanymai Lietuvoje (1817—1819 m.), Kaunas, 1929, p. 46.

svarą vėl įgavo griežtesnės baudžiavos šalininkai, didesni valstiečių engėjai.

Valstiečiai negalėjo nenugirsti dvarininkų kalbų ir sumanymų suteikti jiems asmens laisvę, paliekant žemę dvarininkams. Vėliau, 1857—1863 metais, kai buvo svarstomas ir vykdomas baudžiavos panaikinimas, valstiečių bruzdėjimas keleriopai padidėjo. 1817—1820 metais didesnio valstiečių bruzdėjimo nepastebima. Betgi vien asmens laisvės klausimo sprendimas taip, kaip tada jis buvo išspręstas Užnemunėje, Lietuvos valstiečiams jau nebebuvo aktualus. Jie siekė ne tik formalios asmens laisvės, bet visiško ekonominio ir administracinio išsivadavimo iš dvarininkų, o apie tai dvarininkų projektuose negalėjo būti ir nebuvo kalbama. Dėl to į dvarininkų sumanymus Lietuvos valstiečiai ir nereagavo.

Valstiečių kova prieš baudžiavinę priespaudą. Pasibaigus Napoleono karams, dvarininkams bandant po karo atstatyti sugriautą baudžiavinį ūkį, valstiečių siekimas tikros laisvės, jų siekimas išsivaduoti iš baudžiavinio išnaudojimo, priklausomybės ponams ir iš visos baudžiavinės valdymo sistemos ne tik neaprimo, bet pasidarė dar griežtesnis. Valstiečių bėgimas nuo tų dvarininkų, kurie bandė juos daugiau spausti, buvo iš seno įprasta kovos prieš baudžiavinę priespaudą priemonė. Nors bėglius persekiojo didelis policinis carinės valstybės aparatas, kokio anksčiau nebuvo, buvo įvesta pasų, revizijų ir registracijų sistema, bet persekiojamų žmonių jie negalėjo sulaikyti nuo bėgimo į Užnemunę, kur surasti bėglį ir paskui dar jį atgauti buvo nelengva. Ypač bėgo tie valstiečiai, kuriems grėsė atidavimas į rekrutus, kone ligi pat senatvės paverčiant kariniu vergu, kuris už bet kokį menkniekį buvo arakčejevinės karinės sistemos viršininkų mušamas ir kamuojamas. Gaudomų rekrutų pasipriešinimas buvo griežčiausias, jiems padėjo beveik visuotinė valstiečių užuojauta ir jie sudarė aktyviausią valstiečių kovotojų prieš baudžiavinę patvaldinę santvarką branduolį.

Tiesioginio baudžiauninkų pasipriešinimo savo ponams ar jų ūkvedžiams bei prievaizdams atsitikimų šituo metu nebuvo padažnėję, nes dvarininkai nevengė kreiptis policinės ar karinės pagalbos prieš neklusnius savo baudžiauninkus ir ją visuomet lengvai gaudavo. Tada baudžiauninkų pasipriešinimas paprastai būdavo žiauriai nuslopinamas. Nugalėti pasyviu priešinimusi valstiečiai negalėjo, o ginkluotas sukilimas nebuvo pribrendęs.

Bet kita įprasta valstiečių kovos priemonė — sabotažas — tuo metu buvo veiksmingesnė, ir kovoti su ja dvarininkams buvo daug sunkiau. Karinės egzekucijos prieš valstiečius negalėjo tokiais atsitikimais vartoti, ir dvarininkai neretai dėl valstiečių sabotažo turėdavo nusileisti jiems, keisti valstiečių išnaudojimo būdą, feodalinės rentos formas, atsisakyti nuo lažo, kurio ypač nekentė valstiečiai, įvesti jo vietoje lažpinigius, činšą ir t. t. Ig. Liachnickis, aprašydamas Gardino apylinkių valstiečių padėtį, dvarininkus pavaizdavo kažkokiais ypatingais valstiečių globėjais. Jis rašė, kad Lenkijos valstiečiai (jis turėjo galvoje buvusią Lenkijos valstybę, taigi ir Lietuvą) pirmiau, kerštaudami savo ponams, dirbo blogai ir kenkė jiems kuo tik galėjo[6], kitaip sakant, sabotavo, ir tuo darė nuostolių dvarininkams. Tačiau tas reiškinys, kurį Ig. Liachnickis vaizduoja kaip praeities dalyką, buvo tipingas ir jo aprašomiems laikams, t. y. apie 1815 m. Ir tuo metu dvarininkai buvo ne valstiečių užtarytojai ir globėjai, bet jų išnaudotojai. Kitaip ir būti negalėjo, nes baudžiavinis išnaudojimas tuo metu buvo pagrindinis dvarininkų pragyvenimo šaltinis.

Bet ten, kur dvarininkas galėjo būti bent formaliai suvaržytas, iš tikrųjų ar bent valstiečių nuomone, kokiais nors nuostatais ar valdžios sudarytomis sutartimis, valstiečiai sugebėdavo susiorganizuoti, eiti išvien, įstengda-

---

[6] Ig. Lachnicki, Biografia włościanina nad brzegami Niemna powyżej Łosośney mieszkaiącego, p. 36.

vo surasti sau teisinių padėjėjų, sugebėdavo surinkti nemažų lėšų visokioms bylos išlaidoms padengti, mokėdavo iškelti savo reikalavimus dvarininkui, juos ginti ilgus metus, negreit pasiduodami persekiojimams ir grasinimams. Valstiečių reikalavimai ir priekaištai gana dažnai buvo smulkmeniški, jais tarytum nebuvo pažeidžiama santvarka, bet iš jų organizuotumo bei ryžtingumo toje kovoje ir dvarininkų bei administracijos nenuolaidumo matyti, kad iš esmės tai buvo kova ne dėl smulkmenų, bet iš viso dėl laisvės, ir ji neretai trukdavo ne vieną dešimtmetį.

Tokios valstiečių kovos pavyzdžiu gali būti Vabalninko valstiečių kova su savo valdytoju. 1822 metais Vabalninko valstiečiai, caro įsaku atiduoti 1817 metais valdyti grafui Potockiui, surinko įrodymų, kad pagal senus inventorius Vabalninko valstiečiai neturį eiti lažo, kurį jiems nustatė valdytojai, ir siekė atsikratyti jo. Padedami kilusio iš bajorų kaimo mokytojo Antano Mickevičiaus ir susiradę sau advokatu kaimyninį dvarininką M. Tomkevičių, jie ėmė duoti skundus ir gubernijos vyresnybei, ir carui dėl dvaro valdytojo bei jo administratoriaus daromų skriaudų, per didelių darbo prievolių ir pastočių reikalavimų ir t. t. Nors daugeliui aktyvesniųjų valstiečių teko nukentėti — buvo ir šiaip mušami, ir rykštėmis plakami, o valstietis Ječius tardytojo buvo negyvai užplaktas, nemaža valstiečių ir jų teisių aiškintojas A. Mickevičius ilgai buvo kalinami, vis dėlto jie nenusileido, priešinosi suėmimams, skundėsi ir reikalavo. Po 25 metų kovos, 1847 metais, valstiečiai kai ką laimėjo — buvo jiems grąžinta dalis perimtų iš jų duoklių, likviduotas dvaro ir palivarko arimas, jų žemės paskirstytos valstiečiams už lažpinigius ir činšą, valstiečiai išsivadavo nuo lažo, pastočių bei kitų darbų. Skundo davimas carui nerodo, kad Vabalninko valstiečiai būtų laikę carą kažkokiu savo globėju ir užtarytoju. Jis terodo tai, kad valstiečiai ar jų reikalų aiškintojai suprato, jog tarp carinės vyriausybės ir dvarininko, kuris betarpiškai juos engia, nėra

visiško darnumo, yra spraga, ir jie norėjo šita nusistatymo spraga pasinaudoti.

Kitas panašus valstiečių, kartu ir miestelėnų, bruzdėjimas buvo Vilkijoje prieš seniūnijos valdytojus Zabielas[7], kuriems Vilkijos seniūnija buvo caro duota 1797 metais. 1819 metais Vilkijos valstiečiai ir miestelėnai, įgalioję savo miestelio gyventoją Abromą Markų ir raštingą valstietį St. Lopacinskį, kreipėsi skundu Peterburge į senatą dėl Vilkijos miestelio gyventojų laikymo baudžiauninkais ir atsisakė duoti duokles bei eiti dvarui lažą. Valstiečiai ir miestelėnai buvo dvaro žiauriai kankinami, taip, kad ne vienas jų, kaip matyti iš skundų, neteko sveikatos, o kai kurie net gyvybės. Betgi kovodami dėl išsivadavimo iš baudžiavos, miestelėnai ir valstiečiai sugebėjo priešintis dvarui: nėjo į lažo darbus, nedavė duoklių, jėga priešindamiesi savo įgaliotinio A. Markaus ir jo sūnaus suėmimui, sumušė teismo vykdytoją. Jų įgaliotiniai buvo ištremti į Sibirą, iš kur A. Markus dar rašė skundus į Peterburgą dėl Vilkijos miestelėnų ir valstiečių skriaudų. Bet vis dėlto žiaurios dvaro administracijos ir valstybinės valdžios priemonės privertė Vilkijos darbo žmones nusileisti, ir 1828 metais, po 9 metų kovos, jie atšaukė savo skundus. Šiuo atsitikimu miestelėnai ir valstiečiai turėjo įgaliotinius iš savo pačių tarpo, tie įgaliotiniai labai uoliai rūpinosi, bet ir susidoroti su jais, kaip su priklausomaisiais žmonėmis, administracijai buvo lengviau, ir jie labiau buvo nubausti, kaip Vabalninko valstiečių įgaliotiniai ir rūpintojai bajorai.

Užnemunėje jau nuo 1807 metų buvo paskelbta valstiečių asmens laisvė, bet visa žemė buvo palikta dvarininkams, taip pat jiems buvo palikta policinė valdžia valstiečiams. Todėl valstiečiai pasiliko iš esmės baudžiavinėje dvarininkų priklausomybėje, tik galimybių valstiečiams iš-

---

[7] Nadežda Jaffe, Valstiečių maištas Lietuvoje XIX a. pradžioje. Pagal Vilniaus valstybinio archyvo dokumentus.— „Tarybų Lietuva", 1940.XI.2 ir 3 d., Nr. 29 ir 30.

eiti iš ūkio ir persikelti kitur buvo bent kiek daugiau, kaip Vilniaus gubernijoje. Užnemunės valstiečiai taip pat susiorganizuodavo bendrai kovai prieš savo dvarininkus, taip pat surasdavo sau patarėjų bei įgaliotinių ir savo tarpe, ir iš bajorų, duodavo skundus valdžios įstaigoms ir tvirtai laikydavosi bendro nutarimo kovoti su dvarininkų priespauda. Priemonės, naudojamos prieš tokius besipriešinančius ir duodančius skundus valstiečius, buvo tokios pat, kaip Vilniaus gubernijoje,— mušimai, grasinimai ir t. t., neretai dar žiauresni, valstiečių įgaliotinių ir organizatorių, kurstytojų, persekiojimai, jų kalinimai ir t. t. Valstiečių reikalavimai skunduose niekuo nesiskyrė nuo tų reikalavimų, kuriuos kėlė Vilniaus gubernijos seniūnijų ir panašių dvarų valstiečiai. Iš visa to matyti, kad asmens laisvė nebuvo padariusi Užnemunės valstiečių laisvais žmonėmis.

Šituo laikotarpiu per valstiečių bruzdėjimus vadinamojoje Lenkijos Karalystėje, kuriai priklausė ir Lietuvos Užnemunė, iškilo kai kurie valstiečių įgaliotiniai ir advokatai, daugiausia iš bajorų tarpo, kurie, nepaisydami persekiojimų, energingai gynė valstiečių reikalus, atstovaudami jiems valdžios įstaigose. Nebajorams, žmonėms, kilusiems iš valstiečių tarpo, sunku buvo būti valstiečių įgaliotiniais, nes dvarininkų administracija labai lengvai galėjo su jais susidoroti ir priversti juos nutilti. Vienas tokių valstiečių įgaliotinių Lenkijoje, buvęs kaimo mokytojas Kazimieras Dečinskis, po 1831 metų sukilimo emigracijoje surašė savo atsiminimus apie gimtojo kaimo skriaudas, kurias kaimo žmonės patyrė nuo seniūnijos nuomininko, ir apie savo pastangas skundų keliu kovoti su juo[8]. Jį už tai pašalino iš mokytojo vietos, grasino ir persekiojo, persekiojo jo tėvą ir, negalėdami priversti jį atsisakyti ginti savo kaimo valstiečius nuo nuo-

---

[8] Żywot chłopa polskiego na początku XIX stulecia. Do druku podał Marceli Handelsman, Warszawa, 1907, p. 52—101.

mininko priespaudų, atidavė į rekrutus, dar įspėdami karinę vyresnybę, kad jis esąs maištininkas. Todėl kariuomenėje ilgą laiką jis buvo laikomas ne lygiai su kitais kareiviais, bet specialiai persekiojamas. Atidavus Dečinskį į kariuomenę, jo rūpinimasis valstiečių reikalais pasibaigė. Kaip išdėsto savo atsiminimuose Dečinskis, dvaro administracijai visai nereikėjo peržengti lažinių darbų normų, kad visai sunaikintų valstietį. Normų ribose už mažiausią nepataikavimą, nenuolaidumą galėjo valstiečiui skirti tokius darbus, kad jis greitai visai nusikamuos, nuskurs, virs elgeta, tuo tarpu dvaro administracija nebus peržengusi nė vieno inventoriaus ir nuostatų straipsnelio[9]. Tokie pat nuostatai, tokia pat teisinė padėtis buvo ir Lietuvos Užnemunėje. Aišku, kaip reikšmingi buvo valstiečiams jų kovoje prieš baudžiavos jungą išmanantieji sąžiningi žmonės, kurie būtų nebijoję grasinimų ir persekiojimų, būtų mokėję gerai surašyti skundus, išdėstyti juose daromus valstiečiams neteisėtumus ir būtų pasiryžę ligi galo vesti tų skundų gynimą, būti tikrais valstiečių įgaliotiniais. Jei toks valstiečių reikalų rūpintojas buvo iš bajorų tarpo, administracijai buvo sunkiau priversti jį nutilti.

Žymiausiu tokiu Užnemunės valstiečių reikalų gynėju buvo Pranas Rupinskis, kilęs iš bajorų ir gyvenęs nuo 1814 m. Marijampolėje[10]. Iš pradžių jis buvo paprastas advokatas prie vietinio teismo, bet 1815 metais, Kidulių valstiečių įgaliotas, jis iškėlė bylą Kidulių valdytojui Vereščinskiui dėl daugelio skriaudų, padarytų valstiečiams, ir savo pasiryžimu bei sumanumu sugebėjo laimėti ją. Vereščinskis buvo pripažintas ir valstybės iždo, ir valstiečių skriaudėju, jo turtas buvo sekvestruotas jo padarytiems iždui ir valstiečiams nuostoliams atlyginti. Ta byla pa-

---

[9] Ten pat, p. 65—68.

[10] Szymon Askenazy, „Trybun gminu“ w dobie Królestwa Kongresowego.— Biblioteka Warszawska, 1907, t. II, p. 1—36; Szymon Askenazy, Dwa stulecia, XVIII i XIX, Warszawa, 1910, p. 371—420, 548—550.

darė Rupinskį valstiečiams patikimu, branginlinu jų reikalų gynėju. Į jį kreipėsi Sakalupio valstiečiai dėl dvaro nuomininko daromų jiems skriaudų. Jį įgaliojo ir Zyplių valstiečiai kelti bylą savo valdytojai poniai Tiškevičienei bei jos administratoriams dėl daugelio jų daromų valstiečiams skriaudų. Čia Rupinskiui teko susikirsti su kilminga ponia ir įtakingu jos generaliniu įgaliotiniu Linovskiu, kuris ne tik sugebėjo paveikti vietinės valdžios organus, bet ir išgauti Lenkijos vietininko įsakymą laikyti Rupinskį kalėjime, kaip maištininką ir valstiečių kurstytoją. Bet perdėtos Linovskio pastangos, jo parūpinti suklastoti kai kurių valstiečių pareiškimai, jo išrūpintas Lenkijos vietininko įsakymas laikyti Rupinskį suimtą, peržengiant Lenkijos konstitucijos nuostatus, tai, kad Rupinskis nepabūgo persekiojimų ir nuosekliai gynė Zyplių valstiečių teises, o Zyplių valstiečiai tvirtai laikėsi ir nepasidavė dvaro administracijos grasinimams bei melagingiems pasiūlymams atsiimti savo skundus — visa tai privedė prie to, kad Zyplių valstiečiai, Rupinskio padedami, laimėjo ginčą su savo ponia.

Tokie žmonės, kaip minėti A. Mackevičius, Pr. Rupinskis, labai padėjo valstiečiams jų kovoje prieš baudžiavinę priespaudą. Begindami valstiečių reikalus, jie nemažai gavo nukentėti. Jie kovojo tik dėl tų palengvinimų, kurių galima buvo pasiekti esamoje santvarkoje. Ir jie buvo valstiečiams reikalingi, valstiečiai jais pasitikėjo, juos rėmė, nes tokių patikimų žmonių iš bajorų luomo jiems nelengva buvo susirasti. Dionizas Poška savo žinomoje poemoje „Mužikas Žemaičių ir Lietuvos“, parašytoje tuo metu, atsako bajoro vardu baudžiauninkui, kuris prašo jį parašyti skundą aukštajai vyriausybei dėl baudžiauninko skriaudų, kad jis to nedarysiąs, „nes bajorui ant ponų pikts žodis nedoru“[11].

---

[11] D. Poszka, Mužikas Žiemaytcziu yr Lietuwos, Kaunas, 1946, p. 28.

Tarp žmonių, kurie rašydavo valstiečiams skundus dėl baudžiavinės priespaudos, būdavo ir tokių, kurie tenorėjo pasipelnyti iš valstiečių bandymo bylinėtis su dvarininkais. Bet dvarininkų idealizuotojo Ig. Liachnickio pasakymas, kad „kurstytojai", kurie rašo skundus valstiečiams ir įtikinėja juos galėsią apginti jų teises, tesiekia išrinkti iš valstiečių daugiau pinigų, o iš tikrųjų tesukelia prieš tuos valstiečius karinę egzekuciją[12], visai neteisingai nušviečia tų valstiečių reikalų gynėjų siekimus. Už savo darbą jie būdavo valstiečių atlyginami, bet nemaža jų nuoširdžiai rūpinosi valstiečių reikalais ir dėl to nukentėdavo. Ig. Liachnickio pasakymas taip pat rodo, kaip neigiamai buvo žiūrima bajorų tarpe net į dalyvavimą teisinėje pagalboje valstiečiams.

Bet iš esmės tie valstiečių gynėjai tebuvo jų padėjėjai vienoje valstiečių kovos formoje — legalioje, jie nebuvo jų vadovai, jų ideologai. Ligi 1831 metų sukilimo nei Lietuvoje, nei iš viso Rusijos imperijoje ir Lenkijoje valstiečių ideologai iš bajorijos tarpo dar nebuvo atsiradę, o patys valstiečiai dar nebuvo iškėlę iš savo tarpo prasilavinusių žmonių, kurie būtų sugebėję išryškinti valstiečių visuomeninius siekimus.

Lietuvos valstiečiai 1831 metų sukilime. 1830 m. liepos mėn. Prancūzijoje kilo revoliucija. Revoliucinis judėjimas apėmė Belgiją, pasireiškė Italijoje. Reakcinės jėgos pajuto visuotinės revoliucijos pavojų, ir „Europos žandaras", Rusijos caras Nikalojus I, ėmė planuoti karinę intervenciją į Prancūziją revoliucijai slopinti ir „teisėtai" reakcinei tvarkai atstatyti.

Tuo metu Lenkijoje nacionalinio išsivadavimo siekimas, prislopintas 1795 metais, bet neužgniaužtas, Prancūzijos revoliucijos sužadintas, iš naujo pakilo. Pažangesnių mies-

---

[12] Ig. Lachnicki, Biografia włościanina nad brzegami Niemna powyżej Łosośney mieszkaiącego, p. 78—79.

tiečių ir bajorų tarpe ėmė reikštis revoliucinės nuotaikos, apėmusios vis platesnius lenkų visuomenės sluoksnius. Į judėjimą įsitraukė ir tie viešpataujančios dvarininkų klasės sluoksniai, kurie nenorėjo revoliucinės kovos. Revoliucinės nuotaikos 1830 m. lapkričio mėn. pabaigoje prasiveržė sukilimu. Valdžia atiteko tiems patiems sluoksniams, kurie ir prieš tai buvo krašto administracijoje, t. y. dvarininkams ir iš dalies buržuazijai, nors ne jie pradėjo sukilimą. Vis dėlto carinė vyriausybė Lenkijoje buvo nuversta ir prasidėjo karas prieš carizmo jėgų pastangas vėl pavergti Lenkiją, atstatyti joje caro valdžią. Carui nebeteko galvoti apie „tvarkos atstatymą" Vakarų Europoje.

Žinios apie prasidėjusią Lenkijoje nacionalinio išsivadavimo kovą greitai pasiekė ir Lietuvą. Kalbos apie kovą dėl laisvės labiausiai sujaudino Lietuvos valstiečius, nes išsivadavimas iš carinės priespaudos reiškė išsivadavimą iš nekenčiamos rekrutinės prievolės, iš nepakeliamų valstybinių mokesčių, iš pastangų vis labiau įbaudžiavinti visus valstiečius, likvidavimą aparato, kuris palaikė ir stiprino baudžiavos sistemą. Todėl išsivadavimas iš carizmo priespaudos kėlė viltis likviduoti ir pačią baudžiavinę sistemą.

Prasidėjus Lenkijos sukilimui, carinė vyriausybė skubėjo paimti iš Lietuvos rekrutus, išgabenti iš Lietuvos grūdų atsargas, supiltas magazinuose, reikalingas siunčiamai sukilimo slopinti carinei kariuomenei, ir surinkti iš gyventojų ginklus, kad jie nebūtų panaudoti sukilimui.

Paskelbus rekrutų ėmimą, pirmiausia kilo pasipriešinimo sambrūzdis tarp Žemaitijos valstiečių, kurie buvo sujaudinti kalbų apie kovą dėl laisvės. Jau 1831 m. vasario mėnesį Gintališkės ir Salantų parapijose jaunieji valstiečiai, vadovaujami valstiečio Giedrimo ir bajoro Barisevičiaus, griebėsi ginklo, bet, negalėdami atsispirti pranašesnėms policijos ir vietinių karinių įgulų jėgoms, po kauty-

nių pasitraukė į Prūsiją. Daugumas jų Prūsijos valdžios buvo atiduoti caro valdžiai[13].

Kovo mėnesį, artėjant rekrutų ėmimo terminui, Žemaitijos valstiečiai ypač ėmė priešintis rekrutų ėmimui. Didesniuose dvaruose, kurių savininkai ir administracija norėjo labiau įsiteikti caro valdžiai, valstiečiai, skiriami atiduoti į rekrutus, buvo iš anksto suimami. Valstiečiai puolė namus, kuriuose buvo laikomi surakinti rekrutai, ir juos vadavo. Rekrutų laisvinimas ėmė virsti plačiu valstiečių bruzdėjimu. Tada dvarininkai pamatė, kad nebegalima delsti ir laukti įsakymų iš Varšuvos, nes sukilimas, prasidėjęs be jų dalyvavimo ir vadovavimo, galėjo įgauti visai nepageidaujamą kryptį arba palyginti nesunkiai galėjo būti nuslopintas, nes valstiečiai neturėjo nei pakankamai ginklų, nei tvirtos organizacijos. Todėl kai kurie bajorai ryžosi pradėti Žemaitijoje sukilimą. Kovo mėn. pabaigoje dvarininkų suorganizuoti sukilėlių būriai užėmė apskričių centrus — kovo 26 d. buvo paimti Raseiniai, paskui Telšiai, Šiauliai, buvo paimta ir nemaža miestelių, pvz., Baisogala. Paimtuose miestuose sukilėliai rado ginklų bei šaudmenų ir kitų karo reikmenų, be to, suėmė nemaža nespėjusių pasislėpti kareivių ir policininkų. Sukilimas greitai apėmė visą Lietuvą. Po pirmų pasisekimų tolesni sukilėlių žygiai nebebuvo tokie sėkmingi. Carinė vyriausybė spėjo sutraukti daugiau kariuomenės, kuriai menkai ginkluoti ir palyginti negausūs sukilėlių būriai dažnai nepajėgė priešintis atvirose kautynėse.

Kiekvienoje apskrityje buvo sava sukilėlių valdžios organizacija, sava karinė vadovybė. Bendros visai Lietuvai organizacijos, bendros karinės vadovybės nebuvo. Tačiau didžiausias trūkumas buvo ne bendros organizacijos nebuvimas, o tas, kad neturėta pakankamai ginklų ir šaudmenų. Daugelis valstiečių tebuvo ginkluoti perdirbtais dalgiais. Nežiūrint į trūkumus, sukilėliai ne kartą yra suge-

---

[13] Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. I, p. 412–414, 423, 425.

bėję sumušti ar priversti trauktis nemažus reguliarios, gerai ginkluotos carinės kariuomenės dalinius. Tačiau, carinei vyriausybei telkiant Lietuvoje vis daugiau kariuomenės, sukilėliams vis sunkiau buvo laikytis, jų jėgos vis labiau sklaidėsi, daugelis pasitraukdavo iš kovos ir grįždavo namo.

Lietuvos sukilimui sujungti su Lenkijos sukilimu ir Lietuvos sukilėliams paremti Lenkijos vyriausybė atsiuntė į Lietuvą nemažus reguliariosios Lenkijos kariuomenės dalinius, vadovaujamus kilmingo, bet neryžtingo ir negabaus generolo Gelgaudo. Gegužės mėn. pabaigoje pirmieji Lenkijos kariuomenės daliniai atvyko į Lietuvą. Tai pakėlė Lietuvos sukilėlių nuotaiką. Tačiau pagalbos vietoj ta kariuomenė pagreitino Lietuvos sukilimo galą. Vadovavę Lietuvos sukilėlių būriams dvarininkai ir kiti bajorai skubėjo į Lenkijos kariuomenės eiles karininkais, įtraukdami į tą kariuomenę ir savo būrių sukilėlius. Jie čia buvo įtraukiami kaip rekrutai, o tai negalėjo patikti valstiečiams, kurie, kad ir buvo mobilizuoti į sukilėlių būrius, bet buvo vis dėlto savanoriai. Tuo tarpu kariuomenėje su jais buvo elgiamasi kaip su baudžiauninkais rekrutais. Partizaninė kova virto reguliarios kariuomenės karu. Kariuomenės vadovybė laiku nesiryžo ir nesugebėjo paimti administracinio ir karinio carinės vyriausybės centro Lietuvoje — Vilniaus, po to ėmė trauktis į vakarus ir greitai, carinės kariuomenės spaudžiama, būdama jau Žemaitijoje, nebeteko vilties laimėti karą ir ryžosi baigti karo žygį, peržengdama Prūsijos sieną. Žemaitijoje sukilėliai jau nebebuvo įtraukiami į Lenkijos kariuomenę, o tik pasidavė bendrai kariuomenės vadovybei. Nepasiekusi jokio didesnio laimėjimo, neužmezgusi ryšių su vietos gyventojais ir sutrukdžiusi partizaninį karą Lietuvoje, Lenkijos kariuomenė paliko Lietuvą — didžioji jos dalis perėjo į Prūsiją, kita dalis, generolo Dembinskio vadovaujama, grįžo į Lenkiją.

Sukilimą buvo pradėję valstiečiai, bet toliau visą vadovavimą jam paėmė į savo rankas dvarininkai. Nors kiekvienoje apskrityje sukilimas buvo organizuojamas savarankiškai, bet visur bendra buvo tai, kad visa sukilimo karinė vadovybė ir administracija buvo dvarininkų ir iš viso bajorų rankose. Dvarininkų klasės atstovai, nors ir neturėdami patyrimo, buvo skiriami vadais ir karininkais, o visi valstiečiai — tik eiliniais sukilėlių būrių kareiviais. Antai, pvz., Telšių apskrities sukilėlių kariuomenėje trys penkiolikos metų dvarininkaičiai buvo karininkais adjutantais, o vienas keturiolikos metų berniukas buvo karininku ir net vadovavo sukilėliams, puolant carinės kariuomenės būrį. Kad tie vaikai ir gerai atliko savo pareigas, bet reikalingo karininkui patyrimo ir autoriteto jie jokiu būdu negalėjo turėti. Karininkais juos padarė tik jų kilmė, o tuo tarpu keturiolikos metų valstietis berniukas, sugebėjęs įveikti kazoką ir pasiimti jo ginklus, stojęs savanoriu į sukilėlių kariuomenę, tebuvo priimtas kareiviu, ir tai nenoriai[14].

Ir Lenkijos valdžios atsišaukime į Lietuvos valstiečius[15], ir atskirų apskričių sukilėlių vadovybių atsišaukimuose, pvz., Telšių dvarininkų nutarime[16], kalbama bendrai apie laisvės, t. y. Lenkijos nacionalinės nepriklausomybės atgavimą, bet nieko nesakoma apie laisvę nuo baudžiavinės priklausomybės dvarininkams, t. y. apie valstiečių trokštamą visišką jų asmens ir žemės laisvę nuo dvarininkų.

Telšių apskrities sukilėlių kariuomenės vadas Anupras Jacevičius rašo, jog ne kartą siūlęs apskrities dvarininkams priimti ir paskelbti nutarimą dėl laisvės ir žemės suteikimo valstiečiams, bet tai nebuvo padaryta[17]. Gal ir

---

[14] Zbiór pamiętników o powstaniu Litwy w roku 1831. Ułożony przez Feliksa Wrotnowskiego, Lipsk, 1875, p. 28, 46, 79.

[15] Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. I, p. 419—420.

[16] Zbiór pamiętników o powstaniu Litwy w roku 1831, p. 73.

[17] Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. I, p. 424.

teisingas buvo A. Jacevičiaus teiginys, kad dvarininkai manė, jog, laimėjus sukilimui, baudžiavinė valstiečių priklausomybė būsianti panaikinta, t. y. valstiečiams būsianti suteikta asmens laisvė, bet valstiečiams to buvo maža. Tokios valstiečių laisvės paskelbimas sukilimo metu būtų tiktai visai sukiršinęs valstiečius prieš dvarininkus, todėl niekur Lietuvoje tokios laisvės dvarininkai nedeklaravo, o pripažinti žemę valstiečių nuosavybe dvarininkų masė visai neketino. Ir Lenkijos seimas, kuriame dalyvavo ne vien dvarininkai, tesvarstė valstiečių „aprūpinimą“ tik valstybinėmis žemėmis, bet ne pripažinimą jiems bent tų žemių, kurias jie valdė.

A. Jacevičiaus pažiūra, kad išlaisvintoje iš carinio jungo Lietuvoje valstiečiai privalės turėti žemės nuosavybę, Lietuvos dvarininkams buvo visai svetima. Iš viso Anupras Jacevičius, pats būdamas dvarininkų klasės žmogus, rimtai domėjosi valstiečių siekimais, suprato, kad baudžiavinė santvarka yra atgyvenusi savo amžių. Savo atsiminimuose[18] apie 1831 m. sukilimą Telšių apskrityje jis daug daugiau, kaip bet kurie kiti atsiminimų autoriai, aiškina valstiečių dalyvavimą sukilime ir dėsto palankų valstiečiams nusistatymą. Jo pasisakymais apie valstiečius sukilime verta susidomėti.

A. Jacevičius visai teisingai rašo: „Kiek pažįstu mūsų liaudies būdą, galiu tvirtinti, jog, gindama savo laisvę ir žemę, yra pasiryžusi kovoti ligi paskutiniosios plikomis rankomis ir aukoti savo gyvybę, bet reikia, kad ji turėtų tą laisvę ir žemę“. To valstiečiams nebuvo duota. Vis dėlto į sukilimą daugumas jų ėjo, tik ne kaip dvaro duodami naujokai, bet būtinai reikalaudami, kad būtų įrašomi savanoriais. Kariauti „už poną“ valstiečiai jokiu būdu nesutikdavo ir, kai būdavo įrašomi į sukilėlių kariuomenę kaip dvaro žmonės, tapdavo, kaip Jacevičius rašo,

---

[18] Zbiór pamiętników o powstaniu Litwy w roku 1831, p. 3—69; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. I, p. 423—424 (ištraukos).

niūrūs ir atkarūs, daugelis net stengėsi tarnybos vengti, kaip kad vengdavo carinės rekrutinės prievolės. Tas nenoras, priešinimasis laisvės kare tarnauti „už poną" buvo pastebimas ne tik Žemaitijoje, bet ir visoje Lietuvoje. Pavyzdžiui, dar 1830 m. gruodžio mėn. pabaigoje, paskelbus valstiečiams Vilkaviškyje mobilizacijos šaukimą, jie pasipriešino mobilizacijai į gvardiją, sakydami, kad tai esą daroma dvarininkų reikalui, kad jie esą engiami kaip ir anksčiau, ir norėjo pulti atvykusius naujokų paimti karininkus su kareiviais, kurie gavo užsidaryti valsčiaus būstinėje. Dėl pasipriešinimo keli valstiečiai buvo suimti, bet tai jų nenuramino; jie privertė paleisti suimtuosius, ir Lenkijos vyriausybė turėjo suteikti valstiečiams šiokių tokių lengvatų[19]. Žemaitijoje tokio organizuoto pasipriešinimo mobilizacijai nebuvo, bet mobilizuotųjų priešingumas ponams buvo dar griežtesnis.

Telšių apskrityje mobilizuotųjų į sukilėlių būrius valstiečių priešingumas dvarininkams buvo virtęs tiesiog sukilimu prieš dvarininkus, ir jį nuslopinti dvarininkų karinei vadovybei buvo nelengva. Apie tai gana plačiai rašo savo atsiminimuose Jacevičius[20]. Didžiųjų dvarų, valdomų ne savininkų, o ūkvedžių, valstiečiai, susirinkę kelių tūkstančių minia Kulių, Plungės (grafo A. Zubovo) ir Salantų (Gorskių) apylinkėse, nuvertė ir suėmė dvarininkų paskirtus karininkus ir išsirinko savus, sudarė savo valdžią, savo teismu nubaudė mirtimi kai kuriuos vietinius bajorus bei dvarų administracijos žmones ir patraukė į Telšius, norėdami nuversti susidedančią iš dvarininkų valdžią ir pastatyti savąją. Betgi sukilėlių vadovybei pavyko nuslopinti antibaudžiavinį valstiečių judė-

---

[19] M. Meloch, Sprawa włościańska w powstaniu listopadowym, Warszawa, 1939, p. 58—60.

[20] Zbiór pamiętników o powstaniu Litwy w roku 1831, p. 20—21, 68.

jimą ir paimti pasipriešinusius valstiečius į savo žinią. Judėjimo vadai buvo nubausti.

J. Goštauto teigimu, tuo metu sukilę valstiečiai nubaudė mirtimi daugiau kaip 30 žmonių. Už ką tie baudžiavinės santvarkos gynėjai buvo nubausti, galima matyti iš vyskupo M. Valančiaus pasakojimų apie vieną iš jų, būtent, apie valstiečių nužudytą grafo Zubovo Grūšlaukės palivarko ūkvedį Karnilavičių. Jis buvęs nužudytas už nežmonišką elgesį su valstiečiais, bet formaliai buvęs kaltinamas tuo, kad tiekdavęs sukilėliams netikusį paraką, maišytą su aguonomis[21]. Kitame rašte J. Goštautas taip pat sako, jog jie buvę nužudyti dėl labai žiauraus elgesio su valstiečiais, bet kaltinimas jiems buvęs keliamas toks, kad jie buvę maskviečių, t. y. carinės vyriausybės žmonių, prieteliai[22]. Toks pat antibaudžiavinis valstiečių judėjimas pasireiškė ir Šiaulių apskrityje. Prasidėjus sukilimui, valstiečiai nustojo eję į lažo darbus, ėmė pulti ypač įsipykusius Šiaulių dvaro administracijos žmones, vieną jų, ekonomą Damelį, nusivedę į mišką, pakorė, nes jis šnipinėjo sukilėlius ir iš viso tarnavo paskyrusiai jį ekonomu caro karinei valdžiai[23].

Pažymėtina tai, kad Lietuvos valstiečiai niekur ir niekada 1831 metų sukilimo metu nėra pasisakę už carą. Jei jie ėjo prieš dvarininkus, žudė dvarininkus, kurie jiems buvo labai nusikaltę, tai ir tada jie juos baudė ne tik už savo skriaudas, bet ir už pagalbos teikimą caro valdžiai. Nuotaikos, atsispindėjusios K. Dečinskio lenkų valstiečio gyvenimo aprašyme, kur sakoma, kad ne caras engiąs valstiečius, o tik dvarininkai, kad caras išleidęs įstatymus, kuriais Lenkijos valstiečiams buvusios suteiktos lygios su

---

21 Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. I, p. 422—423.

22 Ten pat, p. 425.

23 A. Janulaitis, Valstiečiai ir 1831 m. revoliucija Lietuvoje. Iš Šiaulių ekonomijos archyvo.— Lietuvių tauta, kn. I, d. 4, Vilnius, 1910, p. 481—483.

kitais teisės[24], Lietuvos valstiečiams buvo visiškai svetimos.

A. Jacevičius ne tik pasakoja savo atsiminimuose apie Telšių valstiečių sukilimą, bet ir įvertina jį savo požiūriu. Jo žodžiais tariant, liaudies judėjimas buvo „teisėto jos rūpesčio“ sukeltas. Negera buvę tai, kad nedori žmonės, šlėktos, panaudojo valstiečių nuotaiką savo tikslams ir pradėjo savo iškilimą biauriausiais nusikaltimais. O priešas buvo bepuoląs ir negalima buvo delsti su jo atmušimu. A. Jacevičiaus nuomone, valstiečiai nebuvę kalti, jų reikalavimas atsiteisti už skriaudas buvęs teisėtas, bet įsikišę pašaliniai nedorėliai, ir, be to, tuo momentu visai nebuvę laiko pasirūpinti kuo kitu, kaip tik gynimusi nuo priešo. Kitaip „rimtas ir gyvas teisingumo reikalavimas, vienu balsu pareikštas masių, būtų davęs norimų vaisių, o vienos apskrities pavyzdys žaibo greitumu būtų perlėkęs Žemaitiją ir Lietuvą — be audros, be perkūnų“. Tokios mintys rodo A. Jacevičių buvus nuoširdų valstiečių draugą, bet ne valstiečių siekimų reiškėją. Jis niekur nėra pasisakęs prieš bajorijos vadovavimą visuomenei, praktikoje ir pats jį vykdė. O tai buvo nesuderinama su valstiečių siekimais.

Apie tą patį valstiečių dalyvavimą 1831 metų sukilime yra rašęs ir kitas jo dalyvis, veikęs Šiaulių apskrityje, Jonas Goštautas. Jo pažiūros į valstiečių santykius su dvarininkais ir į valstiečių bruzdėjimą Telšių apskrityje yra kitokios.

Jono Goštauto knygelė „Ponas Teisėjaitis arba pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją“. 1839 metais Prancūzijoje buvo išleista anoniminė knygelė lenkų kalba, kurioje apysakos forma pavaizduota sunki Lietuvos baudžiauninkų priespauda, jų pažiūros į dvarininkus ir jų

[24] Żywot chłopa polskiego na poszątku XIX stulecia, p. 98.

veiksmai 1831 metų sukilime[25]. Jos autorius buvo Jonas Goštautas, kilęs iš Šiaulių apskrities bajorų. Susirūpinimas baudžiauninkų skriaudomis jį atitolino nuo dvarininkų, padarė idėjiniu dvarininkų priešu, jo neapykanta carizmui padarė jį revoliucionieriumi, todėl šioje knygelėje jau kitokiu požiūriu vertinama valstiečių padėtis ir jų siekimai. Nors ta knygelė tebuvo išleista vos dviejų ar trijų šimtų egzempliorių tiražu, kaip ir kiti lenkų demokratiniai emigracijos leidiniai, bet savo minčių konkretumu ir revoliucingumu ji negalėjo nepaveikti pažangiosios Lietuvos visuomenės, tiek esančios emigracijoje, tiek ir krašte. Sunkiai gaunamos ir retos knygos, kuriose buvo rašoma apie rūpimus dalykus, buvo rūpestingai ieškomos ir atidžiai skaitomos, daug atidžiau, kaip lengvai ir bet kur gaunamos.

Šios knygelės turinį sudaro pasakojimas apie dvarininkų ekonomiką, jų naudą iš linų auginimo, bet kartu atskleidžiamas ir nežmoniškas valstiečių išnaudojimas bei dvarininkų pažiūra į juos kaip į turinčius jiems dirbti vergus. Toliau pasakojama, kaip valstiečiai žiūri į dvarininkus,— ar pikti, ar geri, visi jie esą sukurti valstiečiams engti, pasakojama, kaip valstiečiai kelia savo priešingą dvarininkams nuotaiką, dainuodami juos paniekinančias dainas. Tolesniame skyriuje vaizduojamas aristokratų nuolankumas carui ir panieka smulkiajai bajorijai, jos visiškas išsižadėjimas žemaitiškos liaudies kalbos. Dar toliau kalbama apie tai, kaip valstiečiai buvo kalinami tartum laukiniai žvėrys, atiduodami į rekrutus, pardavinėjami, apie tai, kaip juos išnaudoja karčiamų laikytojai ir turgaus rinkliavininkai, kurie moka dvarininkams ir duoda kyšių ūkvedžiams už teisę ekonominiu atžvilgiu smukdyti valstiečius jų produktų supirkinėjimo monopoliu, kaip didikai niekina net išsitarnavusius kareivius vetera-

---

[25] Pan Sędzic czyli opowiadanie o Litwie i Żmudzi, Poitiers, 1839, 103 p.

nus ir, vengdami atsakomybės už savo piktadarybes bei susitarę su teismine administracija, organizuoja laikomo kalėjime buvusio kareivio nužudymą. Paskutiniuose knygelės skyriuose kalbama apie tai, kaip Lietuvos bajorai reagavo į žinias apie prasidėjusį sukilimą ir kaip sukilime pasireiškė valstiečiai. Visa tai įpinta į pasakojimus apie jauno dvarininkaičio Teisėjaičio meilę kaimynei dvarininkaitei ir apie jo draugystę su ieškančiu sau vietos gyvenime jaunu bajoraičiu Žemaičiu.

Autoriaus pažiūros dėstomos abiejų bičiulių, Teisėjaičio ir Žemaičio, lūpomis. Jų pažiūros nėra vienodos. Teisėjaitis nuosaikesnis, Žemaitis radikalesnis, griežtesnis, bet tai veikiau tik temperamentų nevienodumas, padedąs labiau išryškinti mintį. Žemaičio laiške Teisėjaičiui pasakojama apie Baisogalos paėmimą. Kadangi Baisogalos paėmimui vadovavo pats Goštautas[26], galima manyti, kad jo minčių reiškėjas buvo Žemaitis.

Baudžiavinė valstiečių priespauda ir jų išnaudojimas autoriaus nupiešti konkrečiais vaizdais, parodytas jų negailestingas plakimas bet kuria menkiausia proga, jų sveikatos naikinimas neribotais kenksmingais darbais (linų mynimas ir šukavimas), taip pat nugirdant ir pan. Viskas, kaip rašo autorius, yra skirta tam, kad dvarininkas gautų kuo daugiau pinigų, kad turėtų iš ko gerai apsivilkti, išgerti, pavalgyti, pasirodyti, iš viso gerai gyventi.

Autorius ne tiktai kalba apie nežmonišką valstiečių skurdą ir jų išnaudojimą bei niekinimą, bet atskleidžia ir tai, kaip patys valstiečiai reaguoja į savo išnaudojimą ir kaip auga jų klasinis susipratimas. Aprašydamas valstiečių pasikalbėjimą savo tarpe (44 puslapyje), autorius parodo, kaip valstiečiai išsiaiškina savo santykius su dvarininkais. Keršijant dvarininkui, nesą protinga padegti jo namus, nes naujų namų statymas būsianti tik nauja našta valstiečiams; nužudymas taip pat nieko nepadės,

---

[26] Zbiór pamiętników o powstaniu Litwy w roku 1831, p. 123.

nes nužudyto dvarininko vietoje būsiąs kitas; laimėti tegalima, pasak besikalbančių valstiečių, tik tuomet, jei visiems pavyktų susitarti ir visus dvarininkus išpiauti ar iškarti,— bet tai vargu ar pavyktų, nes pačių valstiečių tarpe esą daug išdavikų, pataikautojų. Vienas valstietis tiesiog pareiškia, kad gerų dvarininkų negali būti, visi jie esą velniai, tam teleisti į pasaulį, kad kankintų žmones. Savo neapykantą bajorams valstiečiai reiškia pašiepiamomis dainomis. Vienos iš tų dainų pradžią autorius duoda 51 puslapyje: „Šlekcica, bajorica, kirpica, kamanica...“ ir t. t., paaiškindamas, kad tai esąs bajorų vartojamos lenkų kalbos pamėgdžiojimas, o tekstas esąs pilnas prakeikimų dvarininkams. Ta daina buvo valstiečių dainuojama ir 1863 metais, kai vėl buvo padidėjęs valstiečių priešingumas dvarininkams. Vienas jos variantas, užrašytas 1864 metais Nagiuose (Šiluvos apylinkėje), yra išlikęs[27]— jame pilna ne tiek keiksmų, kiek bajorų pašiepimo, niekinimo.

Valstiečių priešiškumas dvarininkams ypač pasireiškė per 1831 m. sukilimą. Paskutiniame knygelės skyriuje laiškų forma pasakojama apie sukilimo įvykius. Pirmajame Žemaičio laiške rašoma, kad Telšių apskrityje keliolika bajorų sukilimo pradžioje buvo valstiečių nužudyti iš keršto. Laiško autorius tą valstiečių kerštą laiko teisingu ir natūraliu, nepriekaištauja jiems dėl jo, bet mano, kad toks kruvinas susidorojimas tuo metu, kai reikia sutelkti visas jėgas prieš bendrą priešą, esąs daromas ne laiku. Valstiečiai po karo galėsią ir turėsią pareikšti savo teises ir imtis prievartos priemonių prieš tuos, kurie jiems priešinsis. Kitame laiške, pasakodamas, kaip valstiečiai susidoroja po kautynių dėl Palangos su įsakinėjusiais jiems iš užpakalio bajorais karininkais, kuriuos valstiečiai nuteisę sušaudė, autoriaus pažiūrų reiškėjas Žemaitis tą įvykį įvertina šiais žodžiais: „Bravo! Kovinga liaudis pra-

[27] CVIA, f. 279, ap. 10 (J. Karlovičiaus fondas), b. 182—183, l. 90a.

deda pažinti savo vertę“, ir t. t. Autorius iškelia valstiečių dalyvavimo sukilime reikšmę visur ten, kur jie patys ėjo į sukilimą. Bet, nupasakodamas dvarininkų nusiųstų į sukilimą valstiečių pažiūras, jis kitame laiške deda jų žodžius, kad jiems, esą, vis vien, kas ponaus,— rusas ar lenkas, nes valstietis vis vien liksiąs valstiečiu ir turėsiąs eiti baudžiavą. Tarnavusių sukilėlių kariuomenėje „už poną“ valstiečių, t. y. tų, kuriuos ponas buvo atidavęs į sukilimą rekrutais, pažiūrose negalėjo neatsirasti abejingumo karo tikslams, nepasitikėjimo ta valdžia, kurios siekė ponai. Bet tai dar labai toli nuo nusivylimo ir pagiežos apimto nelaimingojo K. Dečinskio bandymo ieškoti šviesių bruožų carizme. J. Goštauto knygelėje niekur nekalbama apie kokį nors Lietuvos valstiečių pasitikėjimą caru.

Autoriaus pritarimas tam, kad valstiečiai ima sukilimo vadovavimą į savo rankas, labiausiai skiria J. Goštauto pažiūras nuo A. Jacevičiaus pažiūrų. J. Goštauto pažiūros sutampa su aktyvesnių valstiečių pažiūromis.

Autorius aprašo ir didikus, ir vidutinius dvarininkus, aiškiai pabrėžia jų savanaudiškumą. Parodydamas šlėktų pažiūras į valstiečius, kuriuos jie vertino mažiau už gyvulį, autorius neranda jiems jokio pateisinamojo žodžio taikos metu. Tik sukilimo metu vertina kai kurių bajorų patriotinį kovingumą, kaip vienintelį teigiamą jų bruožą. Autorius parodo, kad didikai taikos metu tiesiog rėmė carizmą, o sukilime jie pasižymėjo arba tiesioginiu išdavikiškumu, arba, bajorijos iškelti į vadovaujamąsias vietas, savo veiksmų pražūtingumu. Tam pavaizduoti autorius pasakoja, kaip grafas T. (Tiškevičius? — *K. J.*), vadovaudamas dviem tūkstančiams Liaudos šlėktų railelių, beveik visą savo dalinį pražudęs be jokios naudos sukilimui.

Griežtai neigiamą pažiūrą į aristokratijos vaidmenį išsivadavimo kovoje J. Goštautas išreiškė dar anksčiau, 1834 metais, dėdamas savo parašą po lenkų demokratinių emigrantų pareiškimu, kad A. Čartoryskis, veikęs lenkų

emigracijos vardu, dėl savo elgesio sukilime ir emigracijoje neturįs emigrantų pasitikėjimo. Pasirašydami tą pareiškimą, Nievro mieste gyvenę lenkų emigrantai padarė prierašą[28], kad visas kunigaikščio Adomo Čartoryskio gyvenimas, tarp ko kita, būnant Lenkijos vyriausybės pirmininku, buvo skiriamas tarnauti Peterburgo carinės vyriausybės tikslams, ir todėl jie laiko jį tėvynės išdaviku. Tą pareiškimą, parašytą 1834 m. spalio 1 d., pirmas pasirašė Jonas Goštautas; matyti, jis ir tą prierašą parašė.

Savo veikalą, išleistą anonimiškai, J. Goštautas dedikavo Demokratinei lenkų draugijai — lenkų demokratų organizacijai Prancūzijoje, susikūrusiai 1832 metais ir savo programą išdėsčiusiai 1836 metais išleistame „Manifeste". Vienas iš 1135 Draugijos narių, pasirašiusių „Manifestą", buvo Jonas Goštautas[29]. Savo veikimo programoje „Manifestas" kelia pagrindinius valstiečių reikalavimus — pirmas sukilimo žingsnis turįs būti visiškas baudžiauninkų priklausomybės likvidavimas ir jų valdomos žemės palikimas jiems be jokio atlyginimo dvarininkams. Kondensuota „Manifesto" autorių pažiūrų santrauka yra pateikta paskutinėje pastraipoje. Joje sakoma, kad jie nešaukia valstiečių naikinti dvarininkų, bet, jei baudžiavinės visuomeninės santvarkos pakeitimas ir įgyjama po to nepriklausomybė negalėtų apsieiti be smurto, jei liaudis ims keršyti už padarytas jai skriaudas, tai „Manifesto" šalininkai nepaaukosią 20 milijonų žmonių laimės dėl previlegijuotųjų saujelės.

Reikia sutikti su tarybinio istoriko I. S. Milerio nuomone, kad Demokratinė lenkų draugija buvo nuoširdžių demokratų organizacija ir kad „Manifeste" jie skelbė ne liberalų pažiūras, o reiškė demokratinių sluoksnių, visų

---

[28] Akt z roku 1834 przeciw Adamowi Czartoryskiemu, wyobrazicielowi systemu polskiej arystokracyi, Poitiers, 1839, p. 32.

[29] Manifest Towarzystwa Demokratycznego Polskiego, Paris, 1836, p. 26.

pirma valstiečių, reikalavimus, tikro baudžiavinės santvarkos likvidavimo reikalavimus. Ta draugija labiausiai prisidėjo prie Poznanės sukilimo rengimo, jos organizacijos žmonės iš emigrantų tarpo daugiausia dalyvavo 1846 m. Krokuvos sukilime ir jį rėmė, todėl žymia dalimi Demokratinei lenkų draugijai buvo taikomi „Komunistų Partijos Manifesto“ žodžiai: „Lenkų tarpe komunistai remia tą partiją, kuri nacionalinio išsivadavimo sąlyga laiko agrarinę revoliuciją, tą pačią partiją, kuri sukėlė 1846 metų Krokuvos sukilimą“[30].

Entuziastiškas J. Goštauto pritarimas dedikacijoje Demokratinės lenkų draugijos siekimams ir veiklai leidžia jos „Manifesto“ pasisakymus valstiečių klausimu laikyti atitinkančiais jo paties pažiūras. Toji draugija jungė gana įvairių demokratinių pažiūrų žmones, kurių nuomonės įvairiais ideologiniais klausimais buvo gana skirtingos. Kadangi „Manifestas“ duoda gana įvairių, kartais sunkiai suderinamų, nuomonių santrauką, parašas po juo neturi būti suprantamas kaip visų, o tiktai esminių, programinių, „Manifesto“ teiginių pripažinimas. „Manifeste“ yra ir tokių minčių, kurios nesutinka su išdėstytomis „Pone Teisėjaityje“ mintimis. Pavyzdžiui, šlėktiškoji Lenkijos santvarka „Manifeste“ pavaizduota kaip demokratijos idėjos išsaugojimas, bet tik vienam luomui. J. Goštauto knygelėje sakoma: „Laisvė, kuri buvo prieš prijungiant Lietuvą prie Rusijos, buvo blogesnė už didžiausią nelaisvę“. Taigi, jokio vadinamosios „šlėktinės demokratijos“ idealizavimo, „Manifesto“ autorių pasiskolinto iš istorikų raštų, J. Goštauto knygoje nėra. „Manifeste“ kaip teigiamas Lenkijos liaudies bruožas nurodomas jos religingumas. Tuo tarpu J. Goštautas savo knygelėje parodo neigiamą kunigų skelbiamo mokslo poveikį valstiečių ideologijos

---

[30] K. Marksas ir F. Engelsas, Rinktiniai raštai dviem tomais, t. I, Vilnius, 1949, p. 37.

formavimuisi, įdėdamas į valstiečio lūpas pasakymą: „Valstietis negali būti be pono, taip mums sako kunigai iš sakyklų... Kentėkime šiame pasaulyje ir aname mums bus lengviau, kaip mūsų tironams“ (p. 44).

J. Goštautas, kaip ir Demokratinė lenkų draugija, siekė laisvos, nepriklausomos, demokratinės Lenkijos sukūrimo 1772 m. sienomis, t. y. įterpiant į ją ir Lietuvą, ir Baltarusiją, ir didžiąją Ukrainos dalį. Tai buvo šlėktiškos Žečpospolitos, nekreipusios dėmesio į valstiečių tautybę, atgarsis. Betgi J. Goštautas savo knygoje aiškiai pasisako, kad Lietuvos bajorams, taigi ir jam, įprasta esanti lenkų kalba, bet jis neniekina lietuvių ir žemaičių kalbos ir laiko visas kalbas lygiavertėmis.

Nekalbant jau apie kitus J. Goštauto pasisakymus, iš to, kas pasakyta, matyti, kad „Ponas Teisėjaitis“ yra ryškiausias kaltinamasis aktas buvusiai tuo metu Lietuvoje baudžiavinei santvarkai ir jos rėmėjams. Jame vieninteliame ryškiausiai tuo metu iškelti revoliuciniai Lietuvos valstiečių siekimai. J. Goštautas nebuvo teoretikas ir, matyti, nemėgo kalbėti apie ateities demokratinės santvarkos smulkmenas. 1840 metais Demokratinės lenkų draugijos „Centralizacija“ išsiuntinėjo draugijos skyriams anketą, kad pasisakytų dėl valsčių organizacijos būsimoje laisvoje Lenkijoje. J. Goštautas, atsakydamas į tą anketą, atsiuntė tik Lietuvos administracinės organizacijos XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje aprašymą[31]. Tuo pasireiškė reali jo pažiūra į reikalą, nes, reformuojant keistiną organizaciją, reikia gerai pažinti esamą jos padėtį. J. Goštautas nebuvo atitrūkęs nuo konkretaus gyvenimo, kėlė to gyvenimo reikalavimus. Tai yra svarbus ir vertingas jo visuomeninės veiklos bruožas.

---

[31] Czesław Leśniewski, Gmina w Polsce odrodzonej według projektów Towarzystwa Demokratycznego Polskiego z lat 1840—1841. Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby, t. II. Kraków, 1938, p. 488.

Taigi 1831 metų sukilime Lietuvos valstiečiai ne tik pasireiškė kaip savarankiška jėga, turinti savo politinių siekimų, bet tie jų revoliuciniai siekimai susilaukė ir savo išryškintojo Jono Goštauto asmenyje.

J. Goštauto gyvenimas ir raštai. Kadangi „Ponas Teisėjaitis" spausdintas anonimiškai, o J. Goštautas, kad ir buvo karštas demokratas bei revoliucionierius, bet nebuvo teoretikas ar kurios nors aiškios demokratinės emigrantų srovės vadas, tai jis buvo pamirštas. Todėl apie jo gyvenimą ir literatūrinę veiklą nedaug teturime žinių. Kaip sakoma Jono Goštauto nekrologe[32], jis gimė 1800 m. liepos 3 d. Šiaulių apskr. Šilelių dvarelyje (tur būt, netoli Baisogalos), smulkių dvarininkų šeimoje. Baigęs vidurinę mokyklą Kėdainiuose, Jonas Goštautas įstojo į Vilniaus universitetą. Jam esant universitete, veikė Šubravcų draugija, dar nebuvo nurimęs klausimas dėl asmens laisvės suteikimo valstiečiams — tai galėjo turėti įtakos jo pažiūrų į baudžiavą susiformavimui. Tėvui mirus 1823 metais, Jonas Goštautas grįžo namo į tėvo paliktą dvarelį, ėmė jame šeimininkauti, auklėjo jaunesnįjį brolį ir kartu ėjo žemės sienų teisėjo pareigas. J. Goštautas domėjosi valstiečiais ir bendravo su jais, tai matyti iš to, kad jis suprato valstiečių gyvenimą ir net pažino jų sutartines bei kitokias dainas. Vos teprasidėjus Lietuvoje 1831 metų sukilimui, jis vienas iš pirmųjų suorganizavo būrį, su juo užėmė Baisogaloje ceikhauzą ir paėmė į nelaisvę apie 100 kareivių. Vėliau J. Goštautas Šiaulių apskrities sukilėlių tarpe pasižymėjo savo sumanumu bei ryžtingumu ir vadovavo Šiaulių apskrities sukilėlių raitininkams[33]. Atvykusiai Lenkijos kariuomenei traukiantis iš Lietuvos ir su-

---

[32] Rocznik Towarzystwa historyczno-literackiego w Paryżu. Rok 1870—1872, Poznań, 1872, p. 603—604.

[33] Pamiętniki polskie, wydawane przez Xawerego Bronikowskiego, t. III, Paryż, 1845, p. 207; A. Janulaitis, Valstiečiai ir 1831 m. revoliucija Lietuvoje.— Lietuvių tauta, kn. I, d. 4, Vilnius, 1910, p. 477.

kilimui baigiantis, J. Goštautas prisidėjo prie generolo Dembinskio vadovaujamų kariuomenės dalinių ir su jais pasiekė Varšuvą. Tačiau labai greit po to toji kariuomenė (o kartu su ja ir J. Goštautas) turėjo pereiti Vokietijos sieną ir sudėti ginklus. Iš Vokietijos J. Goštautas emigravo į Prancūziją, gyveno įvairiuose jos miestuose, vertėsi visokiais darbais, buvo kelių konduktorium ir t. t. J. Goštautas buvo karštas demokratas, revoliucionierius, dalyvavo Demokratinėje lenkų draugijoje. Pasiryžęs kovoti dėl tėvynės laisvės, 1848 metais gavęs žinią apie revoliuciją Poznanėje, jis tuoj nuvyko ten ir stojo į sukilėlių eiles. Savo sūnų Bronislavą, gimusį ir išauklėtą Prancūzijoje, J. Goštautas išaugino revoliucionieriumi. Jo sūnus, vos kilus 1863 metais sukilimui, atskubėjo į Lenkiją ir ten žuvo kautynėse, vadovaudamas sukilėlių daliniui. Jonas Goštautas mirė Prancūzijoje 1871 m. liepos 20 d.

Be „Pono Teisėjaičio“, liko išspausdinta tik dvejetas anoniminių J. Goštauto straipsnelių. Bet „Ponas Teisėjaitis“ nebuvo vienintelis stambesnis jo parašytas veikalas. Jis nusiuntė Demokratinei lenkų draugijai ne tik administracinio sutvarkymo aprašymą, bet dar anksčiau „Žinią apie Žemaitiją ir Kuršą“, kur duoda kai kuriuos kitų savo rašinių apie valstiečius metmenis. Tur būt, maža šito straipsnio ištraukėlė apie Šiaulių valstiečių sukilimą, kurį autorius per klaidą priskiria 1794 metams, buvo išspausdinta tuo metu prie V. Heltmano straipsnio[34].

Šito rašto nuorašas ir kiti J. Goštauto rankraščiai rašyti lenkiškai. Šiaulių apskrities sukilimo 1831 metais aprašymas, Pastabos apie partizaninį karą, Apie Lenkijos padalijimą buvo Tautinėje bibliotekoje Varšuvoje[35], bet ar kas nors iš jų išliko, šiuo metu čia neturime žinių; grei-

---

[34] Towarzystwo Demokratyczne Polskie. Dokumenty i pisma, Warszawa, 1954, p. 201—202.

[35] Katalog rękopisów Bibljoteki Narodowej, t. I, Zbiory Bibljoteki Rapperswilskiej, t. I, Warszawa, 1929, p. 189, Nr. 663; t. II, d. I, 1938, p. 341, Nr. 1983.

čiausiai jų nebėra, nes didžioji tos bibliotekos rinkinių dalis per antrąjį pasaulinį karą buvo hitlerininkų sunaikinta.

XIX amžiaus pirmosios pusės Lietuvos valstiečių judėjime, ypač demokratinės ideologijos formavimesi, Jonas Goštautas užima reikšmingą vietą ir todėl yra vertas mūsų dėmesio.

10. LIETUVIŲ KALBA VIEŠAJAME GYVENIME

LIETUVIŠKI ŽODŽIAI LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS OFICIALIŲJŲ RAŠTŲ KALBOJE IR JŲ REIKŠMĖ LIETUVOS KULTŪROS IR VISUOMENĖS ISTORIJAI

Vartotoje senovės Lietuvos kunigaikštystės raštams kalboje — iš pradžių rusiškoje, vėliau lenkiškoje — yra nemaža lietuviškų žodžių. Priminsiu, pavyzdžiui, plačiai žinomus: *diaklo, mezleva, doilida* ir t. t. Į tuos lietuviškus žodžius jau seniai kreipiama bent kiek dėmesio. Pirmas kiek plačiau bandė juos surinkti ir panagrinėti prof. Volteris 1894 metais savo straipsnyje „Lituanismen der russisch-litauischen Rechtssprache“[1]; jame jis aptaria 20 žodžių, kurie esą kilę iš lietuvių kalbos. Jau iš tų nedaugelio žodžių prof. Volteris daro išvadą, kurią čia pacituoju išvertęs, kad „vadinamoje lietuvių-gudų valstybėje lietuvių tautos reikšmė buvo visai ne tokia žema, kaip tai dar ligi šiol tebemano kai kurie vietiniai politikai ir tendencingi rašytojai“. Prof. Volteris čia turėjo galvoje tvirtinimus, kad lietuviai neturėję savos kultūros ir tiek visuomeninę, tiek materialinę kultūrą buvo gavę iš slavų. Kiek vėliau daktaras Grinius „Varpe“ (1902 m., Nr. 9/10) taip pat atkreipė dėmesį į lietuviškus skolinius Lietuvos kunigaikštystės aktų kalboje (straipsnyje „Lietuviški žodžiai gudiškose kalbose“) ir padarė iš jų išvadą: „matyt, lietuviai

---

[1] Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft, Heft 19.

kultūriškai anoj gadynėj ne žemiau už gudus stovėjo". Daugiausia šitokių skolinių buvo surinkęs prof. Karskis I tome savo didelio tyrinėjimo apie gudus („Белорусы"), išleistame 1904 metais, kuriame (p. 125—137) jis duoda daug lietuviškų žodžių ir iš aktų kalbos, ir iš gyvosios gudų kalbos. Aš čia nekalbėsiu apie gyvąją gudų kalbą, bet tik apie rusiškąją ir lenkiškąją senovės Lietuvos kunigaikštystės aktų kalbą. Šitoje raštų kalboje ligi šiol man pavyko rasti nebe keliolika, bet 218 pagrindinių lietuviškų žodžių, o kartu su išvestiniais, t. y. pvz., *diaklo, diakolnyi, diakolnik, podiakolnyi,* jų yra apie 320. Žinoma, tai nėra visi lietuviški senovės aktų kalbos žodžiai, bet tik patekę man prieš akis mano peržiūrėtoje mažoje dalyje senovės Lietuvos archyvinio palikimo. Be to, čia neįtraukti visokie tikriniai pavadinimai — sklypų, sodžių ir t. t., kurie taip pat nemaža medžiagos gali duoti kultūros istorijai. Tai tėra bendriniai žodžiai.

Prieš kalbėdamas apie tų žodžių reikšmę Lietuvos visuomenės ir kultūros istorijai, noriu kiek apžvelgti tą kalbą, kuria tie žodžiai surašyti, rusiškąją aktų kalbą. Apie senovės Lietuvos sugudėjimą kalba ne tik prof. Volterio minėti rusų istorikai, tą senovės Lietuvos bajorų sugudėjimo tezę yra perdėm perėmę lenkų istorikai, ir mūsų istorikų tarpe ji taip pat nėra paneigiama. Aš manau, kad ta tezė reikia visiškai atmesti kaip nepamatuota. Nuo XVI amžiaus vidurio aukštesnioji Lietuvos visuomenė ėmė lenkėti, apie tą lenkėjimą kalba ir Mikalojus Daukša įžangoje į savo Postilę, bet apie pirmesnį bajorijos sugudėjimą nei tokių aiškių, kaip apie lenkėjimą, nei bent kurių kitų rimtų žinių visai nėra. Lietuvos bajorijos sugudėjimo anaiptol neįrodo vartojimas tuo metu oficialiesiems raštams rusiškos kalbos.

Lietuvoje rusiškas rašytas aktas teatsirado pačiame XIV amžiaus gale — Jogailos ir Vytauto laikais. Prieš tai Lietuvoje vidaus reikalams jokių raštų jokia kalba nebuvo rašoma. Priėmus krikščionybę ir įėjus į to laiko civilizuo-

tų valstybių tarpą, Lietuvai teko įvesti ir įprastą Vakarų Europoje aktų sudarymo formą — rašytinį aktą. Jo reikėjo ir atsikėlusiai iš Vakarų Europos bažnyčiai, ir kitiems vidaus reikalams, kurie pasidarė komplikuotesni. Tuo metu Vakarų Europoje nebuvo papročio sieti rašto kalbos su šnekamąja kalba. Kaimyninėje Lenkijoje, su kuria tuo metu Lietuva turėjo nemaža reikalų, taip pat joks oficialusis raštas nebuvo rašomas lenkiškai. Oficialieji raštai ten buvo rašomi lotyniškai arba rusiškai (daugiausia Galicijoje), arba vokiškai (miestuose). Ir Lietuvoje, įvedus rašytinį aktą, imta aktai rašyti ne viena kuria kalba, bet ir rusiškai (Rusijoje, Galicijoje, Rumunijoje ta kalba jau seniai buvo virtusi rašto kalba), ir lotyniškai (šita kalba rašė kaimynai — Lenkijoje ir Ordino žemėse), ir vokiškai (daugiausia miestuose, kaip ir kaimyniniuose Ordino ir Lenkijos miestuose). Rusiška kalba plačiau imta vartoti Lietuvoje ne todėl, kad tos rašto kalbos Lietuvos bajorai mokėjo, bet todėl, kad, staiga prireikus didelio kiekio raštininkų, jų lengvai galima buvo gauti čia pat, ukrainiškose ir gudiškose Lietuvos kunigaikštystės žemėse, ir kad jie buvo pigiausi. Daktaras Stangas, tyrinėjęs seniausią Lietuvos rusiškųjų raštų kalbą, priėjo išvadą, kad pirmieji Jogailos ir Vytauto laikų raštininkai buvo iš Volynės. Kad rusiškieji raštininkai buvo pigiausi ir vėliau, kai daug daugiau buvo Lietuvoje pramokusių rašto ir kalbos, matyti kad ir iš tokio pavyzdžio Kauno miesto savivaldybė turėjo tris atskirus raštininkus — rusišką, lotynišką ir vokišką. Iš XVI amžiaus vidurio išliko žinių apie jų algas, ir mažiausia alga buvo mokama rusiškam raštininkui. Lenkai tik po 400 metų nuo to, kai pas juos buvo įvesta rašytinė aktų forma, pradėjo rašyti aktus lenkiškai. Tai tebuvo XVI amžiaus viduryje. Ligi to laiko tėra keliolika atsitiktinių lenkiškų raštų iš didelės daugybės rašytų nelenkiškai (lotyniškai). Niekas nesako, kad Lenkijos bajorija būtų tuo metu suromanėjus ar kaip kitaip nutautus. Tas pat ir Lietuvoje. Platus rusiškojo rašto vartojimas

oficialiuose raštuose negali rodyti, kad bajorija, kurios reikalais daugiausia tie raštai buvo rašomi ne pačių bajorų, bet profesionalų raštininkų, būtų kalbėjusi ta kalba arba bent būtų mokėjusi rusiškos raštų kalbos arba šnekamosios gudų ar ukrainiečių kalbos. Ta rusiškoji kalba Ukrainoje turėjo daug ukrainiškų elementų, Gudijoje — gudiškų. Ji rėmėsi tuose kraštuose šnekamąja kalba. Tikrojoje Lietuvoje tų gyvosios slaviškos kalbos elementų ji neturėjo, ji buvo čia negyva, vien tik rašto kalba, visai taip, kaip Lenkijoje lotynų kalba. Jos negyvumas matyti kad ir iš daugybės lietuviškų žodžių aplinkumai reikšti, be kurių išsakymo aktų turiniui sunku buvo apsieiti, o jų kanceliarinė senovės kalba neturėjo: *alknin, apidemia, brosta, degesy, degim, deksnia, dyrvan, dovba, dovbor, dubulia, ganikla, girela, grovž, intok, išovhi, išdag, kolnoviršy, kolva, kudra* ir daugelis kitų žodžių. Daugumas jų tebuvo vartojama tikrojoje Lietuvoje. Jie pateko į raštą iš šnekamosios kalbos, iš tų pačių asmenų, kurių vardu raštai buvo rašomi, t. y. Lietuvos bajorų kalbos — lietuvių kalbos. Slaviškuose Lietuvos kunigaikštystės kraštuose šitoms sąvokoms reikšti buvo vartojami toje pat rusiškoje raštų kalboje ne lietuviški, bet gudiški arba ukrainietiški žodžiai.

Didžiojo kunigaikščio Aleksandro raštininkas Vilniaus klebonas Erazmas Vitelijus (Ciolekas) popiežiui 1501 metais[2] yra pasakęs, kad lietuviai kalbą savo kalba; kone pusė Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų esą gudai; jų kalba esanti plačiau vartojama. Lietuviai kalbėjo lietuviškai, gudai gudiškai, be to, lietuviai vartojo rusišką (gudų) rašto kalbą savo rašto reikalams; taigi manau, kad tiktai tos prasmės teturi to sekretoriaus žodžiai apie platesnį rusiškos kalbos vartojimą. Jis anaiptol nieko nesako apie sugudėjimą, vartojimą rusiškos kalbos lietuvių kalbos vietoje. Vėlesnių žinių apie tos ar kitos kalbos vartojimą,

---

[2] Theiner, Vetera monumenta, II, p. 278.

apie pažiūras į šnekamąją ir rašto kalbą, aš nedėstysiu. Čia įdomu gali būti, tarp ko kita, vieno gudo Mikalonio, t. y. Mykolo, tur būt, Tiškevičiaus, surašytas apie 1550 m. projektas priimti Lietuvoje rašomąja kalba vietoje rusiškosios kalbos, svetimos lietuviams, lotynų kalbą, kuri tesanti senoviška lytis, taigi tinkama raštui, šnekamosios lietuvių kalbos, ir, antra vertus, kito gudo Lietuvos kanclerio Leono Sapiegos, kuris laiškus paprastai rašydavo lenkiškai, pareikštas, leidžiant III Lietuvos Statutą, džiaugsmas, kad jis parašytas ne kuria svetima kalba, bet sava rusiška, kitaip tariant rašomąja lytimi jo, gudo, šnekomosios gudų kalbos. Ar šiaip, ar taip aš manau nėra jokio rimto pagrindo kalbėti apie buvusį kada nors tikrosios Lietuvos bajorijos sugudėjimą. Žinoma, nusikėlę gyventi į rusiškas žemes lietuvių kunigaikščiai ir bajorai sugudėdavo, bet tai buvo jau emigrantų likimas, ne metropolijos.

Kitas yra klausimas apie gudų įtaką Lietuvos socialiniam ir kultūriniam gyvenimui. Kad tos įtakos negalėjo nebūti, savaime aišku, nes visada vienas kaimynas turi įtakos kitam, bet svarbu išaiškinti, ar tai buvo tik kaimyninė įtaka, ar aukštesnės kultūros tautos įtaka žemesnės kultūros tautai. Šitą klausimą padeda kaip tik išaiškinti socialiniai ir kultūriniai lietuvių kalbos terminai rusiškoje kalboje. Savaime aišku, kad jei tie socialinio ir kultūrinio gyvenimo elementai yra atėję Lietuvon iš gudų, iš kurių atėjo ir rašto kalba, tai turėjo ta kalba ateiti ir terminai jiems reikšti, ir, antra vertus, jei toje gautoje iš svetur rašto kalboje tam tikri terminai yra ne rusiški, bet lietuviški, aišku, kad tie terminai apibrėžė Lietuvos savaimingo gyvenimo reiškinius, ne atneštinius iš Gudų.

Iš tokių kultūrinių kalbos elementų visų pirma norėčiau atkreipti dėmesį į trobesių ir jų dalių pavadinimus. Rašto kalboje turime šiuos lietuviškus terminus: *daržyna, dorž, gegnia, grebest, jevja, klaim, klunia, lipty, maltuvia, movkna, nom, numagol, orud, pavalgia, pirkoita, pirtikia,*

primen, privorti, sproga, straipsn, sviren, šul, tarpupedia, torp, užly, užutvor, žard. Tai beveik visi didelio kiemo trobesiai, trobesių elementai, tvoros. Dalis šitų žodžių — *jevja, sviren, klunia, primen, orud, šul, torp* labai plačiai buvo vartojami ne tik Lietuvoje, bet ir Guduose ir net Ukrainoje. Aišku, kad šitų trobesių lietuviai nesimokė statyti iš gudų, atvirkščiai, gudai iš lietuvių gavo ne vieną trobesio formą, ir tų trobesių statybos juos išmokė lietuvių dailidės. Jų pavadinimą gudai taip pat perėmė iš lietuvių.

Kad gudai ir apskritai kaimynai slavai iš seno pažino lietuvių statybą ir trobesius, matyti ir iš to, jog senovės lietuvių *namui* (kuris dabar tėra išlikęs kai kur Žemaičiuose, todėl etnografiniuose raštuose dažnai yra vadinamas žemaitiška žodžio forma *noms* arba *nums*) rašto kalboje, be žodžio *nom,* buvo dar kitas terminas, dažniau vartojamas,— *veža.* Jokio panašaus trobesio nei XIII amžiaus, nei vėliau Gudų, Ukrainos ir iš viso Rusijos aktai nežino. Jie težino *vežą* — bokštą. Todėl tas terminas *veža* buvo verčiamas lotyniškai *turris.* Tą žodį senovės lietuvių tyrinėtojas prof. Miežinskis net palaikė lietuvišku žodžiu nuo žodžio *turtas* (savo tyrinėjime „Ramovė“). Žodžiu *veža* tà trobos dalis, kurioje yra ugniakuras, vadinama Alpių slovėnų, lužitėnų ir Pamario slovėnų. Matyti, pirmiau žodžiu *veža* jų buvo vadinamas trobesys, kuriame buvo ugniakuras, o vėliau, trobesiui evoliucionavus, atskyrus šonines dalis, *vežos* pavadinimas pasiliko tai vidurinei trobesio daliai, kurioje liko ugniakuras. Panaši evoliucija buvo ir senoviško lietuviško *namo.* Jau labai seniai, be pagrindinės trobesio dalies, paties *namo,* atsirado atskirtas nuo jo *numogalis, prienamis, priemenė, liptai* — visi tie žodžiai užfiksuoti rašto kalboje. Lietuvių namą pavadinti *veža,* ne savo krašto terminu, gudai tegalėjo tada, kada jie artimesnių santykių turėjo su vakarų slavais, kurie turėjo tą *vežą,* o tai turėjo būti labai seniai, tur būt, bent prieš X a. Tad ne vėlesniam laikui tenka priskirti gudų pažinimą lietuvių statybos, lietuvių trobesių.

Iš aktų, kuriuose minimi trobesiai lietuviškais pavadinimais, galime nustatyti tų trobesių evoliuciją. Pvz., *svirnas*, t. y. svertas, pakeltas trobesys, kaip matyti iš seniausių aktų, iš pradžių buvo statomas ant baslių (na stolpach, na kolodach), paskiau tik tuščiame tarpe tarp žemės ir svirno pastatytas *posvirnis* ar *poklėtis*. Žinoma, ne vien lietuviai turėjo įtakos gudams statybos srityje; nors senovės namas ir evoliucionavo, bet jis nevirto dabartine gyvenamąja troba, jis ilgainiui tevirto arklide, tvartu, o žmonės išsikėlė gyventi į šviesesnę trobą, susidedančią iš *gryčios* ir *seklyčios* — šitie paimti iš gudų kalbos žodžiai rodo gudų įtaką lietuvių statybai. Iš jų galima spręsti, kad, nepasibaigus namo evoliucijai maždaug į tokį trobesį, kaip vakarų slavų *veža*, lietuviai susipažino su gudų aukštesniųjų klodų labiau pritaikytais žmonėms gyventi pastatais ir, pasinaudoję savo statybos mokėjimu, sukūrė trilypį trobesį, įtraukdami į jį gudiškas *gryčią* ir *seklyčią* ir lietuviškąją *priemenę* gudiškos pastogėlės *(seni)* vietoje.

Lietuviški žodžiai rašto kalboje apima visas gyvenimo sritis. Lietuvoje buvo, matyti, išsiplėtojusi ir laivininkystė, tai rodo *pergai* ir *vytinės*, kuriomis prekes gabendavo į Karaliaučių ir Dancigą ir iš ten atgal į Nemuno ir Neries aukštupius. Apie žvejybą kalba *bučas* ir *venteris*. Apie gyvulininkystę mėsos produktai — *kumpis* ir *skilandis*. Tuodu žodžiu labai plačiai buvo vartojamu visoje Didžiojoje Kunigaikštystėje, be to, *įsnauja, šumpis*. Apie alaus darymą sako tokie žodžiai, kaip *kvietmiežiai, avižkviečiai, avižmiežiai*, iš kurių buvo daromos geresnės salyklo rūšys. Visų sričių, apie kurias gauname žinoti iš šitų lietuviškų žodžių, čia nesuminėsiu.

Svarbiausia sritis, kuriai pažinti daugiausia medžiagos duoda kaip tik oficialiosios rašto kalbos lietuviški žodžiai, yra visuomeninių santykių sritis. Nemaža rusiškoje kalboje yra ir rusiškų žodžių socialiniams reiškiniams pažymėti, bet tie rusiški terminai dažnai klaidina. Pavyz-

džiui, *dan', dannik* — donis, donininkas. Apie donininkus daug kalbama Gudų krašto dokumentuose, be to, donininkų nemaža mini aktai Žemaičiuose ir Upytės krašte. Iš termino atrodytų, kad tai kalbama apie tos pačios kategorijos žmones. Bet surinkus daugiau Žemaičių krašto dokumentų apie donis ir donininkus, matyti, kad ten donis tebuvo nuoma, o donininkas maždaug dabartinis nuomininkas arba činšininkas. Dažniausiai tai yra ateivis, laisvas ūkininkas arba net bajoras. Kaip matyti, nors rusiškoje kalboje Gudų duoklininkai ir Žemaičių nuomininkai buvo vadinami vienu terminu, bet tai visai kito kilimo ir visai kitos kategorijos žmonės. Viename iš paskutiniųjų senovės Lietuvos santvarkos tyrinėjimų (Lovmianskio „Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego") autorius, kalbėdamas apie Mindaugo organizavimą fiskalinio Lietuvos sutvarkymo, nurodo, kad Mindaugas, turėdamas kaimynuose dvi sistemas — Ordino javų duoklių ir Gudų įvairių, ypač medaus ir kailių donių, teturėjęs reikalo pasirinkti tinkamiausią ir pasirinkęs jo valdytai Lietuvai javų duoklių sistemą, todėl tikrojoje Lietuvoje daugiausia žinių yra apie duokles, o Žemaičiuose, kurie pateko Lietuvos valdovų valdžion, nutrūkus geriems santykiams su Ordinu, buvo įvesta gudiška donių sistema. Žinoma, to laiko dokumentų neturime, bet tyrinėdami tipologiškai lietuviškų terminų dokumentus, galime daryti išvadas apie daug senesnių laikų santykius, kaip kad tie, kurių turime pačių dokumentų, ir jie parodys mums visai kitą vaizdą. Matysime, kad mokesčių sistema nebuvo Lietuvoje kokia atneštinė, primesta iš viršaus, bet evoliucijos keliu susidarė vietoje. Man atrodo, kad rusiškos kalbos lietuviškų terminų svarbiausia reikšmė ir yra ta, jog jie padeda mums susidaryti tikrą Lietuvos socialinės evoliucijos vaizdą.

Apie bičiulius ir bičiulystę, tur būt, žinote. Dokumentuose randami apie tai tokie terminai: *biciul, biciuliovski, biciulovctvo, biciuliovac, bitnik, bitnikovstvo.* Bičiulystės

santykiai XVI ir XVII amžiuose, kaip matyti iš dokumentų, visai neparėjo nuo valdininės priklausomybės: vieno pono ūkininkas bičiuliuojasi su kito pono ūkininku, bajoras bičiuliuojasi su privatiniu veldamu ūkininku ir t. t. Kadangi bičiulystė yra tam tikras senas apeiginis žmonių santykis, sudaromas visai neatsižvelgiant į feodalinę žmonių priklausomybę, reikia pripažinti, kad ji yra senesnio kilimo, kaip feodalinė santvarka. Bičiulystę žino tiktai tikrosios Lietuvos ir kai kurių maišytų Didžiosios Kunigaikštystės kraštų — Gardino, Slonimo — dokumentai. Nei tikrųjų gudų žemėse, nei apskritai bet kur kitur bičiulystės nežinome, jos kitur nebuvo. Ne visuose dokumentuose, kalbant apie bičiulystę, ji vadinama minėtais lietuviškais terminais, kartais ji vadinama rusiškais dirbtiniais terminais: *siabrovstvo pčol, pčolnik* ir t. t., nelietuviškuose Didžiosios Kunigaikštystės kraštuose nevartotais. Kartais bičiulystė apibrėžiama ekonominiu bičiulystės esmės terminu — bitės perpus — *pčoly napoly*. Kai, vartojant šitą posakį, kalbama apie nepriklausančius vienas kito asmenis, reikia pripažinti, kad tai kalbama apie tų asmenų bičiulystę. Bet tuo pačiu terminu — *pčoly napoly, miod napoly* ir t. t. — dažnai apibrėžiami ir ūkininkų santykiai su savo ponu jau bus nebe bičiulystė, bet jos pavyzdžiu susidariusi ūkininkų pareiga savam ponui, t. y. nelyginant priverčiamoji bičiulystė su savo ponu. Apie tokią priverčiamąją bičiulystę dokumentų yra ne tik iš tikrosios Lietuvos, bet ir iš Gudų žemių, vakaruose — iš Ordino valdytų Mažosios Lietuvos ir net Sambijos žemių. Kituose kraštuose tokios pareigos atiduoti ponui pusę bičių, pusę medaus nerandame. Kitaip tos pareigos kilimo negalima išaiškinti, kaip kad laisvas bičiulystės santykis su savo ponu pamažu virto papročio keliu priverčiamuoju santykiu, ir jau virtęs priverčiamuoju santykiu jis buvo įvestas ir tuose kraštuose, kurie tikrosios, nepriverstinės, bičiulystės nežinojo. Tokia ūkininkų pusinio medaus pareiga išliko ligi XIX amžiaus, bet greta su tuo evoliucija vyko ir to-

liau. Yra nemaža dokumentų, kuriuose kalbama, kad pusinio medaus vietoje ūkininkas turįs duoti kasmet tiek ir tiek medaus arba, dar toliau, tiek ir tiek pinigų už tą medų. Ir tikrojoje Lietuvoje tokį fiksuotą medaus kiekį randame kartais jau XV ir XVI amžiaus dokumentuose. Reikšminga, kad tas kiekis tikrojoje Lietuvoje kartais pažymimas rusiškuose dokumentuose. Žinoma, kad Pabaiske medaus duoklė jau XV amžiaus pradžioje buvo duodama trirankiais — tokiais indais, Šiauliuose XVI amžiaus pirmojoje pusėje — buožėmis. Tie lietuviški duodamo medaus kiekio pavadinimai rodo, kad tam tikro kiekio medaus duoklė nebuvo atneštinė iš Gudų, kur ji buvo įprasta jau XV amžiuje ir anksčiau, bet turėjo susidaryti čia pat Lietuvoje evoliucijos keliu iš pusinio medaus. Tokiu būdu dokumentai apie bičiulystę ir artimas jai sąvokas, suskirstyti tipologiškai, duoda visai aiškų chronologinės natūralinės medaus duoklės evoliucijos vaizdą ir rodo, kad ta evoliucija įvyko čia pat Lietuvoje ir kad medaus duoklė Lietuvoje nėra koks atneštinis iš Gudų ar iš kur kitur dalykas.

Ne vien iš bičiulystės matyti tas perėjimas iš savo noro santykių į priverčiamąsias pareigas. Viename 1650 metų protokole yra užrašytas kelių Beržėnų valsčiaus ūkininkų skundas ant savo laikytojo, kad, susitaręs su kuriuo turtingesniu ūkininku, įsakęs jiems užgerti laikytoją statine rugių arba miežių, ir, tiems užgėrus, kimbąs prie kitų ūkininkų, kad jo, laikytojo, nieku neužgeria. Matyti, užgėrimas, arba *užgirai,* buvo tam tikra vaišinimo apeiga, kuria užgeriąs pasižada užgeriamajam kurią nors dovaną. Iš to skundo matyti, kad paprastai užgirai buvo nepriverstiniai. Kiek vėlesniame 1758 metų dokumente sakoma jau, kad ūkininkai turį duoti ponui senu papročiu linavimo ir užgirų kiek įstengią. Šiuo atveju užgirų norma dar nėra fiksuota, bet jau jie yra pasidarę priverčiami, jau pareiga. Gaila, kad daugiau man nepavyko surasti dokumentų apie tuos užgirus, šiaip užgirai išliko kiek kita prasme ir lig šiol tik vestuvių apeigose. Čia matome, kaip

senoviškas dovanojimas svečiui, vykdomas tam tikromis apeigomis, virsta priverčiamąja ūkininkų pareiga duoti dovanų savam ponui.

Svečio vaišinimas, susidarius valdinei priklausomybei, jau iš seno virto pareiga vaišinti savo poną. Toks vaišinimas buvo vadinamas Žemaičiuose, Upytės krašte ir, gal būt, Kauno krašte *posėdžiais*. Ponas atvažiuodavo pas savo ūkininkus, savo raštininkus arba bajorus, ir jie vaišindavo jį su šeima ir šeimyna kelias dienas ir išlydėdami prikraudavo vežimus visokio maisto. Nuo vieno ūkininko ponas važiuodavo pas kitą ar nuo vieno sodžiaus, kurio žmonės susidėję vaišindavo poną, į kitą sodžių, ir taip besivažinėdamas ponas apkeliaudavo savo valdinius, prisivaišindavo ir parsiveždavo dar iš tos vaišių kelionės pilnus vežimus įvairaus maisto. Jau XVI amžiaus pradžioje pradėta tų priverčiamųjų vaišių vietoje imti pinigai, posėdžio pinigai. Aukštaičiuose toks vaišinimas buvo kiek kitoks — vaišino ten ne atskiri ūkininkai, bet iš karto visas valsčius, ir jau tais laikais, kuriais turime daugiau dokumentų, nuo XV amžiaus antrosios pusės, susidaro tam tikros tų vaišių normos, ir kiekvieno ūkininko pareiga prisidėti prie tų vaišių pinigais,— vištelę, kiaušinių kiekvienas pats atneša, bet telyčią, kiaulę nuperka visas valsčius. Jiems nupirkti ūkininkas teduoda kiek pinigų, ir tas pinigų sumetimas didesniems tokių vaišių dalykams nusipirkti vadinamas senuosiuose aktuose lietuvišku terminu *mezliava*. Kiek vėliau, kaip matome iš dokumentų, už tuos pinigus jokios vaišės ponui ar kunigaikščiui nebeperkamos, bet sumesti pinigai tiesiog atiduodami ponui ir tuo būdu susidaro paprastas mokesnis — mezliava. Kaip matome, čia nieko atneštinio nėra, ir posėdis, ir mezliava išaugo vietoje, evoliucionavus pono vaišinimui. Ir Gudų krašte žinoma apie panašų į posėdį mokesnį — *poliudje*, kai kur, arčiau Latvių pasienio, Guduose, toks pat posėdis taip ir buvo vadinamas *pohost*, t. y. pavaišinimas, iš ko susidarė latviškas mažo valstelio pavadinimas *pagasts*.

Matyti, Latvijoje senesnieji valdovai atvažiuodavo paprastai į tam tikrą nuolatinę vietą pasivaišinti, ir tas vaišes jiems ten turėdavo suvežti apylinkės gyventojai. Lietuvoje tam tikrų posėdžio valstelių nesusidarė greičiausiai dėl to, kad buvo vaišinamas ne svetimas užkariautojas, kuris vaišių laike teatvykdavo duoklės atsiimti, bet vietinis ponas, pamažu tapęs ūkininkų valdovu.

Pats ūkininkų pavaldumas, padarymas jų privatiniais valdiniais, yra išaugęs taip pat Lietuvoje, ne atneštinis, tai matyti iš dažnai vartojamo, ypač Žemaičių krašto aktuose, žodžio *veldomy* — véldamas. Tas terminas beveik atitinka rusišką terminą *čolovek tiahlyi nepochožyi*. Veldamas gyveno savo nuosavoje žemėje, turėjo dirbti savo ponui, duoti jam įvairių duoklių ir negalėjo savo valia išeiti iš savo pono valdinybės, ar pasišalindamas iš savo žemės ir nuo savo pono, ar kaip kitaip. Bet šiaip ligi XVI amžiaus vidurio jis nebuvo pono vergas, tik valdinys, ir terminas veldamas labai gerai charakterizuoja jo padėtį. Jo žemė nebuvo dvaro žemė, aktuose visada skiriama veldamiškė nuo dvaro žemės. Tik išmarų veldamiškė atitekdavo nuosavybe ponui, kaip ir dabar piliečių išmarų turtas atitenka valstybei. Feodalinei santvarkai virstant baudžiavine santvarka, ir pats veldamo terminas ėmė nykti iš aktų — pasikeičia ir jo teisės savai žemei, ir jo priklausomybės charakteris. Jis nebe tiek yra veldamas, mūsiškai kalbant, valdinys, kuris teturi eiti ponui natūralines pareigas ir duoti duokles, kiek virsta priverčiamu darbininku, priklausomu pono asmens priklausomybe, į kurio dirbamą žemę ponas įgyja tiesioginių teisių. Besikeičiant ūkininkų priklausomybės charakteriui, nyksta ir charakterizavęs senesniąją priklausomybę veldamo terminas, ir jau XVII amžiaus antrojoje pusėje tas terminas labai retai teužtinkamas aktuose. Ir tai tik seno tipo dvaruose, greičiau kaip anachronizmas. Nauji santykiai iškelia naują terminą priklausomam ūkininkui vadinti — *lažininkas*, jo darbas ponui vadinamas *lažas*. Ūkininko ir

pono santykių esmei pakitus, valdinybei virtus priverčiamuoju darbu dvaro ūkyje, iškyla ir naujų terminų — *antrininkas, antrininkavimas,*— dabar jau daugiau kreipiama dėmesio į darbo pareigos tikslesnį fiksavimą, ne į pačią valdinybę.

Senesniajai valdinybei charakterizuoti labai reikšmingi yra dokumentai apie *krieną*. Kriena senovėje Lietuvoje ir Latvijoje buvo jaunikio mokamas jaunosios tėvams pamokėjimas. Apie tokią krieną Lietuvoje težinoma iš vienintelio paminėjimo Mykolo Lietuvio rašte apie 1550 m. Bet krienos terminas neišnyko, tik pasikeitė jo reikšmė. Krieną ėmė gauti nebe tėvai, bet ponas to veldamo, kurio duktė išteka. Dokumentų, kuriuose kalbama apie šitokią krieną, pavyko surasti 109, seniausias 1553 m., vėliausias — 1711 metų. Visi jie tiktai iš Žemaičių krašto. Kriena buvo mokama beveik išimtinai už veldamų dukteris, taigi pavaldumo procesas tą pamokėjimą tėvui perkėlė ponui, bet tai anaiptol nereiškė, kad veldamo duktė būtų priklausoma savo pono. Ji galėjo tekėti už ko tinkama be jokio pono leidimo. Kriena nebuvo tai pamokėjimas už merginą, kaip ir pirmiau, bent istoriniais laikais, kriena nebuvo sumokama tėvams dukters kaina, bet tik tam tikra pagerbiama papročio dovana. Ją reikia lyginti ne su nelaisvos merginos pirkimu iš pono, bet su dovanėle, kurią pagal paprotį turėdavo duoti ponui, pasišalindamas nuo jo, kiekvienas laisvas ūkininkas, ne veldamas, kuris nevaržomas galėjo eiti kur tinkamas. Ir krienos dydis, nustatytas pagal paprotį, buvo maždaug tolygus išeinančio laisvo žmogaus dovanai, vadinamai *poklon otpovedanja* — atsisakymo pagerbiama dovana. Iš to matyti, kad veldamų dukterys buvo laisvos, nepriklausė ponui. Įsigalint baudžiavinei santvarkai, nyko ir veldamų pavadinimas, jie virto ne tiek valdiniais, kiek baudžiauninkais, kartu nyko ir krienos minėjimas, ir jau XVII amžiaus antrojoje pusėje kriena vos kelis kartus tėra paminėta — tai tebuvo senovės santvarkos palikimas.

Nauja baudžiavinė santvarka keitė pareigų charakterį — senesniosios *talkos* virto *pavarymais* arba *tramtais*, į kuriuos baudžiauninkas tremiamas. Ir pavarymo, ir tramto terminai yra išlikę aktuose.

Aš čia nepaminėjau visų lietuviškų terminų, turinčių reikšmės socialinei Lietuvos istorijai, bet manau, kad ir vien paminėtieji pakankamai rodo, kad socialinė Lietuvos evoliucija vyko nors ir tokiu pat keliu, kaip ir kituose kraštuose, bet savaimingai, natūraliai plėtodamasi, ne dėl kurio kito, labiau civilizuoto krašto įtakos.

Kai kurie terminai aktuose retai teteko užtikti, pvz., *kunigysta* tėra man žinoma iš vieno 1743 metų akto, bet pats terminas turi būti labai senas, kada baudžiava buvo einama kunigui, mūsiškai kalbant, kunigaikščiui. Kunigaikščių vadinimas kunigais išnyko, tur būt, XV amžiuje, taigi kunigysta vėliausiai tegalėjo atsirasti XV amžiuje. Todėl kalbant apie apibrėžiamą kuriuo terminu sąvoką, reikia atsižvelgti ne tik į chronologinę datą tų dokumentų, kuriuose tas terminas yra pavartotas, bet ir tipologiškai nustatyti tą laikotarpį, kuriame jis galėjo susidaryti ir iš kurio jis galėjo atsilikti ir kaip anachronizmas patekti į daug vėlesnio laikotarpio aktą. Todėl ir veldamų duodama kriena, nors tėra žinoma iš vėlesnių dokumentų, turi būti priskirta senesniam feodaliniam laikotarpiui, kurio pabaiga gali būti datuota XVI amžiaus viduriu.

Esu minėjęs jau *dailidės* terminą, kuris plačiai buvo vartojamas aktuose ne tik tikrojoje Lietuvoje, bet dar Guduose ir Ukrainoje. Tam tikrų žmonių kategorijų pavadinimų lietuviškais terminais, be *dailidės* ir *veldamo,* aktų kalboje yra ir daugiau: *kaimynai* tai gyveną pono žemėje savo ūkiu bežemiai žmonės, kilę dažniausiai iš nelaisvųjų bernų; *laičiai,*— tur būt, arklininkai; *ašvininkai,* kurių pareiga buvo, tur būt, rūpintis kunigaikščio ašvomis, arba kumelėmis; *barčiai* — nelyginant dabartiniai kariuomenės pionieriai, kurių pareiga buvo statyti ir taisyti tiltus kariuomenei; *raitininkai* — kitaip vadinami kelio bajorai —

bojare putnyje; skerdžius; šėrikas; tekūnas,— gal būt, ūkininkas dešimtininkas; *žibintojas — žibentiai,*— tur būt, krosniakurys. Jie rodo, kad priklausomieji žmonės tam tikromis pareigomis Lietuvoje buvo skirstomi iš seno, daugelis tų terminų turėjo atsirasti dar prieš rusiškos rašto kalbos įvedimą, ne vėliau kaip XIV amžiuje.

Aš tesu suminėjęs čia tik nedidelę dalį lietuviškų terminų, vartojamų rusiškoje ir lenkiškoje Lietuvos rašto kalboje, kitų neminėsiu, nes tektų plačiau dėstyti tuo tarpu nepaskelbtus ar nedaug težinomus aktus, kurių nežinant sunku gauti tikras vaizdas, o mano surinkti tekstai tebus baigti spausdinti šių metų rudenį [1]. Lietuviški trobesių, amatų, padargų ir kitų įrankių, saikų ir svorių pavadinimai Lietuvos oficialiojoje raštų kalboje iškelia senovės lietuvių materialinės kultūros lygį. Kai kurie terminai — *burtnik, olk, soity, sombory, šermenis* — duoda supratimo ir apie senovės lietuvių dvasinį gyvenimą. Bet, tur būt, svarbiausia oficialiųjų raštų kalbos lietuviškų terminų reikšmė yra lietuvių visuomeninės santvarkos evoliucijos nušvietimui. Tų terminų vartojimo ištyrimas yra kone vienintelė priemonė išaiškinti Lietuvos visuomenės santvarkos tikrajai istorijai. Neretai ir dabar įvairūs istorikai Lietuvos visuomenės istoriją atvaizduoja kaip gudų, abiejų kaimyninių ordinų ir lenkų įvairių įtakų kovų lauką, tarytum lietuvių visuomenė būtų buvusi kažin kokia *tabula rasa,* kuriai kiekvienas, kas netingėjo, galėjo daryti ir darė įtakos, ir tų įtakų susigyvenimas tesudarė tai, kas galėtų būti vadinama lietuvių kultūra. Taip rašoma ne tik laikraštiniuose straipsneliuose, bet ir tokiuose rašiniuose, kurių autoriai dedasi rimtais mokslininkais, tarytum pasaulyje gali būti kuri tauta ar kita visuomenė, kurios gyvenimas tebūtų vien kitų sekimas, vien pasidavimas svetimoms įtakoms.

Kai oficialiųjų raštų kalba yra paremta svetima kalba, joje negali būti nevartojama daug specialių tos kalbos, taigi ir to krašto, kurioje ta kalba yra artima, terminų. Todėl Lietuvoje, kur oficialiųjų raštų kalba buvo dažniau-

siai vartota rusiškoji ir vėliau lenkų kalba, negalėjo būti nevartojama tam tikrų rusiškų ir lenkiškų terminų. Pirmu pažiūrėjimu, neištyrus, galėtų atrodyti, kad reiškiniai, pavadinti tais rusiškais ir lenkiškais terminais, taip pat yra atnešti iš rusiškų žemių arba iš Lenkijos. Žinoma, taip galėjo būti, bet kiekvieną kartą tai dar reikia įrodyti. Pavyzdžiui, nurodysiu žodžius *dan'* ir *dannik*, labai plačiai vartotus Lietuvos kunigaikštystės rusiškose žemėse — Guduose ir Ukrainoje. Kas ten buvo nusakoma tais terminais, literatūroje yra nemaža aiškinta. Aukštaičiuose tie terminai buvo vartojami palyginti retai, bet Žemaičių žemės dokumentuose jie užtinkami gana dažnai, ir todėl ne vieno istoriko daroma išvada, kad Žemaičiuose buvę tokie pat donininkai, kaip Guduose, kurie mokėdavę donį, ir kad ta donis Žemaičiuose buvusi įvesta Gudų pavyzdžiu, kad ja pasireiškianti rusiška įtaka Žemaičiams. Tuo tarpu Žemaičių krašto dokumentuose terminu *dan'* buvo vadinama ne tik gudiškoji donis, bet labai įvairūs dalykai: dažniausiai javų, o kartais ir kitokia duoklė: činšo mokestis, nuomos pinigai ir t. t. Matyti, rašant aktus svetima, negyva, ne šnekamąja kalba, ieškota žodžių išversti į tą kalbą įvairioms kilusioms vietoje sąvokoms, formuluotoms lietuviškais terminais, ir pasitenkinta bent kiek panašiu pavadinimu. Taigi Žemaičių *dan'* ir *dannik* ir Gudų *dan'* ir *dannik* yra visai kas kita, ir iš tų terminų vartojimo žemaičių krašto rusiškuose raštuose negalima daryti jokios išvados apie nebūtą rusišką įtaką Žemaičiams. Vienodi terminai įvairiuose kraštuose nerodo, kad jais būtų vadinami vienodi reiškiniai. Galop ir vienodi reiškiniai, visuotiniai, ne specifiniai kurio krašto, pavadinti vienos kalbos raštuose tos kalbos terminais, nerodo dar kurio krašto įtakos.

Bet, antra vertus, lietuviškų terminų vartojimas rusiškame arba lenkiškame rašto tekste rodo, kad reiškiniai, žymimi tais terminais, nebuvo atneštiniai, skolintiniai. Šie reiškiniai nebuvo įprasti tame krašte, iš kurio buvo paimta rašto kalba ir kuriame ji buvo išaugusi, todėl raštininkas

nesugebėjo jų pavadinti tos rašto kalbos žodžiu ir gavo griebtis vietinio lietuviško termino. Arba tokie pat reiškiniai galėjo būti ir ten, tik čia, Lietuvoje, jų forma galėjo būti kitokia, svetima anam kraštui, todėl vadinti jie atneštiniu terminu netiko. Taigi ar šiaip, ar taip lietuviški raštų kalbos terminai turi sudaryti tą kamieną, kurio ištyrimas gali išaiškinti ne svetimų įtakų kaitaliojimosi Lietuvoje istoriją, bet pačią Lietuvos visuomenės gyvenimo evoliuciją.

Neatneštinių terminų reikšmė turėjo evoliucionuoti lygiagrečiai su paties gyvenimo evoliucija, todėl termino vartojimo pakitėjimas turi rodyti gyvenimo reiškinių pakitėjimą. Evoliucijai nustatyti visų pirma reikia chronologiškai suskirstyti dokumentus, kuriuose vartojamas kuris terminas. Tačiau toks nekoreguotas chronologinis suskirstymas tetinka įstatymuose apibrėžiamiems terminams ir tik tiek, kiek apie juos kalbama įstatymuose. Bet tokių atsitikimų labai maža. Dažniausiai terminai vartojami vietiniuose dokumentuose, vis viena ar privatiniuose, ar surašytuose centrinėse įstaigose, ir, kaip ir visas dokumentas, taip ir pavartotas jame lietuviškas terminas teatvaizduoja kurio sodžiaus, dvaro, valsčiaus ir t. t. visuomenės santvarkos reiškinius. Kadangi kiekvieno to vieneto evoliucija ėjo visiškai nepareinamai arba bent iš dalies nepareinamai nuo gretimo vieneto, viename buvo labiau atsilikusi, kitame labiau pažengusi, pasitenkinti chronologiniu suskirstymu tų dokumentų, kuriuose pavartotas kuris terminas, negalima. Pvz., imsime dokumentus apie šėrybą. 1555 m. veldamas turi šerti dvaro jautį, 1557 m. veldamas turi mokėti 5 grašius šėrybų, 1619 m. veldamas turi per žiemą išlaikyti dvaro jautį. Norėdami tikrai suprasti veldamų šėrybų pareigos evoliuciją, turime tą chronologinę dokumentų eilę pakeisti kita, atsižvelgdami į visų veldamų pareigų evoliucijos kryptį, būtent sudėti tuos dokumentus iš eilės taip: 1555 m., 1619 m. ir tik po to 1557 m.,— ir iš tos eilės jau daryti išvadą, kad pirmiau veldamai tu-

rėjo šerti dvaro jautį, o paskiau, maždaug nuo XVI amž. vidurio, to šėrimo vietoje mokėti dvarui šėrybų pinigus. Be to, ar vienos arba kitos vietos dokumentas išlieka ar neišlieka, ar jis patenka tyrimo akivaizdon ar nepatenka, dažnai tėra atsitiktinis dalykas, ir gyvenimo evoliucijos supratimas ir išaiškinimas neturi pareiti nuo tokio atsitiktinio dokumentų išlikimo. Jeigu, pvz., tebūtų išlikę trys dokumentai apie posėdį, turėtume tokią chronologinę jų eilę: 1555 m. ūkininkas turi mokėti posėdžio 10 grašių, 1590 m. ūkininkas rudenį turi vaišinti poną posėdžio dvi dienas arba tų vaišių vietoje mokėti jam 20 grašių, 1640 m. ūkininkas rudenį turi vaišinti poną tris dienas. Norėdami nustatyti posėdžio evoliuciją, tą chronologinę atsitiktinių duomenų eilę turime sudėti visiškai priešingai: 1640, 1590 ir paskiausiai 1555 m., ir matysime, kad posėdis iš pradžių buvo vaišės, vėliau jų vietoje leidžiama buvo mokėti pinigai ir galop posėdis tebuvo pinigai, mokami buvusių seniau vaišių vietoje. Kad posėdžio evoliucija turėjo eiti šitaip, o ne taip, kaip rodo chronologinė dokumentų eilė, matyti iš antrojo dokumento, kuriuo normaliu posėdžiu dar tebelaikomos vaišės, bet jau galima atsipirkti nuo tų posėdžio vaišių, taigi posėdžio mokėjimas turėjo atsirasti vėliau už posėdžio vaišes. Tokiu būdu chronologinę terminų vartojimo dokumentuose eilę turime koreguoti, jos vietoje dėdami tipologinę eilę. Tipologinis metodas labai plačiai yra vartojamas praistorijoje, kur jo tinkamas taikymas yra davęs labai gerų vaisių[3]. Be jo neapsieinama ir naujesnės kultūros istorijos moksle, nors ir neminint šio metodo pavadinimo ir, gal būt, taikant patį metodą kiek atsitiktinai. Tokio atsitiktinio metodo pavartojimo nepakanka. Terminų vartojimo evoliucijai, taigi ir visuomeninės santvarkos reiškinių evoliucijai tirti pravartu jį vartoti

[3] Dr. K. H. Jacob-Friesen, Grundfragen der Urgeschichtsforschung, 1928, p. 163—170.

sistemingai, atsižvelgiant, žinoma, į to metodo vartojimo neigiamybes, paaiškėjusias, betaikant jį praistorijai. Tuo būdu tegalės būti sudaryta ne atsitiktinė chronologinė, bet evoliucinė tipologinė reiškinių eilė.

KELIOS XVII AMŽIAUS LIETUVIŠKOS PRIESAIKOS IR KITOS LIETUVIŲ KALBOS LIEKANOS LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS AKTUOSE

Rusiška ir lenkiška Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės oficialiųjų raštų kalba yra išlaikiusi ir nemažą lietuvių kalbos palikimą. Visų pirma toje raštų kalboje yra išlikę keli šimtai bendrinių žodžių, paimtų iš lietuvių kalbos. Tokių pagrindinių ir išvestinių žodžių esu surinkęs apie pusketvirto šimto; jie bus paskelbti atskirame leidinyje [1].

Toliau pažymėtini įvairūs lietuviški žodžiai, kurie rusiškuose ir lenkiškuose raštuose eina tikriniais pavadinimais. Pavyzdžiui, tas pat žmogus, neretai viename akte vadinamas ir *Kalwis,* ir *Kowal, Tubis* ir *Szopawał*[1] ir t. t. Sodžius Darsūniškio valsčiuje vadinamas ir *Angliniki,* ir *Uholniki,* kitas *Girnekole* ir *Żornoklewcy* ir t. t.

Daugiausia lietuviškų žodžių yra sklypų pavadinimuose, pvz.: *Лесы зароцоные... врочыщом называемые По Кепала Калну ир По Жыдрос Калну Антпелке Вежетя Мишкаи* (1599 m., Pužai, Viduklės v.)[2]; *Нива По Тробомис* (1601 m., Paštuva, Vilkijos v.)[3]; *Кгрунт Анитас Паседис* (1607 m., Ganipruva, Kražių v.)[4].

---

[1] Istorijos archyvas, I, 1934, rodyklės p. 95, 121.

[2] ŽB, 34, l. 116 (čia nurodomi Lietuvos senųjų teismų knygų numeriai Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje).

[3] ŽA, 44, l. 457.

[4] ŽB, 55, l. 162.

Šitokių pavadinimų Lietuvos aktuose yra išlikę labai daug, tik nedidelė jų dalis tėra suregistruota[5].

Aktuose esti ir įvairių neišverstų į akto kalbą lietuviškų posakių, pvz.:

1623 m. gegužės mėn. 6 d. Ukmergės pilies teismo sprendime[6]: *Под'даная вашая, до именича и дому вашого Кгоидомов'ского в полю Кур'клевском... прыслухаючая, домом меш'каючая в селе Макилях, называемым Нацевичами,... пох'вал'ку на з'доров'е сына Дешуковoго... учынила мовечы тыми словы: «Жыноки, ку нежыдеси ил'кгаи ант ся света».* Lietuviško teksto įrašymas kirilinėmis raidėmis nesudaro nieko nuostabaus, nes tuo metu lotyniškos ir lenkiškos citatos Lietuvos rusiškuose raštuose taip pat dažnai buvo rašomos kirilinėmis raidėmis.

1681 m. rugsėjo mėn. 16 d. Tamošiaus Valmano laiške, rašytame iš Vilniaus savo svainiui Petrui Danilavičiui, kuris yra įrašytas 1682 m. kovo mėn. 20 d. Žemaičių pilies teismo knygose[7]: *Jako niektory szlachcic powiedział, wiadomo iest wszytkim, y mnie samemu ta sententia: „Pasibraydisim Wilniaws purwosie ne karta eydami in tribunolu".*

1692 m. Žagarės vietininko sprendime[8]: *Nauczyła tych słów na gospodarza swego Matyasza Straksza mówić po żmudzku: „Welne iszszłuok łowi ir bandą io", z których słów wszystko bydło wypadło.*

Tokių posakių teismų knygose yra ir daugiau. Pvz., 1680 m. gegužės mėn. 26 d. tardyme, įrašytame Vilniaus pilies teismo sprendime, yra lietuviškų posakių, kuriuos

---

[5] И. Спрогис, Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столетия, 1888; Istorijos archyvas, I, 1934, rodyklės p. 122: uročišče.

[6] UkP, 15, l. 53.

[7] ŽP, 36, l. 54.

[8] L. A. Jucewicz, Wspomnienia Żmudzi, 1842, p. 182.

akto leidėjas, nemokėdamas lietuvių kalbos, yra paskelbęs labai iškraipytus[9].

Lietuviškai rašytų oficialiųjų aktų — įsakymų, taisyklių, atsišaukimų ir t. t.— turėjo būti ne tiek maža, kiek atrodo. Tik keli tokie raštai tuo tarpu tėra paskelbti, kiti tebėra nežinomi arba nesurasti. Pavyzdžiui, dar nesurastas lietuviškas originalus tekstas 1622 m. Žemaičių seniūno Jarašiaus Valavičiaus taisyklių Klovainių ūkininkams, kurių kiek vėlesnis, 1637 m., lenkiškas vertimas yra išlikęs Kauno arkivyskupijos kurijos archyve[10]. Taip pat dar nerastas lietuviškas tekstas 1784 m. taisyklių Rietavo valsčiui, kurias dukart per metus vaitai turėjo žemaitiškai perskaityti visiems valsčiaus ūkininkams[11].

Daugiau yra žinomų kitokių teisminių raštų — lietuviškų priesaikų tekstų. Ligi šiol jų yra paskelbta 6[12]. J. Gerulio paskelbto 1638 m. teksto[13] čia neskaitau, nes jis yra surašytas Tilžės teismo neįprasta Didžiojoje Lietuvoje formule, išversta, tur būt, teismo vertėjo, kurią Didžiosios Lietuvos žmonės tepakartojo iš rašto. Taip pat neskaitau čia XVIII amžiaus galo pagirio ūkininkų priesaikos[14], kadangi tai ne teismo priesaika. Iš esančių V. D. universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje Lietuvos teismų knygų duodu čia mano ir A. Šapokos (Nr. 4) surastus dar 7 lietuviškų priesaikų tekstus.

Priesaikos tekstą surašydavo pats teismas, t. y. teismo raštininkas arba kuris jo padėjėjų, kaip tai nustato III Lietuvos statuto IV sk. 81 str., ir jį siekiančiajam įteikdavo ir paskaitydavo antstolis. Taigi priesaikos raštas buvo surašomas ne iš siekiančiojo žodžių, bet visada iš anksto

---

[9] AVK, t. XXIX, 1902, p. 91.

[10] K. J a b l o n s k i s, Lietuviški žodžiai..., p. 309, Nr. 11ₗₗ.

[11] AVK, t. XXV, 1898, p. 547.

[12] V. B i r ž i š k a, Lietuviškų knygų istorijos bruožai, 1930, p. 111.

[13] Archivum philologicum, V, p. 13.

[14] Praeitis, II, p. 423. Šios priesaikos tekstas čia skelbiamas, žr. p. 298. *Red.*

raštu parengiamas, ir iš teismo duoto rašto tebuvo saikinama. Palyginę turimus priesaikų tekstus,— paskelbtas pirmiau priesaikas nurodau pagal V. Biržiškos Bibliografiją,— matome, kad Nr. 2 (1634 Ukmergėje), 78a (1669 Žemaičiuose), 116a (1705 Vilniuje) ir 172a (1745 Upytėje) priesaikos baigiamos žodžiais: *ant dūšios ir ant kūna*. Toks visiškai vienodas pasakymas įvairiais laikais ir įvairiose vietose rodo, kad priesaikos buvo rašomos pagal iš seno sudarytą lietuvišką formulę. Jei tie žodžiai būtų kaskart verčiami, turėtų būti daugiau įvairumo.

Priesaikos formuliarai, tiesa, ne tokie, kaip kitų priesaikų, yra surasti Breslaujos teismo raštuose — ir lietuviški, ir lenkiški, ir rusiški[15]; Breslaujoje tokių formulių reikėjo, nes tai buvo mišrus kraštas, ne vien lietuvių gyvenamas, ir teisėjų tarpe galėjo būti žmonių ir nemokančių lietuviškai. Kitur Lietuvoje teisėjai negalėjo nemokėti lietuviškai, nes Lietuvoje teismas ėjo be vertėjų, lietuviškai sakomų kalbų niekas neversdavo į rašto kalbą, todėl, turėdami nuolat rašyti tokias priesaikų formules, teismų raštininkai galėjo nelaikyti tam tikrų formuliarų; priesaikų formulės, nuolat kartojamos, nusistovėdavo jų atmintyje ir galėjo būti rašomos iš galvos. Todėl iš seno sudaryta lietuviška teismo priesaikos formulė vis dėlto kitėjo. Tai matyti, pvz., iš žodžio *vienam*: šešiuose tekstuose *vienam*; Nr. 2 1634 m. *vienamu*; Nr. 1 1624 m., Nr. 5 1669 m. ir Nr. 6 1675 m. *vienamui*; Nr. 3 1642 m. *vienatimam*; 172a 1745 m. *vienatijam*. Dar ryškiau tai matyti iš kito pavyzdžio: Nr. 1 (1624 Upytėje), Nr. 4 (1653 ten pat), Nr. 5 (1669 Ukmergėje), 187a (1750 ten pat) *spraviedlivai*; 59a (1651 Upytėje), 78a (1669 Žemaičiuose) *teisingai*; Nr. 2 (1634 Ukmergėje), Nr. 3 (1642 Upytėje) *po teisei*; 172a (1745 Upytėje) *teisiai*; Nr. 6 (1675 Ukmergėje) *tei-*

---

15 D. Daugėla, Lietuvių kalbos liekanos... — Lietuvių tauta, kn. 1, d. 3, 1909, p. 353.

sybei; 116a (1705 Vilniuje) *tikrai*. Jeigu priesaikos būtų surašomos tiktai iš rašytos formulės, tokios atmainos nebūtų buvę, kaip nebūtų daugelyje priesaikų praleista ir *ant dūšios ir ant kūna*. Betgi daugumas priesaikų viena į kitą panašios, per daug nenutolsta nuo senų pavyzdžių.

Tik 1642 m. tekstas (Nr. 3) sudaro ryškią išimtį. Palyginti su kitais tekstais, jis yra surašytas labai gera kalba, matyti, rašytas yra iš galvos žmogaus, gerai mokėjusio lietuvių kalbą. Jis rašo *siekiu*, ne visada *prisiekiu*, kaip kitose formulėse; vartoja kaip paprastą sangrąžinio veiksmažodžio lytį *mi* (=man, mane) — *sumimušė, pamidėki*, kuri dabar tėra išlikusi sutartinių dainų kalboje ir kai kuriuose kituose iš seno nusistovėjusiuose posakiuose[16].

Šitą priesaikos tekstą turėjo surašyti arba to meto teismo raštininkas Žigmantas Šiukšta, arba kuris jo padėjėjų. Visas protokolas yra rašytas ir pasirašytas raštininko padėjėjo Aleksandro Gradkauskio (Grodkowski), kaip patikrinusio raštą, nors kiti teismo raštai toje knygoje, jo ranka rašyti, nėra jo pasirašyti. Jei žodžiai *wienatimam* ir *sumimusia* būtų laikomi klaidingai parašyti vietoje *wienatiniam* ir *sumimusza* arba *sumimuszia*, tai priesaikos teksto autorium reikėtų laikyti Ž. Šiukštą, o jei tie žodžiai yra tinkamai parašyti, tai greičiausiai teksto autorius yra jo padėjėjas A. Gradkauskis, surašęs knygose saikinimo protokolą su priesaikos tekstu; būdamas šituo savo darbu labai patenkintas, jis, gal būt, ir panoro po juo pasirašyti. Dar 1642 metų pradžioje jis dažnai stodavo advokatu teisme, taigi turėjo būti apsipratęs su teismo darbu ir teismo raštų formulėmis.

Priesaikų tekstai teismų knygose gana retai tebuvo įrašomi, dažniausiai tepasitenkinta nurodymu, kad buvo prisiekta iš teismo duotos formulės (rota), todėl taip maža tėra surasta lietuviškų priesaikų tekstų.

---

[16] E. Hermann, Lit. Studien, p. 15.

Priesaikų tekstai

1.

Iš 1624 m. sausio 11 d. Upytės žemės teismo sprendimo UpŽ 12, l. 37a

Asz Morkus Mikołaiunas, asz Węckus Iononis, a(s)z Morkus Zalapurwis, asz Stasius Iurgionis, asz Staniulis Orenas, asz Waitiekus Mikołaiunas, asz Masis Iorgionis, asz Petrulis Iurgionis, asz Martinas Moteiunas, asz Matulis Grigonis, asz Iusius Iogonis[1], asz Walius Iogonis[1] prysiekiami Ponuy Diewuy Wisagalinciamui, Traicey Swiętai wienamui an ta: kada ponas Sicinskas uzusuntęs uredniką ir tarnus su paddonaisias sawa ant musu włosnu piewu Sązyliu mumis pacius izwaikia, piewas musu gwołtu nupiowe, dalgias, sermegas, ratus, arklus, pawałkus ir dawg kitu rieciu[2], kaipo musu zielaboia ira apraszyta, paiema ir pagreba. Ant ta kaipo sprawiedliway prysiekiame, teip mumis Pone Diewe padeki, a iay niesprawiedliway prysiekiam, Ponie Diewe mumis uzmuski.

2.

Iš 1634 m. gegužės 9 d. Ukmergės pilies teismo sprendimo UkP 17, l. 533a

Asz Tomkus Iononis, ir asz Iagneszka Ionene, ir asz Iakubas Iononis, ir asz Tamulis Iononis, ir asz Paliulis Iononis, ir asz Iurgis Akmenionas, yr asz Samuelis Szymailis prisiekieme Ponuy Diewuy Traycey Swientey wienamu anta to, iaog mes nekada nebuwom padonays ios milistas ponios Oziembłowskienes ir dawnesteis neusedeiame ir wieczystey prowey nepriguli, ale esme padonays jos milistos ponios Petkunenes yr anay amzinays czesays

[1] *Sprendime rusiškai pavadintas* Янонис.

[2] *Parašyta neaiškiai, gal būt, ir* rzeciu.

prigulim. Anta to prisiekieme po teysey, teyp mumus Pone Dewe padeki, o iey ne po teysey, Dewe mus uzmusk ant dusios ir ant kuna.

3.

Iš 1642 m. spalio 3 d. įrašo Upytės žemės teismo knygose UpŽ 19, l. 221

Asz Palanya Adamaycia, rykunya pono Iono Purtikos, prysiekiu Ponuy Dewuy Troycey wienatimam an to, kadu manie padoniey pono Lipsko yr małzonkos ia Mateius Jurgionis, Baniulis ir Balcius be iokios kaltibes mane pres wartus pona mano dwaro Niewiezniku an wiesza kiala ir ant grunta pona mana sumimusia piantimis kirwio yr wezdays,— an to Ponuy Dewuy prysiekiu. Iay po tesiay siekiu, Ponie Diewie pamideki, a iay nietesiey siekiu, Ponie Dewe mani vszmuski.

4.

Iš 1653 m. sausio 10 d. įrašo Upytės žemės teismo knygose UpŽ 12, l. 338a

Asz Jozefas Kasperaytis puodzius[3], padonas jo milistos ponios Micholienes Gambrenes, prysiekiu Ponu Dewu Treycey Swęntey wienam an to, kaypo urednikas pona Zawacka Mackiewicius yz włosna lepima yr suntima paties pona Zawacka miestali Puszołota un turgaws plęcia sumusia, a potamъ ing pati poną Zawacką tamey mestiali Puszołota esenti su arkliu yr su rateys nuwede, an to kaypo ponas Zawackas patsey prieg saw wirwe suryst liepies yr su tuo grabezium yng maetnasti sawa Paleweni yng węzenę parsunta yr tynay kaładey wezeney łaykia; an to kaypo arkli su ratays yr su puodeys an turgus Puszołotia pagrebe patsay, ant sawa pazitka apwertia, y an to kaypo

---

[3] *Rusiškame protokolo tekste jis pavadintas* Юзеф Кгар'цар.

tas grabezius teyp daugal, kaypo ziełaboy pazawnoy parasita, kasztowoia. An to wisa kayp sprawedliwey prysekiu, teyp man Pone Dewe padek, a[4] iay niesprawedliwey, Pone Dewe uzmusk.

5.

Iš 1669 m. kovo 20 d. Ukmergės kaptūro teismo sprendimo UkŽ 8, l. 333

a) Asz Iozephas Kazławskas, asz Kasperas Medziunas, asz Stanisławas Zurowskas, asz Pawiłas Ławrynanis, asz Andreius Kiszkelis, asz Petras Grygalunas, asz Matulis Tałeykis, asz Mikulis Ławelis prysiekiam Panuy Diewuy Wisagalunciam, Treycey Szwintay wienamuy ant to, iok isz palepima ir pasiuntima ia milistas pana Kasakawska panas Pawsza ir paney Drewickay ant dabrawalna kiela wałakose musu, wadinamose Traliskis, ingi miszku wazioiuncio mus bez dawima prycinias sumusze. Keyp vnt ta sprawedliway prysiekiam, teyp mumus Pane Diewe padek, a iey niesprawiedliway, Panie Diewie mus vzmuszk.

b) Asz Iurgis Ozenis, asz Tamaszius Azenis, asz Mikulis Ławelis prysiekiam Panu Diewu Wisagalinciamuy Treycey Swintay an ta, iok isz palepima ir pasiuntima ia milistas pana Kasakawska paney Drewickay ir panas Pawsza an ta dabrawalna kiela wałakosa musu, wadinamose Traliskis, ing miszka wazioiuncios be dawima pricinas arklu treiata — wiena mana Iurgia beru, usz kuri pirgdamas dawiow kapu asztonaliku, antra mana Mikołaiows arkli szirma, vsz kuri pirgdamas dawiow kapu dwidesimt, treciu mana Tamaszaws kumeły, usz kuria pirgdamas dawiow kapu dwilika,— gwałtowney pagrebe. Keyp an ta sprawiedliway prysiekiam, teyp mumus Panie Diewe padek, a iey niesprawiedliway, Panie Diewe mus uzmusk.

---

[4] *Perdirbta iš* y.

6.

Iš 1675 m. lapkričio 29 d. Ukmergės kaptūro teismo sprendimo
UkŽ 17, l. 408a

Asz Motieius Brazionis prisiekiu Ponu Diewuy Wisagalinciam, Treycey Szwentey wienamuy anta to, keyp teysibey io milista ponas Ionas Paczabutas, łowczus Wilkamirgies, atioias su didzia drawgia zmoniu cialedzia sawa po sodzium, wadinamuiu Rapiszkiu, emis mani nog arkła aranti, muszdamas, mardawodamas uz vpes Marnakies uzweda ir ti nuwedis pacey io milista ponas[5] ławczus wezdeys namiłaszirdingay ba iokios priczinios sumusia, sumardawoia ir dabar togi cziesu pagraskaz ir pachwołka padare. Anta to keyp teysibey prisiekiu, teyp man Pona Diewa padek, o iay nateysey, Pana Diewa mani vzumuszk.

XVIII AMŽIAUS GALO PRIESAIKOS FORMULĖ PAGIRIO ŪKININKAMS

Orig. Centraliniame valstybės archyve Kaune, Dusetų dvaro raštų tarpe

Rota przysięgi dla tych, którzy koło puszczy siedzą

Asz NN prysiekiu Panu Diewu Wisugalunczių Trayczay Switay Wienatiniu, keyb miszka nie tiktey żiemuy, ale y waserui wierney y pilney saugasiu, szkadas nikakias ani pac per sawi niedirbsiu, ani swetimai welszczui, ani sawai dirbt zwalisiu, żedeimey i dawaneis ani per sawi, ani per paciu, ani per weikus, ani per szeiminus y per pretielus sawu, suwedziat niesidosiu, grebieżus y szkadu padaritu atimtie, anas tikrey szczerey skarbu atadotie, y ku paregiesiu su kryudu skarbu, a pac ażu anu azustatie niepagałesiu, tomet panam albo wiresniejem nieadwiłgdama daniesztie, czałnas atrastas unt krasztu eżera sukapat ir

[5] pomas.

sugurdint, visus vel prisakimus keyb nay pilnios ażleikit, wisus iszkalbetus punktus daturet żedu, teyb mań Panie Diewie padieg y wiszi Swintiei, a kad nieszczyrey prysiekiu, Panie Diewie mań ukarak.

DVARO TARNAUTOJŲ PRIESAIKOS

1791 metų tijūno, dešimtininko, sėjiko ir miško sargo priesaikos formulių lietuviški tekstai
Iš Onuškio dvaro, Ukmergės pav., inventoriaus

Że się dla regulaminu ustanawiają ciuni, dżiesiątnicy y siewce, y ażeby z nich wierność pewnieysza była, wyszczegulnia się dla każdego rota przysięgi:

D l a c i u n o w

Mes N. N. prysiekiam Panu Diewiu Wieszpati, kad budama tiunistiey dwara sawa ind wisa gierybies — pryiemnas y iszeydas — panu musu keyp naywierniou y naysprawiedliwiou rundysma ir pilnawośma skarbu tu, nieuważajunt in unt kaznios baynistes dwara, albo na tu paczius sawa żmaniu paczestymu, albo keypo kaku kalwiek regiedema ar girdedama szkadu del dwara sawa papilnetu, und nieka nieuważojunt tojas dosma żyniu wirasnemsi[em] dwara sawa. Kepa tu wierney y życzliwey und ta sprawiedliwey piln[i]sty busma, teyp mum Ponie Diewe padiek, á jego niesprawiedliwey, ażmuszk mums und duszas y und kuna.

2 n d o. D l a d z i e s i ą t n i k o w

Mes N. N. prysiekiam Panu Diewu Wieszpati, kad budama diesetnikeys walszcziu sawa und wisa rundymais na dwara padieta ir pawinestes musu, nieuważojunt in kakios meyłos, czestimos, welas nietureiunt und katra susiedu sawa pikczia, sprawiedliwey, wierney y del skarbu sawa pana busma życzliwi, á kadu kokiu kalwiek regietum albo girdetum del dwara musu szkadu, toias dosma żyniu

wiresnibes dwara sawa. Keypa to und wisa wierni ir życzliwi busma, teyp mum Ponie Diewie padiek, á iesli niesprawiedliwey, Panie Diewie ażmuszk mum und duszies y un kuna.

3 tio. Dla siewcow

Mes N. N. prysiekiam Panu Diewu Wieszpati, kad budama pastatiti und sekłas wisu grudu dwara sawa, sprawiedliwey, wierney ir nayżyczliwiou del dwara pasługu tu pilnisma, á jego regietum albo girdetum del dwara kakiu szkadu, toias und nieka nieuważająt be naymażesnias baynistes wiresnibes, dwara sawa dosma żyniu. Kaypa to wierney, sprawiedliwey y paszcziwey dażuresma yr saugosma, teyp mum Panie Diewie padiek, á iego niesprawiedliwey, Panie Diewe ażmuszk mum und duszas ir und kuna.

Rota przysięgi dla leśniczych

Mas N. N. prysiekiam Panu Diewu Wieszpati und ta, kad budama pas(ta)titi nuog pona sawa del saugima miszka, teyp dwarnu, keyp ir sadzias sawa, niwienam swietymam ani niedodunt, á jego aszwistum albo girdetum nie tyktey swetymu, ale yr sawa zmaniu be żynias dwara miszki budama, toias dosma żyniu wirszynikeys dwara sawa. Keypa to wierney, sprawiedliwey yr szczyrey daturesma yr dazuresma, teyp mums Panie Diewie padek, á jegu nieteysyngey, Panie Diewie ażmuszk mum und duszias y und kuna.

KITI PRIESAIKŲ TEKSTAI

1. 1633—1641 m. priesaika

Originalas Lietuvių mokslo draugijoje, tur būt, Kaunatavo dvaro dokumentų tarpe (K4). Atskiras lapelis, vartotas fascikulo raštams aplenkti. Atvirkščiajame šone

užrašas: Sprawa z panią Januszkiewiczową w tym fastykule wszystk[a] pilnowac, przyznania na tych rokach nie pilnowali, miała kwitacyią y [s] synami przyznac w roku 1648 na rokach trzykrolskich. *Antras užrašas*: Niepotrzebna, w Kita[a]na[ch] p. Jan[us]zkiewiczowa o zastawę Pooszy.[1]

Asż Łuce[2] Dawginayte[2], asz[3] Stanisłowas Andreykaytis[4] prysiekiama Ponuy Dewuy Traycey Szwentay wenatiiam anta to, iog tasay Stanisłowas Giedżius, kietines wyra mana jr patewj mana[5] nug[i]diyte[6] isz ligos nog żolu uzdotu, o wietoy izgidima pikciaws abzolineiay ir isz to numire; teypaiawg banda musu ir awis vsz tawa piktu darbu ir abzolineima padwese; teypa[i]awg iawti, kuri pirkome, uz nedawima taw pagarićiu abzoliney ir dwesent tam iawciuy nagus nupiawstey; teypaiawg iog iz sena esi zolinikas ir zinis didis ir dawg zmoniemus par wisa sawa amzi iszkadu darey. Anta to wisa kaypo teysey prisiekiema, teyp mumus Pone Dewe padek, o iaygi neteysey, Pone Dewe mus uzmuszk ant kuna ir ant duszes. *Parašas kita ranka*: Walenthj Da[r]gew[i]cz jenerał wozny ręką swą.

Asż Abromas Kryksztanaytis prisiekiu Ponuy Dewuy Traycey Szwentay wenatiiam anta to, iog tasay Giedżius kietines moteri mana Łuce iszgidite iz ligos nog zolu uzdotu, o wietoy izgidima pikciaws abzolineia, ir isz to numire, teypaiawg iog iz sena est tasay Giedzius zolininkas ir didis zynis ir dawg zmoniemus par wisa sawa amzi

---

1 *Gal turėtų būti* Pooczy.

2 *Vardas išbrauktas, o iš viršaus užrašytas ir, atrodo, ištrintas:* Abr[o]mKrykszfanaytis.

3 *Po to išbraukta:* Jo[kub]as ir.

4 *Perdirbta iš* Andreykay[t]ey.

5 wyra mana ir patewj mana *išbraukta, kita ranka toje vietoje įrašyta* wira mana, *paskui ištrinta ir įrašyta* o patewy, *paskui įrašyta taip, kaip duota tekste, o dar vėliau žodis* mana *perdirbtas į* musu *ir, atrodo, išbrauktas.*

6 *Perdirbta iš* nug[i]diyty, *ar gal atvirkščiai.*

iszkadu dare. Anta to kayp teysey prysiekiu Pone Dewe man padek, o iaygi neteysey, Pone Dewe mus vzmuszk ant kuna yr ant duszes. *Parašas kita ranka*: Walenthj Dargewicz jeneral wozny ręką swą.

2. 1692 m. gegužės 23 d. įrašas aktų knygoje

CVIA, SA, b. 35, l. 393a — 394, Nr. 111.

Asz Baltrus Gieczys ir asz Martinas Dienowagis prisiekiam ponuy diewuy wissagalimiam vnt to, keyp mes prawedliwey azuwedam mussu pona jo milestos pona Dombrawsku groniciu ir tas diru[a]s wissas, kurias mineie prowoy iszwedem ir parodem jo milestey ponuy Skarulskuy ir kitiems pona[m]s ir tos diruos, vnt kurius nupiowe mussu ponas rugius ir miezius Łozora setus, isz senu dienu musu buwa ir dabar ira, ing Dawbariszkas vliciu musu priguli. Vnt ko keyp mes sprawedliwey prisiekiam, teyp mums pone diewe padek, o jey nieteysiey, diewe mums vzmuszk.

Originale toliau parašas: Samuel Jan Skorulski *ir nugarėlėje Vilniaus pav. antstolio Kmitos pažymėjimas, kad ginčijamose žemėse valstiečiai pagal šį raštą priesaiką davė 1675.VIII.12.*

Ginčas ėjo dėl Ambrožiškių dvaro žemių ir Grabastos dvaro žemių.

3. 1699 m. priesaika iš Biržų dvaro teismo knygos

Baltarusijos TSR Valstybinis Minsko srities archyvas, f. 694, ap. 4, b. 5754, p. 122.

W ymie Ojca y Syna y Ducha Swiętego, amen. Ja Stas Łukaszunas, ja Krystyna Awgaycia Stasiowa Łukaszunowa, ja Stefan Stanisławonis, ja Stefan Kuryło, ja Kaziulis Budrejko przysięgamy Panu Bogu wszechmogącemu w Troycy Swiętey jedynemu na tym, jakochma skarbu pode

wsią Daniunami na gruncie j.m. pana Rostowskiego, podstolego y podstarosciego kowienskiego, nie kopali y nie wiemy, kto kopał, i na tym, jako tego skarbu u siebie nie mamy i nie wiemy, kto ma, y nie korzystalichma z niego i nie mamy u siebie i nie mielichma i nie wiemy, kto ma. Na czym wszystkim jak sprawiedliwie przysięgamy, tak nam Panie Boze dopomoż, a jesli niesprawiedliwie, ubi nas Pani Boze na duszy i na ciele.

Toz samo po litewsku:

Asz Stasius Łukaszunas, asz Krystyna Awgaycia Stasienienie[1] Lukaszienia[2], asz Steponas Stanisławonis, asz Steponas Kuryła, asz Kaziulis Budreyka prysiekiam Pany Diewuy wisiagalunciam, Treycey Szwintey wienam, vnta, keypa skarba po sodziu Daniunes vnt zemes jomilistas pana Rastawska, podstalos y padstarastes Kawna, nie kasem ir nie zinom, kas kase, ir vnta, keypo ta skarba pas sawe nie turim ir nie zinom, kas turi, ir nie pazitkawoiam isz ta skarba ir nie turim pas sawe ir nie tureiam ja. Vnt ka wisa keyp sprawiedliwey prysiekiam, teyp mums Panie Diewe padek, a jey niesprawiedliwey, Panie Diewe mumus vszmuszk vnt duszios ir vnt kuna.

Pisan w Birzach 1699 dziewiątego msca februarzi dwudziestego osmego dnia.

Ta przysięga ma byc wykonana na urzędzie dworu x-stwa Birzanskiego w roku 1699 dnia wturego marca.

4. 1737 m. rugpiūčio 5 d. priesaika

Originalas P. Karazijos rinkinyje

Asz Magdalana Kuzienie motina, asz Magdalena Kuzaytie ir asz Bernotas Szapotas prysikiam Ponuy Diwuy Tiewuy Wisagalantiam, Traycioy Szwientam Winam an to, iok Walentinas Kuzaytis iz to swito smierti gawo par

[1] *Gal čia klaida, ir tik paskutinis skiemuo pakartotas, keliant žodį į kitą eilutę.*

[2] *Gal neaiški „e"?*

rankas Martino Łaboko, pirmiasnie uzmustas girioy su miadziu, o potam adcirado pakabintas io paties but[i]. Ant ko wisa, kaypo tieysingay prysikiam, tieyp mum Ponie Diwie padiek, o iay nietieysingey, Ponie Diwie mus uzmuszk ant duszios ir kuna. Amen.

Prierašai: Tak ma być zapisano na polskiey rocie.

Dnia 5 augusta A[nn]o 1737 podług tey wydaney roty stawała strona powodowa do juramentu, alie obzałowana strona jurament libere daruiąc uwolniła.

5. 1772 m. lapkričio 6 d. priesaika

Iš 1773 m. birželio mėn. 14 d. įrašo Žemaičių žemės teismo Raseinių reparticijos knygoje
CVIA, SA, b. 14775, l. 344, Nr. 217.

Surasta E. Lopacinskio.

Akt roty poddanych m[aję]t[no]sci Poszwitynia.

Asz Martins Wierbickis, Kazimieras Piłka, Petras Adamaytis, Kazimieras Giezdnas prysiekiem Ponu Diewu wysagalenciam Traycioy Szwętoy wienam pirma an to, jog gruntas, kuryn dabar parodam, ira isz pradku tykray prygulis ink sodziu Pełodziu ir yra tykras usenis to sodziaws ir pratkay musu ir mes patys be nejoko peryszkadyima waldem, arem ir używoiom, sodzius Binienan niekados isz sawa pradku newaldy, neuzginie ir dabar nieka nieprygul. Ant ko kaypo sprawiedliwa prysiekiem, taypo mumys Ponie Diewe padiek, o iog niesprawiedliway sakom, Diewe mumys uzmuszk ant duszios ir ant kuna, amen.

Takowa rota ab actorea parte podana jest podpisem ręki mey stwierdzona. Pisan roku tysiąc siedmsett siedmdziesiątt wtorego m[iesią]ca nowembra szostego dnia.

U tey roty podpis aktora takowy: Hieronim Raczkowski.

Toliau pažymėjimas, kad prisiekta 1772 m. lapkričio mėn. 6 d.

LIETUVIŲ ŪKININKŲ BAUDIMAS DĖL NEMOKĖJIMO POTERIŲ LENKIŠKAI

1766—1767 metais buvo kilusi byla tarp Dubingių dvaro, kuris gynė ne tik savo reikalus, bet atstovavo taip pat Dubingių miestelėnams ir valsčiaus ūkininkams, ir Dubingių klebono kunigo Pranciškaus Stankevičiaus dėl vienos antrai šaliai padarytų skriaudų. Byla buvo sprendžiama Vilniaus vyskupijos konsistorijos. Tų metų konsistorijos protokolų ir nutarimų knygose, esančiose Vilniaus Universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje ir Vilniaus valstybiniame archyve, yra nemaža tos bylos užrašų, jie niekuo ypatinga nesiskiria nuo protokolų kitų dvarų ir miestelių bylose su savais klebonais dėl įvairių skriaudų. Jei iš tos bylos būtų likę vien tie užrašai konsistorijos knygose, netektų kalbėti apie pasireiškiančią tose bylose Vilniaus vyskupijos kurijos kalbų politiką. Bet, be tų užrašų, Vilniaus Valstybinio Universiteto bibliotekoje yra dar vienas tos bylos raštas — Dubingių dvaro sąrašas klebono padarytų skriaudų. Iš jo matyti, kad buvo skundžiamasi, jog klebonas per porą metų įvairiomis neteisėtomis rinkliavomis, per didelėmis kalėdomis, turto grobimu ir t. t. padaręs dvarui ir jo atstovaujamiems žmonėms 9723 auksinus 19 grašių nuostolių. Sąrašas buvęs įteiktas konsistorijos paskirtiems komisoriams, kurie buvo atvykę į Dubingius vietoje ištirti skundo, bet, atrodo, komisoriai į sąrašą nebuvo atsižvelgę. Tame sąraše klebono padarytų ūkininkams skriaudų tarpe nurodyti keli atsitikimai pagrobimo iš ūkininkų sermėgų ir kepurių — matyti, tai buvo įprastinė klebono taikoma prievartos priemonė — dėl nemokėjimo lenkiškų poterių, o jų mokėjimo tik lietuviškai. Iš to tenka spręsti, kad vyskupijos administracijai klebono reikalavimas iš lietuvių ūkininkų mokėti poterius lenkiškai atrodė normalus, todėl ir vartojimas prievartos priemonių dėl to reikalavimo nevykdymo neskųstinas. Taigi

sistemingas Vilniaus vyskupijos ūkininkų lenkinimas per bažnyčią XVIII a. buvo laikomas normaliu dalyku. Tokiomis aplinkybėmis, žinoma, to meto literatūra lietuvių kalba — tikybinio turinio knygos — Vilniaus vyskupijoje plisti negalėjo.

Pridedu ištraukas iš Dubingių dvaro skriaudų sąrašo.

Punkta pretensyi dworu y włosci dubinskiey do j. mc x-dza Franciszka Stankiewicza, plebana dubinskiego, do kommissyi dekretem konsystorskim wileńskim wyznaczoney, ww. ich mc xięży kommissarzom ad actum commissionis wyznaczonym w roku teraznieyszym 1767 miesiąca marca 27 dnia w Dubinkach podaney [...]

6-to. Jozef Walukiewicz z synem z Wierbiliszek lat 3 jak w spowiedzi nie był w swoiey parafii, ze j. x. pleban nie przyimuię go, ale w Giedroyciach salwuiąc duszę spowiadać się muśi za to, że na tłoki jak drudzy nie chodzi; tego chłopa odraża od tłok zwyczay j. x. plebana taki, ze chłopom y jemu siermięgi grabi, zeby drugi dzien bez tłoki robili, y pas zgrabił, że nie po polsku, ale po litewsku „chłopini litewka" pacierz mowi,— to oddaie się do uwagi ww. j. xx. kommissarzow, a za pas zgrabiony kładzie się zł. 4 [...]

16-to. J. x. pleban, zeby jak nay(na)gleysza robota dworna była, chłopom koniecznie każe iść sobie na tłoki, a na tłokach siermięgi zabiera, żeby drugi dzien bez tłoki temuż j. mci robili, ile pod następuiącemi niepogody czasami w gospodarstwie szkody na zł. 100 [...]

19-no. Z Michaliszek Andrzejowi Bocianskiemu, że pacierza po polsku nie umie, ale po litewsku, wzioł siermięgi dwie valoris bitych dwa, facit zło. 16.

20. Z Kieyryszek Maciejowi Barcisowi takoz, że nie umiał pacierza po polsku, ale po litewsku, wzioł siermięgę ponoszoną valoris zł. 4 y pas panoszony valoris złoty jeden y groszy 20, facit zł. 5 g. 20.

21. Z Gawejek Wawrzyncowi Błaszewiczowi wzioł czapkę ponoszoną valoris zł. 1 gr. 10, takoz z Sidabrow Andrzejowi Kierulisowi zgrabił czapkę nową, za którą dał zł pięc, siermięgę nową, za ktorą dał zł. 6, y pas nowy valoris zł. pięc, obudwum za nieumieiętność pacierzy po polsku, facit złotych 17 g. 10 [...]

11. MOKYKLOS

VILNIAUS AKADEMIJA (1579—1773)

1579 metais Vilniuje įsteigtas universitetas, paprastai vadinamas akademija (Academia et universitas Vilnensis), pagal suteiktas jam tuo metu privilegijas teturėjo du skyrius — filosofijos ir teologijos. Be to, jame turėjo būti einami ir vadinamieji humanitariniai mokslai, t. y. tie mokslai, kurie sudarė to meto vidurinių mokyklų, kolegijų mokymo pagrindą, būtent, lotynų ir graikų kalbos, poezija, retorika ir t. t., tik akademijoje jie buvo dėstomi kiek plačiau. Įprastų Vakarų Europos universitetuose dar dviejų fakultetų — teisės mokslų ir medicinos — Vilniaus akademijoje iš pradžių nebuvo, nes tiek akademijos steigimo iniciatoriams — Vilniaus vyskupui ir kitiems katalikybės gynėjams,— tiek ir akademijos valdytojams jėzuitams rūpėjo ne pats aukštasis mokslas, o tik mokyklinėmis priemonėmis nugalėti įsigalintį Lietuvoje protestantizmą ir paruošti žmonių, pasiryžusių ir sugebančių kovoti už katalikybės įsiviešpatavimą.

Kolegijos ir akademijos moksleiviai išeidavo 3 vadinamąsias gramatikos klases, kuriose buvo dėstomos lotynų ir graikų kalbos. Po to išeidavo 2 humanitarines klases, kur mokėsi kiek senovės romėnų literatūros, literatūros teorijos ir retorikos. Tik išėję šiuos parengiamuosius mokslus, moksleiviai galėjo pereiti studijuoti į filosofijos skyrių, kuriame mokslas truko 3 metus. Ten buvo einama logika, Aristotelio fizika, psichologija ir metafizika. Taigi, kolegijoje ir akademijoje mokslas truko paprastai apie 8 metus. Neketinę būti kunigais tuo ir pasitenkindavo. Ta-

čiau didžiausias jėzuitų dėmesys buvo kreipiamas visai ne į šiuos, bet į teologijos skyrių, į kurį studentai stodavo tik baigę filosofijos skyrių; jame mokslas trukdavo dar apie 4 metus. Į jį stodavo tik tie, kurie ketino būti dvasininkais — vienuoliais jėzuitais arba parapiniais kunigais. Nors šiame skyriuje mokėsi daug mažiau studentų, negu kituose, ir mokymo laikas buvo perpus trumpesnis, katedrų ir profesorių skaičius teologijos skyriuje buvo didesnis, negu, bendrai paėmus, visuose kituose skyriuose, kur teko mokytis aštuonerius metus. Taigi akademija, kaip aukštoji mokymo įstaiga, labiausiai rūpinosi ruošti aukšto išsilavinimo katalikų dvasininkus, pamokslininkus ir misionierius, reikalingus kovai prieš kitatikius, protestantus ir pravoslavus. Dėl šios priežasties ir dėl to, kad jai vadovavo jėzuitai, ji literatūroje dažnai vadinama Vilniaus jėzuitų akademijos vardu [1].

Jeigu akademija būtų užsiėmusi tik nedidelio skaičiaus dvasininkų ruošimu, ji nebūtų turėjusi didesnės reikšmės, bet daugumą jos auklėtinių sudarė ne būsimieji dvasininkai, o pasauliečiai — krašto diduomenės — dvarininkų ir turtingųjų miestiečių — sūnūs, pvz., 1586 m. jų buvo apie 700. Tai buvo asmenys, kurie, išėję iš akademijos, jos įskiepytas pažiūras taikė viešajame gyvenime — o tai ir buvo svarbiausias akademijos vaidmuo. Kad Lietuvos jaunuomenė nevažiuotų aukštojo mokslo ieškoti į Vakarų Europos universitetus, iš kur studijavusieji neretai grįždavo priešiškai nusiteikę katalikybei, jėzuitai mokė Vilniaus akademijoje, be senovės kalbų, retorikos ir scholastinės filosofijos, t. y. dalykų, visiškai atitrūkusių nuo gyvenimo, dar ir matematikos, geografijos, istorijos ir kai kurių kitų dalykų, dėstomų Vakarų Europos universitetuose. Baigęs Vilniaus akademiją, jaunuolis bajoras, kad ir neturėdamas gilesnių mokslo žinių, vis dėlto būdavo tiek apsišvietęs, kiek reikėjo bajorijai, sugebėjo pasakyti bet kuria proga prakalbą, kad ir be kokio gilesnio turinio, o, be to, jis gerai mokėjo lotynų kalbą, kuri tuo metu buvo tarp-

tautinė ir mokslo kalba. Visi mokslo veikalai tuo metu buvo rašomi lotynų kalba, ir lotynų kalbos mokėjimas šviesuomenėje buvo taip paplitęs, kad, pvz., nemokėjimas nė vienos vietinių kalbų — nei lenkų, nei lietuvių, nei rusų (baltarusių ar ukrainiečių) — nekliudė Steponui Batorui karaliauti, ir jis su savo valdiniais, kiek jam reikėjo, susikalbėdavo lotyniškai.

Vilniaus akademija visa savo mokymo ir auklėjimo sistema veikė jaunuomenę taip, kad, jei, stodami į akademiją jaunuoliai ir nebuvo fanatikai katalikai, neapkenčią nekatalikų, tai, pabuvę akademijoje, nuolat jėzuitų prižiūrimi, mokomi ir auklėjami, kasdien dalyvaudami bažnytinėse pamaldose, turėdami kas mėnesį eiti išpažinties, net kilę iš evangelikų ar pravoslavų šeimų, jie virsdavo fanatikais katalikais. Bet kuria proga savo auklėtojų tiesiog ir netiesiog kurstomi ir globojami, akademijos studentai puldavo evangelikų kunigus, bažnyčias, prieglaudas, namus, mušdami, plėšdami ir naikindami, įsitikinę, be to, kad akademijos vyresnybė juos, esant reikalui, apgins. Nuo pasaulietinio teismo ir bausmės studentus ir akademijos dėstytojus bei tarnautojus saugojo privilegija, kuria jie visi buvo išskirti iš miesto ir pilies teismų žinios ir priklausė akademijos vyresnybės, pačių jėzuitų, jurisdikcijai. Tokiais studentų ir kitų sukiršintų tamsuolių puolimais jėzuitams pavyko iš pradžių priversti iškelti evangelikų bažnyčią ir įstaigas iš Vilniaus miesto centro į užmiestį, o paskiau 1682 m. visiškai sunaikinti įsikūrusias už miesto pylimo evangelikų bažnyčią, prieglaudas ir kitas įstaigas. Ir niekas už tai nebuvo nubaustas. Todėl nenuostabu, kad studentai tapdavo savivaliautojais, pasitikinčiais savo akademinės vyresnybės apsauga visada, kada studentų fanatikų išsišokimai buvo nukreipti prieš kitatikius. Tikybinis fanatizmas, kitatikių neapykanta, kylanti dėl to tikybinė ir tautinė nesantaika žlugdė Lietuvos feodalinę valstybę, kuri ir šiaip smuko XVII—XVIII a. Todėl akade-

mijos vaidmuo, kiek jis buvo nukreiptas į katalikiškosios reakcijos stiprinimą, Lietuvai buvo žalingas.

Bet būtų klaidinga manyti, kad akademija tebuvo katalikybės reakcijos židinys ir kad katalikiška reakcija Lietuvoje įsigalėjo dėl akademijos veiklos. Lenkijoje, kur jėzuitai neturėjo savo akademijos, katalikiška reakcija ir tikybinė neapykanta, ypač pravoslavijos atžvilgiu, įsigalėjo smarkiau negu Lietuvoje. Nėra jokio pagrindo manyti, kad, jeigu Vilniuje nebūtų buvusi įsteigta akademija, vadinamoji jėzuitų akademija, katalikiškoji reakcija XVII ir XVIII a. Lietuvoje nebūtų įsigalėjusi. Tuomet Lietuvoje nebūtų buvę jokios aukštosios mokyklos, ir protinė tamsybė būtų buvusi dar didesnė.

Tuo metu, kai buvo įsteigta Vilniaus akademija, katalikybės pozicijos Lietuvoje buvo labai pašlijusios, didžioji dalis žymiausių Lietuvos diduomenės atstovų — Radvilos, Kiškos, Chadkevičiai, Valavičiai ir daugelis kitų — buvo atsimetę nuo katalikybės ir buvo griežti jėzuitų priešininkai. Todėl jėzuitai, kovodami su kitatikiais, iš pradžių negalėjo vartoti smurto, kaip tai darė vėliau, bet turėjo kovoti intelektualinėmis priemonėmis, remtis intelektualiniu pranašumu. O tai vertė jėzuitus rūpintis kelti akademijoje mokymo lygį, turėti joje geriausių profesorių, nevengiant jų parsigabenti iš įvairių Europos kraštų — jų tarpe buvo ir anglų, ir portugalų, ir vokiečių ir kt. Kadangi mokslas buvo einamas lotynų kalba, svetimšaliai profesoriai galėjo dėstyti ir nemokėdami vietinės kalbos. Ne vieno tų svetimšalių profesorių veikalai buvo išspausdinti ir žinomi katalikiškuose, ir ne tik katalikiškuose, Vakarų Europos kraštuose. Vilniaus akademijos mokslo lygis tuo metu nebuvo žemesnis už kitų Europos kraštų universitetų mokslo lygį.

Ruošdami savo auklėtinius kovai, disputams su kitatikiais, jėzuitai ir akademijoje naudojo disputų sistemą. Per akademinius disputus buvo reiškiamos ir priešingos katalikybei pažiūros; jas reikšdavo vadinamasis „velnio

advokatas". Katalikiškas pažiūras reikšdavo „dievo advokatas", ir, žinoma, per disputus „dievo advokatas" nugalėdavo. Ruošdamiesi tokiu būdu būsimai intelektualinei kovai su kitų pažiūrų atstovais — arijonais, evangelikais ir pravoslavais,— akademijos studentai jau pačioje akademijoje gaudavo susipažinti su priešingais katalikybei argumentais, turėdavo dėl jų pagalvoti, o tai negalėjo nelavinti bent jau dalies auklėtinių proto, nežadinti jų minties. XVI a. pabaigoje ir XVII a. pradžioje, kol reformatai dar nebuvo galutinai nugalėti, vien peršamų pažiūrų išmokimas būtų nedaug ko vertas, nes, susidūręs už akademijos sienų su kitokių pažiūrų žmonėmis, galėjusiais laisvai reikšti savo pažiūras, akademijos auklėtinis nustebtų dėl jam neįprastų minčių pasaulio ir būtų dispute nugalėtas. Jėzuitų mokymo metodai ligi XVIII a. vidurio beveik nesikeitė. Nors arijonai ir kiti kitatikiai XVII a. jau buvo sutriuškinti, disputų sistema jėzuitų auklėjime pasiliko ir toliau. Rimtesniems studentams disputai davė progos pagalvoti ir suabejoti jėzuitų mokymo teisingumu. Vienas tokių Vilniaus akademijos studentų, mokęsis net teologijos skyriuje, K. Lyščinskis, suabejojęs teologijos mokslų teisingumu, neįsišventino į kunigus ir metė akademiją. Savo abejojimus dievo buvimu ir kitais teologijos teiginiais jis buvo išdėstęs rankraščiuose, kurie pateko į jo priešų jėzuitų rankas. Apskųstas dėl bedievybės, jis 1688 metais buvo nubaustas mirties bausme ir žiauriai nužudytas. Ne vienam Lyščinskiui Vilniaus akademijos sienose buvo kilusios bedieviškos ar kitokios eretiškos mintys [2].

Vilniaus akademijos filosofijos fakultete studijavo įžymus rusų švietimo veikėjas Miletijus Smotrickis, parašęs garsiąją rusų gramatiką, išleistą 1619 metais, kuria vėliau naudojosi didysis rusų mokslininkas Lomonosovas. Smotrickis, nežiūrint to, kad mokėsi jėzuitų tvarkomoje Vilniaus akademijoje, vėliau tapo jų didžiausiu priešu [3].

Vakarų Europoje jau XVI a. buržuaziniai santykiai ėmė skinti sau kelią visuomenės gyvenime, ėmė reikštis feodalizmo krizė. Susikūrusios ten absoliutinės monarchijos rėmėsi ne vien feodalų klase, bet ir kylančia buržuazija. Iš tų kraštų kilę ir xxx pripratę prie jų visuomeninės santvarkos jėzuitai nebuvo besąlyginiai feodalinių santykių rėmėjai ir gilintojai, jiems nebuvo svetima mintis apie tų santykių pertvarkymą. Jie ir kai kurie jų paveikti vietinės kilmės jėzuitai kiek kritiškiau, negu vietinių feodalinių žemvaldžių atstovai, žiūrėjo į feodalinius santykius Lietuvoje. Pvz., buvęs Vilniaus akademijos auklėtinis M. Smigleckis, baigęs aukštuosius mokslus Romoje ir paskui profesoriavęs Vilniaus akademijoje, savo veikale apie palūkanas, kurį išleido Vilniaus akademija ir kuris buvo pakartotinai išspausdintas jos spaustuvėje XVI a. pabaigoje, griežtai pasisako prieš bandymus prilyginti valstiečius nelaisviems vergams. Kitaip sakant, jis pasisako prieš galutinį valstiečių įbaudžiavinimą, reikalauja pripažinti jiems ir tam tikrų teisių, ir tam tikrų laisvių. Vėliau kitas Vilniaus akademijos profesorius Olizarovskis savo 1651 m. išspausdintoje knygoje apie politinę žmonių visuomenę taip pat griežtai pasisako prieš valstiečių prilyginimą vergams, prieš reikalavimą iš jų prievolių, kurios esančios neteisingos. Pavyzdžiui, jis piktinasi reikalavimu iš valstiečių pusinio medaus. To meto Lietuvos feodaliniai žemvaldžiai, norėdami sutvirtinti baudžiavinę santvarką, bandė taikyti valstiečiams baudžiauninkams romėniškas vergystės teisės normas. XVII a. pradžioje feodaliniai Lietuvos teismai pripažindavo nelaisvomis baudžiauninkėmis laisvas moteris, kurios ištekėdavo už baudžiauninkų, nors Lietuvos teisėje tebuvo nuostatas, kad laisva moteriškė, ištekėjusi už vergo, tampa vergė. Vadinasi, teismai bandė baudžiauninkus teisiniu atžvilgiu prilyginti vergams. Kai kurių Vilniaus akademijos profesorių paskaitose ir spaudiniuose skelbiamos pažiūros, kad valstiečiai neprilyginami vergams, žinoma, nestipri-

no baudžiavos, o tam tikru laipsniu ardė baudžiavinę ideologiją.

Nors jėzuitai buvo kosmopolitinė organizacija, nors jiems terūpėjo katalikybės viešpatavimas, o tautiniai dalykai buvo visai svetimi, jėzuitų Vilniaus akademija dėl objektyviai susidėjusių sąlygų prisidėjo prie lietuvių raštijos kėlimo ir lietuvių rašomosios kalbos ugdymo. Akademijoje visi dalykai buvo dėstomi lotynų kalba; vietinės kalbos jėzuitams buvo reikalingos tik katalikybės propagandai žodžiu ir raštu už akademijos sienų. Šią propagandą jėzuitai laikė vienu svarbiausių savo uždavinių ir akademijoje ruošė jai žmones. Rimtai ruošiantis propagandai tarp nekalbančių lotyniškai, reikėjo pasirūpinti, kad pamokslininkai gerai mokėtų vietinių žmonių kalbą, reikėjo ugdyti kalbą, taikyti ją atitrauktinėms sąvokoms reikšti, kad ta kalba galima būtų visiškai aiškiai ir įtikinamai reikšti mintis, propaguoti katalikybę. Jėzuitai nebruko lenkų kalbos Lietuvoje, kaip tai darė mažamoksliai parapijų kunigai, daugiausia lenkai, visai nesirūpinę pramokti vietinės kalbos. Jėzuitai lenkų ir lietuvių kalbas laikė vienodomis vietinėmis kalbomis, kurias reikėjo naudoti tikybos propagandai. Akademijoje buvo nustatyta, kad studentai, mokantieji lietuvių kalbą, pamokslų sakymo pratybas turi atlikti ne kuria kita kalba, o lietuviškai, kad, išėję iš akademijos, galėtų aiškia, gražia lietuvių kalba imponuoti lietuviškai kalbančiai visuomenei.

Jėzuitams rūpėjo ir tikybiniai raštai liaudies kalba. Neturėdami iš pradžių pakankamai žmonių, gerai mokančių lietuvių kalbą, jėzuitai pasitelkė rašančių lietuviškai iš šalies. Taip buvo pritrauktas prie katalikiškų tikybinių raštų ruošimo lietuvių kalba Žemaičių kanauninkas M. Daukša, gražiai išvertęs į lietuvių kalbą katekizmą ir pamokslų rinkinį „Postillą“. Tuos jo vertimus jėzuitų akademija išleido savo spaustuvėje. Reformatų 1600 metais išleistas Rejaus postilės vertimas savo kalba toli gražu neprilygo Daukšos „Postillai“ ir jokios reikšmės nega-

lėjo turėti lietuvių kalbai ugdyti. Išsiauklėję savų, gerai mokančių lietuvių kalbą žmonių, kaip K. Sirvydą, J. Jaknavičių ir kt., jėzuitai jau galėjo savo jėgomis ruošti ir leisti lietuviškas tikybines knygas, kuriose stengėsi rašyti gražiai ir aiškiai. Siekdama, kad pamokslininkai geriau išmoktų lietuvių kalbą ir lengviau įsisavintų lotynų kalbos žodžius, akademija 1629 metais išleido lotynišką-lenkišką-lietuvišką žodyną. Paaiškėjus, kad tas žodynas nedaug ką tepadeda lietuviškiems pamokslininkams ir rašytojams (žodžių rinkinys ten buvo mažas, nebuvo jame terminų ir naujadarų, reikalingų bažnytinių raštų atitrauktinei kalbai, nemaža žodžių buvo palikta visai neišverstų į lietuvių kalbą), akademija pasirūpino, kad žodynas būtų visiškai perdirbtas arba, geriau sakant, kad būtų sudarytas naujas žodynas, kurį ji ir išleido 1631 metais. Tas žodynas, žinomas K. Sirvydo žodyno pavadinimu, ne kartą buvo perspausdintas be pakeitimų ir ilgą laiką buvo vienintelis lietuvių kalbos žodynas. Vilniaus akademija buvo paruošusi ir kelias lietuvių kalbos gramatikas; kai kurios iš jų yra išlikusios. Šitais savo raštais Vilniaus akademija pradėjo lietuvių kalbos tyrimą. Tuo būdu, XVI a. pabaigoje ir XVII a. pradžioje, kovos su evangelikais laikotarpiu, Vilniaus akademija prisidėjo prie lietuvių rašomosios kalbos ugdymo. Vėliau, įsigalėjus katalikiškajai reakcijai, sumenkėjus Vilniaus akademijos mokslo lygiui, akademijos leidžiamieji lietuviški raštai ir turinio, ir kalbos atžvilgiu taip pat visai nusmuko.

Vilniaus akademija, norėdama vaidinti vadovaujantį vaidmenį feodalinės Lietuvos visuomenėje, stengėsi ne tik ugdyti lietuvių kalbą, bet ir patenkinti kitus Lietuvos feodalinės visuomenės kultūrinius poreikius. Akademijos profesorius A. Kojelavičius parašė lotyniškai seniai Lietuvos bajorijos lauktą Lietuvos istoriją, išspausdintą 1650 ir 1669 m., kuri supažindino ir Vakarų Europą su Lietuvos istorija ir ilgą laiką buvo pagrindinis Lietuvos istorijos veikalas. Akademijos profesorius St. Rostovskis, jau prieš

uždarant akademiją, išleido I dalį Lietuvos jėzuitų istorijos, kuri dėl surinktų žinių ir šiuo metu dar nėra nustojusi vertės [4].

Mokydami studentus rašyti ir patys prirašę begales beverčių eilėraščių ir panegirikų, siekdami įsiteikti didikams, jėzuitai davė progos iškilti iš savo tarpo ir tikram poetui M. K. Sarbievskiui, lotyniškomis eilėmis apdainavusiam Lietuvos gamtą. Jo poezija daug kartų buvo perspausdinta Vilniuje ir įvairiuose Vakarų Europos miestuose ir prisidėjo prie akademijos studentų ir visos mokančios lotynų kalbą Lietuvos visuomenės literatūrinio išsilavinimo.

Nors Vilniaus akademijos tikslas ir buvo tikybinis-reakcinis, bet vis dėlto XVI a. pabaigoje ir XVII a. pradžioje akademija buvo vienintelis mokslo židinys Lietuvoje. Po to, kai evangelikai buvo sutriuškinti, akademijai nebereikėjo rūpintis intelektualine persvara; ji visai sustingo, tęsdama mokslą senais trafaretiniais vadovėliais. Lietuvos visuomenės tokia scholastinė mokykla negalėjo patenkinti. 1641 m. karalius Vladislovas Vaza suteikė Vilniaus akademijai privilegiją įsteigti papildomai teisės mokslų ir medicinos fakultetus. Bet tų teisių suteikimas akademiją mažai tepagyvino. Pasaulietiniais mokslais jėzuitai nesirūpino, ir tik po to, kai Lietuvos didikas K. L. Sapiega 1644 metais davė lėšų išlaikyti dviem kanoninės teisės katedroms ir dviem civilinės teisės katedroms, jie atidarė ir teisės mokslų fakultetą, o medicinos fakulteto visai ir nebandė steigti. Tačiau Sapiegai mirus, o ypač dėl karo su Maskva išbėgiojus iš Vilniaus teisės mokslų profesoriams, teisės mokslų fakultetas sunyko. Iš teisės dalykų tepasiliko bažnytinė kanonų teisė.

Antrojoje XVII a. pusėje prasidėjo Vilniaus akademijos smukimas. Naudodamiesi monopoline švietimo teise, jėzuitai tapo bet kurio progreso stabdžiu, visokios tamsybės šaltiniu. Visi ankstyvesnieji akademijos trūkumai — religinės neapykantos kurstymas, bet kurios gyvos minties

persekiojimas, pataikavimas didžiūnams, noras užgrobti dvarus, siekiant praturtinti ordiną, kosmopolitinė dvasia, visiškas nesuinteresuotumas savo krašto gyvybiniais reikalais — visa tai iškilo aikštėn visu ryškumu ir smukdė bendrą akademijos lygį bei jos reikšmę valstybiniame ir visuomeniniame gyvenime [5].

Imtis kai kurių reformų akademiją privertė kito vienuolių ordino — pijorų — 1722 m. Vilniuje įsteigta kolegija. Mokslas pijorų kolegijoje iš esmės buvo toks pat, kaip ir jėzuitų akademijoje, bet vis dėlto jis nebuvo tiek persunktas klerikalizmo, ir jaunuomenė kolegijoje buvo mokoma rūpestingiau. Todėl bajorija ir miestų turtuoliai noriai ėmė leisti savo vaikus į pijorų kolegiją. Ilgą laiką vieni laikę savo rankose Vilniuje aukštąjį ir vidurinį mokslą, jėzuitai pabūgo pijorų konkurencijos ir žūt būt pasiryžo likviduoti jų mokyklą. Nuolat kurstydami akademijos auklėtinius puldinėti pijorų mokinius ir mokytojus, rašydami skundus prieš pijorus valstybiniams teismams ir aukščiausiajai bažnytinei valdžiai, nesiskaitydami su kai kuriais pijorams palankiais sprendimais, papirkimais ir t. t., jėzuitai ilgą laiką neleido pijorų mokyklai normaliai dirbti. Todėl, apie 30 metų priešinęsi jėzuitų puolimams, pijorai 1754 m. buvo priversti iš dalies nusileisti jėzuitams. Asesorijos teismo sprendimu pijorams tebuvo leista laikyti Vilniuje uždarą mokyklėlę — bendrabutį tik 24 šlėktų vaikams ir 6 neturtingųjų žmonių vaikams.

Nors jėzuitai ir apribojo pijorų mokyklinę veiklą, jiems nepavyko išlaikyti senos scholastinės mokyklos. Jų neginčijamo autoriteto laikas jau buvo pasibaigęs. 1753 m. mokymas pijorų mokyklose buvo visiškai reformuotas, jose nieko nebuvo palikta iš jėzuitų mokymo sistemos ir jų vartotų vadovėlių. Pasenusios ir nereikalingos scholastikos vietoje pijorų mokyklose imta mokyti fizikos, istorijos, geografijos. Be lotynų kalbos, jose buvo dėstomos prancūzų ir vokiečių kalbos. Pijorų mokyklos, kad ir suvaržytos, susilaukė dar didesnio bajorų pritarimo. Ne pijorai

mokėsi iš jėzuitų auklėjimo metodų, bet jėzuitams teko mokytis iš pijorų. Pijorų mokyklų reforma privertė ir Vilniaus jėzuitus reformuoti savo vidurinę mokyklą ir iš dalies akademiją. Vieną iš savo mokinių bendrabučių jėzuitai pavertė turtingos bajorijos vidurine mokykla, pavadindami ją bajorų kolegija. Už išlaikymą ir mokymą joje jėzuitai paskyrė labai didelį mokestį, po 55 auksinius auksinus metams, bet mokinių joje nestigo, nes bajorų jaunuoliai gaudavo joje tai, ko jiems reikėjo: labai gerą išlaikymą ir reikalingų žinių. Seni jėzuitinių mokyklų dalykai toje kolegijoje nebuvo pamiršti (nei lotynų kalba, nei scholastika), bet buvo mokoma ir prancūzų kalbos, matematikos, astronomijos, geografijos, net šokių ir fechtavimo. Tuo būdu jėzuitai pasiliko svarbiausiais Lietuvos bajorų jaunuomenės auklėtojais.

XVIII a. viduryje Vakarų Europoje, bręstant buržuazinei revoliucijai, vis labiau ėmė įsigalėti prancūzų šviečiamosios filosofijos idėjos, nukreiptos prieš feodalines privilegijas, prieš klerikalizmą, prieš scholastiką, kėlusios reikšmę švietimo ir mokslo, kurie turį pertvarkyti visuomenės gyvenimą [6]. Net feodalinės diduomenės tarpe tam tikras pritarimas toms iš esmės buržuazinėms antifeodalinėms idėjoms ėmė virsti mada. Ir Lietuvos bajoriškoji diduomenė jų įtakoje ėmė domėtis literatūra ir mokslu, jos jau nebegalėjo patenkinti jėzuitų akademija, virtusi klerikalizmo židiniu Lietuvoje, ir jos pasenę scholastiniai mokslai. Jėzuitai, sukrovę daugiausia dėl bajorijos dosnumo milžiniškus turtus, įsigiję daugybę dvarų, greit pajuto diduomenės atšalimą. Neatsisakydami nuo teologijos ir scholastinės filosofijos, kaip pagrindinių mokymo dalykų, bet tik nustoję jais garsintis, jie atkreipė dėmesį į tiksliuosius mokslus, kurių tik pradmenys buvo dėstomi akademijoje, ir ryžosi pakelti jų dėstymą ligi aukštosios mokyklos dėstomųjų dalykų lygio ir tuo vėl atkreipti į akademiją prasilavinusios bajorijos dėmesį [7]. Akademijoje vis plačiau imta dėstyti, kaip atskiros mokslo dis-

ciplinos, tokie dalykai, kaip matematika, eksperimentinė fizika, astronomija ir t. t. Tiems dalykams dėstyti Vilniaus jėzuitai paruošė iš savo auklėtinių tarpo ar parsikvietė iš kitur žmonių, kurie tikrai domėjosi šiais mokslo dalykais, buvo giliai juos išstudijavę ir mokėjo juos patraukliai ir įdomiai dėstyti net diduomenės atstovams. Pavyzdžiui, astronomijai dėstyti ir astronomijos stebėjimams daryti buvo paruoštas Vilniaus jėzuitų akademijos auklėtinis Martynas Počobutas, išsiųstas tuo reikalu mokytis ir praktikuotis į užsienį, vėliau tapęs žinomu astronomu. Astronomijos, fizikos, mechanikos instrumentams įsigyti jėzuitai sugebėjo gauti lėšų iš susidomėjusių tais mokslais diduomenės atstovų. Akademijoje buvo sudaryta ir aprūpinta reikalingiausiais instrumentais astronomijos observatorija, fizikos kabinetas, mechanikos kabinetas, chemijos laboratorija — viso to, žinoma, dar užuomazga. Biologijos mokslai iš viso nebuvo įsileisti į jėzuitų akademiją. Nors akademijoje ir buvo dėstomi kai kurie tikslieji mokslai, jėzuitams valdant, Vilniaus akademija vis vien pasiliko scholastikos židinys.

Tuo tarpu Vakarų Europoje vis labiau brendo feodalinių santykių krizė, ir XVIII a. šviečiamosios filosofijos idėjos pakirto klerikalizmo viešpatavimą. Didžiausias klerikalizmo ramstis, o tuo pačiu ir feodalinės ideologijos skleidėjas, jėzuitų ordinas savo reakcingumu, savo intrigomis, savo gobšumu ir savanaudiškumu taip buvo įgrisęs ne tik bent kiek pažangesniems visuomenės sluoksniams, bet ir feodalams, kad jėzuitų ordino likvidavimas darėsi vis labiau neišvengiamas. Be to, savo įžūlumu ir savanaudiškumu, nesiskaitymu su bažnytinės vyskupystės autoritetu jėzuitai tiek buvo įsipykę ir katalikų bažnyčios vyresnybei, ir jos galvai popiežiui, kad 1773 m. bažnytinė vyresnybė, matydama visuotinį pasipiktinimą jais ir bijodama, kad, mažėjant jų autoritetui, gali subyrėti ir katalikų bažnytinė organizacija, kurios vienas svarbiausių šulų buvo jėzuitų ordinas, pati atsisakė jų ir paskelbė, kad

jėzuitų ordinas uždarytas. Likvidavus jėzuitų ordiną, Vilniaus akademija kurį laiką pakriko, ji liko be organo, kuris ligi tol ją tvarkė, be dėstytojų profesorių, kurie beveik visi buvo jėzuitai. Padėtis pasidarė neaiški. Beveik 200 metų trukęs jėzuitinis Vilniaus aukštosios mokyklos laikotarpis pasibaigė. Tačiau akademija išliko gyva ir be jėzuitų. Jai išlikti Lietuvos aukštąja mokykla padėjo daugiausia dar jėzuitų laikais pradėti dėstyti tikslieji mokslai, kurie nebuvo tiesiog surišti su jėzuitų reakciniais klerikaliniais siekimais. Bet užtat pertvarkytoje po jėzuitų Lietuvos aukštojoje mokykloje nebeatsirado vietos scholastinei filosofijai, ir iš viso filosofija, jau nebe scholastinė, pradėta dėstyti Vilniaus aukštojoje mokykloje negreit, tik XIX a. pradžioje [8].

LIETUVOS VYRIAUSIOJI MOKYKLA (1774—1781—1803)

Lietuvoje jėzuitai buvo sukaupę savo rankose daugybę dvarų ir kitų turtų, kurių dalis buvo naudojama Vilniaus akademijai išlaikyti. Likvidavus jėzuitų ordiną, visi tie turtai atiteko valstybei. Lietuvoje ir Lenkijoje jie nebuvo įterpti į bendrus valstybinius turtus, bet iš jų buvo sudarytas fondas, skiriamas mokykloms išlaikyti. Buvo sudaryta valstybinė švietimo reikalų komisija, pavadinta Edukacine komisija, kuriai buvo pavestas visoje valstybėje esančių mokyklų tvarkymas, ir jos žiniai buvo atiduotas buvusių jėzuitinių turtų administravimas ir pajamos. Tuo būdu buvo įsteigta lyg ir švietimo ministerija, aprūpinta didelėmis lėšomis. Susidarė galimybė tvarkyti švietimo reikalus valstybiniu mastu, plačiau negu bet kur kitur Europoje, kur tuo metu panašių švietimo organų dar nebuvo ir kur valstybė nedaug teskirdavo lėšų švietimo reikalams.

Edukacinė komisija susitvarkiusi davė lėšų ir Vilniaus akademijai išlaikyti[1], ir todėl po trumpo pakrikimo Vilniaus aukštoji mokykla vėl ėmė tęsti savo darbą jau nebe jėzuitų, bet Edukacinės komisijos vadovaujama. Edukacinės komisijos narių tarpe buvo ir visuomeniškai, ir politiškai reakcinių pažiūrų narių, bet scholastikos šalininkų jų tarpe nebuvo, ir visi jie brangino mokslą. Kodėl Edukacinė komisija nemaža padėjo Vilniaus akademijai atsikratyti jėzuitinės scholastikos ir virsti tikru aukštojo mokslo židiniu? [1] Kadangi Lietuvoje žmonių, galinčių būti aukštosios mokyklos dėstytojais, buvo tik jėzuitų ir iš dalies pijorų tarpe, tai iš pradžių dauguma dėstytojų akademijoje buvo palikti tie patys, dabar jau eksjėzuitai. Bet pastarųjų jau nebevaržė jėzuitų vyresnybės nurodymai ir įsakymai, neleidę pilnai pasireikšti jų gabumams ir mokslui. Netinkami dėstytojai buvo atleisti iš pareigų. Kai kurie iš dėstytojų eksjėzuitų pasirodė esą visai rimti mokslo žmonės [2]. Jų tarpe pažymėtinas M. Počobutas, akademijos observatorijos vedėjas, savo astronominiais stebėjimais plačiai žinomas tuo metu ir užsienyje. Bet visiems mokslo dalykams dėstyti eksjėzuitų profesorių neužteko. Teologija, kanonų teisė buvo palikti kaip dėstomieji dalykai, bet tokios gausybės profesorių, kaip jėzuitų laikais (kanonų teisę tada dėstė net 4 profesoriai), tiems dalykams dėstyti nebuvo palikta. Biologijos mokslams, medicinai, pasaulietinei teisei, mechanikai ir kitiems mokslams dėstyti kandidatų jėzuitų tarpe nebuvo. Jie buvo kviečiami iš pasauliečių tarpo, daugiausia iš užsienio [3]. Todėl eksjėzuitų akademijos dėstytojų branduolys greitai buvo praskiestas kitais žmonėmis — pasauliečiais. Jų tarpe nemaža buvo ir gerų specialistų [4].

Jau pirmaisiais po reformų metais akademijoje buvo įvestas anatomijos ir chirurgijos dėstymas. Tam dalykui

---

[1] Pagal Edukacinės komisijos 1774 m. biudžetą Vilniaus ir Krokuvos universitetams buvo skirta po 100 000 auksinų.

buvo pakviestas prancūzas Renjė, vėliau taip pat prancūzas Briotė. Tuo būdu buvo padėtas pagrindas medicinos fakultetui [5].

Akademijoje visi dalykai buvo dėstomi lotynų kalba, kaip ir jėzuitų laikais. Todėl dirbti čia užsieniečiams, kad ir visai nemokantiems vietinių kalbų, nebuvo jokių sunkumų [6].

Edukacinė komisija stengėsi ne tik išplėsti dėstomųjų dalykų kiekį, bet ir parūpinti reikalingų aukštajai mokyklai mokslo ir mokymo priemonių. Pavyzdžiui, ji suranda lėšų reikalingiems astronomijos observatorijos instrumentams įsigyti. Dėl to Vilniaus observatorija virsta ne tik mokymo, bet ir visai rimta mokslo įstaiga [7]. Nors Edukacinė komisija turėjo pakankamai pajamų iš dvarų ir kitų jėzuitinių turtų, vis dėlto akademija nuolat kentė materialinius sunkumus dėl tų lėšų grobstymo. Stambius išeikvojimus darė pats komisijos pirmininkas, Vilniaus vyskupas Ignas Masalskis.

Vilniaus akademija, būdama Edukacinės komisijos žinioje, kurį laiką kad ir buvo tvarkoma atskirais jos potvarkiais, bet neturėjo aiškios savo darbo krypties, aiškaus mokymo plano, neturėjo nustatytų specialybių. Edukacinėje komisijoje buvo net iškeltas sumanymas susiaurinti ir išsklaidyti Vilniaus akademiją [8], palikti iš jos tik licėjų, t. y. perreformuotą jėzuitinę bajorų kolegiją. 1780 metais paskirto Vilniaus akademijos rektorium M. Počobuto pastangomis ir rūpesčiu Vilniaus aukštoji mokykla buvo palikta ir pertvarkyta atitinkamai pagal kitas to meto aukštąsias mokyklas. 1781 metais ji buvo pavadinta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiąja mokykla. Ji turėjo būti ne tik aukštąja mokykla. Jos priežiūrai buvo pavestos ir visos kitos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mokyklos. Nauja jos organizacija buvo nustatyta Edukacinės komisijos 1783 metais patvirtintu statutu. Vyriausiojoje mokykloje buvo sudaryti du fakultetai, tuo metu vadinami kolegijomis, būtent, Fizinių mokslų kole-

gija ir Moralinių mokslų kolegija. Fizinių mokslų kolegijoje buvo dėstoma: astronomija, aukštoji matematika (grynoji ir taikomoji), fizika, chemija, gamtos mokslai, medicinos mokslai, aritmetika, geometrija ir mechanika. Moralinių mokslų kolegijoje, dabar pasakytume humanitarinių mokslų fakultete, buvo dėstoma: dogmatinė ir moralinė teologija, šventasis raštas, bažnyčios istorija, kanonų teisė, prigimtinė ir tautų teisė, romėnų teisė, tėvynės teisė, visuotinė istorija, retorika ir literatūra [9]. Bet tai nebuvo galutinis Vyriausiojoje mokykloje dėstytų visuomeninių dalykų sąrašas. Mokyklai besivystant, atsiradus naujų dalykų specialistams ir reikalui praplėsti dėstomųjų dalykų skaičių, buvo įvedami nauji dalykai, nenumatyti šiame statute. Pavyzdžiui, architektūros, dailės ir piešimo kursai buvo įvesti iš pradžių Fizinių mokslų kolegijoje, logika imta dėstyti Moralinių mokslų kolegijoje, ir t. t. Bet filosofija nebuvo dėstoma,— per daug jau buvo įgrisusi jėzuitų scholastinė filosofija.

Minėtiems dalykams dėstyti buvo nuolat rūpinamasi pritraukti į Vyriausiąją mokyklą vis daugiau geresnių profesorių, kvalifikuotų mokslininkų, nevengiant užsieniečių. Žinoma, ne visada pakviesti žmonės pasirodydavo pakankamai rūpestingi ir visai tinkami, bet dauguma jų atitiko aukštosios mokyklos profesūros lygį [10]. Iš žymesniųjų mokslininkų, dėsčiusių Vyriausiojoje mokykloje, be minėto jau žinomojo astronomo M. Počobuto, jos rektoriaus, ir tų, kurie plačiau pasireiškė vėliau, Vyriausiąją mokyklą perreformavus į universitetą, paminėtini botanikas prancūzas Žiliberas, pirmasis ištyręs Lietuvos augmeniją, vadinamas Lietuvos botanikos tėvu, kuriam labai trumpai teko dėstyti Vyriausiojoje mokykloje, vėlesnis jo įpėdinis Lietuvos pijoras B. Jundzilas, turįs taip pat nemažų nuopelnų Lietuvos botanikai, aukštosios matematikos profesorius Pr. Norvaiša ir kt. Pasaulinio masto mokslininkas buvo botanikas Georgas Forsteris, profesoriavęs Vilniuje nuo 1784 m. Su kapitonu Kuku (Cook) jis buvo keliavęs aplink

pasaulį. Tai aistringas respublikonas, vėliau — aktyvus prancūzų buržuazinės revoliucijos dalyvis. Dėl savo politinių pažiūrų jis buvo kelis kartus ištremtas ir mirė emigracijoje. Šiuo metu jo atminimas ypač gerbiamas Vokietijos Demokratinėje Respublikoje, kur leidžiami jo rinktiniai raštai [11]. Kadangi vietoje nebuvo didžiai kvalifikuotų medicinos specialistų, medicinos mokslams dėstyti profesoriai buvo pakviesti iš Vokietijos, Prancūzijos, Italijos ir iš kitur. Vilniuje, kur ligi tol medicinos dalykų buvo mokoma tik amatininkų chirurgų ir skutėjų ceche, netrukus susikūrė tikras medicinos mokslų židinys. Palyginti greitai buvo sukurtos įvairios klinikos, ir medicinos paskaitos buvo siejamos su gydymo praktika.

Iš viso dėstymas Vyriausiojoje mokykloje greit pasiekė Vakarų Europos aukštųjų mokyklų lygį. Nemaža būsimųjų Vilniaus profesorių buvo paruošiama pačioje Vyriausiojoje mokykloje. Pažymėtina, kad Vyriausioji mokykla sutvirtėjusi į dėstomuosius dalykus įtraukė architektūrą, vėliau dailę ir piešimą, t. y. tokius dalykus, kurie tuo metu Vakarų Europoje paprastai nerasdavo vietos universitetuose. Architektūrą dėstė įžymiausias to meto Lietuvos architektas L. Stuoka-Gucevičius, dailę ir piešimą — įžymūs dailininkai Pr. Smuglevičius, vėliau J. Rustemas ir kt.

Vyriausioji mokykla nestovėjo nuošalyje nuo visuomeninių klausimų aiškinimo. Jeronimo Stroinovskio dėstytame prigimtinės teisės ir politinės ekonomijos kurse buvo populiarizuojamos įsigalėjusios tuo metu Vakarų Europoje visuomeninės ekonominės pažiūros. Baudžiauninkus užjautė ir baudžiavinę santvarką smerkė teologijos profesorius M. Karpavičius savo paskaitose ir spausdintuose pamoksluose. Žinoma, tai nebuvo baudžiavinės santvarkos griovimas, bet tai vis dėlto skatino trokštančią žinių jaunuomenę galvoti apie savo krašto visuomeninę santvarką ir jos ydas.

Edukacinei komisijai labai rūpėjo, kad jai pritartų diduomenė, todėl į Vyriausiosios mokyklos iškilmingas pa-

skaitas, minėjimus ir t. t. būdavo kviečiami šviesuomenės, ypač diduomenės, atstovai.

Vyriausioji mokykla ne tik tokiais atvejais palaikė tiesioginius ryšius su esančia už mokyklos sienų visuomene. Ji leido ir kitiems, kam tų žinių reikėjo, jų gauti mokykloje. Nemaža buvusių Vilniuje Lietuvos kariuomenės karininkų nuolat ateidavo į Vyriausiąją mokyklą klausyti reikalingų jiems paskaitų: geometrijos, fizikos ir kitų. Ypač pažymėtina, kad paskaitų klausydavo bei mokydavosi ir amatininkai chirurgai. Ligi to laiko chirurgija buvo laikoma amatu, kurio buvo išmokstama, kaip ir kitų amatų, ceche praktikos keliu iš to amato meistrų, nesidomint jokiomis teorijomis. Medicinos profesorius prancūzas Briotė, kuris paskaitas Vyriausiojoje mokykloje skaitė lotyniškai, kaip ir beveik visi kiti profesoriai, norėdamas, kad anatomijos mokslas būtų prieinamas ne tik studentams, bet ir Vilniaus amatininkams chirurgams, prikalbino Vilniaus skutėjų ir chirurgų cecho vyresniuosius, kad jie siųstų į Vyriausiąją mokyklą anatomijos paskaitų klausyti savo cecho pameistrius ir mokinius. Kadangi pastarieji, žinoma, nemokėjo lotynų kalbos, o pats Briotė vietinių kalbų taip pat nemokėjo, tai jis pavedė dviem studentams medikams perteikti jų pačių išklausytas lotynų kalba paskaitas besimokančiam chirurgo amato jaunimui suprantama jiems lenkų kalba. Perteikiant paskaitas dalyvaudavo pats profesorius Briotė. Būsimieji amatininkai chirurgai labai uoliai ėmė mokytis anatomijos, kuria pirmiau visiškai nesidomėjo, ir, žinoma, jų būsimam „amatui“ ir ypač jų būsimiems pacientams tas susipažinimas su mokslu turėjo būti labai naudingas. Mokslo propagavimas visuomenei, esančiai už aukštosios mokyklos ribų, buvo pažangus reiškinys Vilniaus aukštosios mokyklos istorijoje. Tuo būdu Vilniaus aukštoji mokykla teikė mokslo šviesą ne vien išrinktiesiems bajorijos atstovams, bet ir darbo žmonėms — amatininkams [12].

Lietuvą prijungus 1795 metais prie Rusijos, nustojo veikusi Edukacinė komisija, kaip ir kitos buvusios valdžios įstaigos, ir Vyriausiosios mokyklos darbas pakriko. Bet jau kitais metais jos mokymo darbas vėl buvo atnaujintas. Iš jos buvo pašalinta keletas profesorių, ypač pasireiškusių kovoje prieš carizmo remiamus reakcionierius targovicininkus. Taip buvo pašalintas iš profesorių tarpo Stuoka-Gucevičius, vėliau grįžęs į Vyriausiąją mokyklą. Caro valdžia nesiryžo likviduoti aukštosios mokyklos Lietuvoje. Rusijoje universitetų buvo maža, todėl, mokyklą likvidavus, Lietuvos bajorija būtų ieškojusi mokslo Vakarų Europoje, kur vyko revoliucinis judėjimas. Carinei valdžiai buvo naudinga skaitytis su Lietuvos bajorijos poreikiais, juo labiau, kad didžioji bajorijos dalis nesipriešino carizmui ir net stengėsi reikšti ištikimybę carui. Vyriausioji mokykla buvo palikta, tik ji buvo pavadinta Vilniaus vyriausiąja mokykla. 1797 m. carinė vyriausybė patvirtino naują Vyriausiosios mokyklos statutą, kuriuo bent kiek didesnių reformų neįnešė, tik jos kolegijas suskaidė į keturis fakultetus: 1) moralinių (teisės) mokslų, 2) fizikos mokslų, 3) medicinos mokslų ir 4) kalbų ir dailės. Vyriausiajai mokyklai nebepriklausė kitų Lietuvos mokyklų priežiūra. Nors ir gaudama mažiau lėšų, bet turėdama jau gana gerai įrengtas laboratorijas, kabinetus, observatoriją, klinikas ir kitas mokymo įstaigas, Vyriausioji mokykla galėjo ir naujomis sąlygomis toliau skleisti aukštąjį mokslą Lietuvoje. Jos autoritetas buvo jau tiek pakilęs, kad į Vilniaus vyriausiąją mokyklą noriai ėjo dirbti ir kitų šalių mokslininkai.

VISUOMENINĖ POLITINĖ MINTIS SENAJAME VILNIAUS UNIVERSITETE

Paplitęs Lietuvoje XVI a. viduryje reformacijos judėjimas, kad ir pasireiškęs įvairiais, kartais labai griežtai kovojančiais tarpusavyje mokymais, vieningai stojo prieš

katalikiškos dvasininkijos neginčijamąjį ne tik tikybinį, bet ir politinį autoritetą, prieš jos feodalinį supasaulėjimą, jos feodalinių valdų plitimą. Nors Lietuvoje reformacija ir nereiškė miestiečių ideologijos įsigalėjimo, kaip Vakarų Europos kraštuose, bet ji nebuvo feodalinių santykių stiprintoja, o kai kurios jos pakraipos net aiškiai stojo prieš feodalų prievartą, be kurios negali būti feodalinių santykių ir feodalinės santvarkos.

Katalikų bažnytinės organizacijos nariai — vyskupai, klebonai, vienuolynai — buvo feodaliniai valdovai, visi turėjo bažnytines feodalines valdas. Steigdamas kurią naują bažnyčią, valdovas ar kitas feodalas ne tik duodavo lėšų bažnytiniam trobesiui pastatyti, bet ir užrašydavo klebonijai nemaža žemės turtų ir valstiečių baudžiauninkų. Be tokios feodalinės valdos užrašymo naujos parapinės bažnyčios steigimas buvo neįmanomas. Taip atsirasdavo naujas bažnytinis feodalas, kuris turėjo tvarkyti feodalui, valdos suteikėjui, ir jo šeimai tikybinius reikalus — organizuoti pamaldas už jį ir už jo šeimą, nuodėmių atleidimą ir t. t., visai taip pat, kaip, suteikus kuriam bajorui feodalų valdą, tapęs feodalu bajoras turėjo už tai eiti suteikusiam jam valdą karinę tarnybą. Bažnytinės feodalinės valdos labai dažnai buvo suteikiamos asmenims, kurie tose valdose, savo parapijose, retai tepasirodydavo, dažnai visai ne kunigams. Toks, pavyzdžiui, bažnytinis feodalas buvo pasaulietis, ne kunigas, XVI a. istorinių veikalų autorius Strijkovskis — Žemaičių kanauninkas ir Jurbarko klebonas. Klebonas tuo metu tebuvo bažnytinis feodalas, bažnytinio feodalinio dvaro ir to dvaro valstiečių valdytojas. Tikybinius reikalus jis pavesdavo atlikti savo pasamdytiems tarnams kunigams — vikarams ir kamendoriams. Tokiu būdu katalikų klebonai tebuvo bažnytiniai feodalai, tarpininkai tarp bažnytinės feodalinės valdos suteikėjų ir kulto tarnautojų, kurie buvo jų asmeniniai tarnai.

Protestantų parapijose niekur tokių bažnytinių feodalų nebuvo. Jų bažnyčios buvo pavedamos žmonėms, kurie

patys atlikdavo tikybines pareigas, taigi jie greičiau prilygo savo padėtimi ne katalikų klebonams, bet vikarams ir kamendoriams. Jie dažnai gaudavo atlyginimą ir išlaikymą iš bažnyčios steigėjo ar jo įpėdinių, bet kartais atlyginimas už tikybinius patarnavimus buvo jiems suteikiamas užrašytų bažnyčiai valstiečių prievolėmis ir žeme — tokiais atsitikimais jų padėtis buvo panaši į tų katalikų klebonų, kurie buvo kunigai, gyveno savo parapijose ir patys atlikdavo tikybinius patarnavimus.

Iš protestantiškų srovių ypač pasižymėjo radikalumu antitrinitarai, arba arijonai. Jie neigė pagrindinį katalikybės dogmatą — dievo trejybę, Kristaus dieviškumą, dėl to juos puolė ir katalikai, ir ortodoksiniai reformatai. Bet jų pažiūros į visuomenės santvarką nebuvo vienodos. Viena jų pakraipa, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje vadovaujama Simono Budno, pripažino leistinumą luominės nelygybės, vergovinės ir baudžiavinės priklausomybės, leistinumą krikščionims dalyvauti valstybinės prievartos vykdyme ir reikalavo klausyti ir valstybinės, ir feodalinės valdžios. Antra pakraipa, vadovaujama Jokūbo Kalinausko, skelbė neleistinumą krikščionims dalyvauti valstybinės prievartos vykdyme, turėti vergų ir baudžiauninkų ir skelbė visų žmonių brolybę ir lygybę; jie, žinoma, nepripažino ir nepateisino feodalinės valdžios ir feodalinės santvarkos. Šitie nesutarimai bandyta likviduoti sušauktame 1568 metais Vijoje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės arijonų suvažiavime, sinode, kuriame dalyvavo ir bajorų, ir miestiečių, ir arijonų pamokslininkų. Jame abiejų pakraipų atstovų disputai visuomenės ir valstybės santvarkos klausimais tik labiau išryškino skirtingas pažiūras ir jų nesutaikė. Abidvi šalys savo pažiūras propagavo spausdintuose raštuose; kiek vėliau, 1583 m., buvo išspausdintas ir Vijos sinodo disputo protokolas, taigi Lietuvos visuomenėje — ir katalikų bažnytinėse sferose, ir feodalinės bajorijos tarpe — tos nuomonės buvo žinomos ir negalėjo nesukelti atgarsio.

Kovai su protestantizmu, su jo griaunamais bažnytiniais feodaliniais autoritetais 1579 metais buvo įsteigtas Vilniaus universitetas, tuo metu vadinamas Vilniaus akademija, pavestas tvarkyti palyginti neseniai įsteigtam kovingiausiam katalikų bažnytinės organizacijos organui — jėzuitams.

Svarbiausias Vilniaus akademijos uždavinys buvo grąžinti katalikų bažnyčiai jos prarastą neginčijamą tikybinį autoritetą ir reikšmę feodalinėje valstybėje, likviduoti protestantų mokymų įtaką ir iš viso likviduoti protestantizmą Lietuvoje. Taigi jos siekimai buvo reakciniai. Tikybinė propaganda, tikybinis auklėjimas, ruošimas kovotojų su kitatikiais buvo pagrindinis Akademijos tikslas, bet užsiimti vien siaurai teologijos klausimais jėzuitai negalėjo. Norėdami turėti pritarimo ir paramos feodalinės visuomenės, kuri viena tegalėjo suteikti reikalingų turtų Akademijai ir kitoms ordino įstaigoms išlaikyti ir kurios vaikų mokymas labiausiai jiems ir rūpėjo, jėzuitai turėjo ne tik mokyti teologijos būsimus tiesioginius katalikybės kovotojus, bet ir duoti bendrojo išsilavinimo bajorijos jaunuomenei, kuriai daugiausia dėl to aukštoji mokykla ir buvo reikalinga. Dauguma jų nesirengė būti nei kunigais, nei gydytojais, nei mokslininkais, bet šiaip apsišvietusiais, žinoma, taip, kaip tuo metu tai buvo suprantama, žmonėmis, galinčiais pakalbėti ir parodyti savo išsilavinimą ir seimelyje, ir teisme, ir svečiuose ir tuo kelti savo asmeninę įtaką, kuri bajorų renkamuose organuose buvo reikšminga. Ir jėzuitai kiek sugebėjo, tiek rūpinosi duoti Akademijoje tą bendrąjį išsilavinimą. Teko mokyti ne tik įprastos tuo metu mokyklose lotynų kalbos, bet ir retorikos, ir vadinamosios filosofijos, ir duoti bent supratimą apie literatūrą, istoriją, geografiją. Negalima buvo praeiti pro šalį, visai nepalietus valstybinės ir visuomeninės santvarkos klausimų.

Akademija visą laiką buvo labai remiama dvarininkinės Lietuvos diduomenės ir aukštosios katalikiškosios dvasininkijos. Joje mokytis tegalėjo dvarininkų klasės bajorų

luomo jaunuoliai ir tik negausi privilegijuota miestų jaunuomenė. Valstiečiams Vilniaus akademijos ir vėliau Vilniaus universiteto durys buvo beveik uždaros. Vienam antram Lietuvos valstiečių vaikui XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje buvo pavykę patekti į Vilniaus aukštąją mokyklą, bet tik tiems, kurie gaudavo suklastotus dokumentus, kad jie esą bajorai. Todėl suprantama, kad aukštojoje mokykloje antifeodalinės pažiūros negalėjo būti skleidžiamos. Nei prakalbose, nei raštuose Akademijos profesoriai, o vėliau ją reorganizavus į Lietuvos vyriausiąją mokyklą, tos mokyklos profesoriai nekritikavo, išskyrus labai mažas išimtis, Lenkijos—Lietuvos valstybės politinės santvarkos, bajorijos privilegijų ir „laisvių“, paraližavusių bent kiek normalų valstybės funkcionavimą, jos visiško nepripažinimo politinių teisių ne tik valstiečiams, bet ir miestiečiams. Jie kartais tepasisakydavo dėl reikalo kelti monarcho valdžios autoritetą, bet anaiptol nekėlė balso už bajorišką seimo „laisvių“ suvaržymą.

Dėl dvarininkų teisių valstiečių valdomai žemei visi Vilniaus universiteto profesoriai, aišku, skelbė bajorijos propagandinį aiškinimą, kad visa žemė priklausanti bajorams, kad ji esanti jų gauta už nuopelnus, ginant tėvynę, ir kad valstiečiai gyveną ne savo, bet dvarininkų žemėje. Taigi, ta visuomeninė mintis, kurią skelbė nuo XVI a. ligi XVIII a. pabaigos Vilniaus universiteto profesūra, buvo feodalinė.

Bet Vilniaus universitetas bendravo su kitų kraštų aukštosiomis mokyklomis, jo profesoriai, dėstytojai vykdavo į kitus universitetus dėstyti, ir daugelis žymesnių kitų universitetų profesorių atvykdavo dėstyti į Vilniaus universitetą. Todėl ir dėstomųjų mokslų lygis Vilniaus universitete buvo beveik tolygus kitų katalikiškų universitetų mokslų lygiui. Tai buvo tikra to laiko aukštoji mokykla. Joje reiškėsi pažiūros ne pačios reakcingiausios klasės atstovų — bajorijos,— bet pažangesnės feodalinės visuo-

menės dalies, matančios tos visuomeninės santvarkos prieštaravimus.

Dėl baudžiavos vyko griežčiausia kova tarp valstiečių ir dvarininkų, todėl netarti savo žodžio dėl jos, kalbėdami visuomeninės santvarkos klausimais, Vilniaus universiteto profesoriai negalėjo. XVI—XVII a. Vakarų Europoje didelį autoritetą turėjo romėnų teisė, nepripažinusi pagrindiniams gamintojams — vergams — jokių teisių. Kai kurie Lietuvos bajorai teisininkai bandė jos vergovines normas taikyti baudžiauninkams. Tai atitiko dvarininkų siekimą sutvirtinti valstiečių baudžiauninkų priklausomybę, ir kartais toks romėnų teisės normų išplėstinis taikymas baudžiauninkams pavykdavo. Pvz., jau XVI a. Lietuvos teismų praktikoje įsigalėjo nusistatymas, kad laisva moteriškė, ištekėjusi už baudžiauninko, tampa baudžiauninke, nors tokios teisinės normos Lietuvos teisėje nebuvo, o tik nustojusiame nuo 1588 m. galios II Lietuvos statute buvo nustatyta, kad, susituokus su vergu, virstama vergu.

Tos baudžiavinių santykių stiprinimo tendencijos niekas iš Vilniaus akademijos ir vėliau Lietuvos vyriausiosios mokyklos profesorių niekada neparėmė ir aiškiai pasisakydavo prieš valstiečių baudžiauninkų prilyginimą vergams. Pirmam iš Vilniaus akademijos profesorių baudžiavos klausimais pasisakyti teko teologijos profesoriui Martynui Smigleckiui (m. 1618), išėjusiam mokslus toje pat Vilniaus akademijoje ir labai uoliai disputavusiam su arijonais teologijos klausimais. Iš esmės kitokį savo nusistatymą visuomeninės santvarkos klausimais, kad ir nepilnai, jis išdėstė savo išleistoje jau XVI amžiaus pabaigoje knygoje „Apie palūkanas ir t.t.“, tiksliau sakant, apie lupiškas palūkanas. Ši knyga Vilniaus akademijos pakartotinai buvo išleista 1596 m. ir vėliau daug kartų perspausdinta. Joje jis aiškino palūkanų ėmimo klausimą teologijos požiūriu, būtent, kada palūkanų ėmimas yra, o kada nėra nuodėmė, nes katalikų bažnyčia mokė, kad imti už paskolintus pinigus palūkanų esanti nuodėmė. Jo kazuistinių

aiškinimų turinys yra toks: nesanti nuodėmė imti palūkanas už kapitalo suteikimą gamybai ar prekybai, bet nuodėmė esanti imti palūkanas už paskolą, skiriamą vartojimo reikalui. Šiose Smigleckio nuomonėse originalumo daug nėra. Jis prisidėjo prie tos katalikų teologų ir ekonomistų pakraipos, kuri realiai žiūrėjo į plintančių kapitalistinių santykių poreikius, tie santykiai be kredito negalėjo vystytis. Šitoje knygoje Smigleckis paskyrė vieną skyrių, 26-tą, pavadintą „Apie valstiečių prievoles Lenkijoje ir Lietuvoje“, baudžiauninkų duodamai feodalinei rentai. Tiesą sakant, šiame skyriuje apie Lietuvą specialiai nieko nepasakyta, visa argumentacija paremta Lenkijos įstatymais. Jis ten aiškiai pasako, kad baudžiauninkas yra ne vergas, o laisvas žmogus, kuris gyvena dvarininko žemėje ir iš jos turi pajamų, todėl jis turi tik atlyginti dvarininkui už naudojimąsi žeme, bet „atidavęs činšą ir darbą, nieko nebeprivalo jam iš savo uždarbio“. Jis smerkė valstiečių priespaudą, elgimąsi su jais kaip su vergais, sakydamas, kad tuometinės jų padėties „negalima pavadinti kitaip, kaip dideliu engimu“. Jis visai aiškiai pasisakė prieš visokias papildomas, dvarininkų išprašomas iš valstiečių ir valstiečių duodamas viršaus, „gera valia“, be įprastųjų, duokles, taip pat dovanas dvarininko vestuvėms, dvarininko kelionėms ir neribotas pastotes, tolimus vežiojimus. Tai esą „ginkluoti prašymai“ (preces artmatae), t. y. prašymai dvarininko, turinčio prievartos galią valstiečiams. Dėl jų Smigleckis taip sako: „O jei nenori, kad tavo prašymai būtų „ginkluoti“, tai prašyk ne kaip elgeta, bet kaip ponas. Elgeta prašo malonės, neturėdamas kuo atsilyginti; ponas turi prašyti valstiečių, pažadėdamas jiems atlyginimą arba nuolaidą kur kitur. Bet paprastai esti, kad žodžiais prašoma, o iš tikrųjų priverčiama. Tesprendžia apie tai kiekvieno sąžinė“. Tai visai nuoširdus, gyvenimiškas, neformalistinis aiškinimas. XVI a. ir vėlesniuose valstiečių ginčuose su dvarų valdytojais į valstiečių skundus dėl naujų naštų nuolat buvo atsikertama, kad valstiečiai jas geruoju sutikę nešti, o valstiečiai

teisingai aiškinosi, kad iš jų sutikimas buvęs išreikalautas prievarta.

Vienas Lenkijos ekonominės minties istorikas, E. Lipinskis, kalbėdamas apie Smigleckio pažiūras, sako, kad jose nesą reakcinių elementų. Tai tinka toms jo mintims, kurios čia buvo išdėstytos. Bet Smigleckis tame pat knygos skyriuje kalba ir apie valstiečių prievoles, jų priklausomybę feodalams. Jis sako, kad iš pradžių valstiečiai, atėję į feodalų žemę, sutartimi su feodalais turėję mokėti jiems tam tikrą činšą pinigais ar produktais ir pasidarę savo ponų valdiniais. Paskui ponai uždėję jiems vieną darbo dieną per savaitę, paskiau padidinę ligi dviejų, vėliau ir ligi trijų dienų, kaip tai yra vyskupų ir kapitulos valdose, o šlėktų dvaruose ir iki 4 dienų. Ukrainoje įprasta, kad valstiečiai kasdien pusę dienos dirba ponui, o antrą pusę sau, ir tai esą teisinga. Neteisinga esą, jei kai kurie dvarininkai reikalauja iš valstiečių dirbti dvarui šešias dienas per savaitę. Taigi sutartis buvo vienokia, o prievolės esančios daug didesnės. Tai Smigleckis pateisina. Viena diena esanti įvesta Torunės seimo. Kadangi seimas galįs nustatyti kitų dalykų taksas, jis galįs nustatyti įstatymo keliu ir valstiečių prievolių taksą. Iš pradžių dvarininkai turėję daug atliekamos žemės, todėl ji buvo pigi, ir valstiečiai, imdami ją, turėję apsiimti už ją nedideles prievoles. Vėliau, valstiečiams įsikūrus dvarų žemėse, atliekamų žemių nebeliko, žemė pabrango, todėl už naudojimąsi ja esą teisinga prievolių reikalauti didesnių. Pagaliau šitos padidintos prievolės esančios įsigalėjusios senatimi. Tačiau tie aiškinimai dvarininkų naudai nieko nepaaiškina ir nepateisina, yra visai neįtikinami, grynai formalistiniai, lengvai sugriaunami Smigleckio argumentu dėl „ginkluoto prašymo“. Jie terodo jo norą nepažeisti viešpataujančiosios klasės žmonių įsitikinimų, nepažeisti feodalinės santvarkos pagrindų. Šitų minčių jokiu būdu negalima laikyti neturinčiomis reakcinių elementų.

Po Smigleckio iš Vilniaus akademijos profesorių valstiečių baudžiavos klausimu pasisakė, jau daug griežčiau, teisės mokslų profesorius, ne jėzuitas, A. Olizarovijus, paskelbęs 1651 m. Gdanske didelę knygą „Apie politinę žmonių visuomenę“, kurioje yra skyrius apie baudžiauninkus. Jis griežtai priešingas jų prilyginimui vergams, nes nei jie kilę iš karo imtinių belaisvių, nei gimę iš vergų, nei pasidavę patys vergystėn. Už jų naudojamą dvarininko žemę jie teturį duoti dvarininkui sutartą atlyginimą, ir dvarininkas neturįs jokios teisės jų engti. Jis baisiai piktinasi nežmonišku valstiečių engimu, jų padėties priartinimu prie vergų padėties, jų vertimu dirbti dvarininkui 5 ar 6 dienas per savaitę ir nepripažinimu jiems asmens laisvės,— visa tai jis laikė neteisėta, nesuderinama su prigimtine teise ir su ta sutartimi, kurią dvarininkai buvo padarę su valstiečiais, kai tie apsigyveno dvarininkų žemėje. Darydami tada sutartį, valstiečiai nebuvę prisiėmę nei tokių nepakenčiamų naštų, nei išsižadėję asmens laisvės. Čia pirmą kartą Lietuvos politinio rašytojo veikale iškilo progresyvus feodalizmo sąlygomis prigimtinės teisės teorijos vaidmuo. Ypač piktinosi Olizarovijus įprastu tuo metu Lietuvoje dvarininkų reikalavimu, kad valstiečiai duotų jiems pusę medaus nuo savo bičių, nes bitės surenkančios medų ne vien iš dvarininko žemės. Taigi baudžiavos klausimu Olizarovijus, pripažinęs dvarininkams nuosavybės teisę feodalinių valdų žemei, neranda jokio pateisinimo jiems dėl valstiečių įbaudžiavinimo ir besąlygiškai smerkia jį.

Savo knygoje Olizarovijus palietė ir Žečpospolitos valstybinės santvarkos klausimą, kuris kritiškai krašte nebuvo nagrinėjamas. Būtent jis sakė, kad Žečpospolitos politinė santvarka esanti ne demokratinė, kaip teigė daugumas lenkų politinių rašytojų, bet aristokratinė. Atstovus į seimą tesiunčia šlėktos, o liaudis neturi jokio balso, teišleidžia dejavimo garsus, neturi beveik jokių teisių, jos gyvybė ir turtas priklauso nuo pono. Plačiau šitos aiškios minties

šioje knygoje Olizarovijus neišdėstė. Olizarovijus mirė, tur būt, 1659 metais, pasišalinęs iš Vilniaus dėl karo.

Po XVII a. vidurio karų teisių mokslų fakultetas, kuriame buvo dėstęs Olizarovijus, jėzuitų nebebuvo atgaivintas. To meto feodalinėje visuomenėje buvo žmonių, kurie suprato, kad aukštojoje mokykloje turi būti pasisakoma ir valstybės santvarkos klausimais. Kun. Vaišnoravičius 1662 metais buvo užrašęs Akademijai turtą politikos katedrai steigti, bet jėzuitai užrašytus turtus priėmė, o katedros ir kurso neįsteigė. Tuo metu jau buvo prasidėjęs Vilniaus akademijos smukimo laikotarpis, ir joje nebebuvo jokių gyvos minties pasireiškimų. Jokių bent kiek rimtesnių pasisakymų iš Akademijos profesorių tarpo visuomeninės minties klausimais ligi pat jėzuitų ordino uždarymo nežinome.

XVIII amžiaus antrojoje pusėje paaštrėjus baudžiavinės santvarkos krizei, viešpataujančios feodalų klasės dauguma tegalvojo, kaip padidinti valstiečių baudžiavinę priklausomybę, nenorėjo net ir kalbėti apie jokį įstatyminį baudžiavos panaikinimą. 1780 metais Lenkijos—Lietuvos seimui buvo pateiktas Zamoiskio paruoštas naujas kodekso projektas, kuriuo valstiečiams buvo pripažįstama kai kurių asmeninių teisių, bet baudžiavinė sistema nepanaikinama. Ir Lenkijos, ir Lietuvos bajorai — seimo nariai — ne tik atmetė tą projektą, bet ir uždraudė kada nors vėl pateikti jį seimui. Bet tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje dvarininkų tarpe buvo ir šviesesnių, liberalesnių žmonių, kurie matė baudžiavinės sistemos krizę, beribį valstiečių išnaudojimą ir engimą laikė nepateisinamu ir galvojo apie baudžiavinių santykių reformavimą.

Panaikinus 1773 metais jėzuitų ordiną ir akademiją reorganizavus į pasaulietinę Lietuvos vyriausiąją mokyklą, kai kurie jos profesoriai savo kalbomis ir raštais įsijungė į pažangesnės bajorijos varomą propagandą prieš neribotą baudžiauninkų priespaudą, už valstiečių padėties palengvinimą ir pripažinimą jiems asmens teisių. Kitokia pakraipa Vyriausiosios mokyklos profesūroje nepasireiškė. Dau-

giausia valstiečių klausimu yra kalbėję ir rašę profesoriai Mykolas Karpavičius ir Dovydas Pilchovskis.

Profesorius M. Karpavičius buvo žinomas bažnytinis pamokslininkas. Dar nebūdamas Lietuvos Vyriausiosios mokyklos profesorium, 1776 metais, Vilniaus vyskupo Masalskio pavestas, jis pasakė visą seriją „jubiliejinių" pamokslų apie valstiečių padėtį, apie dvarininkų elgesį su valstiečiais, kuriuose griežtai pasmerkė dvarininkų pastangas prilyginti valstiečius vergams, pasmerkė jų beribę eksploataciją ir priespaudą, skelbė juos esant ne vergais, bet laisvais žmonėmis, su kuriais elgtis kaip su vergais negalima ir nėra jokio teisėto pagrindo. Šitie pamokslai tuoj po to ir vėliau ne kartą buvo spausdinami, jie sukėlė pasipiktinimą dvarininkų tarpe, bet įtakingo vyskupo protekcija ir autoriaus iškalbos garsas nesukliudė jam užimti profesoriaus vietos. Ir po to, būdamas jau profesorium, bet kartu ir Prienų klebonu, Karpavičius pamoksle, pasakytame 1792 metais Prienuose, vėl aiškino valstiečių įgimtą, kad ir slopinamą, laisvę ir jų prievolių pagrindu skelbė ne asmeninę priklausomybę, bet naudojimąsi dvarininko žeme.

Kitas to laiko profesorius D. Pilchovskis 1789 metais paskelbė knygelę, kurioje surinko žinias apie pirmesnių autorių pasisakymus prieš valstiečių įverginimą ir engimą. Joje paminėjo ir Smigleckį, ir Olizaroviją, ir Karpavičių, ir daugelį lenkų autorių. Visi jie valstiečių valdomą žemę laikė dvarininko žeme, o valstiečių feodalinių prievolių pagrindu laikė tik reikalą atlyginti dvarininkui už naudojimąsi jo žeme. Joje ir jis pats griežtai pasisakė už tai, kad būtų pripažintos asmeninės valstiečių teisės.

Ir Karpavičius, ir Pilchovskis buvo ne politinių mokslų, bet visai kitų dalykų profesoriai — vienas teologijos, antras retorikos; savo dalykų paskaitose jie nedėstė savo pažiūrų baudžiavos klausimu, bet minėti jų raštai ir kalbos buvo žinomi ir gana plačiai paplitę. Lietuvos Vyriausiojoje mokykloje prieš jų mintis jokių pasisakymų nebuvo, todėl galima sakyti, kad joms Vyriausiosios mokyklos profesūra

ne tik nebuvo priešinga, bet žiūrėjo į jas, kaip į visos mokyklos nuomonių išdėstymą.

Lietuvos Vyriausiąją mokyklą palietė XVIII a. antrosios pusės švietėjiški mokymai, kurie formavo pažangią tuo metu buržuazinę ideologiją. Jų tarpe reikšmingi buvo įgimtos žmonių lygybės ir fiziokratų politinės ekonomijos mokymai, kuriais buvo bandoma moksliškai išaiškinti visuomeninius, ekonominius ir politinius santykius. Tie mokymai, kaip ir kiti XVIII a. švietėjų mokymai, buvo iš esmės antifeodaliniai, rėmė įsigalinčius buržuazinius gamybinius santykius. Karštas jų propaguotojas buvo profesorius, vėliau nuo 1803 m. reorganizuoto Vilniaus universiteto rektorius Jeronimas Stroinovskis. Savo paskaitas, kuriose propagavo tuos mokymus, jis išdėstė plačiai tuo metu paplitusioje knygoje „Prigimtinės, politinės teisės, politinės ekonomijos ir tautų teisės mokslas", ne kartą perspausdintoje, išverstoje ir į rusų kalbą. Joje iškeliama įgimta žmonių lygybė, aiškinami žmonių santykiai su visuomene, valstybinės valdžios pareigos ir jos santykiai su žmonėmis, ekonominių santykių tarp žmonių pagrindai fiziokratų supratimu ir t. t.,— dėstomi tie mokymai, kurie atitiko iškylančios buržuazijos ideologiją ir nieku nepateisino viešpatavusios tuo metu dvarininkų klasės bajoriškų privilegijų. Savo veikale Stroinovskis aiškiai teigė, kad iš prigimties kiekvienas žmogus savo asmens atžvilgiu yra laisvas ir nepriklausomas nuo kitų žmonių. Be kitų, jam priklauso teisė, kad niekas jo įgimtos laisvės neatimtų ir nevaržytų, teisė jėga gintis nuo kitų žmonių smurto, kurie norėtų išplėšti, pažeisti arba varžyti jo asmeninę nuosavybę arba įgimtą laisvę. Kiekvienas žmogus, be kitų, turi ir įgimtą prievolę niekam neatimti ir nevaržyti įgimtos laisvės. Skelbdamas įgimtąsias žmogaus teises, didysis rusų revoliucinių demokratų pirmtakas Radiščevas kritikavo savo baudžiavinę ir patvaldinę aplinką ir virto revoliucijos skelbėju. Stroinovskis nė vienu žodžiu savo nemažoje knygoje, kurioje buvo išdėstytas jo skaitomas aukštojoje mokykloje

kursas, neužsiminė apie gyvenimo tikrovę — apie baudžiavą ir bajorų diktatūrą bei, vėliau, carinę patvaldystę. Įžangoje jis tiesiog įspėja skaitytojus, kad nepultų tuojau vykdyti mūsų krašte viso to, ką yra perskaitę veikale, kol visiškai nesupras ir nepermanys viso dėstomo jame mokslo, nes dėl skubaus nevisapusiškai apgalvoto bandymo taikyti mokslo tiesas tik padaromos klaidos. Stroinovskis, matyti, tais aiškinimais norėjo apsidrausti nuo baudžiavininkų priekaištų. Bet savo teiginių teorinį teisingumą jis ir toje įžangoje tvirtai palaikė. Stroinovskis savo knygoje nekritikavo baudžiavinės santvarkos, neatskleidė baudžiauninkų priespaudos, bet tai, kad jis iškėlė įgimtą žmonių lygybę ir nepateisino luominių privilegijų, ne tik silpnino, bet ir griovė ideologinius buvusios tuo metu baudžiavinės santvarkos pagrindus.

Reorganizuotame 1803 m. Vilniaus universitete susibūrė daug įžymių mokslininkų, ir vietinių, ir užsieniečių, mokslo lygis labai išaugo. Kol Rusijoje nebuvo įsigalėjęs reakcinis arakčejevizmo režimas, Vilniaus universiteto profesoriai galėjo skelbti pažangias mokslo idėjas. Visuomeninės minties pažangiosios idėjos daugiausia buvo skelbiamos (ligi 1824 m.) istorijos profesoriaus J. Lelevelio paskaitose, kuriose jis nebeliaupsino karalių veiklos, kaip feodaliniai istorikai, bet aiškino liaudies vaidmenį istorijoje, įvykių priežastingumą. Istorija pirmą kartą Vilniaus universitete įgavo mokslo pavidalą. Lelevelis kėlė savo paskaitose ir knygose pirmykštę liaudies savivaldą, liaudies aktyvų vaidmenį istorijos įvykiuose, aiškino liaudies kultūros vystymąsi, iškėlė bajorijos ydas, aiškino, kad Lenkijos—Lietuvos valstybė žlugo ne dėl kaimyninių valstybių intrigų, bet dėl bajorijos savanaudiškumo ir nepripažinimo jokių politinių teisių kitoms klasėms. Tai žadino klausytojų mintį, griovė feodalinę ideologiją ir bajorų išpropaguotą istorinių įvykių supratimą, pagal kurį bajorijai teko vienintelis vaidmuo. Šias mintis Lelevelis dėstė ne tik savo paskaitose (čia pasireikšdavo ir jo respublikoniškas

nusistatymas), bet ir įvairiuose straipsniuose bei didesniuose veikaluose. Tačiau bent tuo laiku, kada jis dėstė Vilniaus universitete, jo politinė mintis ne visada būdavo nuosekli. Pavyzdžiui, išleistoje 1830 metais trumpoje Lenkijos istorijos knygelėje, skirtoje vaikams, Lelevelis aiškino jiems, kad istorija galės pamokyti, tarp kita ko, kad reikia veikti sutartinai, gerbti valdžią, būti jai ištikimiems, klausyti valdžios įsakymų, mylėti karalių, būti prisirišusiam prie tėvynės siela ir širdimi ir t. t. Žinoma, tai galėjo parašyti ir šlėktų viešpatavimo garbintojas.

Lelevelio paskaitos turėjo didelės įtakos jaunuomenei, ir jų kryptis buvo labai nepageidaujama carizmui. Už tai 1824 m. jis buvo pašalintas iš universiteto profesūros. Vėliau Lelevelis pasireiškė Lenkijos politiniame gyvenime kaip aiškus demokratas ir revoliucionierius.

Ne vienas Lelevelis reiškė Vilniaus universitete pažangias pažiūras politiniais visuomeniniais klausimais, ir ne vieną jį carinė vyriausybė pašalino iš universiteto. Kartu su Leleveliu 1824 metais buvo pašalinti prof. Danilavičius ir prof. Goluchovskis kaip tik dėl netinkamų carizmui politinių pažiūrų ir nenorimos įtakos jaunimui.

Vilniaus universiteto profesoriai reiškė savo pažiūras visuomeninės santvarkos klausimais ir jas propagavo ne vien universiteto paskaitose, bet ir per spaudą. Ir leistuose tuo metu Vilniuje lenkų kalba žurnaluose, kaip „Dziennik Wileński" (Vilniaus dienraštis), ir satyriniame laikraštėlyje „Wiadomości Brukowe" (Gatvės grindinio žinios) bendradarbiavo nemaža pažangesnių Vilniaus universiteto profesorių. Savo straipsniais jie stengėsi paskatinti liberaliuosius dvarininkus peržiūrėti savo santykius su valstiečiais, kad valstiečiai gautų asmens laisvę, kad jų santykiai su dvarininkais pasidarytų paremti ne prievarta, bet sutartimi dėl žemės, kad su valstiečiais nebūtų elgiamasi kaip su vergais. Tai, žinoma, nebuvo kokios nors revoliucinės antifeodalinės pažiūros, bet tai dvarininkų visuomenei, kuri 1780 m. buvo pasipiktinusi Zamoiskio kodeksu, jos

turėjo pažangios reikšmės ir paskatino liberalesnius dvarininkijos atstovus pradėti galvoti apie baudžiavos likvidavimą, o nedvarininkų visuomenei padėjo susidaryti aiškesnę antifeodalinę ideologiją.

Nors politinė mintis, skelbiama senajame Vilniaus universitete ir nebuvo revoliucinė antifeodalinė, nors nebuvo nukreipta prieš feodalinės santvarkos ir valstybės pagrindus, bet to meto visuomenėje ji vis dėlto buvo pažangi, visada pažangesnė už feodalų daugumos politinį nusistatymą. Feodalizmo laikotarpio pažangieji Vilniaus universiteto profesoriai, demaskuodami, kiek jie įstengė, feodalizmo santvarką, padėjo formuotis studentijos demokratinei pasaulėžiūrai. Iš Vilniaus universiteto studentų kilo tokie asmenys, kaip didysis poetas demokratas Adomas Mickevičius, vienas Lietuvos revoliucinių demokratų pirmtakų Jonas Goštautas, lenkų revoliucinis demokratas Stanislovas Vorcelis, lietuvių demokratinis kultūros veikėjas Simonas Daukantas, minėtasis profesorius Jokimas Lelevelis ir daugelis kitų demokratinių antifeodalinių veikėjų. Nė vienas iš jų nėra blogu žodžiu paminėjęs Vilniaus universiteto, nebent tas carizmo priemones, kuriomis buvo bandoma nuslopinti pažangiųjų visuomeninių idėjų plitimą jame. Vilniaus universitetas carinės vyriausybės buvo uždarytas dėl to, kad jis buvo laikomas revoliuciniu židiniu krašte. Šita carinės vyriausybės nuomonė yra perdėta. Tačiau pažangios senojo Vilniaus universiteto įtakos neigti negalima. Mes kitaip žiūrime į jo profesorių feodalinės santvarkos kritiką, mums ji visiškai nepakankama, mes dabar daug giliau, moksliškiau galime prieiti prie feodalizmo įvertinimo, bet kai ką galime paimti ir iš feodalizmo kritikų, dirbusių senajame universitete.

Carinei vyriausybei 1832 metais uždarius Vilniaus universitetą, buvo suduotas skaudus smūgis Lietuvos kultūrai, apsunkintas jaunimo kelias į aukštąjį mokslą. Bet Lietuvos jaunimas neatsisakė nuo siekimo įsigyti aukštąjį mokslą,— jis vyko studijuoti į Rusijos universitetus.

TEISĖS MOKSLŲ FAKULTETO PRAEITIS

Vilniaus akademija, įsteigta 1579 metais, neturėjo visų įprastų tuo metu Vakarų Europos universitetuose fakultetų. Joje nebuvo nei teisės mokslų, nei medicinos fakultetų, nes ji buvo įsteigta kovai su beįsigalinčiu tuo metu Lietuvoje protestantizmu. Akademijos steigėjams ir jėzuitams, kurie organizavo joje mokymą, visų pirma rūpėjo, kad ji būtų katalikiškos teologijos židinys, kad auklėtų kovotojus su protestantizmu. Bet kad patrauktų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų jaunimą, kurio tuo metu nemaža mokėsi užsienio protestantiškuose universitetuose, jėzuitai turėjo duoti jam tokį bendrąjį išsilavinimą, kokį jis gaudavo to meto kitose aukštosiose mokyklose. Viena teologija sudominti nebuvo galima. Todėl, kol jėzuitams teko rimtai kovoti su protestantizmo įtakomis Lietuvos visuomenėje, jie rūpinosi, kad mokslas Akademijoje būtų pakankamai aukšto lygio, kad ji turėtų įtakos bajorų visuomenėje, kuri vienintelė Lietuvoje tuo metu sprendė visus valstybinius reikalus. Jie stengėsi parūpinti ir geresnių profesorių, ir ėmė domėtis vietos žmonių kalba. Tačiau mokslo kryptis visą laiką buvo scholastinė, atitrūkusi nuo gyvenimo. Nugalėję XVII a. protestantizmą Lietuvoje ir neturėdami krašte konkurentų, jėzuitai ėmė mažiau besirūpinti mokymo lygiu.

Tačiau vien scholastinių mokslų pagrindai nebepatenkino bajorų visuomenės, ji ėmė reikalauti, kad Vilniaus akademija būtų ne žemesnio lygio, kaip kiti universitetai, ir kad joje būtų dėstomi visi kituose universitetuose dėstomi mokslai. Todėl jėzuitai, kad ir nesuinteresuoti nei medicina, nei teisės mokslais, be vargo išgavo 1641 metais spalio 11 d. iš karaliaus Vladislovo IV privilegiją, kuria buvo leista dėstyti akademijoje kanonų (bažnytinę) teisę, civilinę (pasaulietinę romėnų) teisę ir mediciną.

Jėzuitai pasitenkino gavę tą privilegiją, kuri sulygino Vilniaus akademijos teises su Krokuvos akademijos ir kitų

universitetų teisėmis, bet nei teisės mokslų, nei medicinos fakultetų neįsteigė, nenorėdami dalelės savo milžiniškų turtų išleisti nerūpimų jiems dalykų profesoriams išlaikyti.

Tada Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pakancleris K. L. Sapiega keliais atvejais davė akademijai labai daug lėšų ir žemės turtų teisės mokslų fakultetui įsteigti ir profesoriams išlaikyti, specialiai, be to, papildomų lėšų civilinės (pasaulietinės) teisės profesoriams atlyginti ir apmokėjo profesorių parsikvietimo iš Bavarijos išlaidas. Taip dosniai aprūpinus teisės mokslų fakultetą, jėzuitai parsikvietė iš Ingolštato universiteto profesorius, ir Teisės mokykla prie Vilniaus akademijos, tur būt, 1646 metais pradėjo veikti. Joje buvo dvi katedros — kanoninės ir civilinės teisės. Kaip buvo dėstomi teisės mokslo dalykai Akademijoje, nedaug težinoma. Apie teisės mokslo lygį ir pakraipą iš dalies galima spręsti pagal vieno iš trijų parsikviestųjų profesorių — kanoninės teisės profesoriaus A. A. Olizarovijaus — parašytą ir 1651 metais Gdanske išspausdintą knygą lotynų kalba „Apie politinę žmonių visuomenę“. Joje jis labai neoriginaliai citatų rinkiniu iš autoritetingesnių teisininkų raštų dėstė valstybinės teisės plačiąja prasme pagrindus, aiškino bažnyčios ir jos teisės viršenybę prieš valstybę ir jos teisę. Bet tame pačiame veikale visai savarankiškai ir labai aiškiai stojo ginti valstiečius nuo feodalų bandymų taikyti jiems romėnų teisės normas kaip vergams. Juridiškai išaiškinęs, kad nėra jokių teisinių pagrindų valstiečius paversti vergais, jis teigė, kad žemė, kurioje gyvena valstiečiai, priklausanti dvarininkams, todėl jie teturį atlyginti dvarininkams už naudojimąsi jų žeme. Visokie reikalavimai iš jų daugiau, negu vertas žemės naudojimas, ir jų engimas neturi ir negali turėti jokio teisėto pagrindo. Toks griežtas pasisakymas prieš baudžiavines feodalų tendencijas tuo metu buvo labai pažangus. Teisės mokslai, kad ir dėstomi Vilniaus akademijoje labai atitrauktai nuo vietinės feodalinės teisės, nestiprino feodalinių gamybinių santykių.

Po kelerių metų prasidėję karo veiksmai nutraukė tiek teisės mokslų katedrų, tiek visos Akademijos darbą: ir profesoriai, ir studentai iš Vilniaus pasitraukė. Grįžę po karo į sugriautą Akademiją, jėzuitai nebeatgaivino teisės mokslų fakulteto. Teisės mokslų skatintojas K. L. Sapiega jau buvo miręs. Jo užrašyti Akademijai turtai pasiliko Akademijos vadovybės žinioje, bet jų panaudojimo teisės mokslų dėstymui niekas nekontroliavo, o jėzuitams teisės mokslai nerūpėjo. Kanoninė teisė ir toliau buvo dėstoma, bet tik teologijos fakultete, taigi tiems, kurie rengėsi būti kunigais, ne teisininkais. Kadangi kanoninė teisė teorinį pagrindą buvo gavusi iš romėnų teisės, tai jos kurse nemaža vietos buvo skiriama ir pasaulietinei romėnų teisei dėstyti.

Ne ką tepagyvino teisės mokslų dėstymo ir tai, kad kun. Vaišnoravičius 1662 metais užrašė turtą politikos katedrai, t. y. valstybinės teisės katedrai steigti. Valstybinės santvarkos pagrindai būdavo kartais po to dėstomi Akademijoje, bet tik filosofijos fakultete, bendrojo lavinimosi dalykų tarpe.

Taip teisės mokslai merdėjo ligi uždarant 1773 metais jėzuitų ordiną. Vilniaus jėzuitų akademija 1781 metais buvo reorganizuota į Lietuvos Vyriausiąją mokyklą, esančią Edukacinės komisijos (nelyginant Švietimo ministerijos) žinioje. Joje buvo įsteigta Moralinių mokslų kolegija (kitaip tariant, Humanitarinių mokslų fakultetas), kurios programoje teisės mokslams buvo skiriama daug vietos: ten buvo dėstoma ne tik kanoninė, bet ir romėnų, krašto, prigimtinė ir tautų teisė. Tame „moralinių" mokslų fakultete daugiausia dėmesio skiriama kitiems mokslams, bet programa nustatė ir daug platesnį teisės mokslų dėstymą, kaip kad jėzuitų akademijoje. Tačiau tikrovėje mokslų programa nebuvo visiškai vykdoma. Nuolat tebuvo dėstoma kanonų teisė, o kitiems teisės dalykams labai dažnai trūko profesorių, ir jie daugelį metų likdavo nedėstomi. Naujas dalykas buvo vietinės, krašto, teisės įvedimas. Šiame kurse išvien buvo dėstoma Lenkijos ir Lietuvos teisė,

o prijungus Lietuvą prie Rusijos,— ir taikytos Lietuvoje rusiškos teisės normos. Teisės turinys buvo suprantamas vien formaliai, todėl toks kursas negalėjo nei tikrai supažindinti su Lietuvos teise, nei sužadinti studentų mintį. Be to, ji buvo dėstoma nesistemingai. Pavyzdžiui, apie to dalyko dėstymą 1783—1798 metais nėra žinių. Nei paskelbtų kursų, nei kitų veikalų šio dalyko profesoriai nepaliko. Užtat labai reikšmingas buvo visai naujos teisės mokslo disciplinos — prigimtinės ir tautų teisės kurso — įvedimas. Nors to kurso profesorius Jeronimas Stroinovskis dėstė jį labai trumpą laiką, nes turėjo išvykti iš Vilniaus, bet jo parašytas to kurso išdėstymas „Prigimtinės, politinės teisės, politinės ekonomijos ir tautų teisės mokslas" buvo ne kartą išleistas lenkų kalba, be to, išverstas ir išleistas rusų kalba. Profesoriui Stroinovskiui išvykus iš Vilniaus, tą kursą skaitė pagal jo išleistą veikalą profesoriaus pavaduotojas. Jei krašto teisės kursuose Lenkijos ir Lietuvos feodalinės valstybės santvarka ir feodalinė teisė formaliai buvo dėstoma be jokios mokslinės analizės ir kritikos, tai prigimtinės teisės kurse buvo duodama teisės teorija, neatsižvelgiant į feodalines privilegijas, reiškiama nemaža pažangių XVIII a. švietėjų propaguotų idėjų dėl visuomenės, valstybės ir teisės. Toks kursas žadino studentų visuomeninę mintį. Viešpatavusios Lietuvoje tuo metu baudžiavinės santvarkos sąlygomis tos idėjos, kad ir nebūdamos revoliucinės, padėjo griauti baudžiavinės ideologijos pamatus. Konkretūs teisės mokslai buvo dėstomi atsitiktinai, nesistemingai, todėl Moralinių mokslų kolegija negalėjo paruošti išmokslintų teisininkų. Bet prof. Stroinovskio kursas kėlė bendrą teorinį teisinį studentų išsilavinimą, davė jiems argumentų kritikuoti esamai baudžiavinei santvarkai. Todėl teisės mokslų dėstymas Lietuvos Vyriausiojoje mokykloje turėjo pažangios reikšmės.

1803 metais carinė vyriausybė pertvarkė Lietuvos Vyriausiąją mokyklą ir pavadino ją Vilniaus universitetu. Atskiras Teisės mokslų fakultetas nebuvo įsteigtas. Pirmesnė

Moralinių mokslų kolegija buvo pavadinta Moralinių ir politinių mokslų fakultetu — jame buvo dėstoma ir filosofija, ir teologija, ir istorija, ir teisės mokslai. Iš dešimties pagrindinių to fakulteto kursų teisės mokslams buvo skirti trys: 1) prigimtinės, politinės ir tautų teisės, 2) žymesnių senovės ir dabarties tautų civilinės ir baudžiamosios teisės ir 3) Rusijos imperijos ir buv. Lenkijos provincijų, prijungtų prie Rusijos, civilinės ir baudžiamosios teisės. Kai kurie pagrindiniai kursai suskilo į atskirus kursus. Pavyzdžiui, atskiras kursas buvo Rusijos civilinės ir baudžiamosios teisės ir atskiras Lenkijos ir Lietuvos žemių civilinės ir baudžiamosios teisės su pakeitimais, carinės valdžios įvestais, prijungus tas žemes prie Rusijos (ištisai Rusijos teisė Lietuvoje tebuvo įvesta 1840 metais, kai buvo panaikinta Lietuvos Statuto galia). Nuo 1815 metų buvo įvestas kanoninės teisės, o dar vėliau atskiras romėnų teisės istorijos kursas. Kad ir ne visos disciplinos visą laiką būdavo skaitomos, pvz., gana ilgą laiką nebuvo skaitomas Rusijos teisės kursas dėl tinkamo profesoriaus nebuvimo, bet paprastai visi teisės mokslai buvo dėstomi, remiantis geriausia ir naujausia vietine ir užsienine literatūra, pakankamai išsamiai. Vienas dalykas paprastai buvo išeinamas per 2—3 metus, dėstymas buvo įprasto tuo metu universitetinių kursų lygio, tad Vilniaus universitetas galėjo duoti studentui visai tinkamą teisinį išmokslinimą,— studentas galėjo universitete įsisavinti ir teorinius teisės dalykus, ir krašto teisę.

Teisės mokslus dėstė universitete nemaža žymių to laiko mokslininkų, paskelbusių ne vieną mokslo darbą ar straipsnį. Profesorius Kapelis romėnų ir kitų užsienio kraštų civilinės ir baudžiamosios teisės paskaitose duodavo supratimo, kiek politinės sąlygos leido, apie tuo metu pažangesnę buržuazinę teisę; jo kanoninės teisės paskaitos neturėjo nieko bendra su klerikalizmo propaganda, kaip tai būdavo pirmiau to kurso paskaitose.

Žymiausias teisės mokslų profesorius tuo metu Vilniaus universitete buvo Ignas Danilavičius, gerai ištyręs senovės Lietuvos teisės šaltinius, ypač Lietuvos Statutą, paruošęs kartu su prof. J. Leleveliu I Statuto, taip pat kitų Lietuvos teisės šaltinių leidimą, paskelbęs kelis mokslinius straipsnius apie senovės Lietuvos teisės šaltinius ir teisę. Pagrindinis jo skaitomas kursas buvo Lenkijos ir Lietuvos civilinė ir baudžiamoji teisė, kuriame klausimus jis aiškino ir teoriniu teisiniu, ir teisiniu istoriniu požiūriu. To kurso trūkumai — tai tam tikras Lenkijos ir Lietuvos teisinių sistemų suplakimas ir dėstymo dogmatizmas. Bet ir dėstydamas teisės klausimus formaliai, prof. Danilavičius rado progos aiškinti, kad baudžiauninkai teisiškai nieko bendra negali turėti su vergais. Studentai, matyti, sugebėjo semtis iš jo kurso pažangių idėjų, dėl to carinei vyriausybei prof. Danilavičius pasirodė netinkamas ir kartu su Leleveliu bei keliais kitais buvo pašalintas iš Vilniaus universiteto.

Nors Vilniaus universitete ir nebuvo atskiro Teisės mokslų fakulteto, bet teisės mokslų kursai jame duodavo galimybės pakankamai gerai įsisavinti šiuos mokslus. Tai matyti kad ir iš A. Korovickio pavyzdžio. Jis teisės mokslus buvo ėjęs tiktai Vilniaus universitete ir tą universitetą baigė. Vėliau, nuo 1826 metų, buvo paskirtas dėstyti Vilniaus universitete krašto civilinę teisę, paskiau dėstė Rusijos civilinę teisę, parašė kelias knygas apie teismo procesą: Lietuvos civilinį procesą, Lietuvos sienų ginčų procesą ir kt. Uždarius Vilniaus universitetą, buvo pakviestas dirbti prie kodifikacijos darbų Peterburge, o paskiau buvo Maskvos universiteto profesorium.

Kilus 1831 metais sukilimui, nemaža profesorių ir studentų dėjosi prie jo, todėl carinė valdžia, nuslopinusi sukilimą, 1832 metais uždarė Vilniaus universitetą kaip anticarinių revoliucinių idėjų židinį. Po to ligi 1919 metų Vilnius nebeturėjo savo aukštosios mokyklos.

Susikūrusi Tarybų valdžia tuoj susirūpino aukštosios mokyklos steigimu Vilniuje, bet baltųjų lenkų karinėms jė-

goms užgrobus Vilnių, tas sumanymas negalėjo būti įvykdytas. Okupavusi Vilnių, buržuazinė Lenkijos vyriausybė 1919 metais paskelbė Vilniaus universiteto „atgaivinimą“. Jis turėjo būti lenkystės židiniu okupuotame krašte. Kad tas naujas Vilniaus universitetas nebuvo kultūros židiniu vietiniams, Vilniaus krašto, žmonėms, matyti iš to, kad pagrindinių Lenkijos valdomų Vilniaus krašto tautybių, lietuvių ir baltarusių, studentų procentas Vilniaus universitete svyravo tarp 1 ir 3,2%. Vietos darbo žmonių jaunimui nebuvo sąlygų mokytis Vilniaus universitete, o daugumą studentų sudarė atvykęs iš kitur lenkų jaunimas, kuriam buvo sudarytos sąlygos gyventi ir mokytis Vilniuje. Universitete buvo įsteigtas ir teisės bei visuomenės mokslų fakultetas. Lenkijos buržuazinė valdžia pasirūpino sukomplektuoti universiteto personalą ne tik iš nacionalistinių propagandistų, bet ir iš geresnių specialistų mokslininkų, žinoma, buržuazinių. Iš jų tarpo paminėtini buvęs Rusijos universitetų civilinės teisės ir proceso profesorius E. Vaskovskis, ilgą laiką carinės valdžios persekiotas už pažangumą, romėnų teisės profesorius F. Bosovskis, baudžiamosios teisės ir proceso profesorius Br. Vrublevskis ir kiti. Jų knygų ir straipsnių mokslinis lygis atitiko kitų aukštųjų mokyklų profesūros mokslinį lygį. Todėl pažangesnioji lenkų studentija, kuriai teko mokytis Vilniaus Stepono Batoro universitete, galėjo tame universitete gautas žinias panaudoti vėliau, liaudies demokratinėje Lenkijoje. 1939 m. hitlerininkams sutriuškinus buržuazinę Lenkijos valstybę, baigė savo dienas ir jos „atgaivintas“ Stepono Batoro Universitetas.

MŪSŲ UNIVERSITETO JUBILIEJAI

Šį mėnesį [1] minime dvi mūsų universiteto sukaktuves. 1579 metais, t. y. prieš 380 metų, karalius Steponas Batoras davė privilegiją Vilniaus akademijai, t. y. universitetui, ir nuo to laiko Vilniaus akademija beveik pustrečio

šimtmečio, kad ir su pertraukomis dėl karų ir kitokių kliūčių, mokė tą krašto jaunuomenę, kuriai tuometinė feodalinė visuomeninė santvarka ir aplinkybės leido siekti aukštojo mokslo. Per tą ilgą laiką Vilniaus aukštoji mokykla du kartus buvo pertvarkyta: iš pradžių tai buvo jėzuitų akademija, 1781 metais ji buvo perorganizuota į Lietuvos Vyriausiąją mokyklą, 1803 metais carinė vyriausybė vėl ją pertvarkė į Imperatoriškąjį Vilniaus universitetą. Bet tie pertvarkymai neįnešdavo esminių pakeitimų nei į profesūros sudėtį — dalis senų profesorių per pertvarkymą atkrisdavo ir buvo priimama naujų profesorių bei dėstytojų,— nei į dėstomų dalykų visumą — ji buvo keičiama ir papildoma ir be tų pertvarkymų, todėl Vilniaus aukštąją mokyklą, kad ir įvairiais pavadinimais, laikome viena aukštąja mokykla — Vilniaus universitetu. Už studentų ir nemažos dalies mokslo personalo dalyvavimą 1831 metų sukilime arba bent pritarimą jam 1832 metais carinė vyriausybė uždarė Vilniaus universitetą kaip revoliucinių idėjų židinį. Vilnius ir visas Lietuvos kraštas ilgam laikui neteko vienintelės aukštosios mokyklos.

Bet, nuvertus carinę valdžią ir po žiaurios vokiečių okupacijos Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos poveikyje susikūrus Lietuvoje Tarybų valdžiai, jai tarp kitų neatidėliotinų darbų parūpo atkurti Vilniaus universitetą, „kūrybinės minties židinį“, kaip sakoma išleistame 1919 metais Tarybų Lietuvos Liaudies komisarų Tarybos dekrete „Dėl darbo universiteto Vilniuje atidarymo“. Jo pirmajame straipsnyje pasakyta: „Caro reakcijos uždaryto Vilniaus universiteto sienose įkurti visuotinį darbo universitetą“. Tai buvo prieš 40 metų. Pabrėžimas to, kad universitetas įkuriamas senojo universiteto rūmuose, rodo, kad senojo universiteto reikšmė buvo pripažinta ir nuo jo tradicijos neatsisakė ir tarybinio universiteto steigėjai. Žinoma, tęstinumas buvo numatytas ne scholastinių mokslų dėstymu, ne universiteto prieinamumu daugiausia dvarininkų vaikams, bet paties universiteto, kaip kūrybinės minties židinio, rei-

kalingumu. Senasis universitetas iš esmės tenkino dvarininkų klasės kultūrinius poreikius, nieku negriovė eksploatatorinių feodalinės santvarkos pagrindų, o naujasis tarybinis universitetas, kaip pasakyta dekrete, turėjo „padėti platiems darbo žmonių sluoksniams pertvarkyti visuomeninį gyvenimą kūrybinių komunizmo idealų principais"— taigi tų universitetų visai kiti siekimai. Ne tie siekimai sudarė senojo universiteto vertę, bet tai, kad to laiko visuomenė, feodalinė visuomenė, buvo tiek kultūriškai subrendusi, jog nebegalėjo būti be savosios aukštosios mokyklos.

Universitetas, net jėzuitinis, sukūrė kultūrinių vertybių, iškėlė pažangių minčių, kurių be universiteto nebūtų buvę. Jėzuito K. Sirvydo raštai, kad ir neturėję pažangaus turinio, ir lietuvių kalbos žodynai, o gal ir gramatika, nemaža prisidėjo prie lietuvių rašomosios kalbos ugdymo. Akademijos profesoriaus Sarbievskio lotyniški eilėraščiai, kuriuose tarp kita ko buvo apdainuota Lietuvos gamta, pagarsėję visoje Europoje, kai kurie jų dabar išversti ir į lietuvių kalbą, lavino estetinį skonį. Teisės mokslų profesoriaus Olizarovijaus valstiečių teisių gynimas prieš feodalų bandymus jas paneigti ir prilyginti juos vergams rodo, kad ir jėzuitų akademijoje pažangioji mintis kartais rasdavo sau kelią pasireikšti. Nemaža pažangių minčių kėlė ir vadinamojo imperatoriškojo universiteto profesoriai, rasdami karšto pritarimo studentų protuose ir širdyse. Universitetas daug prisidėjo prie pasaulėžiūros susiformavimo ir subrendimo tokių savo auklėtinių, kaip poetas Adomas Mickevičius, kaip demokratinis lietuvių kultūros veikėjas Simonas Daukantas, kaip revoliucionierius ir, sakytume, revoliucinis demokratas Jonas Goštautas bei daugelis kitų. O reakcijos šulų, carizmo ir baudžiavos šalininkų bent kiek žymesnių Vilniaus universiteto auklėtinių tarpe nebuvo. Minėdami 380 metų senojo Vilniaus universiteto sukaktuves, mes prisimename jį kaip seniai atgyventos tamsios praeities šviesesnį už supusį jį baudžiavinę aplinką kultūros židinį, kurio spinduliai turėjo ir pažan-

gaus poveikio. Bet vis dėlto tai tegali būti praeities prisiminimas.

Kitaip suprantame Vilniaus tarybinio universiteto 40-ąsias sukaktuves. Tai yra užuomazga mūsų universiteto, kuriame mes dirbame, mokomės, tos sukaktuvės anaiptol nėra praeities prisiminimas, bet augimo, pasiekimų apžvalga. Tarybų valdžios pradėtą Vilniaus universiteto organizavimo darbą nutraukė pilsudskinių baltųjų lenkų puolimas. Įsikūrusi tuo metu Vilniuje buržuazinė Lenkijos valdžia įsteigė čia savo universitetą, kuris turėjo būti buržuazinės lenkystės židiniu Vilniaus krašte. Vietos žmonėms jis teturėjo labai nedaug reikšmės — pagrindinių Vilniaus krašto gyventojų lietuvių ir baltarusių studentų jame buvo tik nuo 1 ligi 2 ar 3% visų studentų, jiems nebuvo sąlygų mokytis lenkiškame Vilniaus universitete, o didžiąją daugumą besimokančių jame studentų sudarė atvykėliai iš kitų Lenkijos valstybės sričių. Profesūros tarpe buvo ir keletas žymesnių, pažangesnių mokslininkų, bet didesnio poveikio vietos visuomenei jie neturėjo. Tarybų Sąjungos vyriausybei atidavus Lietuvai Vilnių ir Vilniaus kraštą, žlugus buržuazinei Lenkijos valstybei, 1940 metų pradžioje iš Kauno į Vilnių pradėti kelti kai kurie universiteto fakultetai. Bet tik 1940 metų rudenį, jau Tarybų Lietuvos vyriausybės pastangomis, Vilniuje buvo suorganizuotas universitetas krašto žmonėms. Jis tenkino liaudies poreikius, buvo skirtas darbo žmonių jaunuomenei mokytis. Vėliau jis gavo vardą V. Kapsuko, vadovo pirmosios Lietuvos tarybinės vyriausybės, pradėjusios organizuoti Vilniuje naują universitetą. Hitleriniai okupantai negalėjo pakęsti universiteto buvimo pavergtame krašte ir jį uždarė. Bet tas uždarymas neilgai tetruko. Vos tik Raudonajai Armijai išvijus okupantus, prasidėjo Vilniaus valstybinio universiteto, tarybinio universiteto, darbas. Per trumpą keliolikos metų laiką šis universitetas paruošė kelis tūkstančius tarybinių darbuotojų specialistų. Jis išaugo į vieną didesnių

Tarybų Sąjungos aukštųjų mokyklų ir dabar nuolat auga, nuolat tobulėja. Todėl mes dabar džiaugdamiesi minime mūsų universiteto kūrimo pradžią prieš 40 metų.

PASAULIETINĖ BAJORŲ MOKYKLA

1613 m. lapkričio mėn. 28 d. bajoro skundas dėl sumušimo jo sūnaus, kuris mokėsi pas mokytoją Didlaukyje, Kauno pav.

Išrašas Lietuvos TSR Mokslų akad. Centrinėje bibliotekoje, sign. TA-322

Выпис с книг кгрод'ских зам'ку
господар'ского Ковенъского.

Году от нарожен'я Сына Божого тисеча шест'сот трынад'цатого месяца н[о]ября двад'цат ос'мого дня.

На враде господар'ском кгрод'ском ковѐн'ском передо м'ною Миколаем Паш'к[евичом], под'старостим ковен'ским, чынил оповедан'е и обътяж'ливе жа[ло]ва[л] земенин господар'скии повету ковен'ского пан Станис'лав Юр'евич Немеилевича в крыв'де сына своего на име Яна Станис'лавовича Юр'евича, лет ещо вод'лугъ пра(ва) зупол'ных не маючого, на земенина господар'ского повету ковен'ского на Шымона Томашевича Даукъшевича о том, ижъ деи в году тепереш'нем тисеча шест'сот трынад'цатом месеца ноября двад'цат пятого дня тот деи поменены пан Станис'лав Юр'евич дал был на науку сына своего звыш помененого Яна Станс'лавовича до бакалара тамош'него пана Кас'пора Грыгор'евича Кгир'дзюна, на тот час там меш'каючого на науку детей земян господар'ских повету ковен'ского в дому земенина господар'ского повету ковен'ского пана Станис'лава Даукшевича, лежачом в повете ковен'ском в поли Дидлов'ском, то пак деи нет ведома з яких прычинъ, напол'нивъшысе злою волею и пред'севзятем умыс'лу

своего, прышод'шы до того дому того Станис'лава Даукьшевича и до из'бы свет'лич'ное, где тот бакалар господою ест и меш'кает, не ведати з яких прычын, снат с упил'ства и своволен'ства незбож'ного своего, запом'нев'шы бояз'нъ божую и срокгост права пос'политого, на таковых людеи описаного, того детя лет немаючого, ни в чом собе не вин'ного, пор'вав'ш[ы] брон незвыклую, косу сеножат'ную, так шкарад'не тя[лъ], ажъ вер'хъ головы ажъ до самои кости перетял и шкод[ли]вую рану задал, о(т) которого так шкод'ливого зранен'я [нет] ведома ест'лиже жыв будет.

Jau pirmiau esu paskelbęs 1592 m. žinutę[1] apie Motėnų apylinkės, Veliuonos valsčiaus, bajorų vaikų mokytoją. Čia duodama žinutė apie kitą tokį pat bajorų vaikų mokytoją, Didlaukio apylinkės, Kauno pav. Minimi šiame dokumente Daukševičiai nėra kan. M. Daukšos giminės. Iš tų atsitiktinų žinučių matyti, kad jau nuo XVI amž., be bažnytinių mokyklų, Lietuvoje turėjo būti nemaža ir pasaulietinių daraktorių mokyklų bajorų vaikams.

---

[1] Tauta ir žodis, VII, 1931, p. 364. Žr. šio leidinio 88 p. *Red.*

12. BIBLIOTEKOS

1510 m. ALBRECHTO GOŠTAUTO BIBLIOTEKA

Vienoje seniausių Lietuvos metrikos, t. y. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinio archyvo, knygų yra trys rusiškų, lotyniškų ir čekiškų (prie jų viena lenkiška) knygų sąrašėliai, kurie jau seniai atkreipė mokslininkų dėmesį. Pirmą kartą tuos sąrašus paskelbė 1826 m. buvęs Vilniaus universiteto profesorius J. Lelevelis veikalo „Bibliograficznych ksiąg dwoje" II tome ne iš Lietuvos metrikos originalo, bet iš XVIII a. Lietuvos metrikos transkripcijos, buvusios ir tebesančios Varšuvoje. Skelbdamas tuos knygų sąrašus, Lelevelis pavadino juos didžiojo Lietuvos kunigaikščio bibliotekos, laikomos Vilniaus pilyje (Žemutinėje), katalogu, sudarytu 1510 m. Kartodami žinias apie tą biblioteką, J. Kraševskis[1] ir K. Pulaskis[2] bei tuo metu buvęs Lietuvos metrikos metrikantas S. Ptašickis[3], iš naujo paskelbęs tuos sąrašus jau iš Lietuvos metrikos originalo, kartojo, kad tai esąs 1510 m. Žygimanto Senojo bibliotekos, buvusios Vilniaus pilyje, katalogas. Tokia nuomonė iš viso yra įsigalėjusi istorinėje literatūroje, ir jos tikrumas nėra kėlęs abejonių.

Sąrašuose nėra nei jų surašymo datos, nei nurodymo, kam knygos priklausė. Ir viena, ir antra teparemta šių do-

---

[1] J. Kraszewski. Wilno od początków jego do roku 1750, t. IV, Wilno, 1842, p. 78 ir 107—110.

[2] K. Pułaski. Spis książek króla Zygmunta I-go. — „Biblioteka Warszawska", 1875, t. I, zesz. 2, p. 277 ir kt.

[3] С. Пташицкий, Библиотека великого князя литовского в Вильне в 1510 году. — «Библиограф», 1888, № 1.

kumentų skelbėjų samprotavimais. Tai verta patikrinti, nes ir pats tekstas verčia paabejoti, kad ten surašytos didžiojo Lietuvos kunigaikščio knygos — tarp jų yra daug pravoslaviškų bažnytinių knygų bažnytine slavų kalba, pavadintų rusiškomis,— nesuprantama, kam didieji Lietuvos kunigaikščiai katalikai jas būtų įsigiję ir laikę. Taip pat ir sąrašuose sakoma, kad kai kurias knygas pirkęs Petrikave „ponas"— tų knygų savininkas. Kad raštininkėlis valdovą, didįjį kunigaikštį, būtų pavadinęs tiktai ponu, visai nepatikima. Šiuo metu Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institute yra pilnas tos Lietuvos metrikos originalo mikrofilmas su minėtais knygų sąrašais. Knygoje šie sąrašai yra 160, 168 ir 169 (sen. 153, 161 ir 162) lapuose tarp kitokio turto — ginklų, šarvų, drabužių, pakinktų, indų, šv. paveikslų ir t. t.— sąrašų, kurių 7 rašyti ta pačia ranka, kaip ir knygų sąrašai. Šešiuose iš jų yra įrašyta sudarymo data: 1510 metų šv. Stanislovo diena, t. y. gegužės 8 d. Todėl visai patikima, kad knygų sąrašas, sudarytas to paties raštininko, matyti, ponui įsakius surašyti jo turtą, yra iš 1510 metų. Tuose sąrašuose niekur nėra paminėtas turto savininkas, jis tevadinamas ponu: „pono drabužiai", „pono šarvai", „ponas pirko".

Toje pat knygoje, be sąrašų, esančių vienoje vietoje su knygų sąrašais, t. y. 154—170 (sen. 147—163) l., visai kitoje vietoje — 235—237 (sen. 228—230) l.— yra dar trys turto sąrašai. Du iš jų daryti knygas surašiusio raštininko; juose įrašyta ta pati sąrašų sudarymo data — 1510 m. šv. Stanislovo diena. Tai Dieveniškių ir Trakelių dvaro kumelių ir kumeliukų surašymas. O 1510 m. gruodžio 21 d. Žaslių dvaro kumeles ir kumeliukus surašė kitas raštininkas. Aišku, kad visuose šiuose sąrašuose surašyti to paties pono turtai. XVI a. pradžioje Trakeliai, Dieveniškės ir Žasliai priklausė Albrechtui Goštautui. Vadinasi, juose yra surašytas ne didžiojo Lietuvos kunigaikščio, bet A. Goš-

tauto, būsimo Vilniaus vaivados ir kanclerio, Lietuvos didiko, su kurio įtaka ir turtais tegalėjo lygintis Radvilos, turtas, taigi, ir biblioteka.

Kaip tie sąrašai pateko į Lietuvos metrikos knygą? Iš tikrųjų jie nėra joje įrašyti. Tos knygos, kurioje jie yra, numeris dabar yra 223 (II A/3). Ji susideda iš dviejų dalių: 1518—1522 m. Lietuvos metrikos knygos (originalo) — iš viso 141 lapo, prie kurios, įrišant XVIII a., prikergta 118 lapų įvairių, daugiausia XVI a. pirmosios pusės, dokumentų; iš dalies kitų metrikos knygų nuotrupų ir dalies ne didžiojo kunigaikščio kanceliarijos raštų. Kalbami sąrašai yra ne pačioje teisminėje metrikos knygoje, bet knygrišio prisegtų raštų dalyje. Tai ne vienintelė vieta Lietuvos metrikoje su A. Goštauto dokumentais. Goštautui ir Goštautienei mirus ir nepalikus įpėdinių, jų turtai atiteko didžiajam Lietuvos kunigaikščiui Žygimantui Augustui, o kartu su turtais perėjo ir jų nuosavybės dokumentai. Jie yra surašyti Lietuvos metrikos I knygoje, šiuo metu paskelbtoje[4]; patys dokumentai žuvo per karą XVII a. viduryje. Mažesnės reikšmės dokumentai į tą knygą nebuvo surašyti ir, tur būt, buvo laikomi su Lietuvos metrikos knygų originalais, kurie taip pat beveik visi žuvo; teišliko kelios XVI a. pradžios knygos. Tuo metu, matyti, žuvo ir kita Goštauto archyvo dalis, laikoma metrikoje. Kartu su keliomis senomis Lietuvos metrikos knygomis teišliko pluoštelis Goštauto archyvinių dokumentų ir įvairių metrikos knygų nuotrupų. Šitie palaidi XVI a. pradžios raštai XVIII a. buvo pridėti prie 1518—1522 m. teismo sprendimų knygos, ją įrišant, ir tuo būdu keli Goštauto archyvo dokumentai išliko.

Lotyniškųjų knygų sąraše kita rašysena prirašytos knygos, kurias „ponas" pirkęs Petrikave. Iš tikrųjų 1511 m.

[4] Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции, кн. 21, М., 1917, p. 325—473.

pradžioje A. Goštautas buvo nuvažiavęs pas karalių į Petrikavo seimą[5].

Iš kur A. Goštauto bibliotekoje galėjo atsirasti tiek pravoslaviškų tikybinių knygų, jų tarpe ir rusiškas Kijevo metraštis? A. Goštauto tėvas Martynas Goštautas, 1471—1480 m. Kijevo valdytojas, vaivada, galėjo kai kurias knygas įsigyti, būdamas Kijeve. Bet greičiausiai daugumas tų knygų pateko A. Goštautui kitu keliu. Jo tėvas buvo vedęs Trobų kunigaikštytę, kuri mirė gana jauna, prieš 1480 metus. Jos motina Marina, Trobų kunigaikštienė, visus savo dvarus, paveldėtus po tėvo kunigaikščio Dimitro Druckio-Zubrevickio Siekiros mirties ir, tur būt, gautus iš savo vyro kunigaikščio Simono Galšiškio (Alšėniškio), keliais raštais užrašė vienintelės savo dukters sūnui Albrechtui Goštautui; kitu atskiru raštu užrašė jam savo kilnojamuosius daiktus ir brangenybes[6]. Turtingi kunigaikščiai pravoslavai privalėjo turėti ir religinių knygų, todėl greičiausiai su Trobų kunigaikštienės palikimu A. Goštautui atiteko ir jo pravoslaviškos religinės knygos.

A. Goštauto bibliotekos knygos daugiausia buvo rankraštinės, brangios. Kad jos būtų žuvusios, kaip žuvo kitiems nereikalingas svetimos giminės archyvas, nepatikima, nes knygos buvo branginamos. S. Ptašickis minėtame straipsnyje duoda žinių apie dvi tos bibliotekos knygas. Vienintelė lenkiška knyga, Aleksandro Makedoniečio istorija, buvusi tuo metu kažkieno privatinėje bibliotekoje. Kaip matyti iš užrašo joje, ji baigta nurašyti 1510 m. kovo 9 d., o jau gegužės 8 d. įrašyta bibliotekos sąrašuose. Antra knyga, lotyniška „Ciecoriška teisė“, pasilikusi prie Lietuvos metrikos ir buvusi Peterburgo bibliotekoje.

Tur būt, vienas iš A. Goštauto knygų katalogo „žoly-

---

[5] И. Малиновский, Сборник материалов, относящихся к истории панов-рады Великого Княжества Литовского, Томск, 1901, p. 409.

[6] Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции, кн. 21, p. 467.

nų“*, vėliau priklausęs jo sūnui Stanislovui, buvo gerai žinomas tuo metu; iš lotynų kalbos jis buvo išverstas į lenkų kalbą, o 1588 m. iš lenkų kalbos išverstas į rusų kalbą[7].

Istorikams įdomiausia būtų pasekti rusiško Kijevo metraščio, įrašyto slaviškų religinių knygų tarpe, likimą. Tai yra vienintelė žinia apie rusišką metraštį XVI a. Lietuvos centre. Sunku patikėti, kad tokia knyga, kuria daug kas turėjo domėtis, būtų žuvusi. Nuo XVII a. yra žinomas iliustruotas rusiškas metraštis, vadinamasis Radvilų metraštis, buvęs tuo metu Radvilų centriniame dvare Nesvyžiuje, vėliau išvežtas į Karaliaučių, o dabar esąs Leningrade. Greičiausiai tai yra tas pats rankraštis, kuris A. Goštauto knygų sąraše buvo pavadintas Kijevo metraščiu. Patyrinėjus gal pavyktų ir daugiau sužinoti apie A. Goštauto bibliotekos knygų likimą.

---

* «Травник», senovinė knyga apie vaistažoles. *Red.*

[7] А. Зубов, Заметки о травнике Троцкого воеводы Станислава Гожтовта. — «Чтения в Имп. обществе истории и древностей Российских», 1887, kn. 3, p. 1—27 ir kn. 4, klaidų atitaisymas.

13. MATERIALINĖ KULTŪRA IR PAPROČIAI

ŠVEDIŠKOS GELEŽIES PREKĖS LIETUVOJE XVI IR XVII AMŽIAIS

Švedijos prekybiniai santykiai su Lietuva, klestėję tuo metu, kai vikingai turėjo įsisteigę Sambijoje ir Kurše savo kolonijas, turėjo susiaurėti, kai tos kolonijos išnyko. Vėliau, kai iš abiejų Lietuvos šonų — Rygoje ir Karaliaučiuje — įsikūrė nedraugingi Lietuvai riterių ordinai, kurių tikslas buvo užvaldyti visą Pabaltįjį, taigi ir Lietuvą, dar labiau susiaurėjo Švedijos galimumai turėti prekybinius santykius su Lietuva, betgi ir tuo metu tie prekybos ryšiai nenutrūko, ir Lietuva gaudavo reikalingų jai kovoti su riterių ordinais ginklų ir iš Švedijos, nors tokia prekyba su pagoniais lietuviais buvo draudžiama. Nuo XV amžiaus nusistovėjus Lietuvos taikos santykiams su ordinais, Lietuva, neturėdama savo uostų, negalėjo labiau plėsti savo prekybos su užjūrio kraštais, ir jos ekonominiai bei kultūriniai santykiai su Švedija aprimo ligi XVII amžiaus karų, kada lietuviai gavo susidurti su švedų kariuomene iš pradžios kaimyniniuose kraštuose, o paskui ir pačioje savo teritorijoje.

Bet ir tame laikotarpyje švedų prekės patekdavo Lietuvon per Rygos ir Karaliaučiaus uostus ir nenustojo Lietuvoje savo vardo. Kadangi Lietuvos finansinis archyvas, kuriame buvo laikomi muitinių sąrašai, yra žuvęs XVII amž. viduryje, žinių apie švediškas prekes Lietuvoje ligi to laiko yra išlikę labai maža. Pažymėtinas sąrašas

turto, likusio Laumelaičiuose Pragulbėje, Telšių valsčiaus, mažame smulkaus Žemaičių bajorėlio Jono Martynaičio dvarelyje (ūkyje), sudarytas, mirus tam bajorui 1600 metais. Tarp kitų palikimo daiktų yra nurodyta geležinė švediška dvišakė žvakidė[1]. Matyti, pašaliniai žmonės, sudarę palikimo sąrašą, žinojo, kad tokia žvakidė yra švediška. 1647 metais muitinėje prie Skuodo buvo sulaikytas Skuodo pirklys škotas Jan Vit, vežęs įvairių prekių, ir tos prekės iš jo buvo muitinėje paimtos kaip kontrabanda. Jis aiškinosi vežęs tas prekes iš Karaliaučiaus ir jau esąs rodęs jas pirmesnėje muitinėje. Pirklio paaiškinimą apie tai, iš kur ir kaip jis veža sulaikytas muitinėje prekes, negalima priimti be suprantamų rezervų. Jos galėjo būti vežamos ir iš Rygos. Tų prekių tarpe buvo kai kurių geležies prekių, jų tarpe buvo ir švediškų, būtent: latviškų peilių už 12 auksinų, švediškų peilių už 2 auksinu, vengriškų peilių už 6 auksinus, 6 buntai, t. y. 90, peilių (paprastų) už 20 auksinų, švediškų vinelių už 4,5 auksino ir paprastų geležinių vinelių už 4 auksinus[2]. Minimi dokumentai yra Universiteto bibliotekoje Kaune[3]. Tos, kad ir negausios, žinutės rodo, kad kai kurios geležies prekės, kad ir gaunamos ne tiesiog iš Švedijos, bet per kaimyninius Rygos ir Karaliaučiaus uostus, XVI amžiuje ir XVII amžiaus pradžioje Lietuvoje buvo žinomos kaip švediškos.

ARKLAS IR JAUČIO JUNGAS PRAEITYJE

Lietuvoje žemė yra dirbama nuo senų senovės. Iš akmens laikotarpio Lietuvoje yra išlikę nemaža akmeninių kaplių žemei purenti. Tarp ko kita Lietuva yra buvusi cent-

---

[1] лих'тар зелез'ны надве швец'ки...

[2] ножовъ лотовъских за золотыхъ дванад'цат, ножовъ шведских за золотых два, ... за ноже венъкгер'ские золотых шест, ... ножов бун'товъ шестъ за золотых двад'цать, за ц'вечъки швед'ские золотых чотыры и грошеи пет'над'цать пол'ских, ... за цъвеч'ки железъные простые золотыхъ чотыры...

[3] ŽB 37a, f. 133; ŽB 120b, f. 225a/226.

ras tam tikros akmeninių kaplių formos, kurių nemaža randama ir Prūsuose, ir taip pat Latvijoje, vadinamųjų gyvatės galvos pavidalo kaplių[1]. Tokių kaplių yra daugelyje Lietuvos muziejų, yra ir „Aušros“ muziejuje. Kapliais žemė buvo dirbama rankomis. Dar prieš įsigalint Lietuvoje geležies įrankiams, žemė turėjo būti dirbama ir gyvuliais, kitaip sakant, arklu. Lietuvoje tų laikų arklų nerasta, nes jie buvo mediniai ir išlikti tegalėjo nebent durpynuose, kaip yra išlikęs rastas Prūsuose senoviškas medinis arklas. Bet tarp surastų Lietuvoje akmeninių įrankių, laikomų kirviais, surinktų Lietuvos muziejuose, bent dalis yra ir akmeninių žagrių — noragų, kurios buvo pritvirtinamos prie medinio arklo.

Seniausias žinomas žemės dirbimo Žemaičiuose aprašymas yra Z. Herberšteino. Imperatoriaus pasiuntinys Z. Herberšteinas, kuriam du kartu teko važiuoti per Lietuvą į Maskvą ir šiaip teko lankytis Lietuvos sostinėje, taip aprašo išleistuose 1549 m. savo užrašuose apie Maskoviją Žemaičių žemės ūkį: „Žemę jie purena ne geležim, bet medžiu, ir tai yra juo nuostabiau, kad jų žemė yra kieta, ne smėlėta, ir joje niekuomet neauga pušys. Eidami arti, jie paprastai nešasi labai daug malksnų, kuriomis rausia žemę ir vartoja jas žagrėmis, suprantama tam, kad vienai malksnai sulūžus, turėtų čia pat parengę dar ir dar jų, ir kad tokiu būdu galėtų dirbti netrukdomi. Vienas krašto viršininkas, norėdamas palengvinti žmonėms per sunkų darbą, įsakė pristatyti didelį kiekį geležinių žagrių. Bet kai tais metais ir keletą kitų metų dėl kažin kokių klimato priežasčių derlius nebuvo toks, kokio ūkininkų buvo tikėtasi, žmonės ėmė įtarti, kad jų laukai liko nederlingi dėl geležinių žagrių, ir nepripažino kito nederliaus aiškinimo. Tada viršininkas, bijodamas maišto,

---

[1] W. Gaerte, Die neolitische Ostpreussen-Hacke mit Schlangenkopf, ihre Entwicklung und Verbreitung.— Elbinger Jahrbuch, H. 3, 1923, p. 140—143; M. Ebert, Neue Beiträge zur Archäologie Lettlands.— Elbinger Jahrbuch, H. 4, 1924, p. 107—108.

pašalino geležį ir leido jiems dirbti žemę kaip išmano“[2]. Vėliau tą Herberšteino pasakojimą yra pakartojęs Gvagninis ir kiti, aprašinėję žemaičių gyvenimą. Bet Herberšteinas pats nėra buvęs Žemaičiuose ir terašė iš kitų pasakojimų, o tie pasakojimai apie geležinių žagrių baimę, kaip ir daug apie ką kita, buvo perdėti. Žemaičiuose XVI amžiuje buvo ariama ir mediniais arklais, kaip kad dabar yra akėjama medinėmis akėčiomis, bet jau tuo metu tie mediniai arklai be geležies necharakterizavo Žemaičių žemės dirbimo, kaip dabar nebecharakterizuoja jo mediniai akėčvirbaliai. Geležinių žagrių vartojimu Žemaičių kraštas nesiskyrė nuo kitos Lietuvos, ir apskritai tarp Aukštaičių ir Žemaičių kultūrinio lygmens nebuvo kiek žymesnio skirtumo. Jau XVI amžiuje mediniai arklai be geležinių noragų, tur būt, tebuvo Lietuvoje senovės palikimas, ne normalus reiškinys — juos tevartojo, tur būt, patys neturtingiausieji žmonės, pas kuriuos, kaip ir visuomet, išlikdavo paprastesni, pigesni senoviški įrankiai. 1591 m. Šašuoliuose, Vilniaus p., grasydamas neleisiąs svetimiems artojams arti, dvaro urėdas gąsdino įsakysiąs atimti noragus[3] — matyti, buvo suprantama, jog be noragų arti nebegalima.

Tikresnių žinių apie Lietuvos žemės darbo įrankius duoda ne Lietuvos aprašymai, kad ir tokių palyginti teisingų aprašinėtojų, kaip Herberšteinas, bet to laiko dokumentai, kuriuose yra šiokių tokių žinių apie juos, visų pirma, inventoriai. Seniausi Lietuvos inventoriai, t. y. žmonių ir turto surašymai,— o tokių inventorių senesnių kaip XVI amžiaus visai neturime,— rodo, kad tuomet geležis arklams Lietuvoje buvo vartojama. 1520 metų Geranainių dvaro Rytų Lietuvoje surašyme nurodyta, kad dvare rasta 208 krytys (rus. kryca) geležies ir 90 porų

[2] Naudojuosi rusišku vertimu: C. Герберштейн, Записки о московитских делах, перев. А. И. Маленка, 1908, p. 178.

[3] AVK, t. 8, 1875, p. 547.

noragų, ir nurodant, ką kasmet to dvaro ūkininkai turi dvarui duoti duoklių, pažymėta, kad jie turį kasmet duoti tarp ko kita 30 porų (soch) noragų ir 50 kryčių geležies[4]. Matyti, Geranainyse geležis buvo dirbama iš rūdos, todėl ūkininkai turėjo dvarui duoti ir savo padirbtos geležies, ir iš tos geležies nukaltų noragų, ir dvare buvo susidarusi palyginti didelė jų atsarga. 1549 m. Radoškovičiuose, Lietuvos kunigaikštystės gudų gyvenamame krašte, kiek į rytus nuo lietuvių gyventojo ploto, trys kalviai kasmet turėdavo duoti dvarui po 30 porų noragų[5]. Noragai beveik visada buvo žymimi poromis — arklais; „socha norohov" yra pora noragų vienam arklui. Tokios dvarų kalvių ir kai kurių ūkininkų pareigos turėjo būti ir kitur Lietuvoje 1611 metais keli Onuškio, Ukmergės pav., ūkininkai turėjo duoti dvarui, be ko kita, po dvejus noragus[6]. Apskritai, senovėje geležis iš rūdos buvo dirbama Lietuvoje daug plačiau, kaip kad galėtų atrodyti dabar, kai niekas Lietuvoje iš vietinės rūdos geležies nebedirba, kai vien tik įvairūs Rūdos vietovardžiai teprimena apie būtą geležies dirbimą. Dar 1628 m. prie Svedasų buvo nuomojama rūda, kurioje dirbo geležį. Yra išlikusių ir rūdų inventorių, pvz., 1787 m. Zapyškio klebono rūdos surašymas. Geležiniai noragai arklams minimi ir kituose seniausiuose Lietuvos inventoriuose. Pavyzdžiui, viename smulkios bajorės dvarelyje prie Vilkijos 1539 m. turto sąraše nurodyti tarp ko kita 4 noragai[7] — tas dvarelis nepranešė vidutinio ūkininko dubos.

Ūkininkai turėdavo duoti dvarui ne tik geležinių arklų dalių, bet ir medinių, pačius žambius. 1553 metais Kražių valsčiuje du įkeistu veldamu turėjo duoti kasmet, be

---

[4] Археографический сборник документов ..., т. 7, 1870, p. 15, 16.

[5] Документы Московского архива Министерства юстиции, т. I, 1897, p. 106.

[6] JLŽ, p. 271, Nr. 205[4].

[7] Istorijos archyvas, I, 1934, sk. 11[10].

ko kita, po 10 žambių (žombev, majut davati po deseti)[8]. Tiek pat turėjo duoti 1601 m. įkeistas M. Dirvėnų valsčiaus Tarvydžių ūkininkas[9]. 1601 m. keli Biliūnų dv., prie Raseinių, ūkininkai turėjo duoti dvarui kiekvienas po 30 padirbtų žambių[10].

To laiko rusiški Lietuvos dokumentai arklui ir jo dalims turėjo šiuos pavadinimus: *socha, naroh, železnik, lemeš, železo oromoje, žomb, žagra* — paskutiniai du žodžiai yra kilę iš lietuvių kalbos. Nors inventoriuose ir kituose dokumentuose smulkesnių arklo ir jo dalių aprašymų nėra, bet iš pavadinimų įvairumo yra pagrindo manyti, kad Lietuvoje būta dviejų tipų arklų — dviem geležtėm ir viena geležte (lemeš, železo oromoje), kuriuo, gal būt, dažniau buvo ariama jaučiais — jis sudarė prototipą dabartinio pirktinio plūgo.

XVI amžiuje ir dar daug vėliau visoje Lietuvoje daugiau buvo ariama jaučiais, ne arklais. Jaučiais buvo ariama beveik visada dviem, todėl ir šiaip jaučių pora tiesiog buvo vadinama arklu (socha volov). Kartais, pritrūkus porai jaučio, kartu su jaučiu buvo pajungiama karvė. Pvz., Upytės (Panevėžio) pilies teismo knygose yra įrašytas 1586 metais vieno bajoro skundas, kad beariant Pauslajy jo sūnui ir dviem ūkininkams trimis jaučių arklais, juos užpuolę ir atėmę jaučius; iš tų atimtų jaučių sąrašo matyti, kad jaučių tebūta penkių, o šeštoji buvo karvė[11].

Neturintieji pakankamai jaučių pietų slavų ūkininkai ir seniau, ir dar dabar susideda su kitais tokiais neturinčiais kiek reikia jaučių ūkininkais į laikiną ariamąją bendrovę, vadinamą *sprega, otorica,* ir abiejų jaučiais suaria ir vieno, ir antro laukus, pasilikdami kiekvienas savo jaučių savininkais. Ar buvo ir Lietuvoje sudaromos tokios

---

[8] JLŽ, p. 22, Nr. 13[2].
[9] JLŽ, p. 271, Nr. 205[2].
[10] Ten pat, p. 175, Nr. 122.
[11] AVK, t. 26, 1899, p. 288.

bendrovės ūkininkų, turėjusių po vieną jautį, kuriuo vienu negalima arti, iš dokumentų nematyti. Lietuvoje ir ūkininkai, ir bajorai trūkstamą jaučių kiekį išsinuomodavo arybai iš turinčiųjų atliekamų jaučių ir mokėdavo už tą jaučio pasinaudojimą arybų — pinigais arba javais. Dvarai laikydavo tyčia daugiau jaučių, pačiam dvarui nereikalingų, ir juos duodavo arybai savo ūkininkams, gaudami iš jų už tai arybų pinigus[12]. Dvarui rūpėjo, kad ūkininkai turėtų visą reikalingą žemės darbui inventorių, nes juo jie turėjo dirbti ne tik savo, bet ir dvaro laukus. Toks jaučių ėmimas arybai buvo Lietuvoje labai įprastas, susidaręs vietoje, todėl ir paties jaučio nuomojimo ir atlyginimo už jį terminai oficialioje Lietuvos raštų kalboje — rusiškoje ir vėliau lenkiškoje — dažniausiai buvo vartojami lietuviški: aryba ir arybos.

Jaučių pora buvo pajungiama *jungu* (rus. jarmo), ir pajungti jaučiai prie arklo buvo pririšami *jauktais* (rus. javkty, jevkty), kurie būdavo arba šikšniniai, arba kanapiniai. Kokio rusiško termino jauktams vadinti Lietuvos dokumentuose neteko pastebėti. Žinomuose Lietuvos dokumentuose 1582—1653 m., jų yra 15, jauktai yra pavadinti šituo lietuvišku terminu, retkarčiais jį kiek paaiškinant (pvz., 1634 m. rašte: pojesy nazvanyje javkty, što sochy pryvazujut[13]). Iš to matyti, kad Lietuvoje jaučiai buvo kinkomi į arklą ne taip, kaip Guduose.

Kiek buvo ariama jaučiais, o kiek arkliais, iš ūkininkų turėtų ir inventoriuose pažymėtų gyvulių skaičiaus sunku spręsti, nes jaučiais tebuvo ariama, o arkliais ir ariama, ir važiuojama, vežama ir akėjama. Bet šiaip kituose XVI—XVII amž. dokumentuose, kur kalbama apie arimą, dažniausiai sakoma, kad buvo ariama jaučiais. Kad senovėje Lietuvoje buvo ariama ir arkliais, rodo ariamojo ašvienio pavadinimas — arklys (rus. kliač, kliača). Kai XVI am-

---

[12] JLŽ, p. 152, Nr. 96[14]; p. 317, Nr. 96[16]; PIE, t. I, p. 209.
[13] JLŽ, p. 77, Nr. 41[11].

žiuje Lietuvos senasis ūkininkų pareigų vienetas „tarnyba“ nebeatitiko ūkininkų faktinio mokestinio pajėgumo, specialūs mokesčiai, ypač visos valstybės skubiems reikalams, imta nuo turimų „arklų“, t. y. ūkininkų turimų ariamųjų gyvulių kiekio — porų jaučių arba arklių[14]. Ne visada santykis tarp jaučių ir arklių arklo būdavo vienodas. 1534 m. sidabrinės buvo paskirta nuo jaučių arklo, t. y. kas aria pora jaučių — 15 grašių, nuo arklių arklo, t. y. kas aria vienu arkliu — 7½ grašių, o kas aria vienu jaučiu — taip pat 7½ gr.[15] 1540 m. sidabrinės buvo paskirta nuo jaučių arba arklių arklo, t. y. kas aria dviem jaučiais arba dviem arkliais vienu arklu po 12 gr., o kas aria vienu jaučiu arba vienu arkliu — 6 gr.[16] 1554 m. buvo paskirta nuo jaučių ir arklių arklo, t. y. nuo dviejų jaučių arba vieno arklio po 10 gr.[17] Taigi, buvo numatyta, kad paprastai ariama dviem jaučiais arba vienu arkliu, bet kartais ariama ir vienu jaučiu, taip pat ir dviem arkliais. Kadangi sidabrinė buvo nustatoma visos Lietuvos kunigaikštystės žemėms, iš to negalima nustatyti, ar ir pačioje Lietuvoje buvo ariama vienu jaučiu arba pora arklių. Bet ar šiaip, ar taip, paprastai buvo pripažįstama, kad jaučių pora daugiau suariama, taigi ir daugiau gaunama derliaus, kaip arkliu.

Arimas paprastai buvo kartojamas[18]. Ar būdavo seniau jis ir trečią kartą ariamas, neaišku, bet jau XVIII amžiuje Lietuvos dokumentuose kalbama apie trečią arimą, nors daugelyje vietų laukas tebuvo kartojamas[19]. Vienam baudžiauninkui vienu arklu XVIII amžiuje buvo skiriama suarti per dieną pusė margo[20].

---

[14] Liet. enciklopedija, t. I, sk. 1086. Arklas.

[15] M. Любавский. Литовско-русский сейм, 1901, pried. p. 26.

[16] Ten pat, p. 40.

[17] AVK, t. 8, p. 255.

[18] JLŽ, p. 85 ir 312, Nr. 44.

[19] JLŽ, p. 85, Nr. 44[1], AVK, t. 35, p. 425; AVK, t. 38, p. 235, PIE, t. 1, p. 270.

[20] PIE, t. 1, p. 106.

Kad jau XIV amžiuje Lietuvoje buvo vartojamos tikros akėčios, ne tik šakoti medžiai, visai aišku, nes dokumentai žino akėčias kaip tam tikrą padargą, bet koks tikresnis to laiko akėčių aprašymas nėra žinomas. Akėjama buvo arkliais. Geležiniai akėčvirbaliai atsirado jau XVII amžiuje, bet paprastai tuo metu jie dar tebebuvo mediniai. Universiteto bibliotekos rankraščių skyriaus dokumentuose yra šių seniausių žinių apie geležines akėčias Žemaičiuose. 1666 m. kareivių pagrobtų iš Gargždų valsč. ūkininkų daiktų sąraše yra nurodyta, kad iš Utrių sodžiaus ūkininko Motiejaus Rudkio paimta, be ko kita, noragai, pirkti už auksiną, ir 14 geležinių akėčvirbalių, taip pat pirktų už auksiną; taigi ir nedideli ūkininkai tuo metu jau turėjo geležinių akėčių. 1676 m. vieno nedidelio bajoro testamente nurodyta, kad jis paliekąs savo Jazdaičių Negarbės dvarelyje geležines akėčias. 1781 m. instrukcijoje Obelių dvaro ekonomui pavedama įsakyti visam valsčiui, kad akėčvirbalius dirbtų nebe eglinius, bet ąžuolinius, tvirtai apvyniodami juos vytimis, kadangi egliniais negalima esą gerai išakėti žemės ir daug eglių sunaikinama[21]. Per dieną vienomis akėčiomis buvo skiriama išakėti vieną margą lauko[22].

APIE XVI AMŽIAUS ŪKININKŲ ALAUS APEIGAS

Čia duodu du dokumentu iš XVI amžiaus galo Žemaičių žemės teismo knygų, esančių Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje, apie bajorų (savarankiškų ūkininkų) alaus geriamas apeigas. Pirmajame kalbama apie samberinio* alaus, kaip jį vadina XVIII am-

---

[21] PIE, t. I, p. 204.

[22] PIE, t. I, p. 106.

* Žodis s a m b y r a s žinomas ir Šiaulių apylinkėje, kur buvo vartojamas prieš keletą dešimčių metų: samdininkai (vaikesai ir mergelės) suberia javų, pasidaro alų ir susirenka į s a m b a r į gerti. *Augustino Janulaičio pastaba.*

žiaus žodynininkas J. Brodovskis[1], gėrimą, matyti, namuose. Klaipėdietis M. Pretorijus jį vadina sambariomis[2]. Antrajame dokumente kalbama apie alaus gėrimą alke prie upelio Rosčiuose, netoli Kėdainių, keli kilometrai nuo Babėnų, M. Daukšos tėviškės. Sambarios buvo geriamos per Petrines, iškyla į alką buvo sekmadienį, rytojaus dieną po Petrinių. Iš dokumento matyti, kad samberinis alus buvo bendras alus (spolnoje pivo); matyti, apylinkės žmonės sunešdavo, suberdavo grūdus, iš subertų grūdų padarydavo alų ir susiėję gėrė jį, kėlė „sambarias". Dokumente apie iškylą į alką nekalbama apie samberinį alų, ten alus atsivežamas iškylos dalyvių sau ir savo prieteliams prie upelio į alką, ir ten kartu tas alus geriamas. Matyti, alkai buvo iš seno įprastos iškylų vietos, kur apylinkės žmonės suvažiuodavo ir gerdavo alų.

Šie pasakojimai apie alaus gėrimo apeigas primena St. Rostovskio išdėstymą[3] jėzuitų pasakojimų apie žemaičių tikybines apeigas 1589 metais. Jis sako, kad, artinantis Sekminėms, susirinkdavę iš atskirų šeimų javų ir, padarę iš jų alų, susižinoję susieidavę puotos; nudūrę aviną arba jautį prie upelio kranto susėsdavę; čia burtinin-

---

[1] Schleicher, Lituanica, 1853, p. 12. Milkus ir Neselmanas, pakartodami savo žodynuose Brodovskį, vadina jį žemberiniu alum: Ch. G. Mielke, Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Woerter-Buch, Königsberg, 1800, p. 341; G. H. F. Nesselmann, Wörterbuch der Litauischen Sprache, Königsberg, 1850, p. 543.

[2] Matthäus Prätorius', Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne, herausgegeben von Dr. W. Pierson, Berlin, 1871, p. 60—64. Apie sambarias žr. dar A. Ф. Мержинский, Ромове. — Труды десятого археологического съезда в Риге, 1896, т. I, Москва, 1899, p. 422—424.

[3] S. Rostowski, Litvanicarum Societatis Jesu historiarum provincialium pars prima, Vilnae, 1769, p. 119; Diebus adventu Divini Spiritus celebribus, collatis per singulas familias frumenti partibus, ac potione ex eo confecta, condictoque ad caenam symbolo, conveniunt; tum, ariete aut bove ad ripam torrentis immolato, discumbunt. Hic sortilegus, aut alius, natu grandior, de hostia praelibat; inde reliqui; commodam caeli tempestatem fertilitatemque comprecati.

kas arba kuris kitas senesnysis žmogus imdavęs valgyti aukojamąjį gyvulį, paskui jį ir kiti, pasimeldę dėl gero oro ir derliaus. Taigi čia nupasakotas ir samberinio alaus darymas, ir iškylos į alkus prie upelių, kur tas alus geriamas. Tokiu būdu ne tik paminėtas abiejuose dokumentuose alaus gėrimo laikas, bet ir Rostovskio atpasakojimas sujungia paminėtas tuose dokumentuose alaus apeigas. Bet, be to, jėzuitų pasakojimuose pabrėžiama, kad tos alaus gėrimo apeigos buvusios pagoniškos, nes jose dalyvavę burtininkai, buvę buriama ir meldžiamasi (pagoniškiems dievams). Tos žinios yra nupasakotos ir surašytos to laiko mokytų žmonių, t. y. gerai mokėjusių Šventąjį raštą ir turėjusių supratimo apie romėnų mitologiją. Tas jų mokslas tiek smarkiai yra paveikęs jų supratimą senovės lietuvių tikybos ir paprasto ūkininkų gyvenimo apeigų, kad dabar sunku bepasakyti, kas juose yra paimta iš tikrųjų gyvenimo pastebėjimų, o kas iš Šventojo rašto ir romėnų mitologijos.

Duodamieji dokumentai kalba apie bendrą alaus gėrimą ne kaip apie kokias tikybines apeigas, bet tik kaip apie ūkininkų bendravimo reiškinius, ir kadangi juose tendencingas tegali būti mušimo, koliojimo ir t. t. atpasakojimas, t. y. tai, kas sudaro užrašytų skundų esmę, manau, kad šitų dokumentų duodamas alaus gėrimo apeigų supratimas, kaip ūkininkų bendravimo apeigų, bent XVI amžiaus galui yra teisingas.

a) 1593 m. liepos mėn. 3 d. Žemininko Luko Kulautuvo skundas Žemaičių žemės teismui, kad sumušę begeriantį sambarias jo tarnautoją

Году от нароженя Сына Божого тисеча пятсот деветдесят тре||тего месеца июля третего дня. На рокох земъских судовых водлуг статуту на завтрее по Светои Троицы свята рымского прыпалых и сужоных перед нами Казымером Яновичом Орвидом суд'ею а Кришто-

фом Яновичом Белевича подсудком, врядники господарскими земскими жомоитскими, оповедалъ и жаловал земенин господарскии земли Жомоитскои Лукаш Станиславович Колотов о том, ижъ году теперешънего 1593 месеца июня 29 дня, будучы деи служебнику его Балтромею Петровичу в дому, лежачом в земли Жомоитское у волости вилкиискои, прозываемом Поштово, земенина господарского земли Жомоитскои волости вилкииское Балтромея Өедоровича и там деи пиючы ему сполное пиво сомборы в томъ дому его звыш мененом, то пак деи сын его Балтромея Өедоровича на имя Урбан Балтромеевич, которы при ным уставичне мешкает, звазнившысе на него невинъне того году, месеца и дня звыш мененого кием збил и зранил. Якожъ и возны волости оиракголское Петръ Андреевич при квите своем тогож году 93 месеца июля третего дня сознан'е свое устное до книг учынил тыми словы: «Я возны земли Жомоитскои волости росенское Петръ Андреевич Ямонт вызнаваю тым моим квитом о том, ижъ году теперешънего 1593 месеца июня тридцатого дня маючы пры собе сторону двух шляхтичов, земян господарскихъ земли Жомоитское, за оказованъемъ служебника земенина господарского земли Жомоитское, возного волости оиракголское Лукаша Станиславовича Колотова, Балтромея Петровича виделъ есми на ним по левои стороне у голове рану пробитую, менил кием бито». Котороежъ тое оповеданъе и возного сознан'е естъ до книгъ земских записано.

b) 1596 m. liepos mėn. 2 d. Žemininko Jokūbo Grigorevičiaus skundas, kad, atvežus jam sau ir prieteliams alaus į alką, žemininkas Juozas Stanislovavičius jį iškoliojęs, pagrobęs alų ir grasęs jam

Году от нарожен'я Сына Божого тисеча пятсот деветдесят шостого месеца июля второго дня. || Земенин господарски земъли Жомоитъское пан Якуб Григор'е-

вич чынил оповедан'е и жалобу о томъ, ижъ деи в году теперешнем тисеча пятсот деветдесят шостом месеца июня 30 дня будучы деи ему, пану Якубу Григор'евичу, в полю Рощах, лежачомъ в земли Жомоитскои, на местцу, называемом Олках, над речкою Явкгилою, и тамъ деи привез был до того местца Олки, кгде се люди добрые сходят, яко дня светого у неделю пива полбочокъ, купившы за девет грошеи литовских для себе и для приятелеи своих, и скоро почынаючы ему тое пиво с того полбочка з людми добрыми пити, то пак деи земенинъ господарски земъли Жомоитскои Езофъ Станиславович, також будучы там в том местцу звыш мененом в Олках, и пришодшы до него, вперод налаял и насоромотил словы неучътивыми, доброи славе его дотkливыми, называючы его нечыстого ложа сыномъ, а по том нет ведома з яких причын тот полбечок пива его своволне а безправне тогожъ году, месеца и дня звыш описаного з возу его покграбил, а на том ещо мало маючы тогожъ году, месеца и дня звыш мененого и на томъ же местцу перед людми добрыми похвалку на здоровъе устъную а очевистую учынил, мовечы тыми словы: „Ведаи о том ты, Якубе, певне, коли колвек тебе забию або з направы моеи от кого колвек забит будеш". Котороежъ тое оповедан'е ест до книг земских записано.

ANTSTOLIŲ APKARPYMAS

III statuto IV skyriaus 8 str. nustato, kad kiekviename paviete vaivada ir Žemaičių žemėje Žemaičių seniūnas turi skirti, duoti ir pakirpti antstolius (ustavliali, davali į podstrihali). Lig šiol buvo aiškinama, kad terminas pakirpti tereiškiąs patvirtinti[1]. Kaip matyti iš duodamos čia Kauno

[1] И. И. Лаппо, Великое Княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-Русский повет и его сеймик, Юрьев, 1911, г. 520: „пострыгаютъ", т. е. утверждают.

žemės teismo sprendimo ištraukos, antstoliai tikrai buvo apkerpami virš akių ir virš ausų, ir šita apeiga turėjusi tam tikros suprantamos simbolinės reikšmės — jie apkerpami tam, kad gerai matytų ir gerai girdėtų.

1596 m. sausio mėn. 30 d. Kauno žemės teismo sprendimo ištrauka

V. D. universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje

Kauno žemės teismo raštininkas Mykolas Sumarokas skundžia Kauno pavieto anstolį Joną Matijasavičių Petroševičių, kad tasai padavęs į Kauno pilies teismo knygas netikrą pareiškimą apie jį, iškraipydamas jo girdėtą kreipimąsi į teismą ir raštininko atsakymą. Išdėsčius atsakovo pasiaiškinimus, sprendime toliau rašoma:

А панъ писар на то мовил, иж деи возъныхъ для того над очыма и над ушыма пострыгають, абы они добре видели и слышали на обедве стороне и правъду созънавали, жадного слова не опущаючы ани причынаючы, кгдыжъ хитрыи адъверъсаръ альбо сутяжы, укинувшы альбо выврotивъшы одъно словъко, можеть на немъ немало речеи собе водълугъ мысли и потребы своее будоват...

KELI XVI AMŽIAUS AKTAI APIE ŽMONŲ IR VAIKŲ TEISMĄ

Paskelbtų XV ir XVI amžiaus Lietuvos aktų tarpe tėra keli sprendimai, kur šeimininkas yra teisęs savo tarnus, darbininkus ir valdinius ūkininkus dėl pašaliečių skundų. Bet savo žmonos ir vaikų teisimo aktų, bent kiek atsimenu, ligi šiol nėra paskelbta nė vieno. Gal todėl šitos rūšies teismu, ta pirmutine teismo instancija, niekas nebuvo susidomėjęs. Teisėju čia buvo kiekvienas savarankiškas šeimininkas, tiek vyriškis, tiek moteriškė (b), ir priklausiu-

sieji tiesiog valstybės įstatymų (didžiojo kunigaikščio) asmens — bajorai, ir privatinių valdovų valdiniai — ūkininkai ir miestiečiai (d). Kaip matyti iš duodamųjų sprendimų (a, c), tai buvo visai formalus teismas, ne koks naminis pabaudimas. Kad toks teismas yra buvęs, jau buvo žinoma iš kai kurių paminėjimų paskelbtuose aktuose, pvz., 1556 metais bajoras teisinasi Gardino teisėjams neturįs atsakyti už savo sūnų, nebegyvenantį prie jo, kadangi jis nebuvęs prašytas teisti sūnaus[1]. Be to, apie jį žinome ir iš tam tikro straipsnio III statute (VI sk. 39 str.), išleistame 1588 metais. T. Čackio nurodymas[2], kad toks straipsnis apie žmonos ir vaikų teisimą buvęs įrašytas jau II statute, matyti, yra klaidingas, bent jo turėtame to statuto egzemplioriuje, kuris dabar jau yra paskelbtas[3], tokio straipsnio nėra. Tačiau toks savo žmonos ir vaikų teisimas, aišku, nėra naujai įvestas III statuto. Tai aišku kad ir iš duodamų čia sprendimų, kurių vienas yra I statuto, o antras II statuto laikotarpio. Matyti, pirmesnėse statuto redakcijose šita norma neįrašyta todėl, kad tuo laiku, kai kiekvienas šeimininkas ar šeimininkė galėjo savo vaikus ir net žentus užkurius įkeisti ilgam laikui ir tuo būdu paversti juos kuone laikinaisiais pašalinio žmogaus vergais, jis buvo toks pat jų šeimininkas kiekvieno pašaliečio atžvilgiu, kaip savo belaisvių darbininkų, ir pašalietis žiūrėjo į juos ne kitaip, kaip į šeimininko ūkio šeimynos narius — darbininkus ir tarnus, tik laisvo kilimo. Visuose statutuose nustatyta, kaip turi pašalietis reikalauti atlyginimo už kieno ūkio šeimynos nario padarytą skriaudą — turėjo skųstis jo šeimininkui ir reikalauti, kad tasai teistų tarną ir priteistų kas reikia. Tas pat buvo savaime supran-

[1] AVK, t. 17, p. 413.

[2] Dzieła Tadeusza Czackiego, t. II, Poznań, 1844, p. 97. Taip pat: Jonas Šliupas, Gadynė šlėktos viešpatavimo Lietuvoje (1569—1795 m.) ir Lietuviškasis Statutas Zigmanto I, pagal T. Čackį, Chicago, 1909, p. 488.

[3] Archiwum Komisyi Prawniczej, t. VII. Kraków, 1900.

lama ir dėl šeimos narių, kurie tesudarė šeimynos branduolį. Manau, kad šitie aktai, duodami progos kiek nušviesti šeimininkų teismo valdžią ir savo šeimos narių apsaugą, galės padėti aiškiau suprasti ūkio šeimynos narių priklausymo nuo savo šeimininkų ir valdinių (ūkininkų) priklausymo nuo savo valdovų (dvarininkų) kilmę ir esmę.

a) 1552 m. kovo 19 d. Miknius Andruškavičius teisia savo sūnų, kurį skundžia kunigaikštis Andrius Neledinskis, kad jis padaręs jam nuostolių.

Orig. Centraliniame valstybės archyve Kaune

Я Михно Ондрушкович весполок (с) суд'ями стороны моеи на то взяты[ми], то ест с паном Петром Бутковичом, паном Павломъ Вихторо[вичом], паном Яном Станиславовичом а паном Матыясом Миколае[вичом], земяны повѣту троцкого, за позвы его королевскои милости на ро[ку], зложоном з обу сторон и в листе моем меновите описаном, то ест от Бож'его нарожен'я году прошлого 1552 за дванадцет недел месеца марта 19 дня, в пятницу, далом право на сына моего Себестыяна князю Ондрею Нелединскому, подключому виленскому господаря короля его милости. Жаловал перед нами за позвы его королевскои милости княз[ь] Ондреи Нелединскии на сына моего Себестыяна тым обычаем: „За приказом твоим, пане Михну, зверившисе, сыну твоему Себестыяну поручилом наместпиство увъ имен'ю моем ковенского повету дворе Орлове, то пак тот Себестыян будучи от мене наместником он[ое] имен'е и двор мои спустошил и шкоды немалые поделал — [па]робка неволного на имя Яроша ткача и (с) сыном Иванцом с т[ого] двора отогнал и иншие многие шкоды в [том дворе поделал]". Которых шкод своих реистръ меновите пописаны у пра[ва] покладал князь Нелединскии, и был перед нами суд'ями чтен. [В ко]тором реистре описуеть: „На память мнѣ, князю Андрею Нелединс[кому], шкоды, которые поделал служебник мои Себестыян бу-

дучи у [дво]ре моем Орловѣ. Напервеи паробка неволного на имя Яроша ткача и (с) сыном Иванцом, и з жоною, и з волы, с клячою и со всими статки его домовыми выпровадил“, — и иншие многие речи на том реистре меновите описаны сут. С которогож реистру мы суди и сторона противная, то ест Себестыян через приятеля своего, очивисте перед правом умоцованого, то ест пана Щасного Одамовича, у князя Ондрея Нелединского копии просили, аб[ы] || стороне была дана для вырозумен'я лепшого стороны противнеи. Князь Андреи Нелединскии копии з реистру шкод своих дати не хотл. Сторона противная, то ест Себестыян через приятеля своего пана Щасного Одамовича на жалобу князя Ондрея Нелединского отказ чинил тым обычаем: «Правда есть, служилом у твоеи милости и в именъю твоеи милости дворе Орлове наместником былом, и не маючи слушного моего выхован'я на том вряде, твоеи милости, пану моему, уцтиве чолом вдарилом и пожекналом перед людми добрыми въ именъю твоеи милости Орлове, и твоя милост мене ласковѣ, яко пан, перед людми добрыми, веры годными шляхтичи отпустил и со всего твоя милост волным мене вчинил и ещос ми за цнотливыи мои послуги дяковал. И готов есми слатися на довод до людеи добрых, бояр шляхты, перед которыми твоя милост мене ласкавѣ отпустил и от всего еси мене волным вчинил. А шкодником твоеи милости никоторым не былом, и на он час никоторых шкод твоя милост не упоминал, и те[бе не е]стем жадным шкодником и того поробка Яроша з жоною и (с) сыном и со всими статки его домовыми з двора твоеи милости не выпровважалом ани о том ведаю». На то князь Нелединскии поведил: «Яком я тебе з ласкою перед тыми людми добрыми, которых ты менуеш, не отпускал, так о том не ведаю и на довод твои не шлюсе, але тыс сам поехал з листом моим за росказан'ем и послан'емъ моем до Юрборка того паробка моего от'искивати, и от

тогож часу, яком те послал, у мене еси не постал ани очима есми тебе не видел. А я тогож часу враду троцкому шкоды мои оповедал и в книги[4] описати дал, на штож и выпис с книг[5] замку троцкого оповедан'я моего маю», — которы выпис перед нами у права покладал,— «и при том моем оповедан'ю, || при выписе подлуг реистру того моего на тых шкодах моих всих, так тежь на том, ижем те не отпускал, хочу на том на всем пр[и]сягнути». Сторона противная Себестыян через приятеля св[оего] пана Щасного поведил: «Я при доводе моем, при тых трох шляхтичах, перед которыми еси отпустил ласкавѣ и никоторых шкод на он час не припоминал, и яко не естем тобе шкодником, так того паробка твоеи милости не выпроважал, так о нем не ведаю, и хочу на всем том присягнути и чест свою телесною присягою моею хочу очистити». И я Михно весполок (с) суд'ями моими, выслухавши жалобы князя Андрея Нелед[и]нского и отпору сына моего Себестыяна, нашли есмо пр[и] доводе блишшого ку присязе Себѣстыяна за тою причиною, иж Себестыян ставил шапку на довод до люд[еи] добрых, бояр шляхты, перед которыми князь его добро[вол]не а ласкавѣ отпустил и со всего того на он час перед тымиж [шлях]тичи вчинил волного и о жадных шкодах не п[ри]по[ми]нал, и при том ещо доводе невинность [а чест свою при]сягою своею телесною очисти(ти) мел, нижли князь Он[дреи Не]лединскии, яко на довод Себестыянов шапки ставити, т[ак] ку присязе Себестыяна вести не хотел, одно квязь Нелединскии поведил голою повестью своею: «При том реистре на тых шкодах моих, от него поделаных, телесною присягою своею поправити хочу». Нам се то не видело, иж князь на правѣ поведиль сам пославши Себестыяна з листом до Юрборка того па-

[4] кнгии

[5] кнгниг

робка от'искивати и потом от тогож часу его не видевши, мы то обачивши, кгдыж князь Андреи з листом своим до Юрборка будучи в том имен'ю своем въ Орлові || сам зналсе пославши Себестыяна того наробка от'искивати, намъ се то видело, иж не мог при бытности его так много речеи вынести ани вывести (с) собою, пред ся есмо оставили Себестыяна при доводе близшого ку присязе. За тым князь Ондреи Нелединскии взял собі до вышого права, то ест до его королевской милости и до их милости панов рад, мы то на вырок его королевскои милости и их милости панов рад ( ). И вынис тое справы нашое Себестыяну Михновичу под печатми нашими дали. Писан у Сеяницах под лет Бож'его нарожения 1552 году месеца марта 19 день, индикт 10.

Būta 5 visiškai nutrupėjusių antspaudų.

b) 1554 m. birželio 15 d. Keli Veliuonos valsčiaus bajorai skundžiasi, kad bajorė Zofija Šimkaitė neteisusi savo sūnaus Misiaus

Originalas privatiniame archyve

Лета Бож'его нароженя 1554 месеца июня 15 ден, индикт 12. Прышодши перед мені панаместника бонсакголского[6] и жосетского Васил'я Семеновича жаловали бояре господарьскии повету велонского Лукаш, Ян, Станислав Милошуновичи на бояриra господарьского тогож повету велонского на Мися Шымковича о том, штож деи мои пастухи гнали животину од воды перед обедомъ по Бож'емъ Теле третего дня у суботу, а так тот Мис, переняевши наши пастухи на голомъ поли, безвинне збил вола и коня охромил топором, а так я и з брат'ею своею пошли есмо на Мися жаловатся до дому матки его на имя Зофии Шымковны, право про-

[6] вбонсакголского.

сячи перед стороною, а так она, жалобы нашои не выслухавши, нас от дому своего проч отбила и сторону мою и неучливыми слови нас посоромъела. И тую свою жалобу а оповедан'е дал у книги записати и выпис с книг собе взяли под моею печат'ю. Писан в Боисакголе.

Vienas antspaudas.

c) 1580 m. sausio 5 d. Žemininkas Šimkus Mykolaitis teisia savo žmoną, kurią skundžia Erazmas Jonaitis, kad ji sumušusi skundėjo sūnų

Originalas privatiniame archyve

Году од нароженя Сына Божего тисеча пятсот осмъдесятого месеца генваря пятого дня, уво второк. Передо мною Шимкомъ Михаиловичом, земенином господарским земли Жомоитское, а при мне на тот час были стороною люди добрые, земяне господарьские земли Жомоитское и с повету ковенского, то ест пан Ян Андреевич Можеиковича, а пан Еразмус Грегор'евич Сурвило, а пан Андреи Грегор'евич, а с придан'я вряду кгродского староства жомоитского возны волости оиракголское пан Лукаш Станиславович Колатовскии, на року от мене зложоном в том году звыш помененом месеца генваря пятого дня, уво второк, постановившисе у права очевисто земенин господарьскии земли Жомоитское волости вилкиское Еразмус Янович жаловал з листу своего упоминалного, писаного до мене з уряду земского земли Жомоитское, на жону мою Ягнешку Якубовну тыми словы: иж деи году од нароженя Сына Божего тисеча пятсот семдесят девятого месеца сентебря двадцат пятого дня, пригоняючи деи быдло до дому его наимиту его Себестыяну Грегоревичу с поля выгонами сполными с тобою, Шимку Михаиловичу, и вжо мияючи деи ворота з дому твоего, вышол деи сын его Адам, хотечи быдла отца своего переличити, естли же все быдло пастух пригнал, то пак деи жона твоя Шим-

ку звыш помененая Ягнешка Якубовна, вышодши з дому твоего, там деи нет ведома для которое причины безвинне деи того сына его Адама збила и зранила; якож деи он назавтреи тогож году семдесят девятого месеца сентебря двадцат шостого дня шол деи он до тебе Шимку просечи о вижа на огледан'е тых ран сына своего Адама, нижли деи ты Шимку вижа мне на огледан'е ран сына моего не дал, а я деи, заховуючисе в том водлуг поступку правного, раны на сыне своем возному волости вилкиское Щефану Шимковичу оказал и то до вряду кгродского староства жомоитского записати оповедан'е свое дал. Которого оповедан'я своего и выпис с книг з уряду кгродского староства жомоитского передо мною показал, в котором выписе описано и так доложоно тыми словы стоит, яко в листе своем упоминалном он жалобу свою передо мною положил. А иж тот Еразмус Янович передо мною на жалобе своеи з листу упоминалного поменил яко бы тогож часу назавтре мел жалобою своею до мене утечися, ино жалоба его не показаласе на выписе и на сознан'ю возного, иж бы коли колвек он мне на жону мою жаловати и вижа просити мел. Так теж то ся на том же выписе его показало, иж он не заразом, не заховуючисе водлуг поступку права посполитого, з жалобою своею до уряду втекся, али[ж] по том учинку яко бы вжо на третеи недели месеца октабря осмого дня. И кгды я, выслухавши жалобы того Еразмуса Яновича, пытал есми жоны своеи, што бы она на то мовила, ино жона моя, чинечи отказ на жалобу его, поведила тыми словы: иж деи сына твоего Адама уверху помененого не била ани его в тот час, яко Еразмус поведил, того сына его не видела, ани о том ничого не ведает. Я с тыми людми добрыми, которые при мне были, пытал есми Еразмуса, што бы он на то за довод мел, иж бы жона моя того сына его збити мела перед вороты своими, ино Еразмус на то никоторого доводу у себе быти не пове-

дил, толко поведил, иж деи сын мои Адам готов есть на том поприсегнути, иж жона твоя Ягнешка его збила и зранила, и просил, абы был захован водлуг артыкулу пятдесят шостого, в розделе четвертом писаного. Ино кгды тот артыкул звыш помененый передо мною читано, и в том артыкуле так описано стоит, иж кожды, речи своеи у права доводечи, мает доводити трема або двема светками, а в недостатку трох светков, тогды при двух светков мает сам присегнути и тым реч свою одержати. Ино я, порозумен'е взявши с того артыкулу звыш помененого и заховуючисе во всем водлуг того артыкулу, пытал есми Еразмуса, естлиж бы он и таки довод, яко статут опевает, на то мел. Он никоторого доводу у себе быти не поведил и у права передо мною не показал, толко зъгола до присеги сына своего брал. С таковых причин я вчинивши обмову с тыми людми добрыми, которые на тот час при мне были, и заховаючисе во всем водлуг поступку права посполитого, иж наипервеи Еразмус поведил тогож часу оповедан'е свое учинивши мне и уряду, што се [на выпи]се оповедан'я его не показало, другое, яко статут опевает, при двух светков в недостатку третего светка мает сам поприсегнути, и того доводу ку подпортю права своего не ставил у права, толко зъгола до присеги сына своего брал, и ку тому видечи я, да ещо сын его Адам лет зуполных своих не мел, — с таковых слушных причин, кгдыж он пристоиного доводу не поставил, сторону в том обжалованую, жону свою, от всего того волною есми учинил. И на том я Шимко Михаилович дал есми тот лист мои судовы жоне своеи Ягнещце Якубовне под своею властною печат'ю и под печатми тых земян уверху именми помененых, то ест пана Яна Андреиковича Можеиковича, пана Еразмуса Грегор'евича Сурвила, пана Андрея Грегоревича. Писан в Компахъ.

Keturi antspaudai.

d) 1595 m. sausio 21 d. Antstolio kvitas, kad Kėdainių miestietė Darata Chatianauskienė, klausinėjama apie jos leidžiamas paskalas, atsakiusi nieko apie tai nežinanti, ir jei kas turįs į ją reikalą, tai jos vyras jam atsakysiąs

Iš 1595 m. sausio 26 d. įrašo Žemaičių žemės teismo knygose — Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekoje

Я Криштофъ Томашевич Монвиловича, возны господарски земли Жомоитское волости веленское, сознаваю тым моим квитом, иж што есми был ужыти от мещанина места Кеидонского пана Абрагама || Миколаевича Третяка и маючы при собе двух шляхтичов стороною в году теперешнем деветдесят пятом месеца генвара двадцат первого дня ходил есми зъс тим помененым Абрагамом до мещанки кеидонское на имя Дороты Мартиновны Клишовны Криштофовои Хотяновскои до господы ее, лежачое на Великои улицы, якож я Криштофъ возны и зъс тою стороною, на тот час при мне былою, и кгды есмо пришлы до тоеи господы ее, и там есми знашли ею Хотяновскую в ызбе и при нее мужа ее Криштофа Хотяновъского. И там перед нами тот поменены Абрагам почал мовити до нее и пытати ею тыми словы: «Слышу от некоторых людеи, а меновите от уряду тутешнего кеидонского слугы Стефана Богдановича, яко бы ты мела мовити о мне тыми словы, яко бых я мел андловати чырвоными золотими и патроиными в месте Кролевецком, собе даными теж от мещанина кеидонского Жикгимонта Яновича Рутка». Которая на пытанъе того Абрама Третяка тыми словы поведила: «Я деи о том тепер слышу, а ведже я не естем вдовою, естли кому будет потреба, учынит з мене муж мои справедливост». А по тим, тые слова поведившы, болшъ ничого не мовила ани признавала в том. Тот исты Абрагам мною возным и стороне, при мне на тот час былои, тые слова ее освечывши, проч з господы еи

пошли есмо. А иншых слов, як Абрагам, так Хотяновъски сам и жона его Дорота жадное иншое змянъкн и ничого болшъ на тот час зъ собою не мовили.

PAAIŠKINIMAI

1.

Mažvydo gyvenimas ir aplinka

Skelbta Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių literatūros instituto leidinyje: Senoji lietuviška knyga. Pirmosios lietuviškos knygos 400 metų išleidimo sukakčiai paminėti, Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, Kaunas, 1947, p. 89—108.

Autorius nurodytas po straipsnio antrašte: Prof. K. Jablonskis, Lietuvos istorijos institutas. Knygos gale pridėtame turinyje rusų k. autorius tituluojamas kitaip: К. Яблонскис, проф. Вильнюсского Гос. Университета. Straipsnio pavadinimas rusų k.: Жизнь Мажвидаса и его среда.

MAB rankraštyne (f. 256) yra išlikę trys šio straipsnio tekstai: rankraščio juodraštis (b. 1130) ir du mašinraščiai. Tą tekstą, kuris išlikęs juodraštyje, K. Jablonskis vėliau dar smarkiai papildė. Abu mašinraščiai yra galutinio teksto variantai. Pirmasis jų (dar leidėjų neredaguotas) apima tik pirmąją spausdintojo teksto dalį ir pavadintas „Martyno Mažvydo Vaitkūno gyvenimas“ (likęs dukart perrašytas mašinėle tekstas — b. 4072). Antrasis mašinraštis (b. 4073; trūksta jo pirmojo puslapio) jau buvęs leidėjų redaguotas, todėl beveik visiškai atitinka spausdintąjį tekstą. Pirmojo mašinraščio ir atitinkamos antrojo dalies skirtumai neesminiai.

Spausdinama iš leidinio „Senoji lietuviška knyga“.

1. Dabar žinoma 13 Mažvydo laiškų, saugomų šiuo metu Getingene. Juos iš mikrofilmo paskelbė M. Ročka originalo (lotynų) kalba su vertimu į lietuvių k. (M. Ročka, Martyno Mažvydo laiškai,— Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Literatūra, t. IX, Vilnius, 1966, p. 247—286).

Duomenys M. Mažvydo biografijai

Skelbta Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto tęstiniame leidinyje: „Literatūra ir kalba" (Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto darbai), t. 1, Vilnius, 1956, p. 399 — 402 (skyrius „Informacija"). Autorius nurodytas straipsnio pabaigoje: Prof. K. Jablonskis.

MAB rankraštyje (f. 256, b. 1127) saugoma išlikusi straipsnio mašinraščio, taisyto K. Jablonskio ranka, dalis (2 egz.). Mašinraštis nuo spausdinto teksto skiriasi svarbiausia tuo, kad jame vietoj ilgos spausdintos Ch. Frizės citatos, išverstos ir į lietuvių kalbą, tėra tik trumpas atpasakojimas.

Skelbiama iš leidinio „Literatūra ir kalba".

2.

Apie Stanislovo Svetkaus Rapolionio kilimą

Skelbta V. Žuko straipsnio „Prof. K. Jablonskio bibliografija" priede „Iš prof. K. Jablonskio palikimo" (Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai, t. IV, Vilnius, 1965, p. 199—200).

1941 m. K. Jablonskis šį nedidelį straipsnį, tiksliau sakant, informaciją, buvo pateikęs leidiniui „Praeitis", jo trečiajam tomui. Rašinys atsidūrė skyriuje „Archyvinės smulkmenos" ir buvo pažymėtas 15 numeriu. Pasirodė ko-

rektūros, tačiau, kilus karui ir Lietuvą okupavus hitlerinei Vokietijai, rinkinys spaustuvėje buvo išbarstytas. K. Jablonskio fonde (f. 256) yra likęs atskiras lapelis su K. Jablonskio ranka rašyta pastaba: „Svetkų Rapolionių byla. Литовская метрика, Книга записей 24, л. 92 и соседние — Дело приставов ейшишских с боярами Светком Рафаловичем и др. Turiu nuorašą". Šią medžiagą iš dalies panaudojo Juozas Rimantas straipsnyje „Stanislovas Rapolionis" („Literatūra ir menas", „Tarybų Lietuvos" priedas, 1945.VI.24, Nr. 6).

Skelbiama iš V. Žuko publikacijos.

3.

Apie Abromo Kulviečio kilimą

Skelbta Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto tęstiniame leidinyje „Archivum philologicum", kn. V (Kazimiero Būgos mirties dešimtmečiui paminėti (1924.XII.2 — 1934.XII.2), Kaunas, 1935, p. 107—114. Straipsnio gale, prieš publikaciją, nurodytas autorius: K. Jablonskis. Yra atspaudas: Apie Abromo Kulviečio kilimą, Kaunas, 1938, 8 p.

MAB rankraštyne (f. 256, b. 3126) yra šio straipsnio juodraštis (be dokumentų tekstų).

Skelbiama iš „Archivum philologicum".

Šiek tiek nauja dėl Abromo Kulviečio kilimo

Rankraštis yra MAB rankraštyne (f. 256, b. 1143). Rašytas paties K. Jablonskio ranka. Gale parašas: K. Jablonskis, ir data: 1946.VIII.20.

Skelbiama pirmą kartą.

1. Tai K. Jablonskio straipsnis „Apie Abromo Kulviečio kilimą", skelbiamas šiame leidinyje.
2. Dabar Raseinių rj.
3. Žr. šio leidinio p. 60.

4.

Motiejus Strijkovskis

Skelbta Lietuvos istorijos draugijos leidinyje: „Praeitis“, t. II, Kaunas, 1933, p. 436. Publikacija vadinosi „Žinutė apie Motiejų Stryikauskį“. Ji pateko į skyrių „Archyvinės smulkmenos“ (Nr. 10), kurį visą užpildė K. Jablonskis. Autorius nurodytas skyriaus pabaigoje. Tomo reziume prancūzų k. yra pateiktas šios K. Jablonskio publikacijos apie M. Strijkovskį antraštės vertimas (p. 509): Un détail d'information sur le Mathias Stryjkowski.

Yra atspaudas: VIII. Seniausieji Deltuvos bažnyčios dokumentai, Kaunas, 1933, 8 p. Tai dalis „Archyvinių smulkmenų“. Šiame atspaude išspausdinta ir „X. Žinutė apie Motiejų Stryikauskį“.

Skelbiama iš „Praeities“.

5.

Kiek naujų žinių apie kanauninko Mikalojaus Daukšos (m. 1613 m. vasario mėn.) kilimą ir gyvenimą

Skelbta Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto leidinyje „Tauta ir žodis“, kn. VII, Kaunas, 1931, p. 353—422. Autorius nurodytas prieš antraštę: K. Jablonskis. Yra atspaudas: Dokumentai apie kan. M. Daukšą, Kaunas, 1931, 72 p. Recenzijos: Dr. J. T[otoraitis?] — „Naujoji Romuva“, 1931, Nr. 40, p. 966; Ed. Viskanta.—„Vairas“, 1932, Nr. 5, p. 90—91.

Ištisinio rankraščio nerasta, MAB rankraštyne (f. 256, b. 1132, 1570) tėra atskirų čia publikuotų dokumentų nuorašų nuotrupos arba tik dokumentų anotacijos.

Skelbiama iš „Tauta ir žodis“.

1. Ši knyga dabar yra CVIA Senųjų aktų fonde.

Papildomosios žinios apie kan. M. Daukšą

Skelbta „Archivum philologicum“, kn. IV (prof. dr. Jonui Endzelynui. Šešių dešimčių metų sukaktuvėms paminėti), Kaunas, 1933, p. 64—85. Autorius nurodytas po įvadinės dalies, prieš dokumentų publikaciją. Yra atspaudas: Papildomosios žinios apie kan. M. Daukšą, Kaunas, 1933, 23 p.

MAB rankraštyne (f. 256, b. 1115) yra išlikęs aiškinamosios dalies mašinraštis su gausiais K. Jablonskio taisymais ir prierašais. Spausdintas tekstas ir mašinraštis daugiausia sutampa (tėra nedideli kalbiniai redagavimai). Svarbiausia išimtis — spausdintame tekste yra viena nauja pastraipa, kurios mašinraštyje trūksta. Publikuotųjų dokumentų bei išrašų rankraštyne tėra išlikę tik atskiri lapai.

Skelbiama iš „Archivum philologicum“.

1. Tai publikacija „Kiek naujų žinių apie kanauninko Mikalojaus Daukšos (m. 1613 m. vasario mėn.) kilimą ir gyvenimą“.

2. Praleistas mašinraštyje esantis sakinys: „Apie kan. Daukšos įtartinus santykius su moterimis niekas nesako, nors apie kitus kanauninkus ir kunigus vizitacijoje tokių pasakojimų nemaža pažymėta“.

3. Šios visos pastraipos mašinraštyje nėra, matyt, ji buvo įrašyta vėliau, gal tikrinant korektūrą.

6.

Žinios apie Merkelį Petkevičių

Skelbta Juozo Balčikonio paruoštoje knygoje: 1598 metų Merkelio Petkevičiaus katekizmas, 2-asis leidimas (fotografuotinis). Švietimo ministerijos knygų leidimo

komisijos leidinys Nr. 506, Kaunas, 1939, p. VII—XIII. Autorius nurodytas straipsnio pabaigoje.

MAB rankraštyne (f. 256, b. 1122, 4074) yra straipsnio mašinraštis, nesmarkiai taisytas mums nežinoma ranka, atrodo, redaktoriaus. Taisytas mašinraštis ir spausdintas tekstas visiškai sutampa.

Skelbiama iš spausdintojo teksto.

7.

Saliamono Slavočinskio biografijos žinios

Skelbta kn.: S. M. Slavočinskis, Giesmės tikėjimui katalickam priderančios 1646, fotografuotinis leidimas, paruošė Jurgis Lebedys, Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, Vilnius, 1958, p. 53—58. Autorius nurodytas straipsnio pabaigoje.

MAB rankraštyne (f. 256, b. 1119) yra straipsnio rankraštis ir mašinraštis. Mašinraštis ir spausdintas tekstas skiriasi tik nežymiu kalbiniu redagavimu pastarajame.

Straipsnį K. Jablonskis pradėjo rašyti 1956 m., Valstybinei politinės ir mokslinės literatūros leidyklai sutikus išleisti S. Slavočinskio „Giesmes". Leidinio paruošėjui J. Lebedžiui K. Jablonskis davė 1956.XI.12 rašytą (1 mašinraščio puslapis) informaciją „Apie Saliamoną Slavočinskį" (MAB, f. 256, b. 1119, l. 9), kur greta pagrindinių S. Slavočinskio biografijos duomenų yra pastraipa: „Kadangi jo (S. Slavočinskio.— *V. M.*) tolesniame gyvenime nėra jokių žinių apie jo literatūrinius palinkimus ar maldingumą ir kadangi išleistame jo vardu giesmyne nėra Viduklės tarmės ypatybių, tenka labai paabejoti jo autoryste. Ar nebus ta autorystė jam primesta Vilniaus jėzuitų". Straipsnyje šitokio smarkaus abejojimo nebėra.

Skelbiama iš spausdintojo teksto.

Lietuviškas tikėjimo akto ir giesmės „Tantum ergo sacramentum“ vertimas iš 1662 m.

Skelbta kn.: S. M. Slavočinskis, Giesmės tikėjimui katalickam priderančios 1646, p. 553—557. Autorius nurodytas po įžanginių pastabų. Publikacija įdėta pačioje knygos pabaigoje, skyriuje „Priedas“.

MAB rankraštyne (f. 256, b. 1117) yra publikacijos mašinraštis ir įžanginių pastabų rankraštis. Jie abu beveik identiški spausdintajam tekstui.

Mašinraščio gale parašas: K. Jablonskis.

Skelbiama iš spausdintos publikacijos.

8.

Kėdainių burmistras Steponas Jaugelis (Telega)

Skelbta Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto leidinyje: „Archivum philologicum“, kn. IV, p. 86—107. Autorius nurodytas po įžanginių pastabų. Yra atspaudas: Kėdainių burmistras Steponas Jaugelis (Telega), Kaunas, 1933, 23 p.

Skelbiama iš „Archivum philologicum“.

9.

Valstiečių judėjimas Lietuvoje XIX a. pirmojoje pusėje ir valstiečių siekimų reiškėjas Jonas Goštautas

Skelbta Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos instituto leidinyje: Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje, Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, Vilnius, 1957, p. 48—69. Autorius nurodytas prieš straipsnio antraštę. K. Jablonskis buvo taip pat šio leidinio redakcinės kolegijos nariu. Knygos pabaigoje yra turinys rusų k.,

kur K. Jablonskio straipsnis pavadintas: Крестьянское движение в Литве в первой половине XIX в. и выразитель крестьянских интересов Ионас Гоштаутас.

Recenzijos: Roman Gawiński. — „Przegłąd historyczny“, t. 50, z. 2, Warszawa, 1959, p. 386—391.

Straipsnio ištrauka „Ponas Teisėjaitis arba pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją“ skelbta knygoje: Jonas Goštautas, Ponas Teisėjaitis arba pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją“, „Vaga“, Vilnius, 1967, p. 7—15 (Lituanistinė biblioteka).

MAB rankraštyne (f. 256, b. 4075) yra viso straipsnio mašinraštis, taisytas K. Jablonskio ranka. Mašinraščio ir spausdinto teksto skirtumai labai nedideli.

Šią studijėlę K. Jablonskis pradėjo ruošti 1952 m. pabaigoje. Jis pasisiūlė mokslinėje konferencijoje padaryti pranešimą „1831 m. sukilimo dalyvis Jonas Goštautas kaip valstiečių interesų reiškėjas“ ir parašė 6 puslapių tezes (mašinraštis su taisymais ir rankraštis yra MAB rankraštyne, f. 256, b. 4077). Pasirašė ir pranešimo tekstą (rankraštis taip pat yra MAB rankraštyne, f. 256, b. 4078), pavadinimą pakeitė — „Jonas Goštautas — Lietuvos revoliucinis demokratas“. Kai ką iš šio pranešimo išspausdino „Tiesa“ (1953.VI.13), straipsnio pavadinimas „Jonas Goštautas“.

Skelbiama iš leidinio „Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje“.

10.

Lietuviški žodžiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės oficialiųjų raštų kalboje ir jų reikšmė Lietuvos kultūros ir visuomenės istorijai

MAB rankraštyne (f. 256, b. 1139) yra mašinraštis su taisymais K. Jablonskio ranka. Prieš antraštę — autoriaus parašas ir data: 1936.VI.24. Kaip matyti iš teksto,

tai K. Jablonskio paskaita universiteto studentams Kaune.

Ten pat (f. 256, b. 1141) saugomas ir mašinraštis vokiečių kalba „Die offizielle Urkundensprache des Litauischen Grossfürstentums als kulturgeschichtliche Quelle“; jame daug K. Jablonskio taisymų, o trys puslapiai — jo prirašyti ranka ištisai. Tai K. Jablonskio pranešimo I Pabaltijo istorikų konferencijoje Rygoje 1937 m. tekstas. Sekančiais metais tuo pačiu pavadinimu jis buvo išspausdintas knygoje: Pirmā Baltijas vēsturnieku konference. Conventus Primus Historicum Balticorum. Acta et relata, Rīga, 1938, p. 269—275. Yra ir atskiras atspaudas: Die offizielle Urkundensprache des Litauischen Grossfürstentums als kulturgeschichtliche Quelle, Rīga, 1938, 7 p. Beje, tuo pačiu pavadinimu buvo paskelbtos ir tezės: Resumé de la communication présentée à la Première Conférence des Historiens Baltiques, Rīga, 1937, 2 p. Vokiškasis tekstas yra lietuviškojo (šiek tiek platesnio) variantas, beveik be išimčių operuojąs ta pačia medžiaga.

Spausdinama iš mašinraščio lietuvių k.

1. Čia turimas galvoje darbas „Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje“, kurį tikėtasi išleisti jau 1936 m. rudenį.

Kelios XVII amžiaus lietuviškos priesaikos ir kitos lietuvių kalbos liekanos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės aktuose

Skelbta Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto leidinyje: „Archivum philologicum“, kn. VI, Kaunas, 1937, p. 142—148. Autorius nurodytas po publikacijų. Yra atspaudas: Kelios XVII amžiaus lietuviškos priesaikos ir kitos lietuvių kalbos liekanos Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės aktuose, Kaunas, 1937, 8 p.

MAB rankraštyne (f. 256, b. 241) yra išlikę vienas pilnas publikacijos mašinraštis (jis beveik nesiskiria nuo spausdinto teksto), taip pat ankstesnio aiškinamosios pub-

likacijos dalies varianto mašinraštis ir ketvirtos priesaikos nuorašas K. Jablonskio ranka. Mašinraščiuose yra nemaža K. Jablonskio taisymų. Be to, tarp K. Jablonskio išrašų yra ir kitų priesaikų nuorašai, būtent: Nr. 1 (b. 1128), Nr. 6 (b. 3191).

Skelbiama iš „Archivum philologicum".

1. Turimas galvoje tuomet ruoštas leidinys „Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje" (išleistas Kaune, 1941 m.).

XVIII amžiaus galo priesaikos formulė pagirio ūkininkams

Skelbta Lietuvos istorijos draugijos leidinyje: „Praeitis", t. II, Kaunas, 1933, p. 423. Ši publikacija buvo įdėta K. Jablonskio užpildytame skyriuje „Archyvinės smulkmenos" penktuoju numeriu. Autorius nurodytas skyriaus pabaigoje. Publikacijos pavadinimas prancūzų k. (p. 510): Le texte lithuanien de la formule du serment des paysans au XVIII — me siècle. Yra atspaudas: Archyvinės smulkmenos, Kaunas, 1933, 12 p.

MAB rankraštyne (f. 256, b. 1125) yra publikacijos rankraštis, gale pasirašytas inicialais K. J., kurie vėliau išbraukti. Rankraštis ir publikacija turiniu visiškai tapatingi.

Pakartotinai skelbiama iš „Praeities".

Dvaro tarnautojų priesaikos

Skelbtos V. Žuko paruoštoje publikacijoje „Iš prof. K. Jablonskio palikimo", pridėtoje prie straipsnio „Prof. K. Jablonskio bibliografija" (Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai, t. IV, V., 1965, p. 200—201).

„Dvaro tarnautojų priesaikas" K. Jablonskis paruošė spaudai prieš karą ir pateikė „Praeities" III tomui, tačiau

hitlerinės okupacijos pradžioje rinkinys buvo išbarstytas. Iš korektūrinių puslapių jas ir paskelbė V. Žukas.

Spausdinama iš V. Žuko publikacijos.

Kiti priesaikų tekstai

Peržiūrinėjant K. Jablonskio rankraščius, saugomus MAB rankraštyne (f. 256, b. 1135—1138, 4105, 4106), pavyko užtikti keletą paruoštų spaudai, bet jo dar neskelbtų priesaikų tekstų lietuvių k.

1. 1633—1641 m. priesaika. Mašinraštis, taisytas K. Jablonskio ranka.

2. 1692 m. gegužės 23 d. įrašas aktų knygoje. K. Jablonskio rankraštis.

3. 1699 m. priesaika iš Biržų dvaro teismo knygos. K. Jablonskio rankraštis.

4. 1737 m. rugpiūčio 5 d. priesaika. Mašinraštis. Gale nurašymo data — 1943.XII.21 — ir inicialai — K. J.

5. 1772 m. lapkričio 6 d. priesaika. K. Jablonskio rankraštis. Antrojoje lapo pusėje nurašymo data — 1944.IV.17— ir inicialai — K. J.

Skelbiama iš minėtųjų mašinraščių ir rankraščių.

Lietuvių ūkininkų baudimas dėl nemokėjimo poterių lenkiškai

Skelbta minėtoje V. Žuko parengtoje publikacijoje „Iš prof. K. Jablonskio palikimo“ (Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai, t. IV, p. 201—202).

MAB rankraštyne (f. 256, b. 297) yra publikacijos rankraštis, paruoštas 1944 m. vasarą, kurį V. Žukas ir paskelbė.

Spausdinama iš V. Žuko publikacijos.

11.

Vilniaus akademija (1579—1773)

Skelbta kn.: L. Vladimirovas, K. Jablonskis, J. Jurginis, J. Bulavas, Vilniaus universitetas, redagavo J. Bulavas, Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, Vilnius, 1956, p. 17—32. Autorius nurodytas turinyje. Recenzijos: Z. Kondratas, Knyga apie Vilniaus universitetą.— „Literatūra ir menas", 1956.XII.22; V. Merkys, Leidinys apie Vilniaus universitetą.— „Komjaunimo tiesa", 1957.I.15, tas pats „Комсомольская правда" (Вильнюс), 1957.I.15; J. Riškus, Reikšmingas leidinys.—„Tarybinis mokytojas", 1957.I.31; J. Būtėnas, Leidinys apie Vilniaus universitetą.— „Pergalė", 1957, Nr. 3, p. 114—116.

MAB rankraštyne (f. 256, b. 1112) yra straipsnio pradžios mašinraštis, o pabaigos — rankraštis, jis vadinasi „III. Vilniaus akademija". Mašinraštis ir rankraštis šiek tiek skiriasi nuo spausdintojo teksto, nes pastarajame yra, matyt, autoriaus padarytų patikslinimų ir nežinia kieno (gal redaktoriaus?) įrašytų papildymų. Čia yra ir keli praleidimai.

Šį ir sekantį straipsnį apie Lietuvos Vyriausiąją mokyklą K. Jablonskis iš esmės pradėjo ruošti 1954 m., kai, pažymint universiteto 375 metų jubiliejų, jis rusų k. parašė 15 puslapių pažymą, matyt, įteiktą rektoratui („Pažyma dėl Vilniaus valstybinio universiteto įsteigimo ir tolimesnės raidos" yra MAB rankraštyne, f. 256, b. 1080). 1955 m. pradžioje Lietuvos TSR Politinių ir mokslinių žinių skleidimo draugijos valdybos prezidiumas patvirtino draugijos leidybinį planą, kuris numatė išleisti dviejų autorinių lankų apimties K. Jablonskio, J. Jurginio ir L. Vladimirovo brošiūrą „Iš Vilniaus universiteto istorijos". Vėliau brošiūra išaugo į knygą „Vilniaus universitetas", tuomet pasikeitė ir leidėjas.

Skelbiama iš „Vilniaus universiteto“.

1. Mašinraštyje šio sakinio nėra.

2. Mašinraštyje ši mintis dar tęsiama: „...bet kitiems jos neprivedė jų prie tokio galo, jų mintys tada neiškilo aikštėn. Taigi Vilniaus akademijos studentai net tikybos klausimais įgydavo akademijos sienose priešingų jėzuitiškoms pažiūrų, kad ir ne iš savų profesorių lupų“.

3. Šios pastraipos mašinraštyje nėra.

4. Toliau mašinraštyje dar yra sakinys: „Vilniaus jėzuitai yra parašę ir išleidę ir kitų veikalų, liečiančių Lietuvos istorijos klausimus, bet jų reikšmė daug mažesnė“.

5. Mašinraštyje visos šios pastraipos nėra.

6. Rankraštyje toliau dar yra sakinys: „Šviečiamosios filosofijos idėjos vertė skaitytis su jomis ir bažnytinę vyresnybę, ir feodalinę diduomenę, prieš kurias buvo nukreipti jų ašmenys“.

7. Šio sakinio mintis rankraštyje išreikšta šitaip: „Mokėdami visur prisitaikyti ir pajutę laiko dvasią, Vilniaus jėzuitai, norėdami grąžinti savo pašlijusį jaunuomenės auklėtojų autoritetą, kad pritrauktų bajorijos dėmesį akademijai ir kartu, kad vėl galėtų tikėtis diduomenės dosnumo, neatsisakydami nuo savo tikslų kovoti su visokiais nukrypimai nuo katalikybės, neatsisakydami nuo pagrindinių akademijoje teologijos ir scholastinės filosofijos mokslų, vis plačiau ir plačiau ėmė įvesti į savo mokymo programą akademijoje tiksliuosius mokslus ir jais ėmė afišuotis, rodydami, kad akademija puoselėjanti tikrąjį mokslą.“

8. Šio sakinio rankraštyje nėra.

Lietuvos Vyriausioji mokykla (1774—1781—1803)

Skelbta ten pat, kur ir straipsnis „Vilniaus akademija (1579—1773)“, p. 33—41. Autorius nurodytas turinyje. Recenzijos tos pačios.

MAB rankraštyne (f. 256, b. 1112) yra išlikęs visas rankraštis. Rankraštyje straipsnis pavadintas „Lietuvos Vyriausioji mokykla“, jis yra straipsnio „Vilniaus akademija“ tęsinys, pradėtas rašyti net tame pačiame puslapyje, kur pastarasis baigiasi.

Spausdintas straipsnis nuo rankraščio skiriasi tokio pat pobūdžio taisymais, kaip ir „Vilniaus akademija (1579—1773)“.

Skelbiama iš „Vilniaus universiteto“.

1. Rankraštyje šio sakinio nėra.

2. Dviejų paskutiniųjų sakinių rankraštyje nėra.

3. Šis sakinys rankraštyje pratęstas „...ar pijorų tarpo“.

4. Šio sakinio rankraštyje nėra.

5. Rankraštyje šis sakinys pratęstas šitaip: „...kuris nuo to laiko ėmė vystytis ir neužilgo virto tikru medicinos mokslų židiniu“.

6. Šios pastraipos rankraštyje nėra.

7. Ši pastraipa rankraštyje prasideda šitaip: „Edukacinė komisija surado lėšų trūkstamiems astronomijos observatorijos instrumentams įsigyti, ir jie užsakomi Londone ir padeda virsti akademijos observatorijai tikra to mokslo įstaiga“. Rankraštyje tolesnio šios pastraipos tęsinio nėra.

8. Nuo čia sakinio tęsinio rankraštyje nėra.

9. Rankraštyje vietoj kelių likusių pastraipos sakinių tėra: „...vėliau dar logika ir kiti dalykai“.

10. Šio sakinio rankraštyje nėra.

11. Trijų pastarųjų sakinių apie G. Forsterį rankraštyje nėra. Tolesnis šios pastraipos tekstas ir sekanti pastraipa, lyginant su rankraščiu, gerokai skiriasi, bet išlaiko svarbiausią pirminę autoriaus mintį.

12. Šio sakinio mintis rankraštyje išreikšta šitaip: „Mokslas nebuvo skirtas vien tik išrinktiesiems, daugiausia, žinoma, bajorijos atstovams, bet ir darbo žmonėms,

nebajorams. Jiems buvo reikalinga specialių mokslo žinių, kurių pradedamosios ir vidurinės mokyklos negalėjo duoti." Toliau praleistas šis tekstas: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiajai mokyklai augti ir vystytis trukdė dideli politiniai įvykiai Lietuvoje. Iš pradžių reakcinė targovicininkų valdžia grėsė sužlugdyti jos nekenčiamas, švietėjiškas reformas, bet ir ji neįstengė sužlugdyti jau įsigalėjusio Lietuvos bajoriškoje visuomenėje Edukacinės komisijos tvarkomų mokyklų pranašumo prieš senąsias vienuolių ordinų mokyklas. Ji tepertvarkė Edukacinę komisiją, bet ir į naują komisiją pateko Chreptavičius, kuris prieš tai daug buvo rūpinęsis Lietuvos aukštosios mokyklos reikalais, ir sužlugdyti Vyriausiosios mokyklos nepavyko".

Visuomeninė-politinė mintis senajame Vilniaus universitete

Spausdinama iš mašinraščio, saugomo MAB rankraštyne (f. 256, b. 1140). Mašinraščio gale parašas: K. Jablonskis. Čia daug autoriaus pataisymų ranka. Kažkodėl, trumpinant straipsnį, du pirmieji puslapiai išbraukti (iki pastraipos „Kovai su protestantizmu, su jo griaunamais bažnytiniais feodaliniais autoritetais...") ir įrašytas įžanginis sakinys: „XVI a. viduryje Lietuvoje ėmė įsigalėti protestantizmas." Dabar spausdinama, nepraleidžiant šios įvadinės dalies.

MAB rankraštyne (f. 256, b. 1133) yra ir trumpesnis šio straipsnio variantas, iš viso 6 mašinraščio puslapiai, taisyti K. Jablonskio ranka. Autorius nurodytas gale. Ten taip pat pažymėta data: 1959.IX.10. Straipsnį K. Jablonskis pateikė žurnalo „Mokslas ir gyvenimas" redakcijai, kuri, gerokai perredagavusi ir pavadinusi „Visuomeninė mintis", išspausdino jį 1959 m. 10 numeryje (p. 5—7).

Teisės mokslų fakulteto praeitis

Spausdinama iš K. Jablonskio ranka taisyto mašinraščio, saugomo MAB rankraštyne (f. 256, b. 1142). Autorius nurodytas mašinraščio pabaigoje. Tekstas parašytas 1959 m. ir skaitytas Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto organizuotoje mokslinėje konferencijoje.

Mūsų universiteto jubiliejai

Spausdinama iš mašinraščio, rašyto 1959 m. Autorius nurodytas straipsnio pabaigoje. Mašinraštis saugomas MAB rankraštyne (f. 256, b. 1134).

1. Tur būt, turimas galvoje gruodžio mėnuo, nes iškilmingas Universiteto Mokslinės tarybos posėdis ir jubiliejinė mokslinė sesija įvyko 1959 m. gruodžio 3 d.

Pasaulietinė bajorų mokykla

Skelbta V. Žuko straipsnio „Prof. K. Jablonskio bibliografija" priede „Iš prof. K. Jablonskio palikimo" (Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai, t. IV, p. 198—199).

1941 m. K. Jablonskis šią publikaciją buvo pateikęs leidinio „Praeitis" trečiajam tomui, jo skyriui „Archyvinės smulkmenos". Publikacija buvo pažymėta 14 numeriu. Pasirodė leidinio korektūros, tačiau iki hitlerinės okupacijos pradžios knygos nespėta išspausdinti, ir rinkinys buvo išbarstytas. K. Jablonskio fonde, saugomame MAB rankraštyne (f. 256, b. 52), yra išlikęs publikacijos rankraštis. Jis iš esmės identiškas su V. Žuko publikacija iš korektūros lapų. Skirtumas tik tas, kad jo pabaigoje prierašas lietuvių k. kitoks, būtent: „Toliau eina antstolio pareiškimas ir kvitas apie žaizdos apžiūrėjimą".

Spausdinama iš V. Žuko publikacijos.

12.

1510 m. Albrechto Goštauto biblioteka

Skelbta Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto leidinyje: Mokslinės bibliotekos metraštis. 1958—1959, Vilnius, 1961, p. 21—24. Autorius nurodytas po straipsnio antrašte. Yra reziumė rusų k.: Библиотека Альбрехтаса Гоштаутаса 1510 г. (p. 25).

MAB rankraštyne (f. 256, b. 1120) yra straipsnio mašinraštis, taisytas autoriaus ranka. Gale parašas: K. Jablonskis, ir data: 1959.XI.21. Spausdintas straipsnis nuo mašinraščio skiriasi tik nedidele kalbine redakcija.

Skelbiama iš spausdinto teksto.

13.

Švediškos geležies prekės Lietuvoje XVI ir XVII amž.

Mašinraštis su K. Jablonskio taisymais yra MAB rankraštyne (f. 256, b. 1116). Mašinraščio pabaigoje nurodytas autorius (K. Jablonskis) ir data (1937.V.20). Šis straipsnelis buvo išverstas į švedų kalbą (vertime vadinasi Några notiser om import av Svenska järnvaror i Litauen under 1600 — talet) ir išspausdintas leidinyje „Med hammare och fackla“, t. 8, Stockholm, 1937, p. 144—145. Autorius nurodytas gale straipsnelio. Rusiškų išnašų, pažymėtų lietuviškame mašinraštyje, čia nėra.

Yra to paties pavadinimo atspaudas.

Skelbiama iš mašinraščio.

Arklas ir jaučio jungas praeity

Skelbta kraštotyros periodiniame leidinyje: „Gimtasai kraštas“, 1937, Nr. 1(13), p. 41—45. Autorius nurodytas po straipsnio antrašte. Numerio turinyje straipsnio pava-

dinimas vokiečių k.: Der Pflug und Ochsengespann unserer Vergangenheit.

MAB rankraštyne (f. 256, b. 1118) yra šio straipsnio rankraštis, atitinkąs spausdintąjį tekstą, skiriasi tik straipsnio pavadinimas, rankraštyje: „Arklas ir akėčios Lietuvos praeityje“.

Spausdinama iš „Gimtojo krašto“.

Apie XVI amžiaus ūkininkų alaus apeigas

Skelbta prof. Augustino Janulaičio redaguotame Lietuvos istorijos draugijos leidinyje: „Praeitis“, t. II, Kaunas, 1933, p. 412—414. Įdėta K. Jablonskio užpildytame skyriuje „Archyvinės smulkmenos“ pirmuoju numeriu. Autorius nurodytas skyriaus pabaigoje. Trumpa reziumė prancūzų k. p. 509—510.

Yra atspaudas: Archyvinės smulkmenos, Kaunas, 1933, 12 p.

Išlikęs K. Jablonskio rankraštis (MAB, f. 256, b. 741) iš esmės nesiskiria nuo spausdintojo teksto.

Skelbiama iš „Praeities“.

Antstolių apkarpymas

Skelbta „Praeityje“, t. II, Kaunas, 1933, p. 422. Įdėta K. Jablonskio užpildytame skyriuje „Archyvinės smulkmenos“ ketvirtuoju numeriu. Autorius nurodytas skyriaus pabaigoje. Publikacijos pavadinimas prancūzų k. (p. 510): Une notice sur la procédure devant certains petits tribunaux au XVIe siècle. Yra atspaudas: Archyvinės smulkmenos, Kaunas, 1933, 12 p.

K. Jablonskio rankraštis yra MAB rankraštyne (f. 256, b. 3124).

Skelbiama iš „Praeities“.

Keli XVI amžiaus aktai apie žmonų ir vaikų teismą

Skelbta „Praeityje“, t. II, Kaunas, 1933, p. 431—436. Įdėta skyriuje „Archyvinės smulkmenos“ devintuoju numeriu. Visą skyrių užpildė K. Jablonskis, todėl autorius nurodytas skyriaus pabaigoje. Publikacijos pavadinimas prancūzų k. (p. 509): Quelques actes du XVI siècle sur la juridiction concernant les femmes et enfants. Yra atspaudas: VIII. Seniausieji Deltuvos bažnyčios dokumentai, Kaunas, 1933, 8 p., kuriame išspausdinta ir ši publikacija.

Skelbiama iš „Praeities“.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Sudarė E. Gorodeckas

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

Sutrumpinimai: aps. — apskritis, bžn. — bažnyčia, dv.— dvaras, ež. — ežeras, km. — kaimas, m. — miestas, mst. — miestelis, par. — parapija, pav. — pavietas, plv. — palivarkas, v. — valsčius.

Sudarė V.-J. Karaška

TURINYS

КОНСТАНТИНАС ЯБЛОНСКИС

ЛИТОВСКАЯ КУЛЬТУРА И ЕЕ ДЕЯТЕЛИ

На литовском языке
Издательство «Минтис» Лит. ССР, 1973

KONSTANTINAS JABLONSKIS

LIETUVOS KULTŪRA IR JOS VEIKĖJAI

Redaktorė T. Daržinskaitė
Meninis redaktorius R. Dichavičius
Techninė redaktorė M. Klibavičienė
Korektorės R. Freidheimaitė, A. Lukoševičienė
Leid. Nr. 12954. Duota rinkti 1972.XII.7. Pasirašyta spausdinti 1973.VI.22. LV 07893. Popierius: spaudos Nr. 1.; form. 84×108¹/₃₂, 22,26 sp. l. 22,88 apsk. l. l.
Tiražas 8000 egz. Kaina Rb 1,65

Leidykla „Mintis", Vilnius, Sierakausko g. 15.
Spausdino K. Poželos sp. Kaunas, Gedimino g. 10. Užsak. Nr. 1791.